T. C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

TÜRKİYE- SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ (1920-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zeynep BOZDEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALBAYRAK

Ekim- 2019
KIRIKKALE

KABUL- ONAY

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Albayrak danışmanlığında Zeynep Bozdemir tarafından hazırlanan **"Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri (1920-1945)"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

08.10.2019

Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR (Başkan)

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa ALBAYRAK (Danışman)

Dr. Öğretim Üyesi Mürsel BAYRAM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2019

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **"Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri (1920-1945)"** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

……/……/2019
Zeynep Bozdemir

ÖNSÖZ

Devletlerin coğrafyaları, uluslararası ilişkilerini, dış politika hedeflerinin tespitini, uluslarının yaşam biçimini, ekonomik gelişmişlik düzeyini ve kültürel gelişimini doğrudan ya da dolaylı yollardan etkiler. Bu bakımdan coğrafya, devletlere stratejik fırsatlar sunabileceği gibi imkansızlıklara ya da güvenlik tehlikelerine de sebep olabilir. Türkiye- Rusya ilişkileri analiz edilirken öncelikle her iki devletin de coğrafi konumlarının sunduklarının, onları "düşman kardeşler" durumuna sürüklediği görülmektedir.

Rusya'nın, İstanbul'un fethinden itibaren, İstanbul ve Çanakkale Boğazları başta olmak üzere, Türkiye topraklarına yönelik siyasi hedefleri olmuş, bu hedeflere ulaşabilmek için Rus politikacılar, yüzyıllardır devam eden stratejiler geliştirmiştir. Bu nedenle, Türkiye, uluslararası politikada değişiklikler olduğu zaman, ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik ilk tehditi Rusya'dan, algılamıştır. Bu nedenle Rusya, daima Türkiye'nin güvenlik politikalarının odağında olmuştur.

Bu algının tek istisnası, Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemi ve zaferden sonraki yıllardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Milleti, vatanını işgal eden emperyalist devletlere karşı savaşırken, Ruslar da devrimden sonra başlayan iç savaşla yıpranmış uluslararası arenada gücünü kaybetmiştir. Milli menfaatler, Türkiye ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmış, bu dönemde, II. Dünya Savaşı'na kadar uzanan dostluk ve kardeşlik ilişkileri tesis edilmiştir.

Bu araştırmanın konusu, 1920-1945 yılları arasında "Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri (1920-1945)" dir. Çalışmada, 1920 yılında başlayan dostluk ve kardeşlik dönemi, dostluğun yerini şüphenin aldığı II. Dünya Savaşı yılları ve dostluğun sonra erişi incelenmiştir. Bu araştırma konusunun seçilmesinin, iki nedeni vardır. Birincisi, Türk-Rus ilişkilerinde, Türkiye'nin, Osmanlı diplomasi geleneğinden devraldığı "denge" politikasının incelenmesi, ikincisi de Rusya'nın, Türkiye'nin uluslararası politikalarının şekillenmesine etkisinin analiz edilmesidir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Atatürk'ün dış politika ilkeleri çerçevesinde Türk Dış Politikasının temel sorunları ve dayanak noktaları incelenebilmiştir. İkinci Dünya Savaşı dönemi ise, Türk- Rus ilişkilerinde dostluk ve düşmanlık dönemlerinin karşılaştırılması ve ilişkileri etkileyen faktörleri tespit etmek bakımından değerlidir. Bu nedenle araştırma konusu, İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihte bitirilmemiş, II. Dünya Savaşı'nın ilk yılları, savaş sırasında ilişkilerin soğuması ve savaş sonunda

gelişen olaylar araştırmaya katılmıştır. Böylece, dostluk ve işbirliği dönemi ile ilişkilerin gerginleşerek kopma noktasına geldiği dönem arasında bir kesinti yapılmamış, süreklilik içinde değerlendirme imkânı olmuştur.

Tez konumu seçerken ve araştırmamı yaparken yol gösteren, tezimin yazılması sırasında yardımlarını esirgemeyen hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Albayrak'a şükranlarımı sunarım. Tez Jürimde yer alan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Celalettin Güngör'e ve Dr. Öğretim Üyesi Mürsel Bayram'a çok teşekkür ederim. Tezimin araştırma sürecinde beni motive eden ve yardımlarını esirgemeyen lisans hocam Ege Üniversitesi emekli Öğretim Üyesi Selçuk Uysal'a, İngilizce çevirilerindeki yardımları ve çalışmamın ilk gününden başlayarak verdiği destek için A. Hilmi Öztürk'e, tezimi hazırlarken yardım ve destekleri için kardeşlerime ve isimlerini sayamadığım tüm dostlarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca her şeyimi borçlu olduğum anneme ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep Bozdemir
Kırıkkale-2019

ÖZET

Bu çalışmada, 1920-1945 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri incelenmiştir. İlişkilerin tarihi incelendiğinde bu dönem için, Türk-Rus ilişkileri tarihinin özetidir demek mümkündür. Başlangıcından bugüne savaşlar, krizler ve ittifaklarla şekillenen ilişkilerde, uluslararası alanda meydana gelen değişikliklerin, ulusal çıkarlara ve güvenlik politikalarına yansıdığı görülür. Bu dönemde de genel savaşların dünyayı yeniden şekillendirmesinden Türkiye ve Rusya'da payını almış, işbirliği, dostluk ve düşmanlıktaki dönüm noktalarını ulusal çıkarların yönü belirlemiştir.

Çalışılan dönem, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türk Milleti'nin bağımsızlık mücadelesi ve Ankara'da yeni hükümetin kuruluşu ile başlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonunda hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın siyasal rejimlerini değişmiş, her iki ülke de varlığını devam ettirmek için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Emperyalizmin, devletlerin bekasını tehdit ettiği bir ortamda, İngiliz emperyalizmine karşı savaşan, Türkiye ve Rusya, 1921 yılında bir antlaşma yaparak dostluk ve işbirliğinin temellerini atmıştır. 1925 yılında Paris Antlaşması ile perçinlenen dostluk, 1939 yılına kadar küçük krizler yaşansa da devam etmiştir. Bu dönemde uluslararası toplantılarda yapılan işbirliği hem Türkiye'nin hem Sovyetler Birliği'nin uluslararası alanda yeni ve güçlü birer aktör olarak yerlerini almalarında etkili olmuştur. 1939 yılından itibaren ise uluslararası politikada meydana gelen değişiklikler ve ulusal çıkarların farklı yönlerde tezahür etmesiyle dostluk yerini karşılıklı güvensizliğe bırakmıştır. Bu şekilde başlayan II. Dünya Savaşı yılları, Rusya'nın savaşın dışında kalamadığı, Türkiye'nin ise savaş dışı kalmakla beraber, Alman ve İtalyan tehdidinin yanı sıra, Rus tehdidini hissettiği, yıllar olmuştur. Sovyetler Birliği, savaşın son yıllarında, tarihi politikalarını canlandırmış, Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmiştir. Savaştan sonra ise, Rus politikaları, Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Türkiye bu tehdit karşısında, Akdeniz ve Ortadoğu'daki menfaatlerinin güvenliği için, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını önemseyen, İngiltere ve Amerika ile ilişkilerini geliştirmiştir. Stalin'in ölümünün ardından Rusya, Türkiye ile ilişkilerini yumuşatmak için adımlar atmış olsa da Türkiye, Rusya'nın emperyalist politikalarına karşı, ulusal güvenliğinin teminatı olarak NATO'yu görmüştür. Böylece, NATO'ya giren ve Batı Blokuna dahil olan Türkiye'nin, eski dostu Rusya ile politikaları ve yolları ayrılmıştır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye ve Rusya'nın genel durumu açıklanmış, ilk temaslar anlatılmıştır. İkinci bölüm, 1920 yılı ile başlayan ilişkilerin gelişmesi ve yardımlaşma dönemidir. Üçüncü bölümde, Lozan Antlaşması, uluslararası işbirliği ve ekonomik ilişkiler açıklanmıştır. Dördüncü bölüm, II. Dünya Savaşı'ndan savaştan önceki savaş hazırlıkları yapılan 4 yılı içermektedir. Beşinci ve son bölümde ise II. Dünya Savaşı'nın Türk-Sovyet ilişkilerine etkisi tüm yönleriyle incelenmiştir. Son olarak 1945 yılı gelişmeleriyle dostluğun sona erişi, açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Millî Mücadele, İttihatçılar, Bolşevizm, Türk-Sovyet İlişkileri, Sovyetler Birliği, Paris Antlaşması, Lozan Konferansı, Montrö Sözleşmesi, II. Dünya Savaşı, Rusya'nın Toprak Talepleri, Boğazlar Meselesi.

ABSTRACT

In this work, the relationships between Turkısh-Soviet from 1920 to1945 have been analysed. When the history of relations have been analysed, it is possible to refer this period as a summery of history of Turkish and Russian. It is seen that battles since its beginning reflect the relations shaped by crises and alliances, international changes, national interests and security politicies. Also in this period, Turkey and Russia have been impressed by the world changing battles and the direction of national interest determined their milestones in colloboration friendship and hostility.

Productive term begins with Turkish nation's struggle for independence at the end of the First World War and the establishment of new goverment in Ankara. At the end of the First World War, both Turkey and Russia's political regimes changed and both of the countries had to struggle for their existance. In an environment where imperialism threatened the survival of states,Turkey and Russiawho fight against the British imperialism laid a foundations of friendship and collaboration with an agreement made in 1921. Despite the little crises the friendship riveted by the Treaty of Paris in 1925 continued until 1939. During this period, collaboration made in international meetings was effective both Turkey and Soviet Union for becoming a new and a strong actor in an international area. Since 1939, friedship has been replaced by mutual distrust because of changes in international policy. Beginning with this way, the Second World War years become the years that Russia can not stay out of the wars, also with staying out of the war Turkey feels the Russian threat besides Germany and Italy. In the last years of the war, the Soviet Union has received its historical associations and has changed its attitude towards Turkey. After the war, Russian policies have become a threat to Turkey's national security and territorial integrity. For the safety of the interests of the Mediterranean and Middle East, Turkey has improved its realtions with America and England who give importance to Turkey's territorial integrity and independence. After the death of Stalina, although Russia has taken steps to smooth the relations with Turkey. Turkey has seen NATO as a guaranty of national security against the imperialist policies of Russia. So entering NATO and involving the Western block, Turkey has seperated its policies and ways with its old friend Russia.

This work consists of five parts. In the first part the general state of Turkey and Russia after the First World War are analysed. The second part is the period of

solidarity and the development of relations starting with 1920. In the third part, Treaty of Lausanne international cooperation and economic relations are analysed. The forth part includes the prewar preparations before the Second World War. In the fifty and the last period, the effect of the Second World War on Turkısh -Soviet relations are analysed. Finally the end of friendship with the developments of 1945 is analysed.

Keywords: Atatürk, National Struggle, Unionists, Bolshevism, Turkish-Soviet Relations, Soviet Union, Treaty of Paris, Treaty of Lausanne, Montreux Convention, Second World War, Territorial Claims of Russia, Straits Question.

KISALTMALAR

ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKDTYK	: Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu
AÜ	: Ankara Üniversitesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
Bkz	: Bakınız
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
ed.	: Editör
KB	: Kültür Bakanlığı
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı)
RSFSC:	: Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SSCB:	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sad.	: Sadeleştiren
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
THİP	: Türkiye Halk-ı İştirakiyûn Partisi
THİF	: Türkiye Halk-ı İştirakiyûn Fırkası
yay.haz.	: Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I
ÖZET III
ABSTRACT V
KISALTMALAR VII
İÇİNDEKİLER VIII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİNDE BOLŞEVİKLERLE İLK GÖRÜŞMELER
(1919-1920)

1.1. Bolşevik Devrimi ve Anadolu'daki Yansımaları 7
1.2. Bolşeviklerin Millî Mücadeleye İlgisi 16
1.3. İttihatçılar ve Bolşevikler Arasındaki İlk Görüşmeler 19
1.4. Mustafa Kemal Paşa Sovyetlerle İlk Temaslar ve Mihailoviç Budienni Arasındaki Görüşme 28
1.5. Anadolu'daki Gelişmeler ve İlk Resmi Temaslar 32
1.5.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı (23 Nisan 1920) 32
1.5.2. Mustafa Kemal'in Lenin'e Yazdığı Mektup (26 Nisan 1920) 33
1.5.3. Sovyet Hükümeti'nin Mektuba Yanıtı 35
1.5.4. TBMM Kurulunun SSCB'ne Gönderilmesi 38
1.5.5. Birinci Moskova Görüşmeleri ve Sonuçları 41
1.5.6. 1920 Bakü Kongresi ve Sonuçları (1-7 Eylül 1920) 46
1.5.7. Sovyet Yardımının Başlaması 49
1.6. Karakol Cemiyeti ile Bolşevikler Arasında İmzalanan Bakü Antlaşması 52
1.7. TBMM hükümeti ile Kafkas Hükümetleri Arasındaki ilişkiler 55
1.8. Ermenistan Harekâtı ve Gümrü Antlaşması 59
1.9. Türkiye'de Sosyalist Hareket'in Partileşmesi 62
1.9.1. Türkiye Komünist Partisi ve Anadolu'da ki Çalışmaları 62
1.9.2. Mustafa Suphi Olayı ve Sonrası 65
1.9.3. Yeşil Ordu'nun Kuruluşu ve Siyasi Çalışmaları 68
1.9.4. Halk-ı İştirakiyûn Fırkası ve Siyasi Çalışmaları 71
1.9.5. Mustafa Kemal'in Kurduğu Türkiye Komünist Fırkası 72

İKİNCİ BÖLÜM

EMPERYALİZME KARŞI TÜRK- SOVYET İŞ BİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ (1920-1923)

2.1. İkinci Moskova Görüşmeleri ve Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)..... 74
2.2. Sakarya Savaşı Sonrası Türk- Sovyet İlişkileri ve Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)..... 83
2.3. General Frunze'nin Ankara'ya Büyükelçi Atanması ve Türkiye-Ukrayna İlişkilerinin Başlaması..... 86
2.4. Aralov'un Ankara'ya Büyükelçi Atanması ve Türk Sovyet İlişkileri'ni Geliştirmesi..... 90
2.5. Moskova'da İmzalanan Türkiye -Afganistan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (1 Mart 1921)..... 92
2.6. Sovyet Hükümeti'nin TBMM Hükümeti'ne Yaptığı Yardımlar..... 93
2.6.1. Silah Yardımları..... 93
2.6.2. Mali Yardımlar..... 96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LAUSANNE (LOZAN) ANTLAŞMASI VE SONRASINDA TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ (1923-1935)

3.1. Lozan Konferansı'na Sovyet Desteği..... 99
3.2. Boğazlar Konusu Görüşülürken Sovyet Temsilcisinin Tutumu..... 106
3.3. Lausanne (Lozan) Antlaşması'nın İmzalanması ve Sovyetlerin Tutumu..... 111
3.4. Lozan Antlaşması Sonrası İkili İlişkiler..... 113
3.5. İki Anti-emperyalist Devletin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları..... 116
3.6. 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın İmzalanması..... 117
3.7. Türk -Sovyet Ekonomik İlişkileri..... 122
3.7.1. 1927 Ticaret Antlaşması..... 122
3.7.2. 1929, 1925 Antlaşmalarının Uzatılması Protokolü..... 124
3.7.3. Prof. Orlof Kurulu'nun Türkiye'ye Davet Edilmesi..... 126
3.7.4. Prof. Orlof Kurulu'nun Raporu'nun Türkiyenin Devletçilik Politikasına Etkisi..... 127
3.8. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Briand-Kellogg Paktı'na Üyeliği..... 130
3.9. Deniz Kuvvetleri'nin sınırlandırılması Protokolü..... 132
3.10. Başbakan İsmet Paşa'nın Moskova Ziyareti (25 Nisan -10 Mayıs 1932)... 133
3.11. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği..... 140

3.12. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Silahsızlanma Konferansı'na Çağırılması ve Silahsızlanma Politikalarına Yaklaşımları 143

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ (1936-1939)

4.1. Montreux Sözleşmesi ve Sovyetlerin Tutumu 148
4.2. Nyon Konferansı (14 Eylül 1937) 161
4.3. Hatay Sorunu'nda Sovyetlerin tutumu 163

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ (1939-1945)

5.1. Savaşın Başında Türk- Sovyet İlişkileri 166
5.2. Almanya'nın Polonya'yı İşgali ve Savaşın Başlaması 176
5.3. Türkiye'nin Savaş Hazırlıkları ve Alınan Önlemler 179
5.4. Saraçoğlu- Molotov- Stalin Görüşmeleri 182
5.5. Türk-Fransız- İngiltere İttifakına Sovyetlerin Tepkileri 189
5.6. Savaş Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri ve Türkiye Üzerindeki Baskılar 194
5.6.1. Almanya'nın Baskıları 194
5.6.2. Amerika ve İngiltere'nin Baskıları 201
5.6.3. Sovyetler Birliği'nin Baskıları ve Türkiye'den Toprak Talepleri 211
5.7. Savaş İçinde Yapılan Konferans Toplantılar ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri 219
5.7.1. Atlantik Bildirisi (14 Ağustos 1941) 219
5.7.2. Kazablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943) 221
5.7.3. Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943) 223
5.7.4. Quebeck Konferansı (12-24 Ağustos 1943) 224
5.7.5. Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943) 224
5.7.6. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943) 226
5.7.7. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943) 226
5.7.8. Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos- 7 Ekim 1944) 227
5.7.9. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945) 228
5.7.10. San Francisco Konferansı (25 Nisan-26 Haziran 1945) 231
5.7.11. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) 232
5.8. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi (23 Şubat 1945) 235

5.9. İkinci Sovyet Notası ve İlişkilerin Kopma Noktasına Gelmesi (19 Mart 1945) 236
5.10. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın Kurulması ve Barış 238
5.11. Türkiye'nin Batı İttifakına Dahil Olması ve Türk-Sovyet Dostluğu'nun Son Bulması 239
SONUÇ 245
KAYNAKÇA .....

GİRİŞ

Türkiye tarihinde Rusya ile ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Rusların 1402 yılından itibaren Bursa'ya ticaret için geldikleri bilinmektedir. 1400'lü yıllar boyunca Bizans'la ticari ilişkileri olan Ruslar, 1453 yılında İstanbul'un Türklerin eline geçmesinden hoşnut olmasalar da İstanbul'daki ticaretlerine devam etmişler, Bizans'la kurdukları ilişkiyi Osmanlı Devleti ile devam ettirmişlerdir.[1] İlk yıllarda ticari ilişkilerde sorun yaşanmazken, siyasi ilişkilerde Rusya, I. Petro'dan başlayarak Osmanlı'ya kafa tutmaya ve diplomatik ilişkilerini jeopolitik hedefler üzerine kurmaya başlamıştır. Rusya ve Türkiye'nin yakın coğrafyalarda bulunmaları iki ülkenin çıkar alanlarını belirledikleri coğrafyaların örtüşmesine neden olmuş, anlaşmazlıklar çoğu zaman savaş yoluyla halledilmiştir.

Başlangıçta Osmanlı Devleti, coğrafi konumu nedeniyle Rusya'yı dikkate almamış, Osmanlı Dış Politikası Akdeniz ve Orta Avrupa'ya yöneldiği için, Rusya ile ilişkilerin devamı işi, Kırım Hanlığına bırakılmıştır. Fakat Rusya'nın zamanla güçlenmesi ve Osmanlı Devleti aleyhine dış politika geliştirmesi nedeniyle iki ülke arasında savaşlar başlamıştır. Ruslar ve Türkler arasında ilk savaş, 1569 yılında Osmanlı'nın Ejderhan Seferi'nde olmuştur. Bundan kısa süre sonra, 1613 yılında Rus Çarlığı tahtına Romanof sülalesi geçmiş ve Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişleme politikaları başlamıştır. 1681 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı ele geçirmesi üzerine, Kara Mustafa Paşa komutasındaki Türk ordusu Ukrayna içlerine ilk ve son seferini yapmış, durumun ciddiyetini anlayan Rusya'nın isteği ile ilk Türk-Rus barış antlaşması yapılmıştır.[2] 1683 yılında Osmanlı ordularının Viyana önlerinde yenilmesinden sonra Rusya, Türklere karşı kurulan "kutsal ittifak" içinde yer almış ve ilk defa Avrupalı Hristiyan Devletlerle birlikte Türklere karşı savaşmıştır. 1689 yılında Rusya tahtına "Deli Petro" olarak bilinen I. Petro geçmiştir.[3] Güneye doğru yayılma politikalarını belirleyen I. Petro'nun stratejileri, Rusya'nın Osmanlı Devleti siyasetinin belirleyicisi olmuştur. Petro, kendinden sonra gelen Çarlara, Rus dış politikasının hedeflerini belirleyen bir talimatname bırakmış ve güneye doğru yayılma politikasını

[1] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,1990, s. V
[2] Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat,* Cilt: III-IV, Sad. Neşet Çağatay, Ankara: TTK Basımevi, 1992, ss. 25-28
[3] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 38

sabitlemiştir.[4] Petro'nun politikalarını 1762'de tahta çıkan II. Katerina aynen takip etmiş, "Grek Projesi" gibi birçok proje ile Osmanlı Devleti'nin parçalanması için çalışmıştır.[5]

II. Katerina zamanında, zayıflayan Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı toprak kaybetmeye başlamıştır. 1768-1774 yıllarında yapılan Türk-Rus savaşı sonunda Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Ruslar, İngilizler ve Fransızlara verilen kapitülasyonlardan yararlanırken, İstanbul'daki Ortodoks'lar için de bir kilise yaptırmak hakkı elde etmiştir.[6]

Bu tarihten sonra, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emellerini dayandırdığı, iki antlaşma yapılmıştır. 1774 yılında, Napolleon Bonaparte'ın Mısır'ı işgal etmesi üzerine, Osmanlı Devleti, Ruslarla ittifak,[7] yapmış, bu ittifak 1805 yılında yenilenmiştir. Yenileme ile, Rus donanması ilk kez Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı elde etmiştir.[8] 1833 yılında ise Osmanlı, yine Mısır'la ilgili Ruslardan yardım istemek zorunda kalmıştır. Mehmet Ali Paşa ayaklanmasının bastırılması ve Payitahtın korunması için Osmanlı'nın yardım talebiyle, Rus donanmasının İstanbul Boğazı'na girmiş olmasından faydalanan Çar I. Nikola'nın donanmayı çekmemesi üzerine Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma'nın gizli maddesine göre: İki taraf ülkelerinin güvenliği için birbirine maddi yardımda bulunacaktır. Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin Rusya'ya mali yardımda bulunmaya elverişli olmaması nedeniyle, yardımın Boğazlar'da güvenlikle ilgili olması kararlaştırılmıştır. Buna göre Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yapacağı mali yardıma karşılık, Osmanlı Devleti gerekli durumlarda Rusya lehine Boğazları savaş gemilerine tamamen kapatacaktır.[9]

19. Yüzyılda, Avrupa'da yapılan reformlarla, milli devletler güçlenmiş, sanayi gelişmiş ve askerlik alanında gelişmeler olmuştu. Osmanlı'nın durumu ise tam tersiydi. Toplumsal yapısı çok ulusluydu ve İmparatorluk milli ayaklanmalarla uğraşıyordu. Ekonomisi ise kapitülasyonlara teslim edilmişti. Milletleşme sürecini tamamlamış devletlerin sömürge arayışında, Osmanlı, geniş coğrafyası ve yoğun nüfusuyla iştah kabartıyordu.[10] Rusya'nın yayılmacı politikalarına, Hindistan sömürge

[4] Mesut Hakkı Caşın, Giray Saynur Derman, *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, Ankara: Srt Yayınları, 2016, ss. 177-179
[5] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 38
[6] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 2010)*,8. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2010, ss. 64-69
[7] Fahir H. Armaoğlu, *20. YY Siyasi Tarihi*, 17. Basım, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010, ss. 68-69
[8] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 47
[9] Laszlo Rasonyı, *Tarihte Türklük,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,1988, s. 243
[10] Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e),* Ankara: İmge Kitabevi, 1989, ss. 290-291

yollarının güvenliğinden endişe ettiği için Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istemeyen İngiltere'ye dayanılarak karşı durulabiliyordu.[11] 1870'lere gelindiğinde ise, Avrupa'da güç dengeleri değişti. Sömürge yarışı güç dengelerini nazik ve kırılgan bir yapı haline getirdi.[12] Bu durum, 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı- Rus Savaşı sonrasında İngiltere'nin Osmanlı'yı sömürgeleştirme politikasına yönelmesine neden oldu. Osmanlı, savaş sonunda yapılan, Berlin Antlaşması ile, hükümranlık haklarını büyük ölçüde kaybetmiş, devlet yönetimi büyük devletlerin müdahalesine sonuna kadar açık hale gelmişti.[13] İngiltere, bu tarihten kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin parçalanması için Rusya ile ittifak yapmıştır. Böylece İngiltere de Osmanlı Devleti'nin varlığı için tehdit haline gelmiştir.[14]

O zamana kadar, güçlü devletler arasında denge politikası takip ederek ayakta kalan Osmanlı Devleti, İngiltere'nin desteğini kaybedince, yeni bir müttefik arayışı içine girmiştir.[15] Bu dönemde, 1871'de Birliğini tamamlayabildiği için sömürge yarışına geç kalan Almanya, Osmanlı coğrafyası ile ilgilenmeye başlamıştır. II Wilhelm'in, II. Abdülhamit ile dostluğu Osmanlı'yı Almanya'ya yakınlaştırmış,[16] ekonomik ilişkilerle birlikte gelişen siyasi ilişkiler, Almanya'yı Osmanlı Dış Politikasının yeni dayanak noktası yapmıştır.[17] 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı, ekonomik ve siyasal açıdan Almanya'nın etkisi altına girmiştir.[18]

1908-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti, milliyetçi ayaklanmalar ve Balkan Savaşları ile uğraşmıştı. 1914 yılında ordu perişan haldeydi, madden ve manen tükenmişti. Hazinede para yoktu. Ekonomi çökmüştü.[19] İçişlerinde asayişsizlik hakimdi. Devlet, uzun sürecek bir savaşa hazır değildi. Osmanlı Devleti'nin Dünya savaşının çıkmasında bir etkisi olmadığı gibi, topraklarını genişletmek gibi emperyalist emeller de taşımıyordu. Ama savaşa girmemesi topraklarının paylaşılmayacağı anlamına gelmiyordu.[20]

---

[11] Fahir Armaoğlu, *20. YY Siyasi Tarihi…, s. 70*
[12] Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e) …,* s. 348
[13] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* Cilt: VIII, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 70
[14] Fahir Armaoğlu, *20. YY Siyasi Tarihi…, s. 70*
[15] Cemalettin Taşkıran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışı", *Türk Dış Politikası (1919- 2008),* ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 44
[16] Rifat Uçarol, a.g.e., ss. 436-438
[17] Cemalettin Taşkıran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışı" …, s. 44
[18] Gül Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri (1908-1914)", *Türk Dış Politikasının Analizi,* der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s. 50
[19] Abdülahat Akşin, Atatürk'ün *Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK Basımevi, 1991,s.7
[20] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, Ankara: TTK Basımevi, 1996, ss. 547-548

Balkan Savaşları'ndan sonra iktidara gelen, İttihat ve Terakki Partisi liderleri, Avrupa'da silahlar çekilince İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmak için girişimde bulunmuş, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı ile bir ittifak yapmakla ilgilenmemesi nedeniyle başarısız olmuşlardır.[21] Bunun üzerine, Osmanlı Devleti, Almanya ile ilişkilerini kuvvetlendirmiş, 1914'te Boğazlar'dan geçen iki Alman gemisinin Rus limanlarını bombalaması olayıyla Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. Türk ordusu, Çanakkale ve Irak cephelerinde zafer kazanmış olmasına rağmen Almanya'nın barış isteyerek ittifaktan ayrılması üzerine Osmanlı Devleti de yenik sayılmış,[22] 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiş, toprakları İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmeye başlamıştır.[23]

Rusya'da ise savaşın son yılında Bolşevik devrimi ile Çarlık yıkılmış, yeni bir rejim ortaya çıkmıştır. Bolşevikler, milletlerin eşit ve egemenliğine inandıklarını ilan ederek "Rus Halklarının Hakları Beyannamesini" yayınlamış[24] Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmiştir.[25] Rusya'nın emperyalist hedeflerinden vazgeçmesi ile savaştan sonra sömürge paylaşımı konusunda rakipsiz kalan İngiltere, Kafkasya bölgesindeki menfaatlerini korumak için, Rusya'nın iç karışıklarından faydalanma yoluna gitmiş, iç savaşa destek vermiştir. Böylece hem Rusya'da hem Türkiye'de İngiliz emperyalizmine karşı bir savaş başlamıştır.[26]

Bu çalışmanın amacı, Türk-Rus diplomatik ilişkilerini, Türkiye'nin diğer büyük devletlerle ilişkileri, ulusal güvenlik politikaları ve milli menfaatleri çerçevesinde analiz etmektir. Araştırma'nın odak noktası Türk-Sovyet ilişkilerini her yönüyle etkileyen olaylardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dostluk ve işbirliğini gündeme getiren şartlar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra uluslararası politikada işbirliği, II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında güvensizlik ve krize neden olan olaylar analiz edilmiştir.

Araştırmanın teorik çerçevesini uluslararası ilişkilerin en eski politikalarından birisi olan "Güç Dengesi"[27] teorisi oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin dış politikası ve Rusya ile ilişkileri de göz önüne alınarak çizilen kuramsal çerçevede, Kurtuluş

[21] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 8
[22] Erol Güngör, Tarihte Türkler, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992, s. 424
[23] Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e) ...,* s. 407
[24] Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1991, s.1
[25] A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964),* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992, s. 19
[26] Bülent Gökay, *Emperyalizm ve Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923),* Çev: Sermet Yalçın, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, ss. xıii-xıv
[27] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* İstanbul: Der Yayınları, 2000, ss.325-326

Savaşı yıllarında Atatürk'ün Sovyetlerle yakınlaşma politikasından, İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü'nün Batılılarla ittifak politikasına giden sürecin bütünü "Güç Dengesi" teorisi çerçevesinde analiz edilmiştir. Teori çerçevesinde "Dengenin Dengeleyicisi"[28] olarak kabul edilen İngiltere ve Rusya'nın Türkiye üzerinde çakışan menfaatleri karşılaştırılmıştır. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de uzun süreli çıkarları olan İngiltere, Türk Dış Politikasında Rusya'nın Türkiye'ye yönelen emperyalist politikalarına karşı denge devletidir.

Araştırmanın, alanında yapılmış diğer araştırmalardan farkı, sadece dostluk dönemi ya da sadece II. Dünya Savaşı ve kriz döneminin ele alınmamış olmasıdır. Dostluktan krize Türk-Rus ilişkileri araştırılmış, süreklilik içinde analiz edilmiştir.

1920 yılında uluslararası şartlar, Türkiye ve Rusya'yı birbirine yakınlaştırmış, dostluk ilişkileri gelişmiş ve dış politikada işbirliği başlamıştır. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması dostluğu güçlendirmiş, 1936 yılına kadar ilişkiler sorunsuz devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin netleştiği, 1939 yılında Türkiye, ittifak arayışlarına girmiş İngiltere ile yakınlaşma dönemi başlamıştır. Savaş sırasında, Sovyet çıkarları doğrultusunda politikalar geliştirmeyen Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri soğumaya başlamış, savaştan sonra Türkiye, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü tehdit eden Sovyet talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Rus tehdidinin yeniden ortaya çıkması ile dostluk dönemi son bulmuş, Türkiye, NATO içinde güvenliğini sağlayabileceğine inandığı için, Batılı devletler safında yer almıştır.

Araştırmanın kapsamını yukarıda değinilen konular oluşturmaktadır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde, 1919-1920 yılları arasında, Bolşevikler ve Millî Mücadele liderleri arasındaki ilk görüşmeler ve olaylar ele alınmıştır. 1921 Moskova Antlaşması ile başlayan II. Bölümde Millî Mücadele için Sovyet desteğinin elde edilmesi anlatılmıştır. III. Bölüm, 1923 Lozan Barış Antlaşması'ndan 1936 Montrö Sözleşmesi'ne kadar olan dönemi içermektedir. IV. Bölümde, 1936-1939 yıllarındaki gelişmeler ele alınmıştır. V. Bölümde ise II. Dünya Savaşı yılları ve sonrası anlatılmıştır.

Bu araştırma konusunun belirlenme nedeni, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda kurulan işbirliğinin, II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında, önce çıkar çatışmasına sonra diğer tarafın varlığını tehdit etmeye nasıl evrildiğinin analizini yapmaktır. Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan dostluğun, NATO üyeliğine giden süreçte düşmanlığa

[28] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü…,* ss.236-237

dönmesinin gerekçelerini oluşturan ulusal çıkarlara ışık tutmaktır. Araştırma konusu hakkında en kapsamlı çalışmalar, Kamuran Gürün'ün "*Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)"* isimli eseri ve A. Suat Bilge'nin "*Güç Komşuluk"* eseridir. Kurtuluş Savaşı yılları için, Kazım Karabekir'in "*İstiklal Harbimiz"* isimli eseri temel kaynaklardan birisidir. Atatürk Dönemini ele alan Abdülahat Akşin'in "*Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi"* ayrıntılı bilgi içermesi açısından faydalanılan temel kaynaklardandır. Yine Rıfkı Salim Burçak'ın *"Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*", Feridun Cemal Erkin'in, "*Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi",* Faruk Sönmezoğlu'nun *"İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası"*, Raşit Tacibayev'in "Kızıl Meydan'dan Taksime" isimli eserleri temel kaynaklardandır.

Araştırma yapılırken kronoloji takip edilmeye çalışılmış, *"Nutuk", "İstiklal Harbimiz", "Ankara'da Savaş Rüzgarları", "Moskova Hatıraları", "Moskova Sakarya Hatıraları", "Vatan Hizmetinde" "Millî Mücadele Hatıraları", Bir Sovyet Diplomatının Anıları", "Görüşlerim, "İsmet İnönü'nün Hatıraları" "Dışişlerinde 34 Yıl" gibi* dönemin diplomat ve siyasetçilerinin hatıralarından faydalanılmıştır. İsmi sayılmayan birçok telif eserden faydalanılmış, dipnotlarda bilgilerin kaynağı hassas bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Doğru ve tarafsız bir şekilde konunun analiz edilmesi ve kaynakçanın gösterilmesi hususunda itina ile çalışılmıştır. Fakat tüm dikkatimize rağmen mutlaka hatalarımız da olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİNDE BOLŞEVİKLERLE İLK GÖRÜŞMELER (1919-1920)

1.1. Bolşevik Devrimi ve Anadolu'daki Yansımaları

20. yüzyılın başlarında, 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı uluslararası konjonktürü değişmeye zorlamıştır. Bu dönemde sadece ulusların birbirleriyle ilişkileri, ulusal çıkarlar, güvenlik arayışları ve ittifaklar değil, uluslararası aktörler de değişmiş, yeni uluslararası aktörler ortaya çıkmıştır. İmparatorluklar yıkılmış yerlerini ulus devletler almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini TBMM Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti alırken, Çarlık Rusya'sının yerini de önce Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti sonrasında da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği almıştır.

Rusya için 1917-1920 arasındaki yıllar, Bolşevik iktidarın ihtilalle iş başına gelerek yerleşme dönemidir.[29] Rusya, Birinci Dünya Savaşı'na girdiği zamanlardan beri karışıklık yaşamaktaydı.[30] 1905-1917 yıllarındaki savaşlarda uğranılan kayıplar, ekonomik yetersizlikler, gıda maddeleri yetersizliği, halkın ve askerin güç yaşam şartları, iç karışıklıkları besleyen etkenlerdi. 1861 yılında yapılan tarım reformu da artık köylülerin tepkisine neden oluyordu.[31] Türk Ordusu'nun Çanakkale savunması Rusya'nın abluka altında boğulmasına neden olmuştu. Savaşın getirdiği ekonomik ve toplumsal sorunlar da eklenince, Fransız İhtilali ile başlayan fikir akımları daha da güçlenmiş ve Çarlık yönetimine karşı mücadele başlamıştır.[32] 1905 yılında, başlayan ve Meşruti Çarlık'ı kuran halk hareketi, 1917 yılında dönemin şartlarının da etkisiyle şiddetlenmiştir.[33] 8 Mart 1917 tarihinde Dünya Kadınlar Günü gösterilerinde başlayan olaylar büyümüş, 14 Mart 1917'de Sovyet yetkilileri ve Duma temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde Çar'ın yönetimden çekilmesi ve geçici bir hükümet kurulması kararlaştırılmıştır. 16 Mart 1917'de Çar çekilmiş ve Prens Lvov başkanlığında geçici

---

[29] Raşit Tacibayev, *Kızıl Meydan'dan Taksime: Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri,* İstanbul: Truva Yayınları, 2004, s.19

[30] Nejdet Karaköse, *Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütlüce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil),* (Enver Paşa'nın Kardeşi), İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2019, s.135

[31] A. Suat Bilge, a.g.e., s.10

[32] Nejdet Karaköse, a.g.e., s. 135

[33] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 10

bir hükümet kurulmuştur.[34] Böylece 300 yıldır devam eden Romanof Hanedanı son bulmuştur.[35] Kurulan geçici hükümetin ilk işi, sağ ve solu uzlaştırmaya çalışmak olmuş, halkın günlük sıkıntıları ile ilgilenilmemiştir. Gıda maddeleri temini sıkıntısı devam ederken, toprak reformu konusunda da herhangi bir adım atılmamış, yeni hükümet toplumun sorunlarına çözüm üretememiş,[36] eski yönetimin savaş politikasını izleyerek savaşa devam etmiştir. Yeni hükümet, komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmek için de bir şey yapmamış, Adalet Bakanı Aleksandr Kerenskiy, Dışişleri Vekili Milükov ve Harbiye Vekili Aleksandr Guçkov "Boğazların Rusya'ya ait olması" gerektiğini savunmaya devam etmiştir. Hükümet'in Çar yönetiminden farklı olmayan savaş siyaseti, Osmanlı yöneticilerinin yeni hükümete karşı mesafeli durmasına neden olmuştur.[37]

16 Nisan 1917'de Vladimir İlyiç Lenin, Petrograd'a gelmiş, 17 Nisan sabahı kongrede Bolşevik üyelere bir konuşma yapmıştır. Lenin'e göre, devam etmekte olan savaş emperyalist ve soyguncudur. Derhal sona erdirilmesi gerekmektedir. İktidar, köylülerin ve işçilerin eline geçmeli ve toprak reformu yapılmalıdır. Topraklar ulusallaşmalıdır. Lenin, açıkladığı ilkeler doğrultusunda işçi ve köylülerin toprak zapt etmekten vazgeçmesini istemiştir.[38] 1905 yılından itibaren başlayan halk hareketine sahip çıkan Lenin, halkın isteklerini en iyi değerlendiren kişi olmuştur.[39] Bu sırada geçici hükümet durumu sağlamlaştırmak için, 1 Temmuz 1917'de Galiçya'da askeri bir zafer umudu ile Alman ve Avusturya Ordularına saldırıya geçilmesi emri vermiş fakat bu saldırı başarılı olamamıştır. Bu yenilgi orduda disiplinsizliği artırmış büyük ölçüde de toprak kaybedilmiştir. Askerler firar etmeye köylüler de büyük çiftlikleri zapt etmeye başlamıştır. Bunun üzerine 16 Temmuz' da Prens Lvov hükümetten çekilmiş ve 27 Temmuz'da Kerenskiy Başbakan olmuştur. Kerenskiy, ayaklanma sebebiyle sıkı tedbirler almış bu sırada Lenin kaçmıştır.[40] Eylül ayında General Lavr Georgiyeviç Kurnilov[41] bir diktatörlük kurmak amacıyla ayaklanmış, iktidarın

[34] İhtilalden sonra Rus Ordusu'ndaki sıkıntılar sebebiyle Ruslar, 17 Mayıs 1917'de Muş'u kendi istekleri ile terk etmişlerdir. Bu dönemde Enver Paşa'nın Rus Ordusu'nun durumundan faydalanmak amacıyla bir ileri harekât planlamak istemiş bunu Alman Orduları Yüksek Komutanı Lüdendorff'a bildirmiş ancak olumlu geri dönüş alamamıştır. Bkz. Nejdet KARAKÖSE, a.g.e., s. 136 dipnot.
[35] Nejdet Karaköse, a.g.e., s. 135
[36] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 10-11
[37] Nejdet Karaköse, a.g.e., ss. 135-136
[38] Nejdet Karaköse, a.g.e., s. 136
[39] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 10-11
[40] Nejdet Karaköse, a.g.e., s. 136
[41] Sibirya asıllı Kazak Komutan Rus Askeri istihbarat mensubu, iç savaşta Rus İmparatorluk Orduları komutanı. Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Lavr_Kornilov

kendisine devredilmesini, tüm Sovyetlerin dağıtılmasını ve Bolşeviklerin idam edilmesini istemiştir. Bu ayaklanmada, Bolşevikler hükümeti desteklemiş, ayaklanma başarısız olmuştur. 14 Eylül 1917'de Kerensky, "Cumhuriyeti" ilan etmiştir. Bu olay Bolşeviklerin daha çok söz sahibi olmalarını ve çoğalmalarını sağlamıştır. Ancak orduda disiplin sağlanamamıştır. Bolşevikler bu durumdan faydalanarak bir askeri ihtilal başlatmışlardır. Leon Trotsky (Lev Troçki) liderliğindeki ihtilal, 7 Kasım akşamı zaferle sonuçlanmıştır. 8 Kasım'da Lenin gizlendiği yerden ayrılarak Petrograd'a gelmiş ve Bolşevik devrimi başlamıştır.[42] Ekim Devrimi olarak bilinen bu devrim, Rus takvimi ile 24-25 Ekim, Batı takvimi ile 6-7 Kasım 1917 tarihleri arasında olmuştur. 1917 yılında Mart Devrimi ve sonbaharda Ekim Devrimi ile Bolşevik[43] yönetimini kurulmuştur.[44] 1919-1923 Yılları arasında RSFSC ve TBMM hükümeti ilişkileri söz konusudur.[45]

Rusya'da rejim değişikliğinin ardından revizyonist aşamayı engellemeye çalışacak olan iç ve dış güçlerin birlikte harekete geçmesi ile 1917 Ekim'inde iç savaş başlamış ve 1920 ortalarına kadar devam etmiştir.[46] Bu dönemde demir, kömür, bakır, petrol yatakları bakımından zengin olan Kafkaslar, İngiltere için İran, Afganistan ve Hindistan'daki iktidarına kaynak temin etmek için önemliydi. İngiltere Kafkasya'daki çıkarlarını kaybetmemek için Bolşeviklere karşı savaşan güçlere destek veriyordu.[47] İngiltere'nin destek verdiği Beyaz Ordu ile Lenin'in Ordusu olarak bilinen Kızıl Ordu arasındaki savaş, devrimin ayakta kalabilmesi için bir ölüm kalım savaşı haline gelmişti.[48] Bu nedenle daha ilk başta "ilhaksız ve tazminatsız barış"[49] ilkesini ilan eden Lenin, devrimin ilk gününde II. Sovyet Kongresi'ni toplayarak üç karar tasarısı sunmuştur. Buna göre, Barış için cephede hemen bir ateşkes antlaşması yapılacak,

[42] Nejdet Karaköse, a.g.e., s. 138
[43] Bolşevikler (çoğunlukta olanlar) Lenin'in liderliğindeki Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi grubudur. Partinin 1903'te ikinci kongresinde, Batı tarzı sosyal demokrat bir kitle partisini savunan karşıtları ile aralarındaki anlaşmazlık zamanla derinleşmiştir. Bu nedenle "Menşevik (azınlıkta olanlar)" olarak adlandırılan liberal-kapitalist bir rejim kurulmasını savunan karşıt grubun muhalefeti ile karşı karşıya kalmışlardır. Fakat başlayan iç savaş ve dışarıdan yapılan müdahaleler nedeniyle Menşevikler bir muhalefet oluşturmaya çalışsa da başarılı olamamış 1922'de Menşevik muhalefet bastırılmıştır. Bkz. Erel Tellal, a.g.m, s.156
[44] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 10
[45] Erel Tellal, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.155-156
[46] Erhan Büyükakıncı, "Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi (1919- 1938) Sovyetler Birliği ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 120
[47] Bülent Gökay, a.g.e., s.12
[48] Erhan Büyükakıncı, a.g.m, s. 120
[49] Nejdet Karaköse, a.g.e., s.135

köylülerin toprak komitelerine büyük araziler üzerinde geçici zilyetlik tanınacak, fabrika işçilerine de işveren ve yöneticileri kontrol şansı verilecekti. Lenin'in 8 Kasım 1917'de okuduğu barış çağrısında Türkiye'yi ilgilendiren konular da vardı. Lenin, Bolşevik Hükümet'in savaşın devamını, zayıf milletlerin kuvvetli milletler tarafından paylaşılmaları olarak gördüğünü, bu savaşın insanlığa karşı bir suç ve cinayet olduğunu ve istisnasız tüm milletler için hakça ve eşit bir barış istendiğini ilan ediyordu. Gizli diplomasinin kaldırıldığını, kapitalistlerin ve toprak ağalarının 7 Kasım 1917'ye kadar yaptıkları gizli antlaşmaların hemen yayınlanacağını da belirtiyordu. Bu dönemde savaştan bıkan Rus askerlerinin astığı "Biz Boğazları artık istemiyoruz" şeklindeki yazılar İzvestia Gazetesi'nin haberlerinde çıkmaya başlamış Türkiye'de de öğrenilmişti. Bu haberler, Osmanlı Devleti yöneticileri arasında memnuniyetle karşılanmıştır.[50] Çünkü Türkiye'de herkes savaştan bıkmış, İngiltere ve Rusya'ya çok fazla toprak kaybedilmiş, devlette savaşacak para kalmamış, ekonomi çökmüştü.[51] Türk gazeteleri Rusya'da olup biteni yakından takip ediyordu. Özellikle İstanbul'daki gazeteler Lenin'i, Bolşevikliği, Devrimi anlatıyor, yeni yönetimin barışçı olduğu vurgusu yapılıyordu. 3 Aralık 1917'de Müslüman emekçilere yayımlanan bildiride; Çar'ın imzaladığı tüm gizli antlaşmaların yok edildiği, İstanbul'un Müslümanların elinde kalması gerektiği ve Rusya Cumhuriyeti ve Hükümetinin başkalarına ait toprakları ele geçirilmesine karşı olduğu ilan edildi.[52] Osmanlı için, Çarlığın, İtilaf Devletleriyle yaptığı gizli antlaşmaların iptal edilmesi çok önemliydi. Çünkü bu antlaşmalarda Osmanlı topraklarının paylaşımı söz konusuydu. Üstelik sadece Türk olmayan yerler değil, Anadolu dahi bu paylaşıma dahil edilmişti.[53]

Bolşevikler, tüm taraflarla barış görüşmeleri yapmış, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması ile I. Dünya Savaşı'ndan tamamen çekilmişlerdir. [54]

Osmanlı Devleti ile yapılan barış görüşmelerinde, Rusların 29 Aralık 1917, 11 Ocak 1918 tarihli deklarasyonu ile belirledikleri Ermeni politikaları sorun olmuştur. Bu deklarasyondan sonra Sovyetler, Türk Ermenistan'ı düşüncesi ile bazı kararlar almış, Türkiye'deki işgal bölgelerinde Ermenileri korumuş ve teşkilatlanmalarına

[50] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 16-18
[51] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 353
[52] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 16-18
[53] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa,* Cilt: III (1914-1922), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010, s.363
[54] Erhan Büyükakıncı, a.g.m, s. 120

yardımcı olmuştur.[55] Görüşmelerde Ruslar: Kars, Ardahan, Batum'u boşaltırken şartlı boşaltmak istiyorlardı. Görüşmelerin ilk günlerinde Brest-Litovsk'ta olan Talat Paşa Ruslarla görüşmüş, Rusların Türk vilayetlerini boşaltırken Ermenileri silahlandırarak boşaltmak istedikleri izlenimini edinmişti.[56]Talat Paşa'nın izlenimlerinden haberdar olan Enver Paşa, görüşmelerin kesilme noktasına gelmesi üzerine orduya ilerleme emri vermiştir. Görüşmeler kesilip yeniden başlayıncaya kadar işgal altındaki bölgenin bir kısmı kurtarılmıştır. Tekrar başlayan görüşmelere, Osmanlı heyeti daha güçlü devam etmiştir.[57]

Brest- Litovsk Barışı, 14 maddelik esas antlaşma ile 5 maddelik ek ve 15 maddelik munzam antlaşmadan oluşmaktadır.[58]

Birinci maddede ortak antlaşmanın dördüncü maddesinin ayrıntılı olarak düzenlenmesi vardır. İşgal edilmiş yerlerin boşaltılması ve buraların yeniden Türkler tarafından ele geçirilinceye kadar güvenliğinin sağlanması karara bağlanmıştır. Ayrıca Rusya, Ermeni çetecileri terhis edecek ve çeteleri tümüyle dağıtacaktır.[59]

İkinci maddeye göre: Rusya, Kars Ardahan ve Batum sancaklarını iade edecek Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki eski sınıra dönülecektir. 1877-1878 savaşı öncesi sınırlar kabul edilmiştir.[60] Rusya bütün Doğu Anadolu'dan çekilecektir.[61]

Osmanlı Devleti Brest-Litovsk Antlaşmasıyla 10.000 mil toprak kazanmıştır.[62] Antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında resmi ilişkiler başlamış, Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey, Osmanlı Elçisi olarak Moskova'ya gönderilmiştir. Moskova'nın İstanbul'a elçi gönderip göndermediği hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Galip Kemali Bey'den İstanbul Hükümeti'nin beklediği görev, Rusya'daki Müslümanlarla ilişki kurması onları Türkiye tarafına yaklaştırmasıdır. Ancak kendi aralarında birleştirme gibi bir görevi yoktur. Birleştirme görevinin eksikliği daha sonra Türkiye'nin Rusya Müslümanları üzerinde nüfuz sahibi olmasını engellemiştir. Antlaşmadan sonra Osmanlı Hükümeti Kafkasya'daki hareketinden vazgeçmemiş, Sovyet Hükümeti de Ermenileri desteklemeye devam etmiştir. Bu nedenle Galip Kemali Bey'in çalışması da güçlükle yürümüştür.[63]

---

[55] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss. 370-379
[56] Nejdet Karaköse, a.g.e., ss.141-142
[57] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss. 381
[58] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa…,* s. 364
[59] A. Suat Bilge, a.g.e., s.21
[60] A. Suat Bilge, a.g.e., s.21
[61] Fahir H. Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 182
[62] Bülent Gökay, a.g.e., s. 26
[63] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss. 19-20

Brest- Litovsk Antlaşması, Sovyet liderlerin gözünde, Osmanlı için büyük zafer, Rusya için kayıptır ve Sarıkamış mağlubiyetlerinden sonra Türkiye, Almanya'nın kazandığı savaşın nimetlerini toplamıştır. Bu nedenle barış görüşmeleri sırasında, Talat Paşa'yı emperyalist-kapitalist bir devletin temsilcisi olarak görmüşlerdir. Fakat bu sırada Talat Paşa, Trotsky, Çiçerin ve Karl Radek ile tanışmış, bu tanışıklık daha sonra Türk-Sovyet münasebetlerinin kurulmasında faydalı olmuştur.[64]

Ekim Devriminin, milletlerin kendi geleceklerini tayin edebilme hakkı ilkesini kullanmak isteyen Ukrayna, barış görüşmeleri sırasında bağımsızlığını ilan etmiş, Kırım, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkmenistan'da da bağımsızlık hareketleri başlamıştır. [65]

Brest- Litovsk'tan sonra ilerlemesine devam eden Türk Birlikleri, 13 Şubat'ta Erzincan'ı, 12 Mart'ta Erzurum'u geri almış, antlaşmaya göre Elviye-i Selase'nin (Kars, Ardahan, Batum) geri verilmesi için harekete geçmiştir.[66] Bu sırada Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmiş[67], Sovyetler tarafından silahlandırılan Ermeniler, Rus askerlerinin çekildiği Anadolu topraklarında birlikler oluşturmuş, Müslüman halka karşı imha hareketlerine başlamışlardır.[68] Enver Paşa'nın emri ile harekete geçen ordu, Ermeniler'in Bakü'yü ele geçirmesi üzerine ilerlemesini durdurmamış 20 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir. Türk Ordusu'nun Bakü'ye girmesinden rahatsız olan Sovyet Hükümeti, Brest- Litovsk'un ihlal edildiği gerekçesiyle antlaşmayı feshetmiştir. Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Devleti'nin ise bu fesih işlemine karşı duracak gücü kalmamıştır.[69] Böylece Sovyetler ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişki son bulmuştur.[70] Azerbaycan harekâtı ve Ermeni mezalimi Türkiye'de Bolşevikliğe karşı gelişmiş olan sempatiyi de büyük ölçüde yok etmiştir.[71]

---

[64] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 385
[65] A. Suat Bilge, a.g.e., s.23
[66] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 467
[67] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında: Türk Dış Politikası,* İstanbul: Der Yayınları, 2011, s.108
[68] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss. 460-463
[69] Coşkun Topal, "Türk Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması"*, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, 2018, s. 315
[70] Raşit Tacibayev, a.g.e., s.20
[71] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 536

Mondros Mütarekesi'nden sonra, İngilizler Kafkas Bölgesini işgal etmiş, Türkiye ve Sovyetler arasındaki bağlantı kesilmiştir.[72] Kafkas Bölgesi, İngiltere için de Sovyet Hükümeti için de petrol rezervleri nedeniyle önemlidir.[73] Türkiye için önemi ise Rusya ve Türkiye arasında tampon bölge olmasından ileri gelmektedir. Enver Paşa'nın Turancılığının ve Kafkas İslam Devleti hedeflerinin temelinde de Türkiye'yi Rus tehdidine karşı koruyacak bir tampon bölge oluşturma çabası yatmaktadır.[74]

İngilizler Kafkasya'yı işgal edince, Sovyetlerin güvenli bölgesine girmişler, Türkiye ile Rusya arasına "cordon sanitaire" (Kafkas seddi) çekmişlerdir. Kafkas seddi nedeniyle kesilen bağlantı, Beyaz Ordu Komutanı General Denikin'in 1919'da Kızıl Ordu tarafından yenilgiye uğratılması üzerine yeniden kurulmuştur.[75]

Tevfik Rüştü Aras'a göre, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Bolşevikliğin meydana çıkmasıyla bazı milletler bağımsızlıklarına kavuşmuştu. Bazı memleketlerde karışıkların devam etmesinin nedeni ise emperyalist ülkelerdi.[76] Türkiye de bu karışıklıkların had safhada olduğu ülkelerden birisiydi. Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlarına direnmeye çalışan Türk Milleti, emperyalizme karşı durabilmek için yardıma ihtiyaç duyuyordu. Sovyetler Birliği'nin de ülkesinde yaşanan iç savaşa emperyalist ülkeler destek veriyordu. Uluslararası politikada yalnız kalmıştı ve yeni rejimin meşruiyetini kabul ettirme çabası vardı. İki ülkenin de içinde bulunduğu koşullar ilişkilerin başlamasında her iki tarafın istekli olmasını sağlamıştır.

Emperyalist devletlere karşı Anadolu'nun Millî Mücadele yıllarında tek alternatifi Rusya idi.[77] Sovyet Hükümeti emperyalizme meydan okuyordu,[78] Türkiye de Sovyet Rusya da Batılı Devletlerin tehdidi altında idi. Bu durumda Anadolu tarafından en tabii müttefik Sovyetler olarak görülmekteydi.[79]

Anadolu'da Sovyet Hükümeti'nin barışçı girişimleri içtenlikle karşılanıyordu. Türkiye'nin paylaşılmasına yönelik gizli antlaşmaları açıklamaları, ulusal bağımsızlık yolunda Doğu Halklarının verdiği savaşı destekleyeceklerini açıklamaları, Türkiye'de takip ediliyor ve benimseniyordu. Türk gazeteleri, halklar için yegâne kurtuluş

---

[72] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* Mehmet Gönlübol vd.,10. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s.19
[73] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 478
[74] Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s. 508
[75] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s.19
[76] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: II, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968, s. 61
[77] Coşkun Topal, a.g.m, s. 313-330
[78] Duygu Bazoğlu Sezer, "Lozan'dan Bu Yana Uluslararası Sistemdeki Değişiklikler ve Günümüzde Türkiye Üzerinde Etkileri", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993,* İstanbul: İnönü Vakfı, s. 159
[79] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s.19

yolunun emperyalizm ile mücadele olduğunu, Sovyet Devrimi'nin temsil ettiği ilkelerin kurtuluş yolunda zaferi getireceğini yazıyordu.[80] Türkiye'de Ekim Devrimi propagandasını yapan başlıca gazete "Yenigün" olmuştur. Gazetenin sahibi Yunus Nadi makalelerinde, dış politikanın Kasım 1917'den beri Batı'ya karşı çıkarak varlığını başarı ile sürdüren Bolşevik Rusya ile anlaşmaktan ibaret olması gerektiğini yazmıştır.[81]

Başlangıçta her iki tarafın da ittifak gibi bir niyeti yoktu. Her iki memleket te İngiltere ile anlaşma ümidini taşıyor, fırsatlardan yararlanmaya çalışıyordu.[82] Türkler Wilson Prensipleri doğrultusunda Amerika ile yakınlaşabileceğini düşünüyor hatta Amerikan Mandası gündeme geliyordu fakat Avrupa gazeteleri söylentilerle dolu idi. Müttefikler, Türklerin Avrupa dışına atılması şartını ileri sürerek, Wilson Prensiplerinden faydalanmasını engellemek istemişlerdi.[83]

Ali Fuat Cebesoy hatıralarında, Türkiye'nin yardım alma umudu taşıdığı, Rusya'nın kendisini kurtarmak uğruna Batı ile anlaşmaya çalıştığı bunun için Türkiye'yi feda edebileceği bir ortam olduğunu yazmıştır. Cebesoy'un anlattıklarına göre, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yok etme siyasetine karşı ilk önce Amerika'ya yaklaşmak düşünülmüş, fakat Amerika, İngiltere ile yakınlaşınca mecburen tarihi düşman olan Rusya ile yakınlaşılmıştır.[84]

1918-1920 aralığı iki ülkenin de işgalci güçlerin saldırısına maruz kaldığı bir dönemdir. Türkiye ile Rusya'nın durumu birbirine çok benzemektedir.[85] Ankara'nın dış politika hedefi, Mondros'tan sonra ülkeyi işgalden kurtarmak ve Misak-ı Millîyi uygulamaktır. Sevr'den sonra Batılı ülkelerden maddi manevi destek alınamayacağı ortaya çıkmış, Ankara da yardım alabilmek için doğulu ülkelere yönelmiştir.[86]

Dönemin şartları içinde her iki ülke için de emperyalizme karşı mücadele eden karşı taraf sempati ile karşılanmıştı. Özellikle Anadolu Hareketi için Ali Fuat Cebesoy'un bahsettiği yardım alma umudu olan tek ülke Sovyetlerdi. Türkiye açısından Sovyetler ile işbirliği tesis etmenin başlıca nedenleri şunlardır:

- Düşmanımın düşmanı dostumdur ilkesi.[87]

[80] Dimitır Vandov, *Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri,* İstanbul: Kaynak Yayınları,2004, ss.33-35
[81] Dimitır Vandov, a.g.e., s.36
[82] A. Suat Bilge, a.g.e., s.26.
[83] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya,* Cilt I-V, Yeni Gün Yayıncılık, Ekim 1999, ss. 122-141
[84] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.48
[85] Raşit Tacibayev, a.g.e., s.21
[86] Yusuf Sarınay, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet Münasebetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, 1986, ss. 203-204
[87] Erel Tellal, a.g.m., s.161

- Kendi savaş sanayisine sahip olmayan Ankara'nın, askeri malzeme ve silah temini çabaları ve her iki tarafın da mağduru olduğu Batı emperyalizmine karşı bir baraj yapma çabası.[88]
- Sovyetlerin Millî Mücadele'ye nasıl baktığını öğrenmek.[89]
- Batı Anadolu'da Yunanlılarla savaşmak zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa'nın, doğuda Bolşeviklerle uğraşmamak için onlarla anlaşmayı tercih etmesi.[90]
- Batılı Devletlerin tehdidi altında bulunan iki ülkenin tabii müttefik olması.[91]
- Sovyetler Birliği ile kurulacak ilişkiler, bir güç birliği sağlarsa bunu Batılı ülkelere karşı kullanabilme şansı.[92]

Kafkas Cephesi'nin güvence altına alınması Türkiye'nin Batı Cephesi'nde savaşma gücünü artırmıştır. Anadolu Hareketini yönetenler de bir rejim değişikliği düşünmemekle birlikte, Sovyet Rusya'nın desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. Sovyetler Batılı devletlere karşı denge unsuru olarak görülüyordu. Ankara Hükümeti hem silah yardımı konusunda Sovyetler de faydalanmak istemiş, hem de Batılılara karşı Sovyetler ile yakınlaşıyor görünerek Anadolu'daki mücadeleye daha ılımlı yaklaşmalarını sağlamaya çalışmıştır.[93]

Millî Mücadele'de kullanılabilecek savaş malzemesi ihtiyacının karşılanması için önce İttihatçılardan Talat Paşa, Cemal Paşa ve Enver Paşa'nın yardım talebi girişimleri olmuştur. Daha sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirdiği Halil Paşa vasıtasıyla Ankara, işbirliği ve yardım için ilk adımı atmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşevikler hakkındaki düşünceleri de ilk başlarda olumlu idi. Mustafa Kemal Paşa, Çarlık yönetiminde ezilen Rus ve Rus olmayan milletlerin kurtuluşu için de bu ihtilalin bir çare olacağını düşünmüştü. İlk zamanlar Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Bolşevik İhtilali, fakir halk ve amele sınıfı için, Çarlık Rejimi altında ezilen milletler için kurtuluş vadetmektedir. Bolşevikler'in emperyalizme karşı mücadelesinde kazandıkları başarıyı teşekkür ederek takdir etmiştir. Çünkü aynı düşman Türkiye'nin varlığına dahi kastetmiştir. Ancak Mustafa

[88] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.49
[89] A. Suat Bilge, a.g.e., s.26
[90] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında: Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler,* Ankara: ATAM Yayınları, 2019, s. 18
[91] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s.19
[92] Yusuf Sarınay, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet Münasebetleri" …, s.204
[93] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında: Türk Dış Politikası…,* ss.108-109

Kemal Paşa'nın bu müspet düşünceleri daha sonraki yıllarda Bolşeviklerin emperyalistçe davranışları yüzünden yerini şüphe ve endişeye bırakmıştır.[94]

1.2. Bolşeviklerin Millî Mücadeleye İlgisi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti ile galip devletler arasında 30 Ekim 1918'de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli, İngiliz Savaş Gemisi Agamemnon'da, Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.[95] Böylelikle Osmanlı Devleti fiilen son bulmuş,[96] egemenliği altındaki topraklar İtilaf Devletlerince işgal edilmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk'ta anlattığına göre 1918 ve 1919 yıllarının genel vaziyeti şu şekildedir: Osmanlı Devleti savaşta yenilmiştir. İmzalanan ağır şartlı ateşkes antlaşmasının ardından ordunun silahları elinden alınmış, ülke işgal edilmiş, memleketi savaşa sürükleyenler kişisel ikballerinin derdine düşerek kaçmıştır. İstanbul'da Rum Patrikliğinde kurulan Mavri Mira kurulu, illerde silahlı çeteler kurmuş içerden düşmana destek vermektedir. Pontus Cemiyeti, Türkiye aleyhine çalışmalarını, hiçbir zorlukla karşılaşmadan yapmaktadır. Durumun korkunçluğu karşısında vatanın her yerinde kurtuluş çareleri düşünülmeye başlamıştır.[97]

Bu şartlar altında İstanbul'dan Anadolu'ya geçen komutanlar ve Anadolu'da henüz yerlerinden ayrılmamış bulunan komutanlar liderliğinde, Türk Milleti varoluş mücadelesine başlamıştır. Millî Mücadele'nin en önemli sorunlarının başında yıllar süren savaştan yeni çıkmış bir milletin asker, gıda ve cephane yoksunluğu gelmektedir. Sovyetler'den gelen silah ve cephane yardımları, Millî Mücadele'nin en zor zamanında ve elde silah, cephane yokken gelmiştir.[98]

Anadolu'daki Millî Mücadele'nin resmi olarak 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelmesi ile başladığı kabul edilmektedir. Millî Mücadele liderlerinin Sivas'ta topladığı kongrede, Türk Kurtuluş Savaşı'nın temel ilkeleri benimsenmiş[99] ve Millî Mücadele için önemli bir adım atılmıştır. Sovyetlerle Millî Mücadele liderlerinin münasebetleri ise, Bolşevikler'in İstanbul'a gönderdiği gayrı resmi temsilciler vasıtasıyla İstanbul'da başlamıştı.

---

[94] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası,* İstanbul: Damla Neşriyat, 1990, ss.21-22
[95] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s. 3
[96] Mustafa Barut, *Türk Devrimi ve Atatürk İlkeleri,* Der Yayınları, İstanbul, Kasım 2008, s. 338
[97] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev,* Cilt: I (1919-1920)., Ankara: TTK Basımevi,1989, ss.3-5
[98] Erhan Büyükakıncı, a.g.m., s.121
[99] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., ss.7-8

Sovyetlerin, Türklerin emperyalizme karşı mücadelesine ilgisini iki döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem: Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'un İtilaf Devletleri'nin üssü haline gelmesi ile başlayan ve diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi için gayret edilen dönemdir. Bu dönemde Sovyetler Anadolu'da kendilerinin dayanabileceği bir örgüt veya bir teşkilat kurmayı da düşünmüşlerdir. İkinci dönem ise 1920'den başlayarak Anadolu Hareketi ile ilişkilerin tesis edildiği dönemdir. [100]

Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet Rusya hem güneyden Ukrayna'dan hem de Güneydoğu'dan Hazar Havzası'ndan Beyaz Ordu'nun saldırıları ile karşı karşıya kalmıştı.[101] Bu durumda Lenin'in Bolşevik Devrimini uluslararası alanda tanıtmaya ve başka bir devletin desteğini almaya ihtiyacı vardı. Bu nedenle Bolşevikler kendilerine jeopolitik olarak en yakın bulunan Anadolu'da gelişen olaylarla yakında ilgileniyor doğrudan ve dolaylı ilişkiler tesis etmeye çalışıyorlardı.[102]

Komünist liderlerin "dünya proleter ihtilalini" gerçekleştirmek için Ortadoğu'ya da önem vermesi de Türkiye ile ilgilenme nedenlerindendir.[103] 5 Mart 1919'da kurulan Komünist Enternasyonali (III. Enternasyonal veya Komüntern), dünya işçilerine yayınlanan bir bildiride Türk işçilerine özel yer vermiştir. Sivas Kongresi'nin sona ermesinden iki gün sonra, Sovyet Hükümeti bir demeç yayınlamıştır. Bu demeçte Dışişleri Bakanı Çiçerin ve Müslüman Yakın Doğu Dairesi Başkanı Neriman Nerimanov imzası bulunmaktadır. Demeçte, Anadolu'yu işgalden kurtaracak olan, Türk Köylüsüne, Rus işçi ve köylülerin kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğu duyurulmuştur.[104] 1920 yılının temmuz ayında toplanan 3. Enternasyonalin 2. Kongresinde, emperyalizme karşı savaşan tüm hareketlerin, devrim amacı taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın, desteklenmesi kararı alınmıştır. Bu karar hakkında kongrede Hintli komünist M. N. Roy ile Lenin arasında bir anlaşmazlık yaşanmışsa da sonrasında Lenin'in tezi kabul edilmiştir. [105]Bolşevikler açısından Millî Mücadele'ye ilgi ve işbirliğinin nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Düşmanımın düşmanı dostumdur ilkesi.[106]

[100] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 21
[101] Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,* İstanbul: Boyut Yayınları, 2012, s. 27
[102] Erhan Büyükakıncı, a.g.m., s. 121
[103] Yusuf Sarınay, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet Münasebetleri" …, 202-203
[104] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 381
[105] Erel Tellal, a.g.m., s.157
[106] Erel Tellal, a.g.m., s.161

- Sosyalizmin başarılı olabilmesi için dünya ihtilali fikri terkedilmemiş olmakla beraber, Batı'da Sovyetler aleyhine kamuoyu oluştuğu için Batı'dan ümidini kesen Rusya'nın Doğu halklarına dönmesi.[107]
- Ankara'nın İngiltere'ye karşı kazanacağı zaferin, İngiltere'nin sömürgesi olan Müslüman milletleri uyandırabileceği ihtimali.[108]
- Diplomatik tanınma ihtiyacı içinde olan Bolşeviklerin, rejimlerini meşrulaştırmak için bir başka devletin desteğine ihtiyaç duyması.[109]
- Orta Asya halklarını kazanmanın yolunun, Türkiye'den geçmesi. Bu halklarla ilişkilerde Türkiye'yi referans olarak kullanmak istemeleri.[110]
- Ankara'nın Bolşevikliğe nasıl baktığını ve Anadolu Hareketi'ne Bolşevik yardımının koşullarını öğrenme isteği.[111]
- Bolşevik Devrimini Anadolu Halkı'na benimsetme ihtimali, Bolşeviklerin Anadolu hareketine ilgilerinde motivasyon nedenleri arasında yer almıştır.[112]
- Türkiye'nin emperyalizm aleyhine kazanacağı bir zafer Moskova'nın güney cephesini güvence altına alması, aynı zamanda uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulması demektir.[113]
- Batılı devletlerle yaptıkları görüşmelerde Türkiye'den koz olarak faydalanmak.[114]
- Bolşevikler, iktidarlarını koruyabilmek için Boğazlardan gelebilecek tehlikelere karşı güvenli olmak istemektedir.[115]
- Ortak düşmana karşı Anadolu'da bir direnç noktası meydana gelmesinden duydukları memnuniyet.[116]
- Alman ordusundaki, İtilaf devletlerine karşı savaş tazminatları ve ordu üzerindeki kısıtlamalar nedeni ile oluşan öfkeden, Enver Paşa aracılığıyla yararlanmak istemeleri.[117]

---

[107] Kamuran Gürün, a.g.e.14
[108] Yusuf Sarınay, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet Münasebetleri" …, s. 203
[109] Tuncer Baykara, *Millî Mücadele (1918-1923),* Ankara, KB Yayınları, 1985, s. 75
[110] Samiha Ayverdi, *Türk Rus Münasebetleri ve Muharebeleri,* İstanbul: Turan Neşriyat, 1970, s.76
[111] A.Suat Bilge,a.g.e.,s.26
[112] Erel Tellal, a.g.m., s.162
[113] Mehmet Saray, "Atatürk'ün Sovyet Politikası", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Açılış Konuşması Bildiriler,* (21-23 Eylül 1987 Ankara), ATAM Yayınları, 1994, s.1011
[114] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.49
[115] Raşit Tacibayev, a.g.e., s.23
[116] Mustafa Budak, *Misak-ı Millîden Lozan'a,* İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 220
[117] Aydın Güngör Alacakaptan, "Türk Sovyet İlişkileri (1921-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,* ed. İsmail Soysal, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s.281

1919 yılı sonlarında Sovyet Rusya Hükümeti tarafından Kafkasya Orduları Komutanı Şalva Eliva İstanbul'a gönderilmiştir. Eliva'nın görevi, "Mim Mim" isimli Millî Mücadele grubu ile bağlantı kurmak ve İstanbul'daki durumu öğrenmektir. Eliva, Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşları ile de görüşerek Sovyetlerin askeri ve mali yardım göndermeye hazır olduğu yönünde bilgi vermiştir.[118] Bir süre sonra Üçüncü Enternasyonal'in önemli kişilerinden biri olan Bolşevik yazar Karl Radek Berlin'de bulunan Talat, Cemal ve Enver Paşalar ile irtibat kurmuş onları Moskova'ya davet etmiştir.[119]

1.3. İttihatçılar ve Bolşevikler Arasındaki İlk Görüşmeler

İttihatçıların Millî Mücadele'ye katkısına imkân tanıyan, İttihatçı liderler ve Millî Mücadele'ye öncülük etmiş subaylar arasındaki geçmişten gelen bağdır. Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa aynı yaşlardadır. Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan iki yıl önce mezun olduğu için aralarında rütbe farkı vardır.[120] Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir akrandılar. Ali Fuat Paşa Harbiye'de Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşıydı. Fethi Okyar, Mustafa Kemal Paşa ile 1895'ten beri arkadaştı. [121] Mustafa Kemal, Ali Fuat, Ali İhsan Sabis ve Halil Kut Paşalar sınıf arkadaşıydı. Kara Vasıf ve Cafer Tayyar Paşalar sınıf arkadaşıydı. Ali Fuat Paşa ve Cafer Tayyar yakın arkadaştı. İsmet İnönü ve Seyfi Düzgören 1907'de Edirne'de İttihat Terakki Cemiyeti'ni örgütlemeye çalışmıştı. Bu kuşağın yaş ortalaması birbirine çok yakındı ancak rütbeleri padişahın yakınındaki üst düzey askerlerden daha küçüktü. Birbirlerini tanıyorlardı ve 1914'de ordunun reorganizasyonunda hepsi terfi etmiş, 1918'de hepsi mirliva, miralay ya da kaymakam olmuştu.[122] Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale savunmasından sonra halk arasında büyük ün kazanmıştı.[123] Ancak Enver Paşa ile aralarında bir çekişme vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında cemiyet içinde Enver'in, Talat'ın, Cemal'in adamı şeklinde subayların fikir ayrılıklarından kaynaklanan sınıflaşmalar mevcuttu.[124] Mustafa Kemal Paşa da Cemal Paşa ile daha yakındı.

[118] Dimitır Vandov, a.g.e., s.45
[119] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.50
[120] Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık,* Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, (Erişim) https://hattusa.org/kitaplar/erik-jan-zurcher-Millî-mucadelede-ittihatcilik, 23.05.2019, s.53
[121] Eric Jan Zürcher, a.g.e., ss.52-54
[122] Eric Jan Zürcher, a.g.e., ss.100-101
[123] Eric Jan Zürcher, a.g.e., s.52
[124] Falih Rıfkı Atay, *"Zeytindağı",* Pozitif Yayınları, Aralık 1998, ss.32-33

Mustafa Kemal Paşa, hatıralarında da Cemal Paşa ile yakınlığından, devrimden sonra gece gündüz görüştüklerinden ve Cemal'in kendisi ile özel bir dostluk bağı olduğundan bahsetmiştir.[125] Cemal Paşa'nın Moskova'dan Mustafa Kemal'e gönderdiği mektuplarda da diğerlerinden daha samimi ifadelerin olduğu görülmektedir.[126] Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın naaşının Eylül 1920'de Erzurum'da defnedilmesine izin vermiştir. Oysa Talat Paşa'nın naaşı ancak Mustafa Kemal'in vefatından sonra Türkiye'ye getirilmiştir. Enver Paşa ise Orta Asya'da defnedilmiş,[127] 1996 yılında Süleyman Demirel'in girişimleriyle, iade-i itibar edilerek Türkiye'ye getirilmiştir.

Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa, harbe girmeye karşıdır ve Almanlarla harbe giren, Enver Paşa'nın politikalarını sürekli eleştirmiştir.[128] Cemiyetin liderlerini eleştirmesine rağmen, 4 yıl boyunca İttihat Terakki'nin askeri kanadının seçkin bir üyesi olarak görev yapmıştır. İttihat ve Terakki'den ayrıldığına dair herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. [129]

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Boğazlar, İtilaf Devletlerine açılmış, Anadolu toprakları işgal edilmeye başlamıştı. İttihat ve Terakki Partisi iktidardan düşmüş, Talat Paşa istifa etmiş, Talat- Enver ve Cemal Paşalar savaş suçlusu olarak tutuklanma ihtimaline karşı yurt dışına kaçmışlardı.[130] İttihatçılar 1 Kasım'da bir Alman denizaltısı ile ülkeden ayrılmış[131], çoğunlukla Berlin'de toplanmışlardı. 1918 Haziranı'nda hükümetçe Berlin'e gönderilen ve Şekip Aslan, İttihatçı liderlerin memleketi terk ederken gemide, ileride ne yapılacağını konuştuklarını daha sonra bir dostunun bu konuşmayı kendisine anlattığını yazmıştır. Bu konuşmada Talat Paşa, kendilerinin siyasi hayatlarının artık bittiği görüşünde iken Enver Paşa, Türkistan'a geçmekten, Kafkasya'da teşkilatlar kurmaktan, burada düşmana karşı durmak ve bir zafer kazanmaktan ve bu yolda ölmekten bahsetmiştir.[132] Memlekette kalan İttihatçıların ise bir kısmı tutuklanmıştır. İttihat ve Terakki Partisi, liderlerinin ülkeden ayrılmasından bir süre sonra, son kongresini toplayarak kendini

[125] Eric Jan Zürcher, a.g.e, s.59
[126] Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı,* Haz: Erhan Çifçi, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, ss.19-25
[127] Eric Jan Zürcher, a.g.e., s.59
[128] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya…,* s.99
[129] Eric Jan Zürcher, a.g.e., ss. 58-59
[130] Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı…,* s. 17
[131] Eric Jan Zürcher, a.g.e., s.78,
[132] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa…,* s.472

feshetmiş, bu partinin üyeleri tarafından Teceddüt Fırkası kurulmuştur.[133] Meclisin kapatılmasından önceki son üç ayda, Meclis-Mebusan'da güçlü olan Rauf Orbay, Kara Vasıf gibi İttihatçılar, Felah-ı Vatan grubunu kurarak, Misak-ı Millî'yi desteklemiştir.[134].

Bolşevikler için Boğazların İtilaf Devletlerine açılmış olması, Karadeniz güvenliğini tehdit etmeye başlamıştı. Ancak 1919 yılında henüz Ankara ile Ruslar arasında bir temas mevcut değildi. Yeni Rus yöneticileri Anadolu'da başlayan harekattan haberdardı ama Anadolu Hareketi liderlerinin düşüncelerini ve Bolşevikliğe karşı tutumlarının ne olacağını henüz bilmiyorlardı. Bunun için öncelikle ülke dışında ve Rusya'da bulunan Türklerle temasa geçmeye başlamışlardır.[135]

Üçüncü Enternasyonalin ileri gelen isimlerinden olan Yahudi gazeteci Karl Radek, Berlin'de bulunan, Talat Paşa ile temasa geçerek, Enver ve Cemal Paşaların Moskova'ya gönderilmesi halinde, Anadolu Hareketi'ne yardım edileceği teminatı vermiştir.[136] Talat Paşa, Bolşeviklerden Anadolu Hareketi'ne yardım sözü aldığını Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta dile getirmektedir.[137] Bu mektupta Talat Paşa, Enver ve Cemal Paşalar ile Azmi Bey'i Rusya'ya gönderdiğini belirtmektedir.[138] Aslında henüz İstanbul'dan ayrılmadan Kuruçeşme'deki yalıda: Talat, Enver, Cemal Paşalar ve Kara Kemal'in bulunduğu son toplantıda Enver Paşa, Hüsamettin Ertürk'e memleketin kurtuluşu için mücadeleye devam edeceğini, bunun için Rusya'ya gideceğini, Ruslardan bunun için yardım alabileceğini ümit ettiğini söylemiştir.[139]

Heyet-i Temsiliye ise Sovyetlerle temasa geçme işini Erzurum Kongresi'nde Kazım Karabekir Paşa'ya vermiştir. Kazım Paşa, Millî Mücadele'ye yardım sağlamak için Dr. Ömer Lütfi Bey ile Dr. Fuat Sabit Bey'i görevlendirmiştir. Ömer Lütfi Bey Bakü'ye, Fuat Sabit Bey'de Moskova'ya gönderilmiştir. Bu tarihlerde Bolşevikler henüz Bakü'ye nüfuz edememişlerdi.[140] Ankara'da meclisin açılışına kadar gönderilen

[133] Eric Jan Zürkcher, a.g.e., s.79
[134] Eric Jan Zürkcher, a.g.e., s.86
[135] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 17
[136] Ali Fuat Cebesoy*, Moskova Hatıraları,* Ankara: KTB Yayınları, 1982, s. 61
[137] Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010),* Çev. Yay. Haz. İlyas Kamalov, İrina Sivistunova, Ankara: ATAM, ,2011, s. 63
[138] Kamuran Gürün, a.g.e., s.18
[139] Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Haz: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Sebil Yayınları,1996, s.166
[140] Kamuran Gürün, a.g.e., s.19

temsilciler gayri resmi idi. Ayrıca bu dönemde, her iki ülke de güvensizlik içinde karşı tarafla ilişki kurmaya çalışıyordu.[141]

Sovyetlerin bir yandan Ankara'ya yardım vaadiyle temsilciler gönderirken[142] diğer yandan Berlin'de bulunan İttihat Terakki yöneticileri ile ilişkiye geçmesinin sadece Ankara'yı tanımamak dışında nedenleri olması gerekir. Bolşevikler, adı geçen Paşaların, Şark-İslam milletlerindeki nüfuzundan faydalanmak istemiştir. Ayrıca Enver Paşa komutasında, Türk Millî ordusunun takviyesi amacıyla, Anadolu'ya Kafkas kuvvetlerini göndermeyi, böylece kendilerinin kurduğu Türkiye Komünist Partisi teşkilatını Anadolu'ya sokmayı planlamışlardır. Ayrıca, Enver Paşa ve Millî Mücadele liderleri arasında çıkabilecek ihtilaflardan faydalanarak şuralar hükûmeti kurabilirler ve bunu Batılılara karşı koz olarak kullanabilirlerdi.[143]

Enver Paşa ve Cemal Paşa, Moskova'ya gittikten sonra Radek ile görüşmüş her ikisi de görüşlerini Mustafa Kemal Paşa'ya mektupla bildirmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, cevaplarında, Türk Milleti'nin istiklali için gayretlerinin mühim olduğunu belirterek hem Anadolu'daki durum ve İtilaf Devletleri hakkında bilgi vermiş hem de Rusya'daki durum hakkında bilgi istemiştir.[144]

Cemal Paşa mektubunda hangi zorluklarla Moskova'ya ulaştığından bahsettikten sonra, Halil Paşa'nın kendisinden önce geldiğini ve görüştüklerini yazmıştır. Cemal Paşa, kendisinin Hindistan ihtilalinin başına geçmek istediğini söylemiş ve bunu yapabilirse, ismini verdiği bazı komutanların kendi yanına gönderilmesini istemiştir. Enver Paşa'nın yakında Moskova'ya geleceğini, yapılacak anlaşmada Rusya'da bulunacak olan General'in Enver Paşa olduğunu anlatmıştır. Ruslar Cemal Paşa'nın Hindistan İhtilâlinin başına geçmesini kabul etmişler, Halil Paşa'ya da İran ihtilâlini yönetmesini önermişlerdir. Cemal Paşa, bu mektupta Moskova'ya bir sefir göndermenin çok iyi olacağından bahsetmiş, acilen bir sefir gönderiniz, demiştir. Cemal Paşa'nın Ruslarla görüşmesinde, Ruslar, Ermeniler için toprak istemiş, Cemal Paşa, kendisinin buna yetkili olmadığını söylemiş fakat Ankara'nın herhalde Ermenistan'a tetkik yapmak amacıyla Rus, Türk ve Ermeni delegelerinden oluşan bir komisyon göndermekte bir sakınca görmeyeceği yönünde

[141] Yusuf Sarınay, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet Münasebetleri" …, s. 204
[142] Mustafa Kemal Paşa, Havza'da Sovyet temsilcisi Budienni ile görüşmüş, Budienni Sovyetlerin Anadolu Hareketi'de silah ve cephane yardımı yapmak niyetini Paşa'ya iletmişti.
[143] Abdülahat Akşin, a.g.e., ss.50-51
[144] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., ss. 60- 74

bir görüş ortaya atmıştır.[145] Kazım Karabekir Paşa'nın görüşüne göre: Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Berlin'deki müzakereleri, Türk Hükûmetinin teklifi ve kendi şahsi görüşleri çerçevesinde geniş bir plan hazırlamışlardı ve o plana göre hareket etmekteydiler. Ankara, Elviye-i Selâse'yi isterken Cemal Paşa işi berbat etmiş komisyon gönderilmesinden bahsetmişti. Halil Paşa'nın Çiçerin'le bu konudaki görüşmesi ise durumu daha fena hale getiriyordu. Halil Paşa, Çiçerin'e, Van ve Bitlis'in Ermenilere bırakılabileceğini söylemişti.[146]

9 Ağustos 1919'da Küçük Talat Bey, Enver Paşa'nın Amcası Halil (Kut) Paşa, hapishaneden kaçtılar. Aynı gece Batum hapishanesinden Nuri (Killigil) Paşa da kaçmıştır. Nuri Paşa, Rus Devrimi'nin yarattığı belirsizlik ortamında ağabeyi Enver Paşa tarafından geniş yetkiler tanınarak ve "Fahri Ferik" rütbesiyle, Türk nüfusun çıkarlarını korumak maksadıyla, Kafkas İslam Orduları Kumandanı olarak Kafkasya'ya gönderilmişti. Burada Bakü'yü kurtararak halkın gönlünde de yer edinmişti. Halil Kut Paşa ise, I. Dünya Savaşı'nın son yılında Şark Orduları Grup Kumandanıydı.[147] Kazım Karabekir Paşa, bu ikisinin aynı gece farklı yerlerde İngilizlerin elinden kaçmış olmalarının tesadüf olamayacağını söyler. Paşa'nın yorumuna göre: İngilizler, Bolşevikler'in Kafkaslara inmesi durumunda burada Azerbaycan Müsavat Partisi, Menşevikler, Taşnak Ermeniler ve Gürcülerden oluşan bir ordu oluşturmak istiyorlardı. Böyle bir ordu oluşturularak Türkiye'nin de Bolşeviklerle teması engellenmiş olacaktı.[148]

Hapishaneden kaçan Halil Paşa, Küçük Talat ile Sivas'a gelip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Hüsamettin Ertürk'ün yorumuna göre, memleketi yeni bir felakete sürüklemelerini engellemek için İttihatçıları temizlemek maksadıyla Anadolu'ya gelmiş olan Mustafa Kemal, bu ikisinin Anadolu'ya gelmesine karşı çıkmıştır.[149] Bu sebeple, Bolşevikler ve Azerbaycan Hükûmeti ile temaslarda bulunmak, Sovyetler'den yardım temin etmek gibi görevlerle Azerbaycan'a gönderilmişlerdir.[150] Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa (Kut)'yı *"Siz Kafkas Cephesindeki ordularımız idare etmiş ve o zaman Bolşevikleri yakından tanımıştınız"*

[145] Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz,* İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969, ss. 744-745
[146] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı…, s*. 32
[147] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı…,* s.17
[148] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı…, ss*.17-18
[149] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., s. 192
[150] Yavuz Aslan, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet İlişkileri Üzerine", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I". Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010)*, Çev. Yay. hazırlayan Dr. İlyas Kamalov- Dr. İrina Svistunova, Ankara: ATAM, 2011, s.262

diyerek görevlendirmiştir. Azerbaycan'dan Moskova'ya giden, Halil Paşa'nın Moskova'da kabulünde Kafkas Cephesi'ndeki harekatının olumsuz etkisi olmamıştır.[151] Yola çıkmadan önce Halil Paşa, Erzurum'a giderek Kazım Karabekir Paşa ile görüşmüş, fikirlerinden bahsetmiştir. Halil Paşa'ya göre, İtilaf Devletleri ile başa çıkmak imkansızdır, Garp 'ta kaç vilayet vereceklerse orada tutunmak gerekir. Karabekir Paşa, bu fikrin tehlikeli olduğunu kendisine izah etmiş, Kafkasya'daki durum hakkında bilgi vermiştir. Halil Paşa'ya, Rusların mazot ihtiyacı için Bakü'ye inmelerinin muhakkak olduğunu, Müsavat Hükümeti'nin Türkiye'yi ölmüş kabul ettiğini ve yardıma yanaşmadığını anlatmış, Azerbaycan'ın istiklâlinin Paris'te tanınmış olmasının, Ruslar tarafından tanınmadığında anlamsızlığını, Türkiye'ye yardım etmeyerek bir fayda elde edemeyeceklerini açıklayarak, Müsavat Hükümeti'nden yardım temin etmek için çalışmasını söylemiştir. Türkiye'nin kendilerinden beklentisini izah etmiş, Türk istiklaline zarar verecek hareketlerden uzak durmaları için uyarmıştır.[152] Kazım Karabekir Paşa'nın izahı hem Türkiye'nin durumunu hem de Millî Mücadele'nin hedefini göstermektedir.

> *"Bolşeviklerle dost ve hatta ittifak yapmak zaruretindeyiz, fakat Bolşevik olmak seri inhilâlimizi ve itilafın bizi seri imhasını mucip olacaktır. Biz dahilde arkadaşlarımızla anlaştık, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile de halka bağlandık. Gerek sizin gerekse Berlin'de arkadaşlarımızın ve Azerbaycan'a müessir olabilecek Nuri Paşa'nın Millî harekâtımıza zarar verecek propagandalarla menfi işlere girişmeniz hem mukaddes gayemiz için hem de şahıslarınız için hayırlı olmaz. Biz, millî bir hükûmet esasına gidiyoruz. Bilhassa Enver ve Talat Paşaların artık bizden habersiz bir faaliyette bulunmamaları icap eder. Azerbaycan'da yapılacak iş ne Bolşeviklerle harbe ne de onların bilâkaydüşart Azerbaycan'ı işgaline mâni olarak bir an evvel onlarla Azerbaycan Hükûmetini anlaştırmak ve bize Şark yolunu serbest bulundurmak bizim en büyük ihtiyacımızdır." [153]*

Bu sıralarda Nuri Paşa'da Erzurum'a gelerek Kazım Karabekir ile görüşmüş, Elviye-i Selase'nin kurtarılması ve orada bir hükümet kurulmasının daha iyi olacağından bahsetmiştir. Karabekir Paşa, Elviye-i Selase'de bağımsız bir cumhuriyet kurulması fikrini tehlikeli bularak Nuri Paşa'yı da Millî Mücadele için yardım temin etmesi amacıyla Azerbaycan'a göndermiştir.[154]

---

[151] Gothard Jaeschke, "*1919-1939* Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme", (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında), Çev. Hüseyin Zamantılı, (Erişim) https://dergipark.org.tr/download/article-file/101198 , 01.04.2019 , s.161

[152] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı…,* ss.22-23

[153] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı…,* ss.22-23

[154] Kamuran Gürün, a.g.e., s.20

Halil Paşa, Bakü'de Komünist Partisi ile bir takım gizli yazışmalar yapmış Ruslarla temas kurmayı başarmıştır. Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesini kolaylaştırmış, Mayıs 1920'de Çiçerin ile Türk Millî kuvvetlerinin temsilcisi olarak temasa geçmiştir.[155].

Halil Paşa, TBMM Başkanı Mustafa Kemal'in emri üzerine, onun yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektubu, 1 Haziran 1920 tarihinde Çiçerin'e sunmuştur.[156]Halil Paşa, Moskova'dan bir miktar para yardımı sağlamıştır. Ancak Moskova'daki faaliyetleri karışıktır. Atatürk tarafından gönderilmiş olmasına rağmen bir süre sonra Enver Paşa adına Çiçerin ve Karahan ile görüşmüş, ayrıca Bakü'deki Komünist Partisi ve İngilizler adına faaliyetlerde bulunmuştur.[157]

Halil Paşa'nın Rusya'daki faaliyetleri hakkında kendisiyle konuştuğunu söyleyen Ali Fuat Cebesoy'un anlattığına göre Halil Paşa Rusya'daki faaliyetleri hakkında şunları söylemektedir:

> *"Refakatimdeki Rus Miralayı beni Çiçerin ve Karahan ile tanıştırdı. Çiçerin Hariciye Komiseri, Karahan da muavini idi. Kendimi Türk Kuvayı Millîye'sinin mümessili olarak takdim ettim. Mustafa Kemal Paşa'nın hürmetlerini söyledim. Çok memnun oldular. Anadolu'daki vaziyeti etraflıca anlattım. Emperyalistlerin başı olan İngilizlerin, Türk milletini esir etmek ve istiklalini elinden almak için kandırmaya muvaffak olduğu İstanbul hükümeti ile Yunan Ordusu'ndan başka vasıta kullanmak istemediklerini izah ettim. İngiliz milletinin, emperyalistlerin arzularını yerine getirmek için Anadolu'da Türklerle harp edeceğine ihtimal vermediğimi söyledim. Bu vaziyet karşısında Türk milletinin hem Yunan ordusunu ve hem de İstanbul hükümetini mağlup etmek azim ve kararıyla mücadeleye atıldığımı söyledim. Ümit ve maneviyatımızın çok yüksek olduğunu ancak yardıma ihtiyacımız bulunduğunu hatırlattım. Kapitalist ve emperyalist cephelerin ayrı ayrı cepheler olmadığını Çiçerin ile Karahan'a tasdik ettirdim. Anadolu'da yaratılacak şiddetli mukavemetin ve muvaffakiyetin bütün İslam alemine ve Asya'ya yayılacağını ileri sürdüm. Kapitalistlerin bel kemiğinin Asya'da kırılacağını ispata çalıştım. Anadolu'da pek yakında Millî bir hükümetin kurulacağını ve bundan sonra Sovyet Rusya ile dostluk ve ittifak muahedeleri imzalanacağını haber verdim. Türkiye'ye yardım yapacaklarını fakat sevkiyat yollarını bir kere tetkik edeceklerini söylediler. Tetkik vesaire ile vakit geçirilmemesini, ileride her iki tarafın gayretleri ile bir irtibat yolunun kurulabileceğini anlattıktan sonra şimdiden denizden ve karadan bulunabilecek vasıtalarla silah cephane ve para gönderebilirsiniz bu hususta bir hayli ısrar ettim."*[158]

Ali Fuat Paşa, Halil Paşa'ya bu konuşmada Anadolu'ya bu teşebbüsleri üzerine ne gönderebildiklerini sormuştur. Halil Paşa'da deniz yoluyla o anda hatırında

[155] Abdülahat Akşin, a.g.e., .51
[156] Gothard Jaeschke, a.g.m., ss.161-162
[157] A. Suat Bilge, a.g.e., s.27
[158] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 176

olmayan silah ve cephane gönderttiğini, kendisinin de bizzat 100 bin lira kıymetinde külçe altını, Karaköse'de Fırka Kumandanı Cavit Bey'e teslim ettiğini ve girişimlerine devam ettiğini söylemiştir.[159]

Enver Paşa da Moskova'ya gittikten sonra Mustafa Kemal'e iki mektup göndermiştir. İlk Mektupta Berlin'de İslam kurtuluş hareketlerini birleştirdiğini ve memleketin kurtuluşu için çalışmak üzere Moskova'ya geldiğini, Sovyetlerin komünizm şeklinde olmasa bile İngiltere aleyhine sizinle çalışmaya ve size yardım etmeye mecburuz dediklerini, Azerbaycan ordusunun yeniden kurulması ve Anadolu'ya yardımcı olmasına taraftar olduklarını anlatmıştır. İkinci Mektupta ise Ruslarla, Doğu milletlerinde sosyalizm için zeminin müsait olmadığını burada daha çok İslam esasına dayalı hareket etmenin işlerine yarayacağını söylediğini anlatmış, Kafkasya'da bir süvari ordusu kurarak Anadolu'ya yardıma geleceğini anlatmıştır. Ayrıca Bakü Şark Milletleri Kurultayı hakkında bilgi vermiştir.[160]

Mustafa Kemal Paşa, cevabında Anadolu'ya gelme konusuna hiç değinmezken Ankara Hükümeti'nin Bolşevik Rusya ile maksatların hasıl olması nedeni ile anlaşma yoluna gittiğini, Türkistan, Afganistan ve İran'daki millî hareketlerin birleştirilmesi çabalarının Rusları Panislamizm şüphesine düşürmemesi gerektiğini belirtmiş bu konuda dikkatli olunması gerektiğini yazmıştır.[161]

Ali Fuat Cebesoy, hatıralarında Enver Paşa'nın Moskova'da birçok kez Ruslarla görüştüğünü ve anlaştığını anlatarak, O'nun bu teşebbüslerinin Cemal Paşa ve diğer İttihat Terakki üyelerince kabul görmediğini, Ruslarla fazla yakın ilişkiler kurmasından memnun olmadıklarını belirtmektedir.[162]

Enver Paşa, Anadolu'da Garp Cephesi kuvvetlerinin Yunan saldırısı karşısında geri çekilmesi üzerine Çiçerin ile görüşmüş 15 bin kişilik bir kuvvet ve İttihat Terakki Erkanı ile Batum'a hareket etmiştir. Abdülahat Akşin'in yorumuna göre eğer Garp Cephesi toparlanmamış olsa idi, Rusların Kızıl Ordu'yu Enver Paşa komutasında Anadolu'ya sokmaları mümkündü.[163]

İttihatçı Paşaların mektuplarından çıkan sonuç, Anadolu Hareketi'ne Bolşeviklerin yardım sağlayacağı vaat edilmektedir. Ancak bu yardım, sömürgelerde ihtilal çıkartmak başta olmak üzere emperyalizme karşı mücadele eden ve kurtarılan

[159] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.177
[160] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., ss. 63-67
[161] Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*…, ss. 54-56
[162] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 55
[163] Abdülahat Akşin a.g.e.,s. 57

memleketlerde, sosyalizmin çeşitli araçlarla kabul edilmesi şartına bağlanmıştır. Ankara bu projenin özenle dışında kalmış hatta daha sonrasında İttihatçı Paşaların bu amaç için subay isteklerini de geri çevirmiştir. Halil Paşa dışında, paşaların hiçbiri, Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilmemiştir.[164]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran 1920'de Talat, Enver ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi adına hiçbir siyasi teşebbüste bulunmaya yetkili olmadıklarını ilgili kişilere bildirmiştir. Temasları kurye subayı İbrahim Efendi adında birinin takip edeceği de bildirilmiştir.[165]

İttihatçıların Sovyetlerle görüşmeleri ve Ankara'yı bilgilendirmeleri dışında Kazım Karabekir Paşa'nın gönderdiği Dr. Fuat Sabit Bey'den de raporlar gelmiştir. Fuat Sabit Bey, Trabzon'daki 3. Tümen komutanı Rüştü Bey'e hitaben yazdığı mektupta şunlardan bahsetmektedir: Halil Paşa ile Moskova'ya vardıklarını Çiçerin ile görüşüp askeri yardım talep ettiklerini anlatmıştır. Mektuba göre, Çiçerin Anadolu'daki Millî harekete yardım etme emelleri olduğunu, Şarkta millî inkılapları tasvip ederek yardım ettiklerini ancak bunun bir had dahilinde olduğunu söylemiş, bir gün yardım ettikleri silahların kendileri aleyhine kullanılmayacağından emin olmadıkları için tereddüt ettiklerini belirtmiştir. Bunun üzerine Fuat Sabit Bey, Anadolu'daki Millî hareketin ne gibi ihtiyaçlardan doğduğunu anlatmıştır. Çiçerin bu izahatin rapor halinde kendisine verilmesini istemiştir. Fuat Sabit Bey'in Çiçerin'e sunduğu rapordan sonra yardım miktarı görüşülmüş, bir milyon altın para, altmış bin tüfek, üç bin fişek, 112 top, on ağır top verileceği söylenmiştir. Fuat Sabit Bey mektubunda, Çiçerin'le görüşmelerinden sonra Cemal Paşa, Bahattin Şakir ve Bedri Beylerin geldiğini ve Mustafa Kemal Paşa adına Sovyetlerle müzakere edeceklerini söylediklerini anlatmaktadır. Fuat Sabit Bey, Cemal Paşa'ya, Anadolu Hareketi'nin İttihat ve Terakki ile ilgisi olmadığını, Anadolu namına hareket ederlerse İttihat Terakki ile Millî Mücadele'nin bir olduğu algısı oluşacağını, bunun kötü bir etki yapacağını anlattığını, bildirmiştir. Parayı yol güvenliği nedeniyle kendilerinin yanlarında getireceklerini de belirtmektedir. Fuat Sabit Bey de Ermenistan'a bir tetkik heyeti gönderilmesinden bahsetmektedir lakin bu söylem Ankara'da kabul görmemiştir.[166]

---

[164] Saime Yüceer, a.g.m., s. 63
[165] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa…,* s.534
[166] Kazım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz…,* ss.739-740

1.4. Mustafa Kemal Paşa Sovyetlerle İlk Temaslar ve Mihailoviç Budienni Arasındaki Görüşme

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra Havza genelgesi sırasında Sovyet temsilcisi Albay Mihailoviç Budienni ile görüşmüştür. Albay Budienni görüşmesinden önce 1919'da Bolşevikler, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmenin yollarını aramaktaydılar ve ilk olarak Sovyet Albayı İlyaçev'i göndermişlerdi.[167] İlyaçev görüşmesi, Kazım Karabekir'in hatıralarında da açıklanmaktadır.[168] Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra ise yine bir Sovyet Albayı olan Mihailoviç Budienni gönderilmiştir.

Görüşmenin olup olmadığı, oldu ise Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Sovyet yetkilinin kim olduğu resmi kaynaklarda geçmemektedir. Bu görüşme hakkında bilgi veren diğer tarih kaynaklarında ise farklı görüş ve kabuller mevcuttur.

Erel Tellal'a göre bu görüşme gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken, Albay Budienni liderliğindeki Sovyet Heyeti ile görüşmüştür. Fakat ayrıntı vermemektedir.[169] Erhan Büyükakıncı görüşmeyi yapılmış kabul etmektedir.[170]

Stefanos Yerasimos, böyle bir görüşmenin yapıldığını ancak, Mustafa Kemal Paşa ile görüşenlerin Budienni değil Mustafa Suphi'nin arkadaşları olduğunu söylemektedir.[171]

Kamuran Gürün'e göre, bu görüşmenin gerçekleştiği bilgisi sağlıklı değildir. Muhtemelen Karakol Cemiyeti vasıtasıyla yapılan bir görüşmenin yanlış şekilde nakledilişidir.[172]

Kemal Girgin, Albay Budienni'nin o sıralar Rusya'da başka bir yerde görevli olduğuna dair ifadeleri olduğunu, Türkiye'ye sadece bir kez 1933 yılında Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları sırasında geldiğini kendisinin ifade ettiğini yazmıştır.[173]

Salahi Sonyel görüşmenin yapıldığını kabul ederek içerik hakkında bilgi vermektedir.[174]

---

[167] Dimitır Vandov, a.g.e.,.46
[168] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 83
[169] Erel Tellal, a.g.m, s. 166
[170] Erhan Büyükakıncı, a.g.m., s.122
[171] Stefanos Yerasimos, *Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye,* İstanbul: Gözlem Yayınevi,1979, s. 107
[172] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 9
[173] Kemal Girgin, *Ruslarla Kavgadan Derin Ortaklığa Son Yüz Senemiz (1914-2014*), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s. 83
[174] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I…, s. 83

Hüsamettin Ertürk'e göre, görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin gerçekleştiğine dair Budienni'ye sorulduğunu ve onun da bu görüşmenin olduğunu onayladığını ifade etmektedir. Ayrıca görüşme hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.[175]

Mehmet Perinçek şu bilgileri vermektedir. Fethi Tevetoğlu, başbakan iken Suat Hayri Ürgüplü vasıtası ile bizzat Budienni'nin kendisine bu konuyu sordurttuğunu ve O'nun tarafından onaylandığını belirtmiştir. Mete Tunçay, 1970 yılında Ankara'da yapılan Türk Tarih Kurumu Kongresi için Sovyet Bilimler akademisinden gelen misafirler arasındaki Anatoli Filipoviç Miller'e bu konuyu sorduğunu, O'nun Budienni'ile görüştüğünü anlatmıştır. Miller'in, Budienni'den aldığı söylenilen cevaba göre, General M. Frunze 1921 yılında Ankara'ya giderken, kendisinin yanına uğramış, Budienni ise Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmak üzere Frunze'ye bir rapor vermiştir. Konunun bundan ibaret olduğunu kendisinin sadece 1933 yılında Türkiye'ye geldiğini söylemiştir. [176]

Dimitir Vandov bu görüşmenin gizli bir görüşme olduğu için Samsun'da değil de Havza'da gerçekleştiğini ve her iki heyetin de kaldığı Ali Baba Oteli'nde yapıldığını yazmaktadır.[177] Gizli bir görüşmenin kayıtlarının bulunmaması da dönemin koşullarında olağanüstü bir durum olmasa gerekir.

Resmi olmayan bu temasta Budienni, Sovyetlerin Türklere her türlü silah ve cephane yardımını yapacağının sözünü verir.[178] Hüsamettin Ertürk'ün hatıralarında ayrıntılı olarak anlattığı görüşmelerde Budienni, Mustafa Kemal'e silah, cephane ve para yardımı vaat ediyor karşılığında Türkiye'nin emperyalist devletlere karşı, mücadelesini istiyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya Türkiye'de nasıl bir rejim kurmak istediklerini sorduğunda, Paşa, "Sovyetlerin Şûralar hükûmetine benzer bir yönetim" diyerek Rus miralayını ümitlendirecek Türkiye'yi de taahhüde sokmayacak bir cevap vermişti. Budienni daha sonra, Şark'ta kurulacak Ermeni ve Kürt devletlerine ve Karadeniz kıyılarında kurulacak Pontus devletine karşı Sovyetlerin birlikte mücadeleye hazır olduğunu açıklamıştır. Türklerin ise Mondros Mütarekesi'nden sonra silahlarına el konulması ve orduların silahtan tecrit edilmiş olması nedeniyle nasıl mücadele edeceğini merak ettiğini belirterek şunları söylemiştir.[179]

---

[175] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., ss. 318-321
[176] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri,* İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005, s. 30
[177] Dimitır Vandov, a.g.e., s. 47
[178] Serap Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", *Toplum Bilimleri Dergisi,* Ocak-Haziran 2011, s. 163
[179] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., ss. 318-321

"Rusya'nın bütün ihtiyaçlarınızı tamamlamağa hazır bulunduğunu size arz etmek vazifesini üzerime almış bulunuyorum. Yeterki siz de bizim arzularımızı yapınız. Padişahlığı, hilafeti lağvediniz. Komünistliği ilan eyleyiniz."[180]

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmada Sovyetlerin niyetini öğrenmiştir. Budienni'ye, Padişahlığın zayıfladığını, hilafetin ise hâlâ güçlü olduğunu ve o sıralar yardımı gerekli olan İslam Dünyası'nı düşünmek gerektiğini söylemiş, komünistliğin ilanının ise şu an için imkânsız olduğunu, Türk Milleti'nin tek hedefinin Millî Mücadele'yi kazanarak işgallere son vermek olduğunu açıklamıştır. Bu arada Mustafa Kemal, askeri ve mali yardım karşılığında, Türkiye'yi Bolşevikler ile emperyalistler arasında bir barikat haline getirmeyi teklif etmiştir. Bu öneri Sovyetler için Türkiye'nin komünistleşmesi kadar önemli idi.[181]

Bu görüşmeler daha sonra, Mustafa Kemal Paşa muhalifleri arasında, O'nun komünistliği kabul ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Hüsamettin Ertürk'ün ifadesine göre, bizzat görüştüğü Fevzi Çakmak'ın söylediğine göre, Atatürk, Fevzi Çakmak'a şöyle demiştir.[182] "O zaman sırat köprüsü geçmek zorunda idik, meşhur sözdür, köprüyü geçene kadar … dayı dedik vesselâm."[183]

Budienni bu görüşmede, Sovyet Delegasyonu olarak tüm eksiklerin verilmeye hazır olunduğunu, Sovyetlerin bütün imkanları ile Anadolu'daki Mücadele'nin yanında olmaya kararlı olduğunu, para, silah, cephane, gerekirse deniz gücü ve çeşitli malzeme desteği sağlayacağını söylemiştir.[184] Sözü edilen yardımın Amasya görüşmeleri sırasında alınması bu görüşmenin yapılmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.[185]

Dimitır Vandov, genel olarak Bolşeviklerin Türklerle tüm iletişimlerinde Bolşevik Devrimini Anadolu'da başlatmak gibi bir hedefi olmadığını sadece samimi duygularla emperyalizme karşı savaşan Türk Halkı'nın yanında olmak istediklerini vurgulamaktadır. Ancak aslında Budienni'nin Mustafa Kemal'e nasıl bir yönetim kurmak istediğini sorduğu görüşmeden de anlaşıldığı gibi, durum tek taraflı bir yardım talebini içermemektedir.

---

[180] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., s. 320
[181] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I…, s.84
[182] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., s.319
[183] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., s. 319
[184] Dimitır Vandov, a.g.e., s.47
[185] İsa Kalaycı, *Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, SBE, Kars, 2007, s. 23

Devrimden sonra Sovyetlerin uluslararası arenada yalnızlaşmış olması ve güneyden İngiltere'nin sıkıştırıyor olması, Bolşevikleri çözüm arayışına itmekteydi. Bu arada Boğazlarında İngiliz kontrolüne bırakılabilmesi ihtimalinin önüne geçilmek zorunda idi. Türkler açısından ise Dünya Savaşı'ndan çıkmış ve toprakları işgal edilmiş bir ülke olarak emperyalizme karşı savaşabilmek için silah ve cephane yardımına ihtiyaç vardı.[186] Bu ihtiyaçlar ve öncelikler iki ülkenin yöneticilerini birbirlerinden kendi menfaatleri doğrultusunda ne kadar destek alabilecekleri konusunda yaklaştırmaktadır. Özellikle Sovyetlerin Anadolu'daki Komünist faaliyetleri desteklediğini, daha önce İttihatçılarla görüşmeler yaptığını ve İttihatçılara destek sözü verdiğini göz önünde bulundurduğumuzda bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Sovyetlerin isteklerine bakıldığında Anadolu Hareketini ve Millî Mücadele'yi kendi rejimlerini uygulamak ve bağımsız bir İslam ülkesini Bolşevik yapmak için bir fırsat olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda Ankara hükûmetine doğrudan bir müdahale olmadığını Mustafa Kemal Paşa şöyle belirtmektedir:

> "*Bizim Rusya ile olan münasebatımızda esas olan Kapitalizm aleyhine yani komünizm esasatına temas dahi edilmemiştir. Görüşebilmek için Komünist olunuz, veyahut olmağa mecbursunuz diye kimse bize bir şey demediği gibi sizinle dost olabilmek için komünist olmağa karar verdik dememişizdir."*[187]

Bolşeviklerin, 61. Tümen Komutanı Kazım (Özalp) Bey ile görüşmeleri de Havza görüşmeleri ile aynı tarihlerde yapılmıştır. Kazım Özalp hatıralarında görüşmeyi yaptığı subayın, Türklerin kapitalist devletlere karşı, Ruslarla aynı fikirde olduklarının ilan edilmesi halinde, Rusya'nın, Millî Mücadele'ye silah, cephane ve asker yardımı yapacağını söylediğini yazmıştır.[188]

Mustafa Kemal ile Budienni (ya da başka bir Sovyet temsilci) arasında karşılıklı bir görüşme olmuş, Mustafa Kemal Paşa'ya Sovyetlerin destek mesajı ulaşmıştır. İki ülkeden de gizli ve açık temsilcilerin gidip gelmesi ve temas arayışları sonuç vererek Sivas Kongresi'nde Sovyetlerden kongreye takipçi gönderilmiştir. Kongre sonrasında ise Büyük Millet Meclis adına, Mustafa Kemal Paşa Sovyetlere yardım şartlarını ve karşılıklı destek görüşmelerini yapmak için bir heyet göndermiştir.

---

[186] Erdal Aydoğan, "Kliment Yefromoviç Voroşilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye Rusya İlişkilerine Katkısı", *AÜ TİTE, Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı 39, Mayıs 2007, ss. 337- 339

[187] Erdal Aydoğan, a.g.m., s.340

[188] Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922),* Ankara: TTK Basımevi,1998, s. 74

Böylece ilk resmi temaslar başlamış ve hemen arkasından Sovyetlerden yardım gelmiştir.

1.5. Anadolu'daki Gelişmeler ve İlk Resmi Temaslar

1.5.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı (23 Nisan 1920)

Amasya görüşmeleri sonrasında Meclis-i Mebusan çalışmaya başlamıştır**.** 12 Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan'da, baskı altında olmalarına rağmen, 28 Ocak 1920 tarihinde Misak- Millî kabul edilmiştir. Anadolu'daki Millî Mücadele'nin siyasi programı olan Misakı Millî'nin, Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmesine tepki gösteren İngiltere, önce 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmiştir. 18 Mart'ta da meclise bir baskın yapılarak aralarında çok önemli milletvekillerinin bulunduğu bir grup tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. 11 Nisan'da da Padişah Vahdettin bir irade-i seniye ile meclisi kapatmıştır. [189]

Milletvekillerinin sürgün edilmesi ve meclisin süresiz tatil edilmesi Ankara'da millet adına yeni bir meclis açılmasını gerekli kılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ile işgal altında olmayan bölgelerden seçilen milletvekilleri ve İstanbul'dan Anadolu'ya geçebilen bazı Meclis-i Mebusan vekillerinden oluşan büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır. En yaşlı üye Şerif Bey başkan olarak ilk toplantıyı yönetmiş, Mustafa Kemal Paşa ise başkan seçilmiştir.[190]

Ankara'da açılan meclisin bazı özellikleri vardır. Bunların en önemlisi meclisin kurucu bir meclis olmasıdır. Hukukunu kullanamayan başkent adına, Anadolu içlerinde kurucu başkent olmuş ve yetki üstlenmiştir. Türkiye adı ise bu meclis tarafından ilk kez kullanılmıştır. İlber Ortaylı yeni meclisi anlatırken bir ölçüde ihtilalci bir hükümettir dedikten sonra, bu hükümeti Fransız Konvansiyon Meclisine ve Sovyet idaresine benzetmektedir. Fakat bir fark olduğunu da belirmektedir ki o fark, sadece Mustafa Kemal Paşa'ya kayıtsız şartsız bağlı vekillerden değil, padişahçı, şeriatçı, solcu birçok vekilden oluşması ve gayet aktif bir muhalefetin bulunmasıdır.[191]

[189] İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk,* İstanbul: Kronik Kitap, 2018, ss. 172-174
[190] Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II, Ankara: TTK Basımevi, 2003, s.1
[191] İlber Ortaylı, a.g.e., ss.178-179

Anadolu'da kurulan ihtilalci meclis hükümeti görünürde, İtilaf Devletleri'nin tutsağı saydığı, halifeyi kurtarmak için didiniyordu. Ona bağlılık bildiriyordu, gerçekte ise tam egemenlik ve bağımsızlık için ant içiliyordu.[192]

Mustafa Kemal Paşa, padişaha gönderdiği telgrafta, padişahlık katının yetki ve itibarını savunmak ve düşmanı yurt dışına çıkarmak için ulusun silaha sarıldığını anlatıyor, padişaha karşı bir ihtilal havası vermeye çalışanlara kulak asmamasını istiyordu. Ancak İstanbul Hükûmeti, ulusal bağımsızlık önderlerini gıyabında ölüme mahkûm edince, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Damat Ferit yönetimini tanımayı reddederek, İstanbul'un işgal edildiği günden itibaren imzalamış oldukları tüm antlaşma ve sözleşmeleri geçersiz saydığını ilan etti. Mecliste yürütme yetkisini uygulayacak bir bakanlar kurulu seçildi. Ancak dış ilişkilerde, Osmanlı diplomatları, Ankara'daki belirsizlik yerine İstanbul'u yeğ tutuyorlardı. Bu nedenle Ankara Osmanlı diplomatlarının bilgi ve tecrübesinden yoksun kalmıştır.[193]

Büyük Millet Meclisi'nin dış politika hedefleri: Misak-ı Millîyi uygulamak, Türkiye'nin dış ilişkilerde tanınmasını sağlamak, Millî Mücadele için yardım temin etmek ve bu amaçla her türlü propaganda faaliyetlerini yürütmekti.[194]

Meclis açılır açılmaz çalışmalara başlamıştı. XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'dan gelen telgrafta, İngilizlerin İstanbul'da yaptığı kötülükler rapor edilmiş ve Meclis'in 25 Nisan 1920 tarihli toplantısında okunmuştu. İçinde bulunulan şartlar Millî Mücadelenin hız kazanması ve en kısa yoldan Ruslarla anlaşma yoluna gidilmesini gerektiriyordu. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa 26 Nisan'da RSFSC Başkanı Lenin'e ilk mektubunu göndermiştir.[195]

1.5.2. Mustafa Kemal'in Lenin'e Yazdığı Mektup (26 Nisan 1920)

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılmasından üç gün sonra Moskova Halk Komiseri Şurası Başkanı Lenin'e bir mektup göndererek, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve emperyalizme karşı birlikte savaşma isteğini belirtmiştir.[196] Mustafa Kemal Paşa'nın mektubu, üç maddeden oluşmaktadır. Mektupta net olarak

[192] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s. 2
[193] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss. 2-3
[194] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s. 4
[195] İsa Kalaycı, a.g.t., s.27
[196] Dimitır Vandov, a.g.e., s. 48

emperyalizme karşı Ruslarla birlikte mücadele edilmesi kabul edilmiş ve Anadolu'daki Millî Mücadele için yardım talep edilmiştir. Mektup şöyledir:

> "*"1- Emperyalist Hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanlara tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhidi mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.*
>
> *2- Bolşevik Kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâtı askeriye yapar ve yahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekata başlamasını temin ederse Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni Hükümeti üzerine harekâtı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik zümre-i düveliyesine ithal etmeyi taahhüt eder.*
>
> *3- Evvela Millî topraklarımızı tahtı işgalde bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelatı müşterekemiz için kuvayı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesaiti fenniyei harbiye ve malzemei sıhhıyenin yalnız şarkta icrayı harekât edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini rica olunur. İhtiramatı faike ve hissiyatı samimanemizin kabulünü rica ederiz."*[197]

Mektup doğrudan Mustafa Kemal Paşa tarafından Lenin'e yazılmış gibi görünmektedir. Ancak BMM'nin açılmasına yakın, Kazım Karabekir Paşa, Ankara'ya bir telgraf göndererek, Trabzon Alay Komutanı Ali Rıza Bey'i askeri konuları görüşmek üzere Bakü'ye göndermeyi planladığını bildirmiştir. Kendisine vermeyi düşündüğü talimatnameyi, Ankara'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa 26 Nisan'da cevap vermiş[198], Karabekir Paşa'nın hazırladığı metin üzerinde değişiklikler yapmıştır. Kazım Karabekir, unutulduğunu düşünerek metne teklifname başlığı ve Mustafa Kemal Paşa imzasını eklemiştir. Azerbaycan'ın Kızıl Ordu tarafından işgal edilmesi üzerine, Ali Rıza Bey'in Bakü'ye gitmesi mümkün olmayınca mektup, Teğmen İbrahim Efendi isimli bir kurye ile Moskova'ya gönderilmiştir.[199] Ankara, bu mektupla Sovyetlerden askeri ve mali yardım isterken Azerbaycan'ı da Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümlenmektedir.

1919 yılında Bakü'ye gönderilen Halil Paşa'ya verilen görevlerden birisi, Azerbaycan'daki Müsavat Hükümeti'nin Anadolu Hareketine yardım yapmasını sağlamaktı. Bakü'ye giden Halil Paşa ile Kazım Karabekir arasında geçen görüşmede, Rusya'nın Bakü olmadan yaşayamayacağı bu nedenle Kızıl Ordu'nun mutlaka

---

[197] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* Cilt: IV, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, s. 318.
[198] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 626.
[199] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 32-35

Bakü'ye ineceğinden bahsedilmektedir.[200] Öngörüldüğü gibi, mektubun gönderildiği günlerde, Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Müsavat hükümetinin istifasını istemiş ve bunun ertesi günü Sovyet Ordusu tek kurşun atmadan Bakü'ye girmiştir.[201]

TBMM Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan'ın Bolşevik devletlere katılmasını yükümlenmesi diplomatik bir manevra olmuştur. Yapılan teklif Anadolu hareketinin Bolşeviklerle dostluk ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olmakla beraber, TBMM'nin de Sovyetlere karşı elindeki stratejik güçleri kullanabileceğinin mesajını vermiştir.

Mektubun gönderilmesinden sonra, 9 Mayıs 1920'de, Büyük Millet Meclisi'nde, Bolşeviklerin "Rusya ve Doğu Müslümanlarına" başlıklı bildirisi okunmuştur.[202]

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubu, kötü hava şartları, yolların kapalı olması gibi nedenlerle, Moskova'ya yazılış tarihinden ancak bir ay sonra ulaşabilmiştir. Bazı kaynaklarda 1 Haziran'da bazı kaynaklarda 20 Haziran'da ulaştığı yazmaktadır.[203] Mektubun cevabı gelmeyince, bir an önce Sovyet yardımını sağlamak isteyen Ankara, diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi amacıyla Moskova'ya bir heyet göndermeye karar vermiş ve Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığındaki heyet, 11 Mayıs 1920'de yola çıkmıştır.[204]

1.5.3. Sovyet Hükümeti'nin Mektuba Yanıtı

Lenin, mektubun cevaplanması için RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'i görevlendirmiş, Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuna 3 Haziran 1920'de cevap vermiştir.[205]

Çiçerin mektubunda "yeni Türk Hükümeti'nin dış politikasının prensiplerini Sovyet Rusya memnunlukla öğrendi" demektedir. Çiçerin'in sıraladığı prensipler şunlardır:

- Türk istiklalinin ilanı.

[200] Yavuz Aslan, a.g.m, s.262
[201] İsa Kalaycı, a.g.t., s.28.
[202] Erhan Büyükakıncı, a.g.m., s.123.
[203] Kemal Girgin, a.g.e., s. 100.
[204] Erhan Büyükakıncı, a.g.m., s.123.
[205] Kemal Girgin, a.g.e., s. 100.

- İtiraz edilemez şekilde Türk olan toprakların, Türk Devleti'ne ilhakı.
- Arabistan ve Suriye'nin bağımsız devlet olmaları.
- Yeni Türk Devleti'nde bulunan azınlıkların haklarının, medeni dünyanın kabul ettiği haliyle tanınması.
- Kapitülasyonların kaldırılması.
- Her türlü yabancı nüfuz alanlarının temizlenmesi.
- Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahili bulunan devletler arasında yapılacak bir konferansta halledilmesi.
- Evvelce Osmanlı toprağı olan, Ermenistan, Kürdistan, Lazistan, Batum, Doğu Trakya, Türklerle Arapların birlikte yaşadığı tüm bölgelerde halkın kendi kaderini tayin hakkının olması.[206]

Sovyetler, TBMM ile doğrudan ilişki kurmaya başlamıştı. Fakat Çiçerin'in sıraladığı prensipler, Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunda yoktu. Çiçerin'in mektubunda ulusların kendi kaderini tayin hakkı üzerinde özellikle durulmakta herhangi bir ittifaktan söz edilmemektedir. Boğazlar konusundaki madde de Rusya'nın eskiden beri istediği şekliyle belirtilmektedir. Daha sonra Lozan'da Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve sınırları konusunu Sovyetler desteklemiş olsa da Boğazlar hususundaki bu talep daha da özelleştirilmiş, Montrö Sözleşmesi sonrasında Sovyetler tarafından yeniden dile getirilmiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yöneltilen bir tehdit haline gelmiştir.

Kazım Karabekir Paşa, hatıralarında Çiçerin'in mektubuna uzun bir değerlendirme yapmış. Paşa, "Hayret!" diyerek başladığı ifadelerinde, Rusların Kürtlerden, Lazlardan, Doğu Trakya'dan bahsetmesine sinirlenerek, *"Oranın halkını bizden ayrı ve aykırı istikametlere sevk edecekler ve kendileri mi yutacaklar?"* demektedir. Paşa Osmanlı tebaası olan ve sayılan bu milletlerin ne kadar az nüfuslarının olduğunu tek tek saydıktan sonra, *"Şark vilayetlerinde yutmak istedikleri yerleri Kürtlük boyası ile mi nakışlıyorlar"* diyerek tepki göstermektedir. İttihatçıların, Rusya'da, Mustafa Kemal Paşa'dan aldıkları talimatla çalıştıkları bilgisi geldiğini ve Mustafa Kemal Paşa'ya gelen İttihatçı mektuplarının da olduğunu, kendilerine bu hususta malumat vermemiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın onlara ne talimat verdiğini sormaktadır. İttihatçı paşaların fikirlerinin, Halil Paşa ile de münakaşa ettiği *"bize birkaç vilayet verilse de müstakil bir Türkiye Hükümeti şekline razı olsak"* anlayışı ile

[206] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 735.

aynı ve tehlikeli olduğunu söyleyerek acaba Bolşeviklere de bu tehlikeli fikirleri bunlar mı veriyor demektedir.[207]

Mektupta Çiçerin, Türkiye, Ermenistan, İran arasındaki sınırın müzakere yoluyla tespit edilmesini istemekte ve bu konuda Rusların talep edilirse arabuluculuk yapabileceğini bildirmektedir. Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın Ermenistan üzerine harekât teklifine cevap niteliği taşımaktadır. Rusya'nın Ermenistan üzerine bir harekât planlamadığı anlaşılmaktadır.[208]

Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran 1920'de Çiçerin'in mektubuna kendisinin yazdığı aşağıdaki cevabı göndermiştir:

> *"Rus Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Ahali Komiserliğinin 3 Haziran 1920 tarihi ile T.B.M.M. Başkanlığına hitaben gönderdiği mektubun içeriğini memnunlukla öğrendik. Cevaplarımızı aşağıdaki şekilde bildirmekle şeref duyarım.*
>
> *"1-Türkiye'ye ilişkin olarak 8 maddede bildirilen prensipler esasen bizim samimi ve ciddi prensiplerimizdir. Bu prensiplerin uygulanmasına engel olan Batı devletleri ile bu sebeple mücadele ediyoruz. Samimi ve ameli çareleri temin ettikçe toptan tatbik edeceğiz.*
>
> *2-Ermenistan ve İran ile sınırlarımızı tayin için Sovyet Cumhuriyetinin aracılığını memnunlukla kabul ve zorlukları diplomatik görüşmelerle hal yolunu tercih ederiz.*
>
> *3-Ancak komsularımızın, itiraz hakkımız tanınmadan terke zorlandığımız araziyi tahrip ve ahaliyi katletmelerinden ve Batı emperyalistlerine özgü usullerle yapay çoğunluklar oluşturmalarından şiddetle üzgün ve şikayetçiyiz. Buna son verdirecek ihtiyat tedbiri olmak üzere, Elviye-i Selase dahilinde bazı mevkileri işgal için askeri harekata girişmek zorunda kalmış iken, mektubunuz üzerine bu harekâtı erteledik. Ahalimiz aleyhine Ermenilerin saldırılarının durdurulmasını ve aracılık için yapılacak teklifin süratle yapılmasını rica ederiz.*
>
> *4-Rus Sovyet Cumhuriyeti nezdinde olağanüstü yetki ile gönderilen temsilcilerimiz yolda ve halen Erzurum'da beklemektedir. Sovyet Cumhuriyeti ile muntazam siyasi ilişkileri ve gelecekteki ilişkileri düzenlemek vazifesini almışlardır. Komşularımızın Sovyet Cumhuriyeti ile münasebetimize engel olmaları sebebi ile temas gecikmektedir. Çabuklaştırılmasını içten arzuladığımız bu temasların gerçekleşmesi için, Sovyet Cumhuriyeti tarafından da mümkün olan kolaylığın gösterilmesini ve şimdiden yetkili Sovyet temsilci ve heyetlerini bekleriz.*
>
> *5-Biz Batı emperyalistlerine karsı sadece kurtuluş ve istiklalimizi korumakla yetinmiyoruz. Aynı zamanda Batı emperyalistlerinin kuvvetleri ve bilinen vasıtaları ile Türk Milletini emperyalizme vasıta gibi kullanmalarına da engel oluyoruz. Bu suretle bütün insanlığa hizmet ettiğimize inanıyoruz. Rus ve Türk milletlerini birleştirecek sağlam dostluk esaslarının ameli ve maddi bir surette ürünlerini gösterebileceğinden ümitli olmakla bahtiyarım.*
>
> *Sayın Dışişleri Bakanı, samimi bir şekilde izah ettiğimiz yukarıdaki açıklamalarımızla, Sovyet Cumhuriyeti ile oluşturacağımız ilişkilerde tarafların kesin güvenlik içinde bulunmasına ne*

[207] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* ss. 736-737
[208] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 53

derece önem verdiğimizi arz edebildiğimi umar ve içinde bulunduğumuz mücadelelere gösterilen olumlu ilginin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve milletince heyecan ve memnunlukla karşılandığını bildirmekle şeref duyarım"[209]

Mustafa Kemal Paşa, Boğazlar konusunda ve ittifak konusundan bahsetmeyerek, mektuptan duyduğu memnuniyeti dile getirmektedir. TBMM'nin içinde bulunduğu şartlar ülkenin işgal edilmiş olması silah ve cephane yardımına acil ihtiyaç duyulması nedeni ile Mustafa Kemal Paşa'nın Moskova ile ilişkilerin ivedilikle geliştirilmesini istediği anlaşılmaktadır.

23 Haziran'da Ermenilerin yolları tutmuş olmaları nedeniyle hâlâ Erzurum'da bekleyen Bekir Sami Bey de Çiçerin'e benzer temalı bir telgraf göndermiştir. Bekir Sami Bey, Türk Hükümeti'nin Ermenistan ile sınırların saptanması önerisinin olumlu karşılandığını, Türk Hükümetinin, saldırgan bir amacı olmadığını belirtmiştir. Kendisine, TBMM ve Sovyet Rusya arasında yapılacak dostluk antlaşması için oluşturulan heyete başkanlık yapma görevi verildiğini ancak Ermenilerin yolları kesmesi nedeni ile bir aydır Erzurum'da kaldıklarını izah ederek, Ermenistan'dan serbest geçebilmesi için izin alınmasını istemiştir.[210]

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1920' de TBMM'de milletvekillerine Çiçerin'in mektubunu değerlendirmiş mektubun her maddesi hakkında görüşlerini açık bir şekilde açıklamıştır. Mektupta bir tek konu hakkında fark görmektedir. Bu da Müslüman halkın oyuna başvurulması meselesinin Misak-ı Millî'ye aykırı olmasıdır.[211]

1.5.4. TBMM Kurulunun SSCB'ne Gönderilmesi

3 Mayıs 1920 tarihinde, Ankara'da ilk hükümet kurulmuştur. 5 Mayıs'ta yapılan ilk toplantıda Sovyet Rusya ile ilişkiler görüşülmüş ve SSCB'ne bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[212] Moskova'ya heyet gönderilmesinde Enver ve Halil Paşaların Ankara Hükümeti'nin temsilciliğini yaptıkları iddiasıyla kendi fikirleri doğrultusunda anlaşma yapmaya çalışmaları da etkilidir.[213] Yusuf Kemal Tengirşek Moskova'ya gidecek heyette görevlendirilmesi ile ilgili şöyle bilgi vermektedir.

[209] Kamuran Gürün, a.g.e., ss.53-54
[210] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 40
[211] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 40-41
[212] Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde,* Ankara: KB Yayınları, 1981, s.141
[213] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 66

"... Ben İktisat Vekili seçildim. Mayısın beşinde, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında ilk icra vekilleri toplantısı yapıldı. (...) Rusya ile münasebette bulunulup bulunulmadığını sordum, Kara Vasıf gibi bazı arkadaşların Bolşeviklerle temasta bulundukları öğrenilmiş ise de Heyet-i Temsiliye'nin Rusya ile hiçbir münasebette bulunmadığını söyledi. (...) Zaten Hariciye Vekili Bekir Sami Bey O tarafa gitmek tasavvurundadır. (...) sen de Bekir Sami Bey'le beraber gideceksin. dediler."[214]

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında, Yusuf Kemal (Tengirşek), İbrahim Tali (Öngören), Osman ve Seyfi Beylerden oluşan heyet 11 Mayıs 1920 de hareket etmiş, 19 Mayıs 1920'de Moskova'ya ulaşmıştır. Heyetin amacı bir dostluk antlaşması imzalamaktı ve bu yönde görüşmelerde bulunulmuştur.[215] Yolculuk 71 gün sürmüştür.[216] Mayıs'ın 11'inde yola çıkan heyet, Temmuz'un 19'unda pazartesi günü Moskova'ya ulaşabilmiştir.[217] Heyetin amacı Sovyet Rusya'dan mali yardım silah ve cephane yardımının temin edilmesinin yanı sıra bir ittifak antlaşması yapmaktır. Ancak Ruslar tarafından ittifaktan hiç bahsedilmemesi nedeni ile bu mümkün olmamıştır.

Türk Heyeti Moskova'ya ulaşmadan önce bazı milletvekilleri Ermenilerle ilgili istekleri nedeniyle Çiçerin'in mektubundan sonra Bolşeviklerle ilişki kurulmasına muhalefet etmişlerdir.[218] Mustafa Kemal Paşa, gizli oturumda milletvekillerine cevaben yaptığı konuşma kendi gücüne güvenmeye vurgu yaparak Türk dış politikası hakkında şunları söylemiştir:

"Kendi kuvvetimizi dikkate almaksızın hariçten, şuradan buradan gelecek kuvvetlere istinaden emel takip edersek ve o kuvvetten ve o imdattan muavenet de gelmezse sukut-u hayale uğrarız. (...) Ancak bu noktada iki ciheti birbirinden tefrik etmek lazımdır. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşevik Rusyası ile ittifak etmek. Biz Heyet-i İcraiye Bolşevik Rusyası ile ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi kemal-i ciddiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemaldir. Ancak bu noktanın açık, vazıh ve aleni müzakeresini garba karşı fiilen ilan-ı harp edeceğimiz güne talik etmek istiyoruz. İşte böyle bir ilan-ı harp yapıldı mı korkmamız olmasın. Artık Garb'dan korkmuş olmayalım, korkuya lüzum görmeyelim o günü görünceye kadar şarktan gelen kuvvetin, maddeten bize muavenetinin husulüne kadar bittabi garp ile her nevi münasebat-ı siyasiye ye girişmekten geri durmayacağız. Çünkü garplılarla, Amerikalılarla

[214] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., s.141
[215] Coşkun Topal, a.g.m, ss. 313-330
[216] Saime Yüceer, a.g.m, s. 66
[217] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss.141-145
[218] Resul Yavuz, "Millî Mücadele Yıllarında Sovyet Rusya ve İngiltere ile Diplomatik Temaslar", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,* Cilt: II, ed. İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018, s. 62

münesabat-ı siyasiye ye girişmek şarktan herhangi bir devletle münesebat-ı siyasiye ye girişmekten bizi men edemez. Bolşeviklerle ittifak ve ittihat edildikten sonra dahi münesabat-ı siyasiye ye girişilebilir. Onun için bu noktada azami kanaat buyurulmasını rica ederim… Halbuki bütün bu prensipleri tatbik etmekten gayelerinde emperyalizme karşı mukabele etmek, mücadele etmek için bittabi yalnız kendi kuvvetleri kâfi değildir. Onlar dahi kuvvetlerini tezyik etmek mecburiyetindedirler. Evet, kendilerine hakiki kuvvet olarak inzimam edecek bir kuvvet, yegâne zümre olarak Âlem-i İslamiyet'i görmüşlerdir. Binaenaleyh Âlem-i İslamiyet'i oldukları gibi kendilerine müttefik yapabilirlerse, o zaman garpta emperyalizme karşı galebe çalacaklarına kanidirler… Bolşevikler bir milletin esasat-ı Millîyesine ve diniyesine hücum etmeyecekler, yalnız emperyalizme karşı müştereken mücehedatı, müştereken mücahede kabul eden milletlerle ittifak edeceklerdir."[219]

Görüldüğü gibi Türk tarafı bu ilişkiden tam bir ittifak ve destek beklemektedir. Heyet bu ümitlerle yola çıkmıştır. Ayrıca özellikle TBMM'nin amacının Bolşevikliği kabul etmek değil, garba karşı yapılacak savaşta ihtiyaç duyduğu desteği almak olduğu vurgulanmaktadır. Bolşeviklerin de emperyalizme karşı mücadele edebilmek için Türkiye'nin nüfuz alanı sayılabilecek olan İslam alemine ihtiyacının olduğu vurgulanmaktadır. Yani kayıtsız şartsız bir Bolşevikliğe teslimiyet değil, karşılıklı çıkarların konuşulabileceği eşit taraflar arasında bir ittifak istenmektedir.

Ancak Sovyetler, Anadolu Hareketi'ni Bolşevikliği Anadolu'da yerleştirmek ve diğer ülkelere de yayılmasını sağlamak için bir araç olarak görüyorlardı. Lenin'in ilkeleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilkeleri arasında, anti-emperyalist olmanın dışında hiçbir bağlantı yoktu. Bu nedenle Ruslar, Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmiyorlardı. Millî Mücadele ile ilgilenmelerinin en önemli nedeni Anadolu'da bir "Köylü Sovyeti" kurmaktı. Bu amaçla Anadolu'da çekirdek halinde de olsa komünist partisi kurmaya çalışmışlardır.[220]

Sovyet politikasına göre, Türkiye, "Dünya Proleter İhtilali" için önemli bir ülkeydi. Türkiye'de ve Doğudaki Müslüman milletlerde köylüler ve emperyalizme karşı bağımsızlık mücadelesinin öncülüğünü yapan "milliyetçi burjuvazi" komünist ihtilali yapacak, bu sırada bu ülkelerdeki komünist partiler de milli mücadele hareketlerini proleter ihtilale dönüştürecekti. Böylece doğuda, batılı ülkeler sömürgelerini kaybedecek ve kapitalizm zayıfladığında dünya proleter ihtilali kendiliğinden gerçekleşecekti.[221]

---

[219] Saime Yüceer, a.g.m, ss. 67-68,

[220] Salim Gökçen, "Ankara Moskova İlişkilerinin Gelişmesi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*", Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, ss. 119-122

[221] Yusuf Sarınay, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet Münasebetleri" …, s. 202

Komünist Enternasyonalin Yürütme Komitesi Başkanı Grigory Yevseevich Zinoviev, 12 Ağustos 1920'de Petrograd Sovyeti'nde yaptığı konuşma bu politikaya vurgu yapmıştır. Zinoviev konuşmasında İran, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde Köylü Sovyetleri sistemini kurmanın imkânsız olmadığından bahsetmektedir. İlerleyen zamanlarda, Mustafa Kemal Paşa'nın buna cephe alması, özellikle Anadolu'daki komünist faaliyetleri engellemesi ve kontrol altına alarak yok etmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde zaman zaman sorun olmuştur.[222]

1.5.5. Birinci Moskova Görüşmeleri ve Sonuçları

Moskova'ya gidecek heyete TBMM tarafından bir talimat hazırlandı. Bu talimata göre:

1-Türkiye'nin isteği şimdiki sınırlar içinde tam bağımsızlık ve bunun sağlanması şartı ile Sovyetlerle kader birliği yapılabilir. Sovyetler Türkiye'nin Batı boyunduruğu altına girmesini kendi menfaatleri için tehlikeli görüyorsa Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine yardım etmelidir.

2-Boğazlardan yararlanma tüm Karadeniz ülkelerine açık olacaktır. Ancak bunun için İstanbul Boğazı'nda tahkimat yapılmayacaktır. Rus donanmasının İstanbul'a gelmesi Türkiye'nin takdir ve isteğine bağlıdır. Çanakkale Boğazı tahkimat ve savunması Ruslarla birlikte yapılacaktır. Bundan daha fazlası bağımsızlığa aykırıdır.

3-Dış yardım para, silah, araç ve gerekirse askeri birliklerdir. Ruslarla arada engelsiz bir ulaşım temin edilmelidir. Ortak mücadelenin başarısı için Türkiye dindaş ve ırkdaşları üzerindeki nüfuzunu kullanacaktır.[223]

Heyete, Anadolu'ya asker getirilmesine kadar çok geniş bir yetki verilmiştir. O dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu çaresizliği, savaş şartlarını ve Sovyetler'den temin edilecek yardımın önemini anlatması bakımından önemlidir.[224]

Türk Heyeti 19 Temmuz Pazartesi günü Moskova'ya ulaşmıştır. Moskova'da heyeti karşılamaya kimse gelmemiş, heyet, Sovyet yetkililerden ilgi görmemiştir. 19 Temmuz Pazartesi Moskova'ya varmış olmalarına rağmen, ancak 24 Temmuz Cumartesi günü, Sovyet Hariciye Komiseri Georgy Çiçerin ve müsteşarı Ermeni asıllı

[222] Salim Gökçen, a.g.m., s. 121
[223] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 42
[224] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 43

Lev Karahan ile görüşebilmişlerdir.[225] Tengirşek, mihmandarları olan Rus ve trende tanıştıkları Abdurrahman Bey yardımı ile Kremlin Sarayı'nın karşısında Hariciye Komiserliği Misafirler Dairesine vardıklarından birkaç saat sonra Sovyet hükümetinden bir yetkilinin geldiğini, özür dileyerek o günlerde Üçüncü Enternasyonalin ikinci kongresinin olması nedeniyle, geç kaldığını söylediğini ama kendisinin buna ihtimal vermediğini söylemektedir.[226]

İlk görüşmede, O sırada Moskova'da bulunan Cemal ve Hasan Paşalar ve TBMM heyeti arasında bir temsil sorunu yaşandığı ortaya çıkmıştır. Sovyet yetkililer kimin neyi temsil ettiğinin anlaşılmadığını söylemiştir. Bekir Sami Bey görüşmede Paşaların ancak kişisel olarak görüşmüş olabileceklerini vurgulayarak, kendilerinin TBMM adına Moskova'ya gelen ilk heyet olduklarını belirtmiştir. [227]

Ruslar, Brest- Litovsk Antlaşmasını Ankara ile gözden geçirmek istediklerini, Türk Hükümeti'nin, Fransa ile olan antlaşma müzakereleri hakkında şüpheleri olduğunu ve bilgi istediklerini, daha önce Halil Paşa ile antlaşmanın ana hatlarını belirlemiş olduklarını, yardım sevkiyatı için Ermenistan yolunu açmayı üstlendiklerini söylüyorlardı. Türk heyeti ise Halil ve Cemal Paşaların ve Baha Sait'in Ruslarla yaptıkları antlaşmaların,[228] Ankara Hükümetini bağlamayacağını kendilerinin antlaşma yapmak için geldiklerini söylemiştir. Türk Heyeti, Halil Paşa ile neler görüşüldüğünün açıklanmasını ve Bolşeviklerin Anadolu Hareketi hakkındaki düşüncelerinin açıkça ifade edilmesini istemiştir. Ayrıca silah ve mühimmat yardımı talep ederek, bunların nakli için Ermenistan yolunun açılmasını istemiştir.[229]

Görüşmeler dostça bir hava içinde başlamıştı. Bekir Sami Bey evvela askeri yardım talebinin karşılanmasını istiyordu.[230] Yardım istek listesi şöyleydi: 200 bin tüfek, 5 milyon mermi, dağ topları ve 10,5'luk obüs olmak üzere 300 top, toplar için 75 bin+1000 mermi,500 makinalı tüfek, her tüfek için 15'er bin mermi ve gerekli yedek parça, 200 sahra telefonu, 200 uçak, 100 kamyon ve otobüs, 5 telsiz telefonu, 100 bin asker için elbise, 50 bin kaputluk kumaş, 3 kolordu ihtiyacı kadar koşum takımları, mermi yapım tezgahları, demiryolları için ray, Erzurum'da bir silah fabrikası, Eskişehir fabrikası için uzman elemanlar, nakliyat için deniz motörleri,40

[225] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., s. 146
[226] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., s. 145-146
[227] Erel Tellal, a.g.m, ss.167-168.
[228] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 738
[229] Kemal Girgin, a.g.e., s.108.
[230] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası…,* s. 24.

binek otomobil, Ermenistan yolu açılıncaya kadar Novorosisk'ten 600 bin kg benzin.[231]

Görüşmeler devam ederken, Bolşevikler, Ermenistan ile anlaşmıştı. Sovyet Rusya, Şahtahtı'ndan Culfa'ya kadar uzanan demiryolunu Ermenilere bırakmıştı. Şahtahtı'nın Ermenilere verilmesi ile Ermenistan yolu büsbütün kapanmış oluyordu. Türk Heyeti, konuyu Çiçerin ile görüşmüştür. Çiçerin bu konuda bir şey yapamayacağını, Türklere de kendi başlarına bu yolu açmaları için, izin verilmeyeceğini söylemiştir. Ermeni asıllı Karahan'ın da sorunu çözmeye yardımcı olmayacağını gören Türk delegeleri, Lenin ile görüşmeyi talep etmiş, ertesi gün Lenin ile görüşülmüştür. Lenin'in tutumu Çiçerin'e göre daha ılımlı olmuştur. Kafkas yolunun kısa zamanda açılmasını ve Türkiye'ye yardım edilmesini kabul etmiş, Ermenilerle yapılan anlaşmanın belki gerekli olduğunu ama bunu kendisinin de onaylamadığını söylemiştir. Türk heyetine durumu düzeltmek için söz vermiş, "biz düzeltemezsek siz düzeltirsiniz" diyerek, bu konudaki esneklik ihtimalini göstermiştir.[232] Lenin'le görüşmeden sonra, 8 maddeden oluşan bir antlaşma tasarısı hazırlanarak parafe edilmiştir.[233]

Fakat Bolşevikler, Antlaşmanın imzalanmasını geciktirmek için oyalama taktikleri uygulamaya başlamışlardır. Çiçerin, Türk Heyeti ile görüşmekten kaçınırken, Sovyet Heyetinin başkanı, başka bir görevle Moskova dışına gönderilmiştir.[234] Bu sırada, Bolşevikler, Türklerin en büyük düşmanı olan İngilizlerle bir ticaret antlaşması yapmak için görüşüyorlardı. Kafkaslara karşı emelleri ve Ermeni meselesinde arabuluculuk yapmak istemeleri, Türklerin Sovyetler hakkındaki güvensizliğini artırmıştı. Bolşevikler de Ankara'ya güvenmiyordu. Türklerin Panturanist ve Panislamcı hedeflerle Sovyet nüfuzu altındaki bölgede sorun çıkarabileceklerine inanıyorlardı. Ankara – Fransa arasında başlamış olan barış görüşmelerinden rahatsız oluyorlardı. Türkiye'nin, ilerde İtilaf Devletleri ile anlaşarak Sovyet Rusya'ya karşı, emperyalizmin elinde bir silah olarak kullanılmasından çekiniyorlardı. Ermeni meselesinde Türkiye'nin tavrından memnun değillerdi.[235] Ayrıca, Türkler için işler iyi gitmiyordu. Yunan Kuvvetleri, Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. Ankara için durum belirsizdi. Sovyetler ise Kafkaslar'da

[231] Kemal Girgin, a.g.e., ss. 110-111.
[232] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss. 14-15
[233] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss. 172-173
[234] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası…,* s.25
[235] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s. 12

oldukça rahat etmeye başlamıştı. Azerbaycan Bolşevik olmuş, Ermenistan'la görüşmeler başlatılmıştı. Bu güvensizlik ve tarafların şartları, Rusların, Türkleri oyalamaya başlamalarına neden oldu.[236]

Rus yardımının bir an evvel temin edilmesi gerekiyordu, bu belirsizlik ve oyalamadan rahatsız olan Bekir Sami Bey, Çiçerin ile yalnız konuşmak istemiş,[237] 28 Ağustos gecesi, görüşme gerçekleşmiştir.[238] Çiçerin, Bekir Sami Bey ile görüşmesinde Muş, Bitlis ve Van'ın Ermenistan'a bırakılmasını istemiş, antlaşmanın imzalanmasını toprak verme şartına bağlamıştır.[239] Bekir Sami Bey, Çiçerin'e Türkiye'de, Ermenistan vilayeti bulunmadığını hatırlatmış, Ermenilerin her yerde Müslümanlarla karışık bir halde yaşadığını, bahsedilen bölgelerin Ermenistan'a verilmesinin, ekseriyeti Müslüman olan halkın hukukunu ihlal edeceğini ve bunun Sovyetlerin prensiplerine de aykırı olduğunu söylemiştir. Buna karşılık Çiçerin, daha önce Cemal ve Halil Paşalarla bunu görüştüklerini ve kabul edildiğini, yardımın bu şarta bağlı olduğunu söylemiştir. Bekir Sami Bey, vaat edilen yardımın bu şarta bağlı olduğunu bilmediklerini, Yunanlılara, Ermenilere toprak vermemek için bir buçuk seneden beri harp eden Türk Milleti'nin, dost olarak gördüğü bir hükümetin de bu siyaseti güttüğünün görülmesi neticesinde, bu işbirliğinin ve dostluğun artık Türkiye için ne fayda sağlayacağını bilmediğini söylemiş ve Cemal ve Halil Paşaların Türk Milleti adına söz söyleme yetkilerinin olmadığını eklemiştir.[240] Bekir Sami Bey bu görüşmeyi ayrıntılı bir şekilde Ankara'ya rapor etmiştir.

Bu konuda İbrahim Tali Bey'in gönderdiği raporda da daha önce Cemal ve Halil Paşalarla yapılan görüşmelerde toprak verilmesinin kararlaştırıldığı, İbrahim Tali Bey'in toprak vermeye nasıl muvafakat verdiklerinin kendilerine sorduğu yer almaktadır.[241]

Bekir Sami Bey raporunda, Ermeniler, Batı'ya haksızlığa uğramış bir millet olarak gösterildiği için Ermeni sorununun Türkiye'nin istekleri doğrultusunda çözümlenmesinin, Batılılar üzerinde kötü etki yapacağı yönünde bir endişe olduğunu, bu yüzden Sovyetlerin Ermeni komünistlerini tatmin edecek bir çözüm aradıklarını

---

[236] Erel Tellal, a.g.m. s.167
[237] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., s. 158
[238] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası…,* s. 25
[239] Mustafa Yılmaz, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,* Cilt:16, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 581
[240] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası…,* s. 26
[241] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı,* Tekin Yayınevi, Ankara,1990, s.75

anlatmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin, Sovyetler'den alacağı yardımın başka bir yerden temin edilip edilemeyeceğinin düşünülmesini önermiştir.[242] Rapor Ankara'ya götürülmek üzere Yusuf Kemal Tengirşek'e verilmiştir. Tengirşek, kendilerinin geldiği trenle askeri yardım malzemesi ve bir miktar para geldiğini anılarında anlatmaktadır.[243]

Büyük Millet Meclisi bu teklifi emperyalist bir fikrin mahsulü olduğu için reddetmiştir.[244] Bunun üzerine görüşmeler kesilmiştir.

Bekir Sami Bey görüşmelerin kesilmesi üzerine Moskova'dan ayrılmış ortadan kaybolmuştur. Ankara hükümeti O'nun hâlâ Moskova'da olduğunu zannetmektedir. Bekir Sami Bey'in Moskova'da olmaması, Ankara'dan kendisine gönderilen talimatların da uygulanmamasına ve Sovyetler ile Ankara arasında bir süre kopukluk olmasına neden olmuştur.[245]Bekir Sami Bey'in o sırada, Çeçenya ve Dağıstan'da karşı devrimcileri ayaklandırmak için çalıştığı konusunda bazı bilgiler vardır. Fakat, Ankara'ya gelmeden önce, 3 ay boyunca ne yaptığı konusunda net bilgi yoktur. [246] Tengirşek, anılarında Bekir Sami Bey'in Moskova'da iken, Kafkasyalı gençlerle görüştüğünü anlatmaktadır. 1928 yılında Moskova Büyükelçisi olan, Tevfik Bıyıkoğlu da Çiçerin'in kendisine, Bekir Sami Bey'in, 1920 yılında özellikle Dağıstan'da Sovyetler aleyhine faaliyetler yaptığını söylediğini anlatmıştır.[247]

İngilizler de Türklerin, Sovyetlerle ile antlaşma yapmaya çalışmasından rahatsız olmuş, Başbakan Lyod George, Sovyet- İngiliz antlaşmasına, Sovyetlerin Anadolu Hareketine yardım etmemesi şartını koydurtmak istemiş, ancak bu istek Sovyetler tarafından kabul edilmemiştir.[248]

Bu dönemde, İtilaf Devletleri Türk- Sovyet yakınlaşmasını önlemek için bir plan hazırlamıştır. Plana göre, Batılı devletler, Mustafa Kemal'i tanıyacaklar ve Ermenistan için yaptığı masrafları tazmin edeceklerdi. Böylece Mustafa Kemal, Bakü'den Bolşevikleri kovmaya razı edilecekti. Ya da Müslümanlara bir çağrı yapılır ve Azerbaycan'daki Bolşevik Hükümeti bir suikastla devrilirse, Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin gizli desteğine sahip olduğunu düşünür ve dindaşlarını kurtararak

[242] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss. 159-164
[243] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss. 174-175
[244] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* Cilt: IV…, ss. 371-375
[245] Mehmet Perinçek, a.g.e, s. 53
[246] Erel Tellal, a.g.m., ss. 169-170
[247] Mehmet Perinçek, a.g.e., s. 53
[248] Selda Kılıç, İstiklâl Harbi'nde Sovyetler Birliği'nden gelen Yardımlar", *Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi,* Cilt: 56, Sayı: 1, 2016, (Erişim) http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/2105/21780.pdf , (27.05.2019), s. 126

Azerbaycan petrolüne sahip olmak için savaşa girebilirdi.[249] İtilaf Devletleri'nin bu planı, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ile ortadan kalkmıştır.

1.5.6. 1920 Bakü Kongresi ve Sonuçları (1-7 Eylül 1920)

Rusya'daki Müslümanlar, Doğu'da komünizmin uygulama şeklini belirlemek ve kendi problemlerini çözmek için Bakü'de bir kurultay toplamak istiyordu. Bu istek, Rus Komünist Partisi tarafından uygun bulunmadığı için yapılamamıştı. Bekir Sami Bey Heyetinin de Moskova'da olduğu sırada, Komüntern'in ikinci toplantısında, Bakü'de kurultay toplanması kararı alınmıştır.[250] Kongre, (I. Doğu Halkları Kurultayı) 1-7 Eylül 1920 tarihleri arasında toplanmıştır.

Kurultaya, Hindistan, Afganistan, İran, Çin Türkistan'ı, Belucistan, Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar, İttihat Terakki'den Süleyman Nuri, İsmail Hakkı, Bahattin Şakir, III. Enternasyonal adına katılan temsilciler (Zinoviev, Pavloviç, Struve), Merkezi Bakü'de olan Türk İştirakiyûn Partisi temsilcileri katılmıştır. Enver Paşa da Fas, Tunus, Trablus ve Cezayir Müslümanlarını temsilen katılmıştır.[251]

TBMM hükümeti bu kongreye resmen davet edilmemiştir. Fakat, Sovyetlerin planları ve Millî Mücadele ile ilgili düşünceleri hakkında net bir fikir edinmek istemektedir. Mustafa Kemal Paşa, kongreye resmen Ankara'daki meclisin davet edilmesi gerekirken vilayetlere, doğrudan halka davet gitmesini eleştirmiştir. Mustafa Kemal, memleketi kurtarmaya karar verdiklerini, bunun için kimseye güvenmediklerini ve kimseden ders almadıklarını, Türk Milleti'ne Bolşevikliği kabul ettirmeyi hiç düşünmediklerini belirterek, kuvvetin doğrudan milletin eline verilmesi idealinin, Bolşeviklerin prensipleri ile uyuşmadığını söylemiştir.[252] Millet adına temsil yetkisini de aşağıdaki sözleriyle ifade etmiştir.

> *"... Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan meclis gider ve yapılması lazım gelen her şeyi o yapar... Bakü'deki kongre gayri resmidir. O resmi olsa idi, tabii Millet Meclisini davet ederdi."*[253]

[249] Dimitır Vandov, a.g.e.,s. 55
[250] Kamuran Gürün, a.g.e., s.18
[251] Abdülahat AKŞİN, a.g.e., s.53
[252] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası...,* s. 48-49
[253] Adil Dağıstan, "Millî Mücadelede Mustafa Suphi Olayı", *ATAM Dergisi,* Cilt: XII, Sayı:34, Mart, 1996, s. 179

TBMM yetkileri, Ermeni meselesinin, Millî menfaatler doğrultusunda çözümlenmesini ve Sovyetlerden silah ve cephane yardımı alarak ittifak yapmayı önemli görmektedir. Bu nedenle bu kongrede görüşülenleri bilmek istemektedir. Enver Paşa gibi ittihatçıların kongreye katılımı ise Bolşeviklerin İttihatçılara desteği nedeniyle engellenememiştir. Kurultaya en yüksek katılım 325 kişi ile Anadolu'dan gidenler olmuş, Ankara Hükümeti Kongreye, Dr. İbrahim Tali (Öngören)Bey'i gayri resmi gözlemci olarak göndermiştir.[254] İbrahim Tali Bey, kurultayda Avrupa'dan katılacak temsilcilere mutlaka Anadolu'nun inkılapçı olduğuna inandırmakla görevliydi. Ayrıca Türkiye adına temsilcilerden hiç kimsenin kurultayda herhangi bir karar alma yetkisinin olmadığı da İbrahim Bey'e verilen talimatın bir parçasıydı.[255] Buna rağmen Mustafa Suphi ve arkadaşları kongrede Sovyetler tarafından desteklenmelerini kullanarak lehlerine bir hava yaratmışlar, Ankara Hükümetine meydan okurcasına faaliyetlerde bulunmuşlardır.[256]

Ali Fuat Cebesoy Kongre'nin amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır.

"-Cepheden ve garp hudutlarından Avrupa'ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketini Şarktan ve müstemlekelerden sokmak,

-Üçüncü Enternasyonalin, ikinci enternasyonale mukabil köylü ve amele hukukunu tanıdığını cihana ilan etmek,

- Şark milletlerinin kendileri ile beraber olduğunu Avrupalılara göstermek,

- Şark milletlerini ihtilale, kıyama davet veya mecbur etmek,

- Enver Paşa ve arkadaşlarının kendileriyle müştereken milletleri arasında emniyet ve nüfuz kazanmak,

- İnkılapçı Türkiye'nin kendileriyle dost ve siyasetlerine zahir olduğunu İslam alemine göstermek suretiyle Türkiye'nin İslam alemi üzerindeki nüfuzundan faydalanmak ve Avrupalıların aleyhine ihtilaller çıkartılmasını, teşvik, mazlum ve mağdurlara yardım maskesi altında İslam memleketlerine hulül ve nüfuz etmek."[257]

Kurultay'da, sonraki kurultaya kadar çalışmak için "Doğu Şurası" ve "İdare Heyeti" belirlenmiş. Türkiye'den oldukları kaydedilerek Türk İştirakiyûn Partisi liderlerine görev verilmiştir. Türkiye açısından önemli konuşmalar olmuştur. Bunlardan Zinoviev'in konuşması Türkiye Büyük Millet Meclisi için önemlidir.[258]

"Biz, bizimle aynı düşüncede olmayan kitlelere de sabırla yardım ediyoruz. Bunlar fikren dahi bize muhaliftirler. Mesela Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye yardımcı olduğunu

---

[254] Fahir H. Armaoğlu, *20. YY Siyasi Tarihi (1914-1995),* İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010, s.389
[254] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 636
[255] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 53
[256] Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası …,* s. 48
[257] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., ss. 39-40
[258] Kamuran Gürün, a.g.e., s.59

biliyorsunuz. Biz, başında Mustafa Kemal bulunan hareketin Komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki halk hükümetinin stenograf zaptı gözümün önündedir. Mustafa Kemal, halifenin şahsını düşmandan kurtarmak istiyor… Bu komünist prensibi midir? Hayır asla… Mustafa Kemal'in Türkiye'de yürüttüğü siyaset, Komünist enternasyonalin siyaseti değildir. Fakat İngiliz Hükümetinin aleyhine yürüyen her inkılâp mücadelesine yardım etmeye hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazisini gözü kim zengin ise onun tarafına eğilmektedir. Lakin bunun başka türlü olacağı zaman da gelecektir"[259]

Zinoviev'in konuşmasından, şimdilik Ruslara, sadece yardım alabileceği bir devlet olarak bakan Türkiye'nin, ilerde Bolşevikleşmesinin beklendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye için iyi olmasa da İngilizlere karşı mücadele eden uluslara yardım etmeye hazır olduklarını söylemesi, Sovyetlerden gelecek olan yardımdan Ankara'nın emin olmasını sağlamıştır.[260] Zinoviev daha sonra Mustafa Kemal Paşa'ya da şöyle demiştir.

"Biz Rusya'nın tarafındayız, düşmanları düşmanımızdır. Fakat bir başkasıyla mücadele ederken başka baskılar altına girmek niyetinde de değiliz"[261]

Pavloviç de konuşmasında Türkiye'den bahsetmiştir. Pavloviç, Türk Yoldaşlar olarak bahsettiği kişilerin, Çanakkale meselesinin Karadeniz'de sahili bulunan devletler arasında halledilmesini görüştüklerini belirterek, bunun için Karadeniz Federasyonu yapılması gerektiğini söylemiştir. Ali Fuat Paşa, Pavloviç'in konuşmasında geçen "Türk yoldaşların" Türk İştirakiyûn Partisi üyeleri olduğunu belirtmektedir. [262]

Enver Paşa, kurultayda bir bildiri sunmuştur. Daha sonra, Türk Ulusal Devrimci Hareketi hakkında bir karar çıkmıştır. Buna göre: Kongre dünya emperyalizmine karşı müdahale etmekte olan Türk mücahitlerine sempatiyle yaklaşmaktadır. Ancak bu mücadele sadece yabancı sömürgecileri hedef almaktadır. Türk köylüsü ve işçilerinin kölelikten kurtarılmasını amaçlamamaktadır. Kongre tüm Doğu emekçi halklarını, Türkiye ulusal devrimci hareketini desteklemeye çağırır. Türk köylü ve işçilerinin, üzerlerindeki paşalar bürokratlar generaller etkisini önlemek için bağımsız örgütlerde birleşmelerini ister.[263]

Kongre'de yapılan konuşmalar ve alınan kararlardan anlaşıldığı üzere Ankara Hükümeti Millî Mücadele'yi kazanırsa, artık Mustafa Kemal'e güven olmayacağı, işçi

[259] Kamuran Gürün, a.g.e., s.59
[260] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., ss. 25-27
[261] Altemur Kılıç, *Türkiye ve Dünya,* Ankara: Akasya Kitap, 2010, s. 86
[262] Kamuran Gürün, a.g.e., s.59
[263] Erel Tellal, a.g.m., s.167

ve köylülerin kendi istikballeri için harekete geçmesinin gerektiği mesajı verilmekte ve Türkiye'nin Bolşevikleşmekte olduğu düşüncesi ağır basmaktadır.[264]Ankara tarafından kongreye gönderilen İbrahim Tali Bey'den gelen raporda, Bolşevikler'in Ermenistan ve Gürcistan'da komünist idareyi kurmak için teşebbüse geçecekleri ondan sonra da Türkiye'yi Bolşevikleştirmek için harekete geçileceği belirtilmiştir. İbrahim Tali Bey'in edindiği izlenime göre, Bolşevikler, ellerinden gelse kendileri Türkiye'ye girip komünist idareyi kuracak kadar hırs içindedirler.[265]

1.5.7. Sovyet Yardımının Başlaması

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nın başında 1.710.000 kilometrekarelik yüzölçümü ile farklı dil din ve ırklardan oluşan 22 milyon insan nüfusuna sahip bir devletti.[266] Savaş sırasında kaybedilen toprak miktarı milyon kilometre karelerle ifade edilebilecek büyüklüktedir. Geri kalan topraklarda ise Mondros Mütarekesi'ne dayanan işgaller vardır. Musul İngilizler, İzmir ve çevresi Yunanlılar, Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası civarı İtalyanlar, Adana Urfa Maraş, Antakya ve İskenderun ise Fransızlar tarafından işgal edilmişti.[267] İşgal edilmemiş bölgelerde de işgal devletlerinin askerleri ile azıklıklar ve çeteciler bulunmaktaydı. Bu şartlarda işgal edilmemiş topraklardan dahi Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynağının karşılanabilmesi pek mümkün değildi.

1919'a gelinceye kadar Türk Milleti; Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nda aralıksız olarak savaşmış yetişkin insan gücünün birçoğunu kaybetmişti.

Kapitülasyonların yabancılara sağladığı ekonomik imtiyazlar ile mücadele edemeyen Türk girişimler ortadan çekilmişti, hemen hemen bütün işletmeler yabancılar tarafından işletilmekteydi. Savaş teçhizatı üreten fabrika kalmamıştı ve 300'e yakın kuruluşun 160'a yakını İstanbul'daydı, 50-60 civarındaki İzmir'de, geri kalanları Bursa, İzmit Manisa ve Adana'da bulunmaktaydı. [268]

---

[264] Kamuran Gürün, a.g.e., s.59
[265] Adil Dağıstan, a.g.m., s. 179
[266] Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt: IV, Sayı: 13, 1994, s. 28
[267] Baskın Oran, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sevres Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.112
[268] Alptekin Müderrisoğlu, a.g.m, s.29

Osmanlı ordusu Mondros Mütarekesi ile dağıtılmıştı. 30-35 bin kadar asker kalmıştı. Savaştan yeni çıkmış ordunun silah ve cephanesi toplatılmıştı. I. Dünya Savaşı'nda Almanların desteği ile oluşan birkaç gemi ve uçabilecek halde olan uçak ise işgal edilmiş olan bölgelerde bulunuyordu.[269]

Ruslar, İstanbul'un işgali sırasında Türkiye'ye ne şekilde yardım yapılabileceği üzerinde durmuş yardımın Rus askerlerinin Anadolu'ya geçişi ile yapılabileceği görüşülmüş ve Rus Ordusu içindeki Müslümanlardan bu açıdan faydalanılması hususu gündeme getirilmişti.[270] Silah ve askeri malzemenin Anadolu'ya devri mümkündü. Yedi pilli tayyarenin İstanbul'a ulaştırılmasına çalışılmış ancak işgal başlayınca bu mümkün olmamıştı. Ayrıca Yunanlılar, Rusya'nın Türkiye'ye yardım edeceğinden korktukları için iki hükümet arasındaki ittifakı engellemeye çalışacaklardı. Bu konuda istihbarat raporları alınmıştı.[271]

Türk komutanlar arasında ise Rus yardımı konusu Amasya toplantısında görüşülmüştür. Bu toplantıda Ali Fuat Paşa ve eski Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey bulunmuştur. Bolşeviklerden yardım alabilmek için Bolşevik olmak gerekeceği yönündeki endişelerden dolayı, buna muhalefet edenler olmuştur.[272] Ruslar, Mustafa Kemal Paşa'ya, Budienni aracılığıyla yardım vaadinde bulunmuşlardı. Esasen Rusya'da komünist faaliyetlerde bulunan Türklerin de ilk ilişkilerin kurulmasında öncülük eden ittihatçıların da öncelikli amacı, ülkenin işgalden kurtarılması için Sovyetlerden silah ve cephane yardımı almaktı. Ankara adına ilk yardım talebi, Mustafa Kemal Paşa'nın, Halil Paşa aracılığıyla Lenin'e gönderdiği mektuptur.

Hatıratlardan edinilen bilgiye göre, ilk yardım Halil Paşa ve Fuat Sabit Bey'in Çiçerin ile görüşmesinden sonra Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Ali Fuat Paşa ve Halil Paşa arasında geçen görüşmede Halil Paşa, Anadolu'ya silah ve cephane gönderttiğini, kendisinin bizzat 100 bin lira kıymetinde külçe altını, Karaköse'de Fırka Kumandanı Cavit Bey'e teslim ettiğini söylemiştir.[273] Kazım Karabekir Paşa, hatıralarında 17 Ağustos 1920 tarihli notta, Halil Paşa'nın Sovyet Heyeti ile birlik de Karaköse'de olduğunu doğrulamaktadır. Fakat para ile ilgili bilgi verilmemektedir.[274] Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı, 4 Haziran 1919 tarihli mektupta, yarısı altın olmak

[269] Alptekin Müderrisoğlu, a.g.m, s. 30
[270] Selda Kılıç, a.g.m, ss. 124-143
[271] Selda Kılıç, a.g.m, ss. 124-143
[272] Selda Kılıç, a.g.m., ss. 124-143
[273] Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s.177
[274] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…, s.* 809

üzere 2 milyon lira, 60 bin tüfek, 2-3 bin kadar fişek, 108 İngiliz sahra topu, 12 topluk ağır topçu taburu olmak üzere mevcut İngiliz obüslerinden gönderileceği söylenmiştir.[275]

Fuat Sabit Bey'de, 3 Haziran 1920 tarihli Rüştü Bey'e hitaben yazılan mektubunda, paranın güvenli nakliyatını sağlamak için kendilerinin getireceğini, yardımın ilk parçası olan,120 bin lira ile Erzurum'a geleceklerini yazmıştır.[276]

Halil Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya Ermenilerle savaşırken silah, cephane, top ve top mermisi temin ederek Karadenizli takacılara göndermişti.[277] Böylece, Bekir Sami Bey Heyeti, daha Moskova'ya ulaşmadan Karadeniz limanlarına Sovyet yardımı gelmişti. Ünsal Yavuz'un verdiği bilgiye göre, Bekir Sami Bey heyeti yoldayken, Karadeniz limanlarına ulaşan yardım miktarı, 30.000 tüfek, 77'lik 4 batarya ve 4 tanktan oluşmaktadır.[278]

Kazım Karabekir Paşa'nın hatıralarında, 8 Eylül'de (1920) Moskova'dan altın külçelerinin geldiği 200 küsur kilonun Erzurum'da bırakıldığı, bir o kadarının da Ankara'ya elçilik başkatibi ile gönderildiğini anlatılmaktadır.[279]

Yusuf Kemal Bey'de hatıralarında, 18 Eylül 1920 tarihli telgrafta, ilk Moskova görüşmelerinin kesilmesinden sonra, Bekir Sami Bey'in raporunu Ankara'ya götürürken kendisinin yanında, 1.000.000 altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği geldiğini, mavzer fişeği ve mitralyöz yüklü sekiz vagonunda Moskova'da istasyonda hazır olduğunu söyleyerek, şöyle devam etmektedir.

> *"...Rostof'a gelince, oradan da üçer bin fişekle 6 Bin İngiliz tüfeği, yüz mitralyöz, yedi buçukluk sekiz İngiliz topu derdesti sevk olduğunu bildirdiler. Osman Bey benimle beraberdi ve bütün sevk işlerini o deruhte etmişti. Kendisini ben Rostof'a bırakarak geldim. Bu defa gönderilen altının salimen muvasalatını haber alır almaz mütebaki verecekleri,4.000.000 rubleyi de Moskova'dan yola çıkaracaklar. (...) Karahan İtalya'da hesabımızda 1 milyondan 3 milyon İtalyan lirasına kadar bir kredi açılmış olduğunu söyledi ve oradaki mümessillerine ibraz edilmek üzere bana bir şifreli bez verdi. Getiriyorum."*[280]

Yusuf Kemal Bey, ikinci Moskova görüşmeleri sırasında yapılan yardımı da hatıralarında anlatmıştır. Tengirşek, Bekir Sami Bey'e hitaben yazdığı raporda, Rusya Hükümetinin o yıl vereceği 10.000 altın rublenin 5 bin kadarının yanlarına verildiğini,

---

[275] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz..., s.* 749
[276] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz..., s.* 740
[277] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., s. 193
[278] Ünsal Yavuz, "Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23.09.1987),* ATAM Yayınları, Ankara, 1994, s. 202
[279] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz...,* s. 827
[280] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss. 174-175

bir milyon kadar bir miktarı Almanya'dan uçak vesaire almak için Saffet Bey'e verdiklerini 4 milyonun da kendilerinin bindiği trenle yola çıktığını anlatmıştır.[281] Trene, Ermenistan'da, Türkiye ile Ermenistan arasında geçiş izni için bir antlaşma olması gerektiği söylenerek geçiş izni verilmemiştir. Tengirşek, Kazım Karabekir Paşa'dan altınların memlekete güvenli bir şekilde ulaştırılabilmesi için yardım istemiş, Kazım Karabekir kuvvetlerinin müdahalesi sonunda ertesi gün yola çıkmışlardır. Kars'a geldiklerinde altınları Fırka teslim almıştır.[282] Miktar, Kazım Karabekir tarafından da teyit edilmektedir.[283]

Sovyetler'den gelen maddi yardımların büyük kısmı Rusya Müslümanlarından karşılanıyordu. Moskova görüşmelerinde, Türk heyeti Lenin ile görüşürken yanlarında 1920 yılında kurulmuş olan ilk ve son Buhara Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu da vardı. Türk heyeti, Ruslardan altın ve para istemiş, Sovyet yöneticileri ellerinde altın ve para olmadığını belirtmişlerdi, bunun üzerine Osman Kocaoğlu devreye girerek, kendilerinde altın ve para olduğunu yüz milyon ruble verebileceklerini söylemiştir. Böylece Buhara'dan gelen altın ve ziynet eşyası, Moskova'da Sosyalizm damgası yiyerek Türkiye'ye gönderilmiştir.[284]

1.6. Karakol Cemiyeti ile Bolşevikler Arasında İmzalanan Bakü Antlaşması

Karakol Cemiyeti, Millî Mücadele'ye faydalı kuruluşlardan idi. Yöneticileri: Miralay Kara Vasıf Bey, Miralay Galatalı Şevket, Kaymakam Kemalettin Sami Paşa, Binbaşı Ali Rıza, Kaymakam Edip Bey, Baha Sait, Adnan Adıvar gibi isimlerden oluşmaktaydı.[285] İttihat ve Terakki Liderleri, İttihatçıları korumak ve bir çatı altında toplanmalarını sağlamak amacıyla Kara Kemal ve Kara Vasıf Bey'e bu teşkilatı kurdurtmuşlardı.[286] Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısındaki son görüşmede, Talat, Cemal ve Enver Paşa'nın yanında Kara Kemal de vardı.[287] Kara Kemal, Paşalar İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, Kara Vasıf Bey ile görüşerek Talat Paşa'dan aldığı

[281] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss.222,223
[282] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss.229-230
[283] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 894
[284] İsa Kalaycı, a.g.t., s. 34
[285] Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* Ankara: TTK Basımevi,1991, ss.3-50
[286] Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma" Atatürk Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 1, 2004, s. 31
[287] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., s.165

emirden bahsetmiştir. İttihatçılıkta devam edecekler, birbirine bağlanmalı ve gizli bir şifre ile birbirlerini tanımalıydılar. "Karakol" kelimesini bunun için uygun görmüşlerdir.[288]

Karakol Cemiyeti, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan Kocaeli yolunu elinde tutmuş, İstanbul'dan Anadolu'ya geçecek kişilere yardımcı olmuş Millî Mücadele'de önemli hizmetler yapmıştır. Cemiyet Anadolu'nun İstanbul temsilcisi gibi hareket ediyordu. Kurucusu Kara Vasıf Bey, Sivas'a geldiğinde Karakol Cemiyeti'nin vazifesi ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemekteydi. Ali Fuat Paşa, Kara Vasıf Bey'in cemiyet merkezini teşkil ettiklerinden haberleri olmadığını yazmıştır.[289] Mustafa Kemal Paşa ise Sivas'ta bu gizli cemiyetin yöneticisinin Kara Vasıf Bey olduğunu öğrenmişti.[290]

Amasya Görüşmelerinde alınan kararlar İstanbul'dan bazı kişilere bildirilerek fikirleri alınmak istenmişti.[291] Bu amaçla hazırlanan mektuplar İstanbul'a Kara Vasıf Bey'e gönderilmişti. Kara Vasıf Bey, bu mektuplara aldığı cevapları Ali Fuat Paşa'ya rapor olarak bildirmiştir. Paşa raporu, Mustafa Kemal Paşa'ya Erzurum Kongresi sırasında ulaştırmıştır.[292] Raporda ki bilgilere göre: Bolşevikler, Kırım'da Doğu İşleri Şubesi kurmuşlardı. Bu şubeden bir temsilci İstanbul'a gelerek Kara Vasıf Bey ile temasa geçmişti. Türkiye'nin Rusya'ya iki temsilci göndermesini istemişti. Millî Mücadele için mali ve askeri yardım sağlayacaktı. Kara Vasıf Bey, "biz temsilci yollayacağız, imza yetkisi yoktur kararlarını bize yollayacak ve sizin tasvip ve onayınıza göre olacaktır" diyordu. Bu rapor üzerine Rusya ile ilişkileri sürdürmek görevi Kazım Karabekir Paşa'ya verilmiştir. Kara Vasıf Bey'in bunu bilip bilmediği belli değildir. Karakol Cemiyeti adına Baha Sait Bey Rusya'ya gönderilmiştir. [293]

Erzurum Kongresi sırasında, Atatürk'ün anlattığı bir olay vukuu bulmuştu. Bütün orduya, "Karakol Cemiyeti'nin Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi" ve "Karakol Cemiyeti Vezaifi Umumiye Talimatnamesi" ismiyle basılmış birtakım kağıtlar dağıtıldığı ortaya çıkmıştı. Kağıtlarda, gizli cemiyetten bahsediliyor, bu gizliliği ortaya çıkaranların hemen idam edileceği yazıyordu. Ulusal ordudan bahsediliyor, bu ordunun başkomutanı, genelkurmay başkanı ve diğer tüm

[288] Hüsamettin Ertürk, a.g.e., ss.204-205
[289] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları,* İstanbul: Temel Yayınları,2010, ss.438-439
[290] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Söylev…,* s.99
[291] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları…,* s.152
[292] Kamuran Gürün, a.g.e., s.11
[293] Kamuran Gürün, a.g.e., s.12

komutanların gizli tutulduğu, görevlerini gizli yaptıkları anlatılıyordu. Ordu içinde gizli ve korkutucu olan bu yapılanmanın Mustafa Kemal Paşa'nın işi olduğu fikri hâkim olmuştu. Atatürk bu konuda o zaman komutanları uyararak önlem almıştır. Daha sonradan Kara Vasıf Bey, Sivas'a geldiğinde işin arkasında O'nun olduğunu öğrenmiş gizli komutanların kimler olduğunu sormuştur. Kara Vasıf Bey, siz ve arkadaşlarınız cevabını vermiştir. Kara Vasıf Bey ve arkadaşlarının bu işleri kendisi adına yaptığını sonradan öğrenen[294] Mustafa Kemal Paşa, bu olay üzerine Karakol Cemiyeti'nin çalışmalarını yasaklamıştır.[295]

Karakol Cemiyeti tarafından Bakü'ye gönderilen, Baha Sait Sosyalistlerle bir antlaşma yapmıştır. Kara Vasıf Bey'in verdiği bilgilere göre bu antlaşma, Karakol Cemiyeti ve Uşak Kongresi tarafından yetki kullanan Baha Said Bey ile Kızıl Ordu'ya mensup Albay İlyaçef arasında düzenlenmişti. Antlaşma metnini İstanbul'a Albay İlyaçef getirmişti. Kara Vasıf Bey, bu metnin Heyet-i Temsiliye tarafından temize çekilip imzalanmasından sonra, Karakol Cemiyeti tarafından mühürlenerek teati edileceğini bildiriyordu.[296] Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e Baha Sait Bey'in Bakü'de bir antlaşma yaptığının öğrenildiğini, Baha Sait Bey'in cemiyet ve memleket adına hiçbir sıfatla hiçbir yetkiye sahip olmadığının Bakü'deki kişilere bildirilmesini rica etmiştir.[297] Kara Vasıf Bey'e de sert bir mektup göndermiştir. Yapılan antlaşmanın kabul edilemez olduğunu, Karakol Cemiyeti ve Baha Sait'in gerçek olmayan sıfat ve yetkilerle memleketin kaderini etkileyebilecek antlaşmalar yapamayacağını bildirmiştir. Karakol Cemiyeti'nin, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul temsilcisi olarak görüldüklerini, bunun dışında bir yetkilerinin olmadığını, yapılan antlaşmanın usulsüz olduğunu yazmıştır. Kara Vasıf Bey'e, Sivas'ta yaptıkları konuşmayı hatırlatmış, Türk Milleti adına, millete, tarihe, dünyaya karşı yalnızca Heyet-i Temsiliye'nin yetkili ve sorumlu olduğu vurgulamıştır.[298]

Antlaşma genel olarak Anadolu Hükümeti tarafından kabul edilemez şartlar içeriyordu. TBMM hükümetini hiçbir şekilde bağlamayan bu antlaşma metnine göre:[299]

---

[294] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Söylev,* ss. 99-102.
[295] Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II,* İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2017, ss.197
[296] Kamuran Gürün, a.g.e., s.27
[297] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* Cilt: IV…, ss.243-244
[298] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 594
[299] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 591-592

1-Emperyalistlere karşı mücadele eden devletler bağımsız olduktan sonra Sovyet sitemini kabul edeceklerini temin ediyor.

2-Türkiye, Rusya'dan alacağı silah ve cephaneyi, Bolşeviklerin düşmanlarına karşı savaşmak için hazır bulunduruyor.

3-Türkiye teşkilatı, Batum, İran, Afganistan Hindistan'da İngiltere aleyhine bir isyan çıkarmayı yükümleniyor. Ayrıca Türkistan'da kurulmuş olan Sovyet yönetimin güçlendirilmesini de yükümleniyor.

4- Kafkas Hükümetlerinde Sovyet aleyhtarı idarelerin kurulmasından sonra Türkiye'nin bunların idare şekillerine karışması yasaklanıyor. Yani Türkiye aleyhine de olsa Bolşevik olması yeterli görülüyor.

Misak-ı Millî ile Millî Bağımsızlık Mücadelesi ile ilgisi olmayan bu Antlaşma metni, Ankara Hükümeti'nden çok sert tepkiler almış, Karakol Cemiyeti'nin kapatılmasına gerekçe olmuştur.[300]

Kazım Karabekir Paşa, Baha Sait Bey'in kendisinde gördüğü yetkiyi ve yapılan antlaşmayı kabul edilemez olarak nitelendirmiştir. Karabekir Paşa, ortada Heyet-i Temsiliye varken ve İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açılmasının arifesinde, böyle bir antlaşmasının imzalanmasının üstelik bunun Heyet-i Temsiliye'ye tasdik ettirilmek istenmesinin rezalet olduğunu ifade etmiştir. Bu antlaşmayı imzalayan ve ona yetki verenlerin kendi statülerinden endişe ettiğini söyleyerek, Ruslarında Baha Sait'in Türkiye'yi temsil etmediğini anladıklarını ve Heyet-i Temsiliye adına yetkili bir heyet istediklerini belirtmektedir.[301]

1.7. TBMM hükümeti ile Kafkas Hükümetleri Arasındaki ilişkiler

Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra, ülke içinde yeni rejime karşı mücadeleler devam ederken, bölge halkları da bağımsızlık hareketlerine girişmişti. Transkafkasya'da bölgenin siyasi ve sosyal örgütleri, "Mavera-yı Kafkas Komiserliği" adıyla geçici bir hükümet kurmuşlardı. Brest-Litovsk görüşmelerine Mavera-yı Kafkas Komiserliği de çağırılmış ama katılamamıştır. 1917 sınırlarının geçerli olmasını istediği için, Brest-Litovsk Antlaşmasını kabul etmeyen Mavera-yı Kafkas Komiserliği, görüşmelerden sonuç alamayınca, Gürcü ve Ermeni ittifakı ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Brest-Litovsk Antlaşmasına göre: 1877-78 sınırları

[300] Kamuran Gürün, a.g.e., s.29
[301] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 595

tanınan Osmanlı Devleti, daha önce Doğu Anadolu'daki Ermeni mezalimi nedeniyle başlattığı harekata devam etmiştir. Gürcülerden Batum'u, Ermeniler'den de Kars'ı geri almıştır. Mavera-yı Kafkas Komiserliği, 22 Nisan 1918'de Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti olarak bağımsızlığını ilan etmiş, Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımış savaş durumu sona ermiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın bölgede egemen olmasını engellemek için, bu yeni Cumhuriyeti tanımıştır. Kars ve Batum'u Türk kuvvetlerin geri alması üzerine, Almanya ve İngiltere, Afganistan, Güney İran ve Kuzey Hindistan'daki menfaatlerini korumak amacıyla Kafkasya ile ilgilenmeye başlamışlardır. Batum Konferansı sonrası Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin istikrarlı olmadığı ortaya çıkmış, 26 Mayıs 1918'de federasyon feshedilmiş, Gürcistan ve Ermenistan aynı gün Azerbaycan ise 28 Mayıs'ta bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.[302] Ermeniler, Bakü'ye bir harekât başlatarak 18 Mart 1918'de Bakü'yü ele geçirmişler, İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın[303] Bakü'ye hücuma geçmesi üzerine İngiliz birliklerini yardıma çağırmışlardır. Nuri Paşa, 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ele geçirmiş, daha sonra Derbent şehrini alarak Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulmasına yardım etmiştir. Böylece Kafkaslarda iki Türk devleti kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarda etki alanı Hazar Denizi'ne ulaşmıştır. Ancak Mondros Mütarekesi ile Osmanlı savaştan çekilmek durumunda kalmıştır. [304]Bunun üzerine bütün cephelerdeki harekât durdurulmuştur.

Azerbaycan'da ise İngiliz yanlısı Müsavat Hükümeti yönetime gelmiş, Gürcistan'da da yine İngiliz yanlısı Menşevikler iktidarı ele geçirmişti. Ermenistan'da ise Taşnak Komitesi egemen olmuştu. Menşevikler, Tiflis'i başkent seçmiş, tutunabilmek için Almanların koruması altına girmişlerdi. [305] Mondros'tan sonra İngilizler Bakü ve Batum'da karargâh kurmuşlardır. Böylece Bakü-Batum demiryolu hattını İngilizler kontrolleri altına aldılar. Bu şekilde Sovyet Rusya ve Türkiye arasında bir Kafkas Seddi kurulmuş oldu.[306] Mustafa Kemal Paşa, 6 Şubat 1920'de Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta,[307] Kafkas Seddi'nin Türkiye'nin kesin yok oluşu demek olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yorumu şu şekildedir:

"... Türkiye, Kafkasya'da Bolşeviklerin yayılmasını kolaylaştırmak ve onunla birlikte harekete girişmekle Anadolu, Suriye, İran, Afganistan, Hindistan kapılarını açabilir. İngiltere

[302] Rifat Uçarol,a.g.e, ss. 589-593
[303] Enver Paşa'nın kardeşi.
[304] Rifat Uçarol,a.g.e, ss. 594-597
[305] Şerafettin Turan, a.g.e, ss.193-194
[306] Erel Tellal, a.g.m., s.166
[307] Nejdet Karaköse, a.g.e., s. 348

ve Fransa'nın bu kapıları kapatacak güç ve üsleri yoktur. Bunun için Türklerle Bolşeviklerin arasını Kafkas milletleriyle kesmeyi planlamışlardır. Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ın bağımsızlıklarını tanıyarak onları kendilerine çekmişlerdir. Onları Bolşeviklerle çarpışmaları için donatmaktadırlar. Kendileri de birlikler göndermektedirler. Plan başarıya ulaşırsa Kafkas milletleri bize karşı set oluşturacaktır. Böylece memleketimiz kuşatılmış olacak, direniş temelinden yıkılmış olacaktır. Bu nedenle Kafkas Seddi'nin yapılmasını Türkiye'nin kesin yok edilmesi planı sayıp bu seddi yaptırmamak için en son çarelere başvurmak ve bu uğurda her türlü tehlikeyi göze almak zorunluluğundayız. Önlemler almamız gerekiyor. Doğu cephesinde resmi ya da resmi olmayan seferberlik yaparak Kafkas Seddi'ni arkadan yıkacak güçleri yığmaya başlamak, yeni Kafkas Hükümetleri ile özellikle Azerbaycan ve Dağıstan gibi İslam hükümetleri ile acele olarak ilişki kurarak, İngiliz planı hakkında kararlarını anlamak, Kafkas milletleri bize set olmaya karar verirlerse saldırı hareketimizi birlikte yapabilmek için Bolşeviklerle anlaşmak gerekecektir."[308]

İngilizler Kafkaslardan çekilirken, Kars yeniden Ermenilerin, Ardahan Gürcülerin eline geçmiştir. Bu ülkeler kısa süre içinde Sovyetleştirilmiştir. Oysa ki, Misak-ı Millî'de, Kars, Ardahan, Batum Misak-ı Millî sınırları içindeydi. Bu vilayetlerin Sovyetler'den geri alınması gerekiyordu. Bu yapılırken Millî Mücadele için yardım alınması ümit edilen Sovyet Rusya ile çatışmaya girilmemeliydi.[309]

Anadolu Hareketi için Azerbaycan önem taşıyordu. Bu ülkeden Millî Mücadele için maddi yardım alınabilirdi, Sovyet Rusya'ya karşı uygulanacak siyasette faydası olabilirdi. Ama Azerbaycan'dan yardım gelmiyordu. Müsavat Hükümeti, Türkiye'ye yardımdan kaçınıyor, Millî Mücadele'ye tamamen kayıtsız kalıyordu.[310] Azerbaycan'dan yardım alınabileceğine dair tüm beklentiler karşılıksız kalmıştı.[311] Bunun üzerine, Kafkas İslam Orduları Komutanı Nuri Killigil ve Halil Kut, silah ve cephane yardımı temin etmek ve Ruslarla temas kurmak için Bakü'ye gönderilmişti. Azerbaycan halkı üzerinde etkili olan Nuri Paşa, Azerbaycan yönetimindeki bazı görevlere Türkiye'den gelen eski İttihatçıları yerleştirmiş, bu kişiler Müsavat Hükümeti'nin düşürülmesinde etkili olmuştur.[312] Müsavat Hükümeti de çok güçlü değildi. Ankara'nın desteklememesi durumunda Azebaycan'ın işgaline karşı durma şansı yoktu. Anadolu işgal altındayken, Sovyetler'den yardım almak için kara bağlantısının kurulmasını bekleyen Ankara'nın, Azerbaycan'ın işgali ile meşgul olabilecek durumu yoktu. Sonuçta Türkiye, Bakü'nün Sovyet Ordusu tarafından

[308] Nejdet Karaköse, a.g.e., s.348
[309] Şerafettin Turan, a.g.e., s.194,
[310] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.59
[311] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s.658
[312] Şerafettin Turan, a.g.e., s.194

işgaline sessiz kalmıştır.[313] Aksine, memleketin içinde bulunduğu savaş ve yıkıntı durumu ve Sovyetler'den gelecek olan yardımın önemi, Ankara Hükümeti'nin Bakü'ye gönderdiği temsilcilerin, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesine yardımcı olmalarına neden olmuştur.

Ankara Hükümeti, Gürcistan'dan Batum'u almak, Türk-Ermeni ilişkilerinde Gürcistan'ın tarafsızlığını sağlamak, Bolşeviklerle Anadolu arasında Gürcistan'ı tampon bölge olarak kullanmak istiyordu. Ama Batum nedeniyle Gürcüler, Ankara'ya güvenmiyordu. Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın Gürcistan'a diplomatik heyet gönderme teklifi, Gürcistan'ın çoğunluğu Müslüman olduğu için kabul edilmiştir. Gürcülerin amacı: Türkiye, ile ittifak yaparak Sovyet Rusya'ya karşı bir Kafkas Konfederasyonu kurmaktı. Ama Ankara, Brest-Litovsk Antlaşması'na dayanarak Batum'u istiyor, Gürcülerse bunu kabul etmiyordu. [314]

Bu sırada Türk Kafkas ülkeleri Bolşeviklere karşı ayaklanmıştı. Paris'te Kafkas ülkelerinin temsilcileri, Ankara hükümeti ile anlaşma kararı almıştı. O günlerde toplanmış olan, Londra Konferansı'nda Ankara, Bolşevikler, Kafkas Cumhuriyetleri hakkında olasılıklar konuşuluyor, Ankara'nın Bolşeviklere karşı Kafkasya'da kullanılması ve Sovyetlerin zayıflamasına yardımcı olacak planlar yapılıyordu. Durumun farkında olan Bolşevikler,12 Şubat 1921 tarihinde Gürcülere saldırıya geçtiler. Türkiye bu durumdan faydalanarak Ardahan ve Artvin'in boşaltılmasını sağladı. Gürcüler, Sovyet istilasını önlemek için, kendi yönetimlerinin sürdürülmesi şartıyla Türk Ordusu'nu Batum'u işgale çağırdı. 11 Mart 1921'de Türk Ordusu Batum'a girdi. Aynı zamanda Gürcüler, Sovyet Ordusu'nu da Batum'a davet etti. Batum civarında Türk- Sovyet orduları arasında çatışmalar yaşandı. Çatışmalar devam ederken Türkiye-Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmeler anlaşma ile sonuçlandı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile Türkler, Kars ve Ardahan'ı alarak Batum'u boşalttılar. Türk Ordusu, Batum'dan çıktıktan sonra, Gürcistan Sovyetleştirilmiştir.[315]

Ermeniler ise İtilaf Devletleri'nin savaştan sonra, Türkiye'nin doğu illerinde kurulacak "Büyük Ermenistan'a" izin vermiş olmasını unutmamışlardı. Ermenilerin Doğu Anadolu'dan toprak talepleri devam ediyor, adeta bir öç alma savaşı

[313] Serge A. Zenkovsky, *Rusya'da Türkçülük ve İslam,* Çev: Ali Nejat Ongun, Ankara: Günce Yayıncılık, 2000, ss.258-261
[314] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss. 60-61
[315] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss. 63-66

yapıyorlardı. Doğu illerinde Müslümanlara karşı Ermeni kıyımı başlamıştı.[316] Kazım Karabekir Paşa uzun süre Ermenilere karşı bir harekata girişmek için Mustafa Kemal Paşa'yı razı etmeye çalışmıştır.[317] O günlerde, Yunan saldırısının şiddeti artıyordu, ülke içinde ayaklanmalar başlamıştı, ülke yıkım içindeydi, nerde ne zaman bir orduya ihtiyaç olabileceği belli değildi, bu şartlar altında Mustafa Kemal Paşa, Ankara'nın elindeki birkaç güçlü ve düzenli birlikten biri olan Şark Ordusu'nu Ermenistan'ın içlerine göndermek istemiyordu.[318] Üstelik o sıralarda Bolşeviklerle ilişkilerin durumu da netleşmemişti. Bu nedenlerle Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenistan'a harekât planı onaylanmamıştır.[319]

1.8. Ermenistan Harekâtı ve Gümrü Antlaşması

19 Haziran 1920'de Ermeni çetecileri sınır bölgelerinde saldırıya başlamış, Ankara saldırıları bir nota ile protesto etmiştir. [320] Ankara Hükümeti'nin saldırılara hemen cevap vermemesinde, saldırıların Yunan saldırılarıyla aynı zamanda başlaması ve Sovyetlerin sorunu barışçıl yollardan çözme tekliflerinin etkisi olmuştu. Fakat, Sovyetlerin, Moskova görüşmelerinde Ermeniler için toprak talep etmesi, bu meselenin barışçıl yollardan çözümünün önünü kapatmakla birlikte, Sovyetlerle bir barış ve dostluk antlaşması yapılmasını da engellemiştir.

Türk-Sovyet görüşmeleri, Çiçerin'in Ermeniler için toprak istemesiyle kesilmişti. Moskova'da Ermeniler lehine yapılan toprak talebi, Ankara'nın Kazım Karabekir Paşa'ya istediği harekât iznini vermesini sağladı.[321] Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1920 tarihli şifreli mektupla Kazım Karabekir Paşa'ya Doğu Harekatı'na izin verdiğini bildirmiştir.[322] Türk Kuvvetleri 28 Eylül 1920'de harekata başlamış, Kazım Karabekir Paşa kuvvetleri 29 Eylül sabahı Sarıkamış'ı geri almıştır. [323]

Doğu harekâtı başlayınca Kazım Karabekir Paşa'nın kuvvetleri karşısında duramayan Ermeni yönetimi, bir yandan İtilaf Devletleri'ne başvurmuş, Yunan saldırısının artırılarak Ermenistan üzerindeki baskının hafifletilmesini istemiş, diğer

[316] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s. 23
[317] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 805
[318] Cemal Avcı, Millî Mücadele Döneminde Türk Ermeni ve Gürcü İlişkileri, *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi,* Cilt: IV, Sayı: 13, 1994, s.3
[319] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s. 24
[320] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…, s.*831
[321] Kamuran Gürün, a.g.e, s.39
[322] Saime Yüceer, a.g.m., s. 71
[323] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…, s.*833

taraftan Sovyetlerin Türk saldırısının durdurulması için baskı yapmasını sağlamaya çalışmıştır. Sovyetler, Ermenilerin isteklerinin yapılması için, Ermenilerin artık Sevr Antlaşması'nın uygulanması taleplerinden vazgeçmelerini ve Rusya'dan Türkiye'ye yardım gönderilebilmesi için Şahtahtı-Nahcivan demiryolu hattını bir süreliğine geri vermelerini ancak bu şartlarda, Türkiye'de bazı yerlerin Ermenilere bırakılmasını sağlayabileceklerini söylemişlerdir.[324]

Bu sırada İstanbul'da Tevfik Paşa Kabinesi iktidara gelmişti. Ahmet Muhtar Bey, Çiçerin'e, yeni kabinenin Anadolu Hareketini İngiltere'nin yanına çekme ve Bolşeviklerden ayırmaya yönelik bir teşebbüs olduğunu bildiren bir mektup yazmıştı. Bu mektup, Ankara'nın Sovyetler karşısında elini güçlendirmiştir.[325] Bu mektup, Sovyetlerin, emperyalizme karşı mücadelede Türkiye'yi yanlarında görmeleri için Ermeni sorununun Türkiye lehine çözülmesi gerektiğini anlamalarını sağlamıştır.

Ermenilerin, Sovyetlerin teklifini dikkate almaması üzerine takviye edilmek üzere Sarıkamış-Laloğlu-Merdenek hattında bekleyen Türk kuvvetleri, 28 Ekim'de yeniden harekete geçmiştir.[326] 30 Ekim'de Türk ordusu Kars'ı geri almış, 6 Kasım 1920'de Gümrü önlerine gelmiştir. Bu sırada Ermeniler ateşkes talebinde bulunmuş,[327] Türkiye, ateşkesi Gümrü'nün teslim edilmesi şartına bağlamıştır. Bu şartı Ermeniler kabul etmeyince savaş devam etmiş, 7 Kasım'da Gümrü ele geçirilmiştir.[328]

11 Kasım 1920 tarihinde Çiçerin, Moskova Radyosu'ndan Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili bir açıklama yapmıştır. Çiçerin, Rusya'nın Ermeni Hükümeti'nin ricası ve Türk Hükümeti'nin kabulü ile arabuluculuk görevini üzerine aldığını duyurmuştur.[329] Bu sırada, Moskova görüşmelerinde etkisi olan ve Ankara'ya gelen, Molakanlar civarındaki faaliyetleri, Türk yetkililerince hoş karşılanmamış olan Budu Mdivani, Ermenilerle görüşmeler arabuluculuk yapmaya çalışmış, Türkiye bu duruma fırsat vermemiştir.[330] Bu sırada Mdivani, Sovyetlerin Ankara ile bir askeri ittifak yapmak istediği Kazım Karabekir'e bildirmiştir.[331] 25 Kasım 1920'de Ermeni heyeti

[324] Cemal Avcı, a.g.m, ss.4-5
[325] Erel Tellal, a.g.m, s. 170
[326] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s. 31
[327] Günay Çağlar "Türkiye-Sovyet Rusya Arasında Türkiye'nin Bugünkü Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 17, Erzurum,2001, s. 280
[328] Erel Tellal, a.g.m, s. 170
[329] Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri Kronolojik Bir Çalışma", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, 2008, s. 282
[330] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s. 853
[331] Çağatay Benhür, a.g.m., s. 282

Gümrü'ye gelmiş, Ermeniler, Sevr'in uygulanması talebinden ve kendilerine verdiği haklardan vazgeçmiştir.

Gümrü Antlaşması 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanmıştır.[332] Gümrü Antlaşması'nın imzalanmış olması ve Ermeni sorununun ortadan kalkması Sovyetlerle yeniden bir ittifak antlaşması için görüşmelerin başlatılmasında etkilidir. Gümrü Antlaşması'nın maddeleri kısaca şöyledir:[333]

1-Türkiye-Ermenistan arasındaki savaş durumuna son verilmiştir.

2-Türkiye-Ermenistan sınırı belirlenmiştir.

3-Ermenistan Hükümeti'ne getirilen askeri sınırlamalar kabul edilmiştir.

4-Türkiye, Ermenistan'ın yükümlülüklerini denetleyecektir

5-Göçmenlerin eski sınır yurtlarına dönmelerine izin verilmiştir.

6-Göçmenlerin yurtlarına dönüşü antlaşma tarihinden itibaren 1 yıl ile sınırlandırılmıştır.

7-Türkiye Hükümeti savaş zararı talebinden vazgeçmiştir.

8-Türkiye Hükümeti Ermenistan sınır güvenliği için içtenlikle yardım etmeği yükümlenmiştir.

9-Ermenistan Cumhuriyeti içinde yaşayan Müslümanların hakları garanti altına alınmıştır.

10- Demiryolları, güvenli bir şekilde tarafların kullanımına açılmıştır.

11-TBMM Hükümeti'nin Ermenistan içinde devletin güvenliği gerekçesi ile geçici askeri önlemler alabileceği karara bağlanmıştır.

12-Erivan Hükümeti herhangi bir devletle yapılmış olan Türkiye'nin çıkarlarına zararlı antlaşmaları geçersiz saymayı kabul etmiştir.

13- Antlaşma tarihinden itibaren, telgraf, posta, telefon, konsolosluk, ticari ilişkiler hususundaki tüm düzenlemeler bu antlaşma hükümlerine göre yapılacaktır. [334]

Gümrü Antlaşması ile ilk kez Mondros Mütarekesi sınırları geçilmiştir. Ermeni sorunu, Türkiye'nin haklarını koruyacak biçimde çözülmüştür. Gümrü Antlaşması TBMM Hükümeti'nin yabancı bir devletle imzaladığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma

[332] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945), Ankara: TTK Basımevi, s.19
[333] İsmail Soysal, a.g.e., ss. 19-23
[334] İsmail Soysal, a.g.e., ss. 19-23

imzalanmasının hemen ardından geçersiz kılınmış olmakla birlikte,[335] TBMM'nin ilk siyasi zaferidir. Ermeniler Sevr Antlaşması'nın geçersizliğini kabul etmiştir.[336]

Bu antlaşmadan sonra, TBMM Hükümeti, Şark Cephesi'ndeki savaşı sona erdirerek kuvvetlerini diğer cephelere kaydırabilmiştir. Antlaşma, tarihi bakımdan değerlidir fakat Ermenistan'da yönetimi ele alan Bolşevikler, antlaşmayı onaylamamıştır. Buna rağmen Türk kuvvetleri tespit edilen sınırın ötesinde ele geçirdikleri yerleri elinde tutmuştur. Türk Hükümeti Moskova Görüşmelerine güçlü bir şekilde gitmiştir.[337]

1.9. Türkiye'de Sosyalist Hareket'in Partileşmesi

1.9.1. Türkiye Komünist Partisi ve Anadolu'da ki Çalışmaları

1920 yılına gelindiğinde daha önceden Türklerden bazı kişi ve gruplar Bolşeviklerle temasa geçmişti. Bolşeviklerle ilişkileri geliştirerek Türkiye'nin kurtuluşu için onlardan yardım almayı hedefleyen, Türkler, Bakü ve Moskova'ya gitmiş ya da gönderilmişti. Bu şekilde Rusya'da toplanmış olan Türkler, İttihatçılar ve Kazım Karabekir Paşa tarafından gönderilen kişiler olmak üzere iki ayrı gruptur.

İlk grup: Cemal ve Enver Paşalar ile Halil Paşa ve etrafında toplanmış olan Küçük Talat, Baha Sait, bazı harp esirleri ve subaylar, Komiser Tahsin gibi isimlerdir. İkinci grup ise Kazım Karabekir Paşa tarafından gönderilen Fuat Sabit ve çevresinde toplanan Yüzbaşı Yakup, Süleyman Nuri ve diğer subay ve harp esirleridir. Her iki grupta vatanın kurtuluşu için temaslara geçmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın gönderdiği kişilerin farkı, kayıtsız şartsız vatanın kurtuluşu için TBMM emrinde çalışmış olmalarıdır. [338]

Azerbaycan Müsavat Hükümeti, Osmanlı'yı ölmüş görüyordu. Anadolu'nun en azından maddi yardım yapmaları için çağrılarına kayıtsız kalıyordu. Fakat Ankara, başka çare olmadığı için her yolu deneyerek yardım temin etmeye çalışıyordu. Halil Paşa ve Nuri Paşa, Kazım Karabekir tarafından Azerbaycan'dan yardım temin etme

[335] Erel Tellal, a.g.m., s.170
[336] Cemalettin Taşkıran, "1919- 1922 Döneminin Dış Politika Değerlendirmesi", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 144
[337] Günay Çağlar, a.g.m., ss. 280
[338] Yavuz Aslan, a.g.m., s. 272

amacıyla Bakü'ye gönderilmişti.[339] Öte yandan, Bolşevikliği benimseyen birtakım kişiler de Bakü'de bulunuyordu. Bu kişiler Ankara'daki mücadele için, Azerbaycan'dan yardım alamayınca, İngiliz taraftarı olan Müsavat Hükümeti'ni yıkmak için harekete geçtiler. Bu iki grup arasında seçilen gruplardan oluşan bir teşkilat kuruldu. Bu teşkilat "Türkiye Komünist Fırkası" adı altında faaliyetlerine başladı.[340] Bu dönemde Sovyetlerin söylemleri emperyalizme karşı mücadeleleri İstanbul'da da sıkı takip ediliyor, Türk gazetelerinde her gün bunlarla ilgili haberler çıkıyordu. Türkiye'de ve Rusya içindeki Türkler arasında Komünizmi benimseyen birçok kişi ve grup oluşmuştu. Fakat bu partinin başlangıçta Komünizmle ilgisi yoktu. Bolşevik desteğini sağlamak için vatanseverler tarafından kurulmuştu.[341]

Türkiye Komünist Fırkası: hareket şubesi, neşriyat şubesi ve propaganda şubesi olarak üç kısma ayrılmıştır. Neşriyat şubesi bir süre sonra Bakü'de "*Yeni Yol*" isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştır.[342] 1920 yılında Kazım Karabekir Paşa'nın Bakü'deki "Türkiye Komünist Fırkasına" hitaben yazdığı birkaç mektup bulunmaktadır. Paşa, mektuplarda, "Türkiye Komünist Fırkasının", Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği mektuptan bahsederek, Millî Mücadele için para temin edilmesini istemiştir.[343]

Fırka, ilk olarak Kafkasya'daki Türkiye vatandaşlarını bir araya getirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Bolşevikler arasında, kendilerinin tek iletişim aracı olarak kabul edilmesi için uğraşmıştır. Fırkanın, Ankara'ya gönderdiği mektupta, Kızıl Ordu'nun Bakü'ye zorla girmesi halinde, Müslüman halkın katliama uğrayacağından endişe edildiği belirtilmektedir. Bunu engellemek için, Azerbaycan'da Bolşevik taraftarı bir hükümeti başa geçirmek için çalışmalar yapmışlardır. Mektupta, Heyet-i Temsiliye ve Bolşevikler arasında siyasi, askeri ve diğer meselelerde TKP'nin muhatap alınmasını istenmektedir.[344] Bu mektubu getiren kişi, Kazım Karabekir tarafından görevlendirilmiş olan Topçu Mülazımı İbrahim Efendidir. İbrahim Efendi cevaben bir mektup daha götürüp döndükten sonra, TKP hakkında bir rapor sunmuştur.[345] Türkiye Komünist Fırkası, mektupta da belirttikleri gibi, Azerbaycan'ın

[339] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s.287
[340] Yavuz Aslan, a.g.m., s. s272
[341] Adil Dağıstan, a.g.m.
[342] Yavuz Aslan, a.g.m., s. 273
[343] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s.629
[344] Yavuz Aslan, a.g.m, ss.273-274
[345] Yavuz Aslan, a.g.m, ss.274-275

Sovyetleştirilmesi için Bolşeviklerle beraber hareket etmiştir.[346] Azerbaycan'ın Bolşeviklerştirilmesi sırasında, Kazım Karabekir Paşa'nın Bakü'ye gönderdiği Ömer Lütfü Bey bir rapor göndermiştir. Rapora göre: Bolşevikler, Azerbaycan'ı yağmalamış, 15.000 Müslümanı öldürmüş ve çok sayıda Azeri tutuklanmıştır.[347] Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ile Taşkent'te faaliyetlerini sürdüren komünist Mustafa Suphi, Azerbaycan'a gelmiştir.

Mustafa Suphi Bakü'ye gelir gelmez, Rus Komünist Partisi, Azerbaycan Komünist Partisi ve yönetimi ile temasa geçmiştir. Bu arada Bakü'de kurulmuş olan Türkiye Komünist Partisi ile de ilişki kurmuştur. Mustafa Suphi kısa sürede partinin ittihatçıların egemenliğinde olduğunu, Komünistlikle bir ilgisi olmadığını tespit etmiş, ittihatçıları tasfiye ederek yönetimi ele geçirmiştir.[348] Halil Paşa ve Fuat Sabit gibi partinin önde gelen isimlerinin o sırada Moskova'ya gitmiş olması Mustafa Suphi'nin tasfiye işini kolayca yapmasını sağlamıştır.[349] Mustafa Suphi, Merkez Komitesini üyelerini değiştirmiş, Türkistan'dan gelen kendi arkadaşlarını yerleştirmiştir. Üyeleri bilinçlendirmek için bir okul açmış ve "*Yeni Dünya*" Gazetesi'nin Türkiye'de dağıtımına özen göstermiştir.[350]

TKP'nin ilk zamanlardaki faaliyetleri hakkında en ayrıntılı bilgi, Mustafa Suphi'nin Bakü Kurultayı'nda yaptığı konuşma metninde bulunmaktadır. İlk zamanlar, TKP yayınları Anadolu'ya gizlice gönderilmiş, Trabzon Erzurum Eskişehir gibi yerlerde Komünistlik propagandası yapılmıştır. Rusya'daki esir askerlerin silah altına alınıp, Anadolu'ya gönderilmesi teşebbüsleri yapılmıştır. Bu teşebbüse Anadolu'nun cevabı, askere ihtiyaç olmadığı, silah ve cephane ihtiyacı olduğudur. Buna rağmen esir subaylardan birlikler oluşturulmuş bu birlikler Kızıl Ordu'ya bağlanmıştır.[351] Ali Fuat Cebesoy'dan öğrendiğimize göre, bu birlikler Anadolu'ya gelince, Bolşevik prensipleri konusunda bilgisiz oldukları ama Millî Mücadele'ye katılmak için can attıklarını görülmüştür. Anadolu'ya gelip dağıtıldıklarında Bolşeviklikten iz kalmamıştır.[352]

---

[346] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 79
[347] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi…,* s.82
[348] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi…,* ss. 85-86
[349] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi…,* ss. 86
[350] Adil Dağıstan, a.g.m., s. 177
[351] Kemal Girgin, a.g.e., s. 201
[352] Adil Dağıstan, a.g.m., s.177

TKP'nin çabalarıyla, Anadolu'da Komünist örgütlenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bekir Sami Bey Heyetinin, Moskova ziyaretinden sonra Türkiye'ye ilk Sovyet elçilik heyeti gelmişti. Bu heyetin elemanları arasında rahatlıkla Komünist örgütlenmeler ve faaliyetler için Ankara'nın, hoşgörülü davranmasını isteyenler olmuştur. Sovyetlerden silah ve cephane yardımı bekleyen Ankara, ilk başlarda hoşgörülü davranmıştır. Fakat, o sıralar Ankara'ya gelen Şerif Manatov, Türkiye'de bir Komünist Partisi kurulması için çalışmış ve başarılı olmuştur. Böylece Ankara'da gizli Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştur.[353]

1.9.2. Mustafa Suphi Olayı ve Sonrası

Mustafa Suphi, Bakü'ye gelince TBMM ile iletişim kurmak için çaba gösterirken, Ankara'ya da Bakü'deki Türk esirlerden, Mustafa Suphi hakkında bilgiler gelmeye başlamıştır. Bakü'de Mustafa Suphi isminde bir kişinin bulunduğu, bu kişinin Bolşevik fikirlerine sahip olduğu ve Türkiye'de Bolşevik ihtilalini gerçekleştirmek için bir komünist partisi kurduğu, Rusya'da esaretten kurtulan Osmanlı Askerlerini bu partide toplamak istediği, fakat askerlerin Anadolu'ya gelmek istedikleri gelen bilgiler arasındadır. Bahattin Şakir Bey de Mustafa Suphi hakkında bilgiler vermiş, bu kişinin Sovyet Hükümeti'nin güvenini kazanmış olduğunu ama ahlaksız bir kişi olduğu için gelirse memlekete sokulmaması gerektiğini yazmıştır.[354]

Kazım Karabekir Paşa, bu bilgileri Mustafa Kemal Paşa'ya sunarken, Bahattin Şakir Bey'in daha önceden namuslu kişileri de lekelediğini bildiğini o nedenle bu bilgileri makbul kabul etmenin çok doğru olmayacağını, Mustafa Suphi'nin memleketin menfaatine bir vazifeyle ilgilenmesinin sağlanması halinde milli menfaatler aleyhine bir işle meşgul olmasının engellenebileceğini not olarak eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle pek içli dışlı olan bu şahıstan Bolşevik yardımının temin edilmesi için yararlanmak istemektedir. Karabekir Paşa'nın notuna cevabında, Mustafa Suphi'nin ihtiraslı birisi olduğu ancak ahlaksız olmadığı, kendisinin Sovyetler nezdindeki itibarından faydalanmak gerektiğini bildirmiştir. [355]

Türkiye'ye yönelik faaliyetleri için TBMM ile ilişki kurmaya çalışan Mustafa Suphi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek Anadolu'da Bolşevikler'in

[353] Kemal Girgin, a.g.e., ss.201-202
[354] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi…,* s. 266
[355] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi…, s.* 267

çalışmalarına izin verilip verilmeyeceğini sormuştur. Bu mektup üzerine Süleyman Sami'ye izin verilmiştir. TBMM ile ilişkileri geliştirmeye ve Bolşevikliği tesis etmeye çalışan Mustafa Suphi bu amaç için Salih Zeki'yi, Kazım Karabekir Paşa'ya göndermiş, Kazım Karabekir ile görüşen Salih Zeki, TBMM reisliğine başlığıyla TKP'nin görüşlerini anlatan bir mektup göndermiştir.[356]

Mustafa Kemal Paşa, Salih Zeki'nin mektubundan sonra, Mustafa Suphi'ye ortak gaye için çalışmaya vurgu yaparak bir mektup göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki Mücadele'nin Sovyet mücadelesine benzediğini ve fakat Büyük Millet Meclisi'nce idare edildiğini, başka bir yapılanmanın milletin şevkini kıracağını, Bakü'deki teşkilatın, TBMM ile ilişki kurması gerektiğini bildirmiştir. Bakü'ye BMM tarafından gönderilen Memduh Şevket Bey ile iletişime geçmelerini istemiştir.[357]

Mustafa Suphi, TBMM ile ilişki kurmaya çalışırken, bir yandan da Anadolu'yu Bolşevikleştirmeye çaba gösteriyordu. Bunun için Anadolu'ya gönderilmiş propagandacılar, Süleyman Sami ve Salih Zeki Anadolu'ya gelerek bu amaç için çalışmıştır. Mustafa Suphi'nin Anadolu'yu komünistleştirme faaliyetlerinin ordu içine kadar uzanmış olduğu bilinmekle beraber, Sovyetler 'den gelecek yardım önemli olduğu için, sert tedbirler uygulanmamıştır.[358] Süleyman Sami izinle Ankara'ya geldiğinde Yeşil Orducular ve gizli TKP ile de ilişki kurmuştur.[359] Bu gelişmeler Mustafa Suphi'yi memnun etse de bu yönde çalışmalara ağırlık vermesi zamanla Mustafa Kemal Paşa'yı ve TBMM'ni rahatsız etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa 1919 yılında, Kuvva-i Millîye'yi açıklarken, Komünizmin, Türk Milleti'nin örfü, adeti, dini ve sosyal yapısı ile tamamen farklı olduğunu ve Anadolu'nun bu fikrin yerleşmesi için müsait olmadığını söylemiştir. [360] Mustafa Kemal'in Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta da Bolşevik propagandasından rahatsızlığı görülmektedir. Bu mektupta Mustafa Kemal: Bolşevikler'in Anadolu'daki faaliyetlerinin amacının bir ihtilal yapmak ve ihtilal vasıtası ile Türkiye'yi kendilerinden ayrılmış bir hale getirerek III. Enternasyonal'e bağlamak olduğunu anlatmıştır. Mektubun devamında, Bolşevikler, bu amaçlarını gerçekleştirirlerse Garplılarla siyasi pazarlıklarında güçlü olacaklarını, Türkiye'de

[356] İmren Arbaç, "Millî Mücadele Dönemi Türk-Rus İlişkilerinde Yeşil Ordu-Çerkes Ethem-Mustafa Suphi ve Arkadaşları Üçgeni", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Haziran 2017, s.51
[357] İmren Arbaç, a.g.m., s.50
[358] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi…,* s. 267
[359] İmren Arbaç, a.g.m., s.50
[360] Adil Dağıstan, a.g.m. s.181

komünistlik peşinde koşan adamların ise bu planı fark etmeyerek Bolşevik teşkilatı kurmak peşinde olduklarını söylemektedir.[361]

Bolşevikler'in Türkiye hakkındaki planlarını görmüş olan Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'nin yapacaklarını TBMM Hükümetine danışarak yapmasını söylemiştir. Paşa'nın uyarılarını dikkate almayan Mustafa Suphi, Anadolu'da Komünizmi yayma çalışmalarına devam etmiştir. Sovyetlerin maddi desteği ile Komünizm propagandası yapmak için Mdivani'nin heyetine dahil olarak Anadolu'ya gelmiştir. Ankara'nın bu ziyarete onayı yoktur. Mustafa Suphi, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yazdığı mektupta izin verdiğini söylemiştir.[362] Mustafa Suphi'nin bahsettiği izin, ilk mektupta istenilen izindir. Bu izin sadece Süleyman Sami'ye verilmiştir.[363] Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars, Erzurum gibi illerde Bolşeviklik propagandası yapmış ancak bu çalışmalar halk tarafından tepki ile karşılanmıştır. [364]

TKP Heyeti Kars'a geldiğinde, TBMM hükümeti tarafından Ankara'ya gelmelerinin engellenmesi ve sınır dışı edilmeleri kararlaştırılmıştır.[365] Erzurum'dan Ankara'ya geçmelerine izin verilmemiştir.[366]Yavuz Aslan'ın verdiği bilgilere göre, Kazım Karabekir Paşa'ya bildirilen planda, Erzurum ahalisi, Komünistlik dışında bir nedene dayanarak Mustafa Suphi ve arkadaşlarına aleyhte tezahürat yapacaktı. Kendilerine uygun bir dille Trabzon'dan ülkeyi terk etmeleri söylenecekti. Böylece Sovyetler de Mustafa Suphi vasıtasıyla Anadolu'da herhangi bir devrim yapılamayacağını görmüş olacaklardı.[367] Plan bu şekilde uygulandı ancak bu planda Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi yoktu.

Erzurum'daki tepkiler üzerine Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının güvenliklerini sağlayarak Trabzon'a ulaştırılmasını sağlamıştır. Kafile İnebolu'ya gitmek için Yahya kâhyanın motorunu kiralamıştır. Motor hareket ettikten sonra, Rusya'ya doğru yönelince tartışma ve arbede çıkmıştır. İlk iddia bu arbedede Mustafa Suphi ve arkadaşlarının denize düşerek, bir deniz kazasına uğradıklarıdır. İkinci iddia ise onların yola çıktıktan sonra, motorun hemen arkasından Yahya kâhya tarafından yola çıkarılan ve içinde silahlı çeteciler bulunan ikinci motorun, Mustafa Suphilerin motoruna yanaştığı ve silahlı çatışma çıktığıdır. Bu çatışmada Mustafa

[361] *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* Cilt: IV, ss.365-366
[362] Adil Dağıstan, a.g.m., ss. 182-186
[363] İmren Arbaç, a.g.m., s.51
[364] Rıza Nur, *Moskova Sakarya Hatıraları,* İstanbul: Boğaziçi Yayınları,1991, s.39
[365] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi…,* s. 309
[366] İmren Arbaç, a.g.m., s.51
[367] Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi…,* s. 267

Suphi ve arkadaşları, ölü olup olmadıkları bilinemeyen bir şekilde Sürmene açıklarında denize atılmışlardır. [368]

Mustafa Suphi'nin nasıl öldüğü konusu hâlâ açıklığa kavuşmamıştır. Türk Hükümeti, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesinin önlendiğini ısrarla vurgulamaktadır.[369] Olaydan sonra Sovyet Konsolosundan Trabzon Valisi'ne heyetin nerede olduğunu soran bir mektup gelmiştir. Valinin yanıtında özetle, ülkesine dönmekte olan bir Türk esirinin halkı galeyana getirdiği, valiliğin önlem aldığı, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının durumu görerek kalmak istemedikleri söylenmiştir. Sovyet yetkililer, ısrarla Rusya kıyılarına kimsenin ulaşmadığını söyleyerek nerede olduklarını sormuştur.[370]

Kiralanan motorun sahibi, Yahya Kaptanın ittihatçı olması ihtimalleri genişletmektedir. O sıralarda Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönüş planları vardır. Bu nedenle ittihatçıların, Enver Paşa gelmeden bunların Anadolu'ya girip nüfuz edinmesini önlemek için imha yoluna gittikleri iddialar arasındadır.[371] Mustafa Suphi'nin ölümü, Bakü'de Sovyet yardımını almak için Mustafa Suphi ile rekabet halinde olan ittihatçıların işine yaramıştır.[372] Dr. Rıza Nur, hatıralarında kendileri Moskova'da iken Rusların olayı haber alıp bir hayli söylendiklerini ifade etmektedir.[373] Ayrıca Rıza Nur'un anlattığına göre Yahya kâhya kabadayıdır. O sıralarda zengin de olmuştur. Daha sonra meçhul bir şahıs tarafından öldürülmüştür.[374] En önemli ayrıntı, Sovyet Hükümeti ile çalışan bir sosyalistin tam da Türk Heyeti Moskova'ya bir yardım antlaşması yapmaya giderken öldürülmesidir.

1.9.3. Yeşil Ordu'nun Kuruluşu ve Siyasi Çalışmaları

Türkiye'de 1920 yılı mayıs ayında, komünist kuruluşlarla ve Sovyetlerle ilişkili olan kişilerin oluşturduğu "*Yeşil Ordu*" isimli bir örgütlenme ortaya çıkmıştır.[375] Milliyetçilik, İslamcılık, Sosyalizm ve savaşın birbirine karıştığı bir ortamda bu örgüt Bolşevik ve İslamcı özelliğiyle dikkat çekmektedir. Mayıs ayında

[368] Kemal Girgin, a.g.e., ss. 208-209
[369] Yavuz Aslan, *a.g.e., s.* 326
[370] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar,* İstanbul: Kaynak Yayınları,2011, s.106
[371] Kemal Girgin, a.g.e., s. 209
[372] Mehmet Perinçek, *Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar*…, s. 106
[373] Rıza Nur, a.g.e., s. 40
[374] Rıza Nur, a.g.e., s.40
[375] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi…,* s. 21

örgütün 32 maddelik programı yayınlanmıştır. Bu örgütün kuruluş amacı Sovyetlerle işbirliği için uygun bir ortam oluşturmak olarak tanımlanmıştı. Programın temel ilkeleri arasında emperyalizmle mücadele, tarım reformu ve devlet düzeninin demokratikleştirilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması yer alıyordu. Yeşil Ordu, Mustafa Kemal'in ulusalcılık tezine karşı, halkın egemenliğini savunan Halk Zümresi tarafından destekleniyordu.[376]

Yeşil Ordu'nun üyeleri arasında, Eyüp Sabri (Akgöl), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Süreyya (Yiğit), Sırrı (Bellioğlu), Mustafa Cantekin, Hamdi Namık (Gör), Muhittin Baha (Pars), Mahmut Celal (Bayar), Hakkı Behiç (Bayiç) gibi isimler vardı. Örgütün yayılması için Ankara'da ilk resmi Sovyet temsilcisi Şerif Manatov ile İttihat ve Terakki Fırkasına mensup Malatyalı Vehbi Vakkas bir dizi konferans vererek çalışmalar yapmıştı. Bu durum Sovyetlerin Anadolu'daki sol hareketi yönlendirmesi ve doğrudan Anadolu Hareketine müdahale edebilir hale gelmesi demekti.[377]

Ali Fuat Cebesoy'un tespitlerine göre Yeşil Ordu'yu kuranlar, yeni ve inkılapları anlayan bir ordu ile savaşın kazanılabileceğine dışardan bir yardımın gerekli olmadığına inanıyordu. Ayrıca İslam Sosyalist ittihadı sayesinde belki İslam memleketlerini Rus istilasından kurtarabileceklerine inanıyorlardı. Onların gizli amaçlarını takip edenler, Yeşil Ordu sayesinde, Türkiye'nin imajının bütün İslam memleketleri ile birlikte hareket ediyormuş görüntüsü kazanacağını ve Rusların İslam ülkelerinde siyaset yapmak yerine sadece Türkiye ile siyaset yapmanın yeterli olacağını düşüneceğini sanmıştı.[378]

Yeşil Orducular kendilerine milliyetçi ve mukaddesatçı parti diyordu ama gerektiğinde en sert komünist prensiplerine inanıyorlardı.[379] Mustafa Kemal Paşa, şahsen tanıdığı Erzurumlu Nazmi Bey'in, mektubu ile, Yeşil Ordu'nun kendisi adına iş yaptığını öğrenmiş, tedbir almıştır. Erzurumlu Nazmi Bey mektubunda, Yeşil Ordu teşkilatını, Mustafa Kemal Paşa'yı sevindirecek bir şekilde genişletmek için çalıştığını anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu mektuptan sonra, yaptırdığı incelemelerde, Cemiyetin zararlı bir mahiyet aldığını tespit etmiş ve kapattırmıştır.[380]

Bu dönemde pek çok gerilla birliği ile birlikte, Çerkes Ethem'in de 6.000'den fazla savaşçısı ile bu örgüte katıldığı bilinmektedir. Yeşil Ordu'nun Çerkes Ethem'in

[376] Erel Tellal, a.g.m., ss. 164-170
[377] Coşkun Topal, a.g.m., ss. 318-319
[378] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları…,* ss.514-515
[379] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi…,* s.21
[380] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi…,* s.22

katılması ile önemli bir güce sahip olmasından sonra komünist eğilimlere yönelik çalışmalarının artması, mecliste tepki toplamıştır. Tepkiler nedeniyle istifa eden Hakkı Behiç Bey'in yerine, Yeşil Ordu'dan Nazım Bey seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı olarak bu seçimi onaylamamış, yerine Refet Bele bu göreve getirilmiştir. Bunun üzerine Yeşil Ordu kendini dağıtma kararı almıştır.[381]

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa grubun bir kısım üyelerini kontrol altına alarak 13 Eylül 1920 tarihinde Meclise Halkçılık programını sunmuş ve yakın arkadaşlarına, Yeşil Orduculari da kapsayacak şekilde resmi Türkiye Komünist Fırkasını kurdurtmuştur. Ancak Tokat Mebusu Nazım Bey önderliğindeki bir grup bunu kabul etmeyerek, Türkiye Halk-ı İştirakiyûn Fırkası'na katılmıştır.[382]

Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1920'de Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy)'Paşa'ya çektiği telgrafta Türkiye Komünist Fırkasına neden ihtiyaç duyulduğunu anlatmıştır.[383] Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafında TKP ve komünistlik hakkındaki görüşleri özetle şöyledir: Henüz Rusya'da bile nasıl tatbik edileceği bilinemeyen komünistliğinin Türkiye'ye girmekte olduğunun görülmesi üzerine Millî Mücadele'nin kahramanları olan komutanların kontrolünde olmak üzere TKP kurulmuştur. Bu paşalar, Ali Fuat, Kazım, Fevzi, Refet ve İsmet Beylerdir. Bu sayede bu fikre bağlı her türlü akım kontrol altına alınabilecektir. Ordunun komutanlarının elinin altında olması her zamankinden daha çok önemlidir. Bu nedenle bu komünistlik cereyanı komutanlar seviyesinde kalmalıdır. Bu fikrin Türkiye'ye ne kadar uygun olduğu ya da ne kadarının kabul edilebileceği ise bu partinin propagandası ve milletin fikriyle zamanla anlaşılacaktır.[384]

Mustafa Kemal Paşa içerden ve dışardan memlekete giren komünist faaliyetlerin, makul bir önlem alınarak bir parti altında birleştirilmesini uygun görmüştür. Sovyetlerle bir antlaşma yapılacağı günlerde TBMM Hükümeti, Sovyetlerin tepkisine neden olmaması için komünistlere müdahale etmemiş, komünist çalışmalar, TKP vasıtasıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

---

[381] Erel Tellal, a.g.m, s.170
[382] Özge Unsur, *Şefik Hüsnü Değmer Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2003 s. 21
[383] Coşkun Topal, a.g.m., ss. 313-330
[384] Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları…,* s.573

1.9.4. Halk-ı İştirakiyûn Fırkası ve Siyasi Çalışmaları

1920 Yazında TBMM nezdindeki ilk resmi Sovyet temsilcisi, Şerif Manatov'un girişimiyle Ankara ve Eskişehir'de gizli Türkiye Komünist Partisi kurulmuştu.[385] Bu partinin kurucu üyeleri arasında Şerif Manatov, Arif Oruç, Emekli Binbaşı Hacıoğlu Salih, Muallim Mustafa Nuri gibi isimler yer almıştır. Bir süre sonra Şerif Manatov'un Türkiye'deki çalışmaları sakıncalı bulunmuş ve sınır dışı edilmiştir. Bunun üzerine yasal bir zemin arayışında olan gizli Türkiye Komünist Partisi yasal alanda tabanını genişletme çalışmaları yaparak 7 Aralık 1920 tarihinde resmen Türkiye Halk-ı İştirakiyûn Fırkası (THİF) adını almıştır.[386] Halk-ı İştirakiyûn Fırkası kurucuları arasında Tokat Mebusu Nazım (Resmor), Bursa Mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Binbaşı Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nuşirevan gibi isimler yer almıştı.[387]

Ancak iki ay kadar sonra THİF'in çalışmaları, Çerkes Ethem'le işbirliği yaparak "*taklib-i hükümete*" kalkıştığı iddiasıyla çalışmaları yasaklanmıştır. Fırka ve Emek Gazetesi çevresinden Salih Hacıoğlu, Ziynetullah Nuşirevan gibi isimler de tutuklanmıştır. TBMM Hükümeti, Ethem ve kardeşlerinin Simav- Demirci- Gördes Bölgeleri'nde henüz Yunan işgalinden kurtarılamayan bölgelerde propaganda yaptığı istihbaratı almıştır. Çerkes Ethem'in ayaklandığı dönemde, Türkiye Komünist Fırkasının yayın organı "Yeni Dünya" gazetesinin de hükümet aleyhine tavır aldığı görülmektedir. THİF, 1 Şubat 1921'de faaliyetlerini feshettiğini açıklamıştır. TBMM'deki temsilcileri Nazım Bey, Mehmet Şükrü Bey ve Şeyh Servet Efendi İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmışlardır. İstiklâl Mahkemesi'nde TBMM Hükümeti'ni devirerek, milletin arzusu hilafına bir hükümet kurmaya çalışmak suçundan Çerkes Ethem ve kardeşleri gıyaben idama mahkûm edilmiş, diğer THİF üyesi mebuslarsa 15'er yıl küreğe mahkûm edilmişlerdir.[388]

Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası, 1922 yılında yeniden canlandırılmıştır. Fırka ilk seferden farkla, İslamcılardan uzak bir yol benimsemektedir. Daha çok milliyetçi bir çizgi belirlediği ifade edilmektedir. II. Dönem THİF, Türkiye işçi ve köylüsüne hitap ettiği halde Türkiye işçi ve köylüsünü hiçbir zaman görmemiştir.[389]

---

[385] Coşkun Topal, a.g.m., ss. 313-330
[386] Özge Unsur, a.g.t., ss. 41-42
[387] Coşkun Topal, a.g.m., ss. 313-330
[388] Coşkun Topal, a.g.m., ss. 318-320
[389] Özge Unsur, a.g.t., s. 43

THİF'in yayınladığı bildirilerde, işçi ve köylülere hitaben isyana davet cümleleri bulunmakla birlikte ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için herhangi bir çözüm önerisi ve çalışması görülmemektedir. THİF bildirilerinde işçi ve köylüler, yeni bir hayat vaadiyle açıkça Bolşevizme davet edilmektedir.[390]

1922'de THİF'in II. kongresi hükümet izin vermediği için yapılamamış, daha sonrasında ise Fırka kapatılmış, üyeleri tutuklanmıştır.

1.9.5. Mustafa Kemal'in Kurduğu Türkiye Komünist Fırkası

Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır savaş şartları, buna bağlı olarak Milliyetçilik, İslamcılık, Osmanlıcılık akımları, halifeyi kurtarma istekleri ve Sosyalizm arasında dalgalanan, fikir hayatı arasında, Sovyetlerin desteklediği komünist faaliyetler, milletin bağımsızlığını tehdit eder duruma gelmiştir. Mustafa Suphi tarafından ittihatçıların tasfiye edilmesiyle yapısı değişen Bakü'deki gizli Türkiye Komünist Partisi'nin Türkiye'de yayılma faaliyetlerine başlaması, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının çalışmaları, Türkiye Halk-ı İstirakiyûn Fırkasının isyancılarla birlikte hareket etmesi ve benzeri nedenler Mustafa Kemal Paşa'nın ülkedeki komünist çalışmaların devlet kontrolünde olması için müdahale etme ihtiyacı duymasına neden olmuştur. Ali Fuat Cebesoy'a gönderdiği şifreli telgrafta, Mustafa Kemal, partinin kurulmasını en makul önlem olarak değerlendirmiştir. Resmi Türkiye Komünist Fırkasının kuruluşu ve Mustafa Kemal'in isteği ile 18 Ekim 1920 tarihinde Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bu Fırkaya geçtiği, ilan edilmiş tüm vilayetlere bildirilmiştir.[391] Parti'nin Kurucuları arasında, Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Mahmut Celal (Bayar), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) yer almıştır.[392]

Resmi TKP'nin yayın organı "Yeni Gün" Gazetesi'nin kuruluşunu ilan eden sayısında "*Tarihi Vazife"* isimli bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede, Türk halkını yöneten bütün yöneticilerin ve yönetilenlerin emekçi olduğu hiçbirinin kapitalist olmadığı vurgulanmakta, Türk Halkı'nın Sosyalizmi öğrenmesi gerektiği yazmaktadır.[393]Gazetede yazıları yayınlanan Yunus Nadi, bir yazısında Rus

[390] Özge Unsur, a.g.t., s. 43
[391] Coşkun Topal, a.g.m., ss. 318
[392]*TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı,* (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html , 02.06.2019
[393] Özge Unsur, a.g.t., s. 23

komünizmi gibi bir Türk komünizminden bahsetmiştir. O dönemde Yeni Gün gazetesinin, Türklerin emekçi bir halk olduğundan ve Türk komünizminden söz etmesinin temelinde, hükümet yanlısı bir çizgi ile, hükümetin Sovyetler ile yapacağı antlaşmaya destek olma çabası vardır.[394]

Resmi TKP'nin ömrü üç ay kadar sürmüştür. 1921'de gizli TKP'nin faaliyetleri ve diğer gizli komünist örgütlenmelerin devlete ve millete zarar vereceği Türkiye'yi Sovyet hegemonyası altına sokacağı endişesi ile bastırılmaya çalışılan sol hareketin içinde resmi TKP'de yok olmuştur.

[394] Özge Unsur, a.g.t., s. 23

İKİNCİ BÖLÜM
EMPERYALİZME KARŞI TÜRK- SOVYET İŞ BİRLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ (1920-1923)

2.1. İkinci Moskova Görüşmeleri ve Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Moskova'ya ilk giden Bekir Sami Bey Heyeti, Bolşeviklerin Ermeniler lehine toprak talebi nedeniyle, görüşmeleri yarıda keserek yurda dönmüştü. Daha sonra TBMM Hükümeti'nin Ermeniler ile Gümrü Antlaşması'nı imzalaması, Ermeni sınırı ve toprak sorununun çözülmesi bu sorunu ortadan kaldırmıştır.

Sovyet Hükümeti'nin toprak istemesi nedeniyle Bekir Sami Bey Heyetinin Moskova'dan eli boş dönmesinden sonra, Mustafa Kemal Paşa Misak- Millî sınırlarından hiçbir şekilde taviz verilemeyeceğini kesin olarak belirtmiştir. Bu sırada 2 Eylül 1920 tarihinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sovyetlerle ilişkiler hakkında bazı kararlar almıştır. [395]

- *"Bolşevikler İslam ve Türk Ülkelerinde hâkim olmak istiyorlar.*
- *Türkiye'nin kurtuluşunu ve İslam memleketleri ile irtibatını istemiyorlar.*
- *Dünyanın her tarafından gelen yardım isteklerine cevap veremeyecek kadar fukaradırlar.*
- *Ancak Batılılarla anlaşıncaya ve bunlarla bir kuvvet dengesi doğuncaya kadar doğu ülkelerinde kışkırtmalar yapıyorlar.*
- *Bu muhtelif amillerin tesiri altında ve İslam milletleri üzerinde suitesire mâni olmak, bilhassa İngiltere'ye karşı nüfuz ve kudretini hissettirmek için Türkiye'nin mücadelelerine müşevvik görünmek, kendilerinden istenen ve kısmi azamını vermeye muktedir olamadıkları malzemenin verilmesini savsaklamak ve verebileceklerin de mümkün olduğu kadar geç vermek istiyorlar.*
- *Batı Devletleriyle anlaşma mukabili Türkiye'yi feda etme imkânını muhafaza etmek için bizimle kesin bir taahhüde girişmek istemiyorlar.*
- *İslam milletlerini Türkiye'nin tesiri altında bırakmamak için aralarında irtibat kurulmasını istemiyorlar.*
- *Batı Devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politikası olmasını önlemek için Bolşevikliği Türkiye içinde olup bitti yapmak, Onu (Türkiye'yi) Batılılarla müstakilen uyuşamayacak bir hale sokmak memleketin başında olanları bertaraf ederek Türkiye'nin kaderini Moskova'ya bağlamak istiyorlar (...)*

[395] Abdülahat Akşin , a.g.e, s.70

- *(...) Bolşevikler şimdiye kadar hiçbir fedakarlık karşılığı olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde olduğu propagandasını yapmışlar ve bundan İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir karşılık olarak faydalanmışlardır. Türkiye'ye bir kuruş dahi vermeden onu avutmuşlar, Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişlerdir. Türkiye'nin Müslüman memleketlerle olan irtibatına fiilen mâni olmuşlardır. (...)*
- *(...) Bolşevikler bizden müstağni olabilecek hale gelememişler ne bizde ne de komşu ülkelerde Bolşevikliği kurabilmişlerdir. Wrangel ve Polonya cepheleri de kendileri için müsait değildir.*
- *Bolşevikler, Türkiye'de komünist ihtilâlini kurmaya muktedir olamayacaklarını anlayınca bizimle ittifak etmeye ve arzularımızı yerine getirmeye çalışacaklardır. Bizim yapmamız lazım gelen şunlardır.*
    - *Bolşevik teşkilat ve tahrikatına meydan vermemek*
    - *Bolşeviklere durumu anlamakta olduğumuzu söylemek*
    - *Eğer müttefik olabileceksek bunu derhal ilan etmek*
    - *Azerbaycan'la ittisali temin için Moskova'nın muvafakatini beklemeden Ermenistan'a karşı harekete geçmek*
    - *Yardıma derhal başlanmasını istemek, bilhassa para yardımına."*[396]

Bu kararlar o zaman TBMM'nin Moskova görüşmelerinde toprak talebi ile uğradığı hayal kırıklığını ve toprak talebi karşısında duruşunu belirtmesi açısından önemlidir.

Gümrü Antlaşması (3 Aralık 1920), Türk ordularının Batı Cephesi'nde zafer kazanması (I. İnönü Zaferi 6-10 Ocak 1921), Ankara Hükümeti'nin Londra Konferansı'na çağırılması, TBMM'nin elini güçlendirmiştir. İstanbul'da 21 Ekim 1920'de iktidara gelen Tevfik Paşa Hükümeti'nin, Ankara'yı İngiltere'ye yakınlaştırma ihtimali de Bolşevikler tarafından dikkate alınmıştır. Ankara açısından ise Gümrü Antlaşması uygulanamamış, Sovyetlerden beklenilen yardım gecikmiştir. Gelişmeler, görüşmeleri ve diplomatik ilişkileri yeniden başlatmak için iki tarafın da istekli olmasına neden olmuştur.[397]

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaklaşması için 1920 sonlarında fiili bir zorunluluk da buna eklenmiştir. Bu sırada Sovyet Orduları, Polonya'ya karşı başlattığı askerî harekâtı kaybetmişti. Polonya harekâtı, Sovyetlerin yayılmacı politikada başarısız olduğunu, dolayısıyla Türkiye'ye karşı da bir harekata girişemeyeceğini ortaya koymuştu.[398]

[396] Abdülahat Akşin, a.g.e., ss.70-71
[397] A.Suat Bilge, a.g.e.,ss.60-65
[398] A.Suat Bilge, a.g.e.,ss.60-65

Ekim ayında Moskova Hükümeti, Budu Mdivani'yi Ankara'ya Büyükelçi olarak atamıştır. Karşılığında ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 21 Kasım'da Moskova'ya Büyükelçi atanmıştır.[399]

Budu Mdivani Kars'a gelince, 24 gün Kars'ta kalmıştır. Kars'ta kaldığı sürede, daha sonra da iki ülke arasında sorun olacak olan Molakan köylerinde Bolşevik faaliyetleri yapmıştır.[400] Kazım (Karabekir) Paşa, Mdivani'nin Kars'ta boş durmadığını, civar Molakan köylerinde dolaştığını ve Bolşevik teşkilatlanması yaptığını, bunun da "pek ayıp ve kaba bir hareket olduğunu" Ankara'ya rapor etmiştir.[401]

Mdivani yanında Çiçerin'den aldığı bir mektup ve talimat getirmişti. Rusya Hükümeti'nin Büyük Millet Meclisi ile bir antlaşma yapmak istediğini, Ankara'nın koşullarını öğrenmek istediklerini, Lenin ve Stalin'in kendisine bildirdiğini söylüyordu. Kazım Karabekir Paşa'ya, Moskova'da havanın değiştiğinin ve Türk Heyeti'ne gerekli özenin gösterileceğinin garantisini veriyordu.[402] Kazım Karabekir Paşa Mdivani'den Çiçerin'in mektubunu almıştır. İlk görüşmelerde tuhaf davranan Çiçerin'e, bu mektupla karşılık verilmiştir.[403]

Bu gelişmeler doğrultusunda Moskova'ya gitmek için bir heyet oluşturulmuştur. Görevlendirilen kişiler, Heyet Başkanı İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirşek, Moskova'ya gidecek olan Ali Fuat Cebesoy ve Maarif Vekili Dr. Rıza Nur'dur.[404] Asıl temsilciler üç kişi olmakla beraber, heyet oldukça kalabalıktır. Ayrıca güvenlik nedeniyle yanlarında 30 kişilik askeri birlik bulunmuştur.

Heyet 14 Aralık 1920 tarihinde yola çıkmış, 7 Ocak 1921'de Kars'ta Ali Fuat Paşa ile buluşmuştur. Tengirşek, ilk gidişlerinde açlık çektikleri için, bu sefer memleketten ayrılmadan pirinç, fasulye gibi erzak temin etmiştir.[405] Yusuf Kemal Bey ve Rıza Nur' a 5'er bin lira ödenek tahsis edilmiştir. Rıza Nur bu paranın az olduğunu ancak Rusya'da yol masrafı etmedikleri gibi alış-verişte yasak olduğu için başka masraf edemediklerinden yeterli geldiğini ifade etmektedir. Moskova Büyükelçiliği

[399] Erel Tellal, a.g.m, s.171
[400] Yavuz Aslan, "Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molakanlar Sorunu", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 18, Erzurum, 2001, s. 278
[401] Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz…, s. 853
[402] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.51
[403] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss.203-204
[404] Erel Tellal, a.g.m., s.171
[405] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., ss. 191-192

için yola çıkmış bulunan, Ali Fuat Cebesoy, heyeti yolda beklemiş, Kars'ta heyet ile birleşmişlerdir.[406]

Heyet, Kars'ta Mdivani ile görüşmüş ve yapılacak anlaşma üzerinde konuşulmuştur. Mdivani artık durumun değiştiğini, Türkiye'nin önem kazandığını, görüşmelerin sadece Dışişleri Komiserliğince yapılmayacağını, Stalin'in görüşmelere katılacağını söylemiştir. Türk Heyeti yazılı güvence isteyince, iki mektup yazıp birini Ali Fuat Cebesoy'a diğerini de Kazım Karabekir Paşa'ya vermiştir. Mektupta Stalin'in görüşmelere katılacağını, Rus hükümetinin kendisinin orada bulunanlara bildirdiği görüşleri tamamen kabul ettiğini ve Stalin ile görüşmesinde Türkiye'den Ermenistan'a toprak verilmesi ile ilgili tek kelime konuşulmadığını yazmıştır.[407]

Rıza Nur hatıralarında, ayrıntıları ile yolculuğu, hangi zorluklarla Moskova'ya ulaştıklarını yazmıştır. Eskişehir, Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum Kars, Gümrü, Tiflis ve Bakü üzerinden Moskova'ya varmışlardır. [408] Heyet Moskova'ya 18 Şubat'ta ulaşmıştır. Heyet Moskova'ya ulaştığında, ilk Moskova heyetine olan ilgisizlik yoktur. Aksine Türk heyeti, askeri merasim ile karşılanmış ve özel tahsis edilen muntazam bir binaya yerleştirilmiştir.[409]

Sovyet tarafının görüşmelerde temsilcisi Çiçerin ve Karahan idi. Heyet askeri törenle karşılanmıştı ama görüşmeler iyi başlamamıştır. Çiçerin, "Türk Heyetinin çağırılmadığını neden geldiklerini" sormuştur. Bunun üzerine Yusuf Kemal Tengirşek, Kazım Karabekir Paşa'nın Mdivani'den aldığı mektubu göstermiştir. Çiçerin mektubu okuyunca, *"evet temsilcimizin mektubu burada toplanacak konferansa sizi de çağırmış"* şeklinde karşılık vermiştir. Tengirşek, Ruslarla bir ittifak antlaşması yapmak için orada olduklarını, aksi halde onlarla işleri olmayacağını, konferansa katılma yetkilerinin de olmadığını söylemiştir.[410] Çiçerin ise İngilizlerle bir ticaret antlaşması yapmak üzere olduklarını o nedenle ittifak antlaşmasının Sovyetlerin ilkesine uymayacağını, Mdivani'nin siyasi bir antlaşmadan bahsettiğini söylemiş, Türklerin Ermenistanla aralarında, Rusların arabulucuğunu kabul etmediğinden, Türkiye'de komünistlere sert muameleler yapıldığından şikayet etmiştir.[411] Rıza Nur'un anlattıklarına göre: Çiçerin kendilerini azarlar gibi bir ifadeyle

[406] Rıza Nur, a.g.e., s. 3
[407] A.Suat Bilge, a.g.e.,ss.65-67
[408] Rıza Nur, a.g.e ss. 3-69
[409] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., s. 203
[410] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.52,
[411] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.52

konuşarak, "*Türklerin kendileri ile muahede yapmak istiyorlarsa evvela Gümrü Antlaşmasını feshetmelerini, 1914 sınırlarının geçerli olduğunun kabul edilmesini"* istemiştir. Türk Heyeti ise, Ermeni meselesine girmek istememektedir. Heyetin amacı, Ruslara TBMM Hükümetini kabul ettirmek, Türkiye'nin Çarlık Rusya'sına olan borçlarını sildirmek, para silah ve cephane yardımı almaktır.[412] İlk görüşmede Çiçerin'in devre dışı bırakılmış olması nedeniyle mi yoksa zorluk çıkarmak için özellikle görevlendirildiği için mi [413]tuhaf davrandığı anlaşılamamıştır.

Heyet, Çiçerin'in sert tutumu üzerine, Mdivani'nin tavsiyesine uyarak Stalin'den randevu almıştır. 22/23 Şubat gecesi Stalin'le görüşülmüştür. Stalin, görüşmede oldukça olumlu davranmıştır. Stalin, Türklerle ittifak yapmanın, İngilizlerle yapılacak olan ticaret anlaşmasına zarar verebileceği için ittifak antlaşması yapılamayacağını, ancak ittifaktan kastedilen para, silah ve insan yardımı ise bunu hemen yapabileceklerini ve bir kardeşlik antlaşması imzalamaya hazır olduklarını söylemiştir. Stalin'le görüşmede Ermenistan konusuna girilmemiştir.[414]

O sırada Türk ordusunun elinde cephane kalmamıştı. Yunan kuvvetleri İnönü önlerine dayanmıştı. Ali Fuat Paşa'nın bu sırada, Sivastopol'da bulunan 5 milyon mavzer fişeğini, Türk kaçakçılar vasıtası ile Sakarya Nehri ağızlarına ulaştırması sayesinde, I. İnönü'de Yunan orduları durdurulmuştur.[415]

26 Şubat 1920'de Moskova Konferansı resmen başlamıştı. Çiçerin, Stalin görüşmesinden sonra Ermeni meselesinde yumuşamış olsa da Gümrü'yü tanımadığını söylüyor ve Batum'un Türk sınırları içine girmesini kabul etmiyordu. Batum konusunda Ruslar ısrar etmeye devam etti. Türk Heyeti ise ne olursa olsun, Misak-ı Millî sınırlarından ödün vermemekte direnmiştir. Görüşmelerin kesilmesi ihtimalinden korkan Enver Paşa, heyetin Batum'dan vazgeçmesi için uğraşmaya başlamıştır. Moskova'da görüşmeler yapılırken, Bekir Sami Bey de Londra'da Batılılarla görüşüyordu. Enver Paşa, Londra'da, Ruslarla antlaşmayı olumsuz etkileyecek bir karar alınmadan önce bu antlaşmanın yapılmasını istiyordu. Ruslar, İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmelerden hoşnut olmamıştı. Türkiye'ye yardım konusunun karara bağlandığı gizli protokolü imzalamaktan kaçınıyorlardı. Yusuf Kemal Tengirşek'te Ankara'ya gönderdiği telgraflarda, Moskova görüşmeleri bir

[412] Rıza Nur, a.g.e., s. 79
[413] A. Suat Bilge, a.g.e., ss.65-67
[414] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, *...,* s.53
[415] Rıza Nur, a.g.e., s. 82

sonuca bağlanmadan Londra'da antlaşma yapılmamasını istemiştir. 9 Mart'ta Stalin ile yeniden görüşen Türk heyeti antlaşmanın esas konularını karara bağlamıştır.[416] Stalin'le görüşmelerde, 1 milyon altın almak için anlaşılmıştır. Moskova görüşmeleri sırasında, Moskova'da bulunan Afganistan temsilcileri ile Türk heyeti karşılaşınca arada gelişen samimiyet değerlendirilmiş bir dostluk antlaşması yapılmıştır.[417] Afganistan ile yapılan bu Antlaşma, TBMM Hükümeti'nin Gümrü'den sonra yaptığı ikinci resmi antlaşmadır.

Görüşmeler müspet neticelendikten sonra, Moskova Antlaşması, 16 Mart günü imzalanan Rus- İngiliz Ticaret Anlaşması nedeniyle birkaç gün beklenilerek, 18 Mart'ta imzalanmıştır. Sovyet yetkililer, Moskova Antlaşması'nın, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği gün olan, 16 Mart'ın yıldönümünde imzalanmasını önermiş.[418] Türk Heyeti, bu jesti olumlu karşılamış, antlaşma tarihi, metinlere 16 Mart 1921 olarak kaydedilmiştir.[419]

Moskova Antlaşması ile Türkiye, Kafkasya bölgesindeki topraklarla ilgili iddiasından vazgeçerken, Sovyetler de Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırlarının 1878 Berlin Kongresi'nde belirlenmiş olan çizgiye kadar geri çekilmesini içeren talebinden vazgeçmiştir[420] Ankara'nın gücünün artık görülmeye başladığının belgesi olan antlaşma ile Sovyet Devleti ile ilişkiler de karşılıklı çıkara dayalı bir çerçeveye oturtulmuştur.[421]

Konferansın antlaşmayla sonuçlanması, Stalin ve Lenin'in tutumu sayesinde olmuş, hızla sonuca gidilmiştir. O sıralarda, Stalin'in, Lenin'e gönderdiği bir not, Türkiye ile anlaşma için iki liderin kararlılıklarını göstermektedir. Stalin bu notta:

> *"Lenin Yoldaş, ben yalnız dün öğrendim ki, Çiçerin ne hikmetse Türklere aptalca ve provokatörce bir talep ileterek, Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu Türkiye vilayetleri Van, Muş ve Bitlis'i boşaltmalarını istemiştir. Bu emperyalist Ermeni talebi bizim talebimiz olamaz. Çiçerin'in Milliyetçi ruhlu Ermeni telkinleri doğrultusunda Türklere nota göndermesini yasaklamak gerekir."*[422] demektedir.

[416] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss.55-56
[417] Rıza Nur, a.g.e., ss. 86-111
[418] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e, s. 218
[419] Saime Yüceer, a.g.m., s. 72
[420] İlyas Topsakal, "Tarihi süreçte Rusya- Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Cilt III, Sayı 2, Sonbahar, 2016, ss. 33-53
[421] Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, Atatürk dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış, *ATAM Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2, Mart 1985, s. 456
[422] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.97

Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) ya da resmi adıyla: Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması şöyle özetlenebilir:

- *"Bağıtlı taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış antlaşması ya da başka bir uluslararası bağıtı tanımamağı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte olan Türkiye ulusal Hükümeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ilişkin hiçbir uluslararası bağıtı tanımamağı kabul eder. İşbu antlaşmada yazılı "Türkiye" terimi ile 28 Kasım 1920 günü İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından düzenlenip tüm devletlere ve basına bildirilen Misak-ı Millînin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır. (Sınır çizgileri…)*
- *Türkiye işbu Antlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınırın kuzeyinde Batum livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti limanı üzerindeki egemenlik hakkını şu koşullarla Gürcistan'a bırakmağa razı olur: (…)*
- *Bağıtlı Taraflar, Antlaşmanın 1 (C) ekinde belirlenen sınır içindeki Nahcivan Kesiminin, koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile, Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardır. (…)*
- *Bağıtlı Taraflar, Doğu uluslarının ulusal kurtuluş hareketleri ile Rusya işçilerinin yeni bir sosyal düzen için savaşımı arasındaki yakınlığı gözlemleyerek, bu ulusların özgürlük ve bağımsızlık haklarını ve diledikleri hükümet rejimi ile yönetilmek haklarını açıkça belirtirler.*
- *Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için, Bağıtlı Taraflar, Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile Onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiçbir zarar getirmemesi gerekir.*
- *Bağıtlı Taraflar, iki ulus arasında şimdiye dek yapılan tüm antlaşmaların kendilerinin karşılıklı çıkarlarına uygun olmadığını kabul ederler. Böylece bu antlaşmaların geçersizliği ve ortadan kaldırılmış olduğu konusunda görüş birliğine sahiptirler. RSFCH, Türkiye ile Çarlık Hükümeti arasında yapılmış uluslararası antlaşmalara dayanan parasal vb. yükümlülüklerden kendisine karşı Türkiye'nin arınmış olduğunu özellikle açıklar.*
- *RSFCH, Kapitülasyonlar yönetiminin her ülkeni ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarını bütünüyle kullanmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar.*
- *Bağıtlı Taraflar, toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşın amacında olan grupların*

yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemeği yükümlenir. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olmak koşulu ile özdeş yükümlülük üstlenirler. Şurası da ayrıca belirtilir ki, işbu maddede geçen Türkiye Toprakları doğrudan doğruya TBMM Hükümeti'nin sivil ve askersel yönetimi altında bulunan topraklardır.

- *Bağıtlı Taraflar, iki ülke arasındaki bağlantıların kesilmeden sürdürülebilmesi amacıyla, demiryolu, telgraf vb. gibi ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeği ve iki ülke arasında, zorluklarla karşılaşmaksızın, kişi ve malların özgürce geçişini sağlamak için gerekli önlemlerin, ivedilikle aralarında anlaşarak alınmasını yükümlenirler. Bununla birlikte, yolcuların ve ticaret eşyasının girip çıkışında ülkelerden her birinde yürürlükte bulunan yasalar bütünüyle uygulanacaktır.*
- *Bağıtlı Taraflardan birinin öteki Taraf topraklarında oturan uyrukları, yerleşmiş oldukları ülke yasalarından doğan hak ve görevlere uygun biçimde işlem görmekle birlikte, ulusal savunmaya ilişkin yasalardan bağışık tutulup onlara uymaları istenilmeyecektir. Aile ve veraset hakları ile ehliyete ilişkin işlerde de Tarafların uyrukları işbu madde hükümlerinin dışında kalacaklardır. Bu konular bir özel antlaşma yapılarak çözümlenecektir.*
- *Bağıtlı Taraflar, her iki ülkeden birinin öteki ülke topraklarında oturan uyrukları için "en çok gözetilen ulus "işlemi uygulanmasına izin verirler. İşbu madde hükümleri Türkiye'nin müttefiki bulunan Müslüman devletlerinin uyrukları ile Rusya'nın müttefikleri olan Sovyet Cumhuriyetleri uyruklarına ilişkin haklarda uygulanmaz.*
- *1918 yılından önce Rusya'ya bağlı iken, üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı olduğu Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümetince işbu Antlaşma ile kabul olunan topraklar halkından her isteyen Türkiye'yi özgürce terk edebilecek ve eşyasını, mallarını ve paralarını birlikte götürebilecektir. İşbu Antlaşma ile Türkiye tarafından egemenlik hakkı Gürcistan'a terkedilen Batum arazisi halkından her kimse de özdeş hakka sahiptir.*
- *Rusya tüm savaş tutsakları ile sivil tutuklulardan Kafkasya ve Avrupa Rusya'sında bulunanları, işbu Antlaşmanın imza gününden başlayarak üç ay içinde; Asya Rusya'sında bulunanları altı ay içinde, harcamaları Rusya tarafından ödenmek üzere, Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırına dek geri yollamağı yükümlenir. Henüz Türkiye'de bulunan Rus savaş tutsakları ile sivil tutukluları için de Türkiye özdeş işlem uygulayacaktır. Bu geri yollamaların ayrıntıları işbu Antlaşmanın imzasından sonra yapılacak özel bir sözleşme ile belirlenecektir.*
- *Bağıtlı Taraflar en kısa bir süre içinde bir konsolosluk sözleşmesi ile, bu Antlaşmanın giriş kesiminde belirtilen iki ülke arasındaki ilişkileri ve bağları güçlendirmek amacıyla, ekonomik, parasal ve öteki gerekli işlemleri düzenleyici Antlaşmalar yapmayı kabul ederler.*
- *İşbu Türk-Rus Antlaşmasında Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin hükümlere Türkiye ile bu Cumhuriyetler arasında yapılacak olan Antlaşmalarda uyulmasını*

zorunlu kılmak için, Rusya söz konusu Güney Kafkasya Cumhuriyetleri katında gerekli girişimlerde bulunmağı yükümlenir.

- *İşbu Anlaşma onay işlemi görecektir. (...)"*[423]

Moskova Antlaşması ile Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmalar geçersiz sayılmıştır. Bu anlaşma kapitülasyonların egemenlik anlayışı ile bağdaşmayacağını, Lozan Antlaşması'ndan önce açıklayan ilk uluslararası belgedir.[424] Ankara, Millî Mücadele'yi yapabilmek için gereksinim duyduğu askeri ve mali kaynağa kavuşmuştur. Ancak Moskova Antlaşması iki ülke arasındaki tüm sorunları çözen değil, zorlu bir dostluk dönemine atılan ilk önemli adımdır.[425] İki ülke arasında antlaşmanın tam bir güven havası getirememiş olmasının en önemli sebebi komünizm faaliyetleri olmuştur. Sovyetlerin antlaşmadan sonra Anadolu'ya komünizmi sokma çabalarının artmasına karşılık, Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle diplomatik ilişkilere ne kadar taraftarsa komünizmin Anadolu'ya sokulmasına da aynı derecede karşı çıkmıştır.[426]

Antlaşma'nın Türkiye'nin uluslararası stratejisindeki önemi, Misak-ı Millî ilk kez büyük bir devlet tarafından kabul edilmiştir.[427] Türkiye adı altında TBMM Hükümeti'nin hakimiyeti olan bölgeler kabul edilmiştir. Sevr Antlaşması ise ilk kez büyük bir devlet tarafından reddedilmiştir.

Türkiye, Doğu sınırlarını güvence altına alarak Batılı devletlerle pazarlık gücünü arttırmıştır.[428] Türk ordusu artık iki cephede birden savaşmayacak aksine bunlardan birinden az da olsa yardım alacaktır.[429] Ankara için parlak bir siyasi zafer olan[430] Moskova Antlaşması'nın Misak-ı Milli bakımından iki önemli gediği vardır. Birincisi Boğazların statüsü, güvenliğini ön planda tutulmuş olmasına rağmen Misak-ı Millînin ilgili maddesine aykırıdır. İkincisi de Batum'un halkoylaması yapılacak olmasına rağmen Misakı Milli dışında bırakılmasına razı olunmasıdır.[431]

[423] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, ss. 32-36
[424] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt*: I (1920-1945) …, s. 30
[425] Erhan Büyükakıncı, a.g.m, s.125
[426] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 387
[427] Yusuf Sarınay, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *ATAM Dergisi,* Cilt: XVI, Sayı: 48, 2000, s. 859
[428] Serap Toprak, a.g.m, s. 164
[429] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e.,s. 218
[430] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Devletinin Dış Siyasası*, Ankara, TTK Basımevi, 2. Basım, 1995, s. 71
[431] Mustafa Budak, a.g.e., ss.242-243

2.2. Sakarya Savaşı Sonrası Türk- Sovyet İlişkileri ve Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Moskova Antlaşması'nın imzalandığı günlerde Kafkasya'da bunalım yaşanmaya devam etmekteydi. Gürcistan'ın Kızıl Ordu tarafından işgali üzerine Kazım (Karabekir) Paşa, Batum'u ele geçirmişti. 17 Mart'ta Kızıl Ordu ve Kazım Paşa birlikleri arasında başlayan çatışmalar, 24 Mart'a kadar devam etmiş, Moskova Antlaşması'ndan sonra Türk Birlikleri Batum'u boşaltmışlardır. Batum'dan ayrılırken cephanelikler havaya uçurulması nedeniyle Çiçerin, TBMM Hükümeti'ni kınamıştır. Bu gerilim, Sovyetlerden beklenilen yardımları bir süre aksatmıştır.[432] Kazım Karabekir'in hatıralarında da Antlaşmanın imzalanmasından beri Rusların sadece birkaç bin tüfek ve birkaç milyon fişek gönderdikleri, diğer malzemenin geciktiği notu vardır.[433]

Kütahya- Eskişehir Muharebelerinden Sakarya'ya kadar olan zaman Rusya'nın Türklerin savaşı kazanacağından ümidini kestiği bir dönemdi.[434] Enver Paşa'nın Anadolu hareketinin başına geçirilmesi planları yapılıyordu. Bunun üzerine Ankara'nın emri ile şüpheli ittihatçılar yurtdışı[435] edildi. Nisan ayında Halil (Kut) Paşa da Trabzon'dan sınır dışı edilmiştir.[436]Cemal Paşa ise bu durumun dışında tutulmuştur.[437] Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'ya dönmesi için çağırılmış, dönmeyi planladığı sırada Ermeni Taşnak komitacıları tarafından şehit edilmiştir. Cinayet TBMM'de ağır dille kınanmış, Moskova'dan, Cemal Paşa'nın katillerinin bulunması istenilmiştir. Daha sonra Anadolu Ajansı cinayetin Ermeni Taşnak Sütyun komitacıları tarafından işlendiğini yazmıştır.[438]

Ankara'da da Rusya'ya güvensizlik duyguları hâkim olmaya başlamıştı. Ruslar İngiltere'nin isteklerini, Türklerin kabul etmesi yönünde telkinlerde bulunmaya başlamışlardı. Ali Fuat Paşa'nın, Rusya'da tetkikat yapmış olan İsmail Suphi Bey'in raporuna ithafen naklettiği görüşlerinden anladığımız kadarıyla bu güvensizlik, Rus

---

[432] Erel Tellal, a.g.e., s.174
[433] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s.911
[434] Saime Yüceer, a.g.m., s. 74
[435] BCA, 030.18.01.01.2.38
[436] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…, s*.893
[437] Kasım ayında Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile ilgisini kesmesi ve şimdiye kadarki dürüst hareketinde devam etmesi halinde kendisinin takviye edileceğine dair bir telgraf göndermiştir. Bkz: *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,* Cilt: IV, s.441
[438] Cemal Kutay, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, Cilt: III, İstanbul: Kültür Matbaası, 1983, ss.1230-1232

diplomatların, Türkiye'de Bolşeviklik propagandası yapmalarından ortaya çıkmıştır.[439]

Rusya'dan beklenen yardım kesilmişti. Yunan saldırılarına karşı koyabilmek için elzem olan bu yardımın temin edilip Anadolu'ya gönderilmesi için Ali Fuat Paşa, Rus makamlarına başvuruyordu. Ali Fuat Paşa'nın o dönem raporları Dışişleri Bakanlığınca yayınlanmıştır. 15 Temmuz 1921 tarihli 674 sayılı raporda şu bilgiler yer almaktadır:

> *"Moskova Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Sovyet Hükümetimin karşılıksız olarak Türkiye'ye vermeyi vaat ettiği, senelik 10 milyon altın rubleden… bu sene taksitinin geri kalan 4 milyon 600 bin rublenin… alınması için yapılan teşebbüslere bu kere verilen cevapta Rusya'nın dahilinde baş gösteren büyük kıtlıktan dolayı şimdilik bu paranın verilemeyeceği bildirilmiştir. Bu mali yardımdan vazgeçilmesinin, Avrupalılarla son zamanlarda girişmiş olduğumuz siyasi ilişkilerden, birçok teminatımıza rağmen hala şüphe edilmekte olmasından doğduğunu hissediyorum."*[440]

27 Ağustos tarihi bir diğer raporda ise: Ali Fuat Paşa, Çiçerin ile görüşmesinden bahsediyor. Görüşmede Çiçerin, Ankara Hükümeti'nin iktidarda kalmasının Rusya'nın menfaatine olduğunu, İstanbul Hükümetinin Rusya için tehlikeli olacağını, Rusya'daki açlık sebebiyle Türkiye'ye para verilemeyeceğini söylemiştir. Çiçerin'e göre: Türk milleti hakikaten yorulmuş ise daha sonra kurtarılmak üzere Misak-ı Millî'den fedakârlık yaparak İngilizlerle anlaşmalıydı, kapitülasyonlar bir süre daha devam edebilirdi, İzmir Doğu Trakya gibi yerlerde bir süreliğine fedakârlık yapılabilirdi. Ali Fuat Paşa bu görüşmede Bolşeviklerin İngilizlerle anlaştığı izlenimini edinmiştir.[441]

Aynı günlerde, Rusya'da yaşanan açlığın biraz hafifletilebilmesi ümidiyle, dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek isteyen Türk Hükümeti, askere ayrılan kısmı hariç olmak üzere, Karadeniz sahillerinden elde edilen hububatı Rus Milletine hediye etmiştir.[442] Mustafa Kemal (Atatürk)'in bu hediyeyi bildirdiği telgrafı, Ali Fuat Paşa'nın raporu Türkiye'ye ulaşmadan önce gönderilmişti.[443]

Ali Fuat Paşa'nın 15 sayılı raporunda sözünü ettiği Batılılarla birtakım görüşmelere girilmesi sorununda kastedilen, Bekir Sami Bey'in Londra'da 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında İngiltere, Fransa ve İtalya ile yaptığı görüşme ve

---

[439] Kamuran Gürün, a.g.e, s.72
[440] Kamuran Gürün, a.g.e., s.73
[441] Kamuran Gürün, a.g.e., s.74
[442] Saime Yüceer, a.g.m, s.175
[443] Kamuran Gürün, a.g.e., s.75

imzaladığı antlaşmalar ile İnönü'de Yunanlıların yenilgiye uğratılmasının ardından Ankara'ya gelen Fransız temsilcisi Senatör M. Franklin Bouillon ile 13-28 Haziran 1921 tarihlerinde yapılan görüşmelerdir.[444]

Türk Ordusu'nun mutlak üstünlüğü sağlayarak 13 Eylül 1921'de Sakarya Savaşı'nı kazanmasının ardından, M. Franklin Bouillon ile 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması yapılmıştır.[445] Antlaşmadan sonra Ankara'ya gelen Sovyet delegasyonu, General Mihail Frunze (Frounze) Heyetinin temaslarından sonra yardımın önünü kesen fikirler unutulmuş Rus yardımı devam etmiştir.

Bu sırada Kafkas ülkeleri ile de görüşmelerin yapılıp sınır sorunlarının tamamen halledilmesi gerekiyordu. Moskova Antlaşması'nda Kafkas devletlerinin sınırları hakkındaki maddeler bu devletlerle yapılacak bir konferansa bırakılmıştı. 2 Nisan 1921'de Lenin'in önerisi ile TBMM ile üç Kafkas Cumhuriyeti'nin bir konferans toplamaları görüşülmüş. 15 Nisan'da Sovyetlerin Kafkasya'daki temsilcisi Legran, Gürcistan temsilcisi Orahelaşvili ve Orconikidze ile yapılan görüşmelerde Yusuf Kemal Tengirşek ortak bir konferansın toplanmasını kabul etmiştir. Tengirşek, konferans yeri olarak da Kars'ı önermiştir. Legran bu konferansa bir Sovyet temsilcisinin de katılmasını arzu etmişse de Yusuf Kemal Bey, Sovyetler ve TBMM arasında tüm sorunların Moskova Antlaşması'nda çözüldüğünü belirterek buna gerek olmadığını, ancak isterlerse bir Sovyet temsilcisinin Kars'ta misafir olarak ağırlanabileceğini belirtmiştir.[446] Görüşmelerden sonra konferans, 26 Eylül günü Kars'ta açılmıştır. Türkiye'yi Kazım Karabekir Paşa temsil etmiştir.[447]

13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması, yedi ay önce Moskova'da imzalanan Türk- Sovyet Dostluk Antlaşmasının bir benzeridir. 20 maddeden oluşmaktadır. 1,2,4 ve 6. maddeler Moskova Antlaşması'nın 1 ve 2. maddelerini kapsamaktadır. Kapitülasyonlarla ilgili 3. Madde Moskova Antlaşması'nın 7. Maddesi'nin bir benzeridir. 7 ve 8. maddeler yeni hükümlerdir. Otlaklardan yararlanması ile ilgilidir. 9. Madde Boğazlardan yararlanma ile ilgilidir ve Moskova Antlaşması'nın 5. Maddesi'ne uygun düzenlenmiştir. 10. Madde Moskova Antlaşması'nın 8. maddesine benzemektedir. Tarafların ülkelerinde birbirleri aleyhine teşekkül barındırmamalarını hükme bağlar. 11. madde tarafların uyruklarına

[444] Kamuran Gürün, a.g.e., s.73
[445] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.201
[446] Günay Çağlar, a.g.m., ss. 275-304
[447] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s.937- 958

uygulanacak işlemleri,12. madde en çok gözetilen ulus kadını hükme bağlar. 13. madde Moskova Antlaşması'nın 10,11 ve 12. maddelerine benzemektedir. Türkiye'yi terk edip karşı tarafa yerleşmek isteyenlere uygulanacak kurallarla ilgilidir. 14 ve 15. maddeler yeni maddelerdir, savaş suçluları, af ve mültecilerle ilgilidir. 16 madde Tutukluların geri verilmesini, 17. madde ülkeler arasındaki bağlantıların sürdürülmesini, 18 ve 19. maddeler ticaret ilişkileri ve konsolosluk sözleşmelerini, 20. madde ise Antlaşma'nın onay ve yürürlüğe giriş sürelerini belirlemektedir.[448]

Ermenistan 10. maddeyi Lozan Konferansı sırasında, Türkiye'den toprak talebi ile ihlal etmiştir.[449]

Kars Antlaşması ile Türk Sovyet sınırı kesin olarak ve ayrıntılı bir şekilde çizilmiş, Sevr ile çizilen sınırlar değişmeye başlamıştır. Ayrıca Doğu sınırı, Ermenistan ve Kürdistan kurulması söz konusu olmadan belirlenmiştir.[450] Ankara heyeti, Kars'tan 20 Ekim 1921'de ayrılmıştır. Böylece TBMM için Doğu'nun siyasi işleri bitmiştir. Ankara tarafından Kars Antlaşması memnuniyetle karşılanmış, Rusya iyi niyet gösterisi yaparak Kafkasya'dan ordularını çekmiştir.[451] Kars Antlaşması'nın önemli kazanımlarından biri Moskova'dan gelecek yardımın önünün açılması olmuştur. Zira Moskova'dan gelen yardımları Ermeni çeteciler yolları keserek, sekteye uğratıyordu. Bu Antlaşmadan sonra General Frunze ekibi Türkiye'ye gelmiş, Aralov Ankara'ya büyükelçi olarak atanmıştır.

2.3. General Frunze'nin Ankara'ya Büyükelçi Atanması ve Türkiye-Ukrayna İlişkilerinin Başlaması

Kars Antlaşmasının ardından, Millî Mücadele Liderleri, Yunanlıları Anadolu'dan çıkarmak için genel bir saldırı planlıyorlardı. Bunun için Sovyet Rusya'dan daha fazla mali ve askeri yardım temin etmek istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 20 Kasım 1921 tarihli 3725 sayılı talimatında Ruslardan daha çok silah ve para almak, Misak-ı Millî 'deki kararlılığı Sovyetlere anlatmak, lazım gelen yardım temin edilmezse başkalarına da müracaat edilebileceğinin fark ettirilmesi isteniyordu.[452]

[448] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, ss. 41-47
[449] Kamuran Gürün, a.g.e., s.71
[450] İsa Kalaycı, a.g.t., s.88
[451] Günay Çağlar, a.g.m., ss. 275-304
[452] Kamuran Gürün, a.g.e., ss.75-76

Bu nedenle Ali Fuat Paşa, Rusların Anadolu'ya göndermeye söz verdikleri yardımın gecikmesini konuşmak ve Ankara ile Fransızlar arasında yapılan görüşmelerden dolayı oluşan Sovyet kuşkularını gidermek için, 17 Ekim'de Stalin'le görüşmüştür. Stalin, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin neden kaybedildiğini ve Türklerin Fransızlarla görüşmelerinin amacını sormuştur. Ali Fuat Paşa, muharebenin kaybedilmesinin askeri nedenlerini açıkladıktan sonra, Fransa ile yapılan görüşmelerin amacını anlatmıştır. Amacın, öncelikle Rusya ile Türkiye'nin iki güçlü düşmanı olan Fransa ile İngiltere'yi birbirlerinden ayırmak olduğunu söylemiştir. Ankara'nın, Ruslardan yardım gelmemesi halinde başka bir ülkeye başvurmak zorunda olduğunu, Garp'ta başka bir ülkeden böyle bir yardım şansı doğduğunu, bu durumda Ruslarla dostluğu zedelemeden anlaşmanın zararı olmayacağını anlatmıştır.[453]

Aslında, Yusuf Kemal Bey, M. Franklin Bouillon ile görüşmelere başlandığı günden itibaren, Ankara'daki Rus Büyükelçisi'ne günü gününe gelişmeleri aktarmıştı. Bütün görüşülen konularla ilgili kendisine birer suret göndermiş ve antlaşmaya ait olup da yayınlanmamış mektupların asıllarını Rus Büyükelçisi'ne okutturmuştu. Sovyetlerin, Ankara Antlaşması'nda kendilerinin aleyhine bir şey olmadığını bilmelerine rağmen, kuşkuları giderilemiyordu. Aslında Rusların Ankara Antlaşması'ndan memnun olmaları gerekirdi. Çünkü antlaşma Fransızları "Yakın Şark" siyasetinde, İngilizler'den ayırmıştı. Bu ayrılış, ortak dava bakımından iki tarafa da yardımcı olacaktı. Fakat bunu Sovyetler bir türlü görmek istememişlerdir.[454]

Kasım sonuna doğru Ankara'daki Sovyet büyükelçisi Natzarenus, antlaşmayı protesto eden bir nota göndererek, TBMM'ni, Sovyet Hükümeti'nin Ankara'dan diplomatik temsilcisini çekeceği ihtimali ile tehdit etmiş, Yusuf Kemal Bey'den antlaşma maddeleriyle ilgili ek bilgi istemiştir. Yusuf Kemal'in verdiği karşılıktan memnun olmayınca da doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuştur. Mustafa Kemal Paşa ile Yusuf Kemal Bey, Sovyet diplomatik temsilcisini tatmine çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Natzarenus, diplomatik nezaket kuralları dışına çıkarak, hükümetine bir rapor göndereceğini ve konunun kapanmamış olduğunu açıklamıştır.[455] Natzarenus'un Anadolu'daki Enver Paşa yandaşları ile işbirliği yapmasından rahatsız olan Ankara, protokol dışı davranışını bahane ederek geri çekilmesini istemiştir. Türkiye o dönemde ilişkilerini iyileştirebilmek için Ruslara,

[453] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları…, ss*.345-349
[454] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları…, ss.* 344-345
[455] Salahi Sonyel*, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II*…,* s. 187

mayıs ayında tutuklanan Komünist Partisi üyelerinin affedileceği, Mustafa Suphi'nin katillerinin bulunacağı gibi teminatlar vermiştir.[456]

Ruslar, Ankara Antlaşması'na engel olamayacaklarını anlayınca, Ukrayna'daki Sovyet Orduları Başkomutanı General Mihail Frunze'yi Ankara'ya göndermişlerdir.[457]Aslında Frunze Heyetinin ziyaretinin görünürdeki sebebi Ukrayna-Türkiye arasında bir dostluk antlaşması yapmaktır. Sovyetlerin görevlendirdiği asıl sebep ise: Moskova Antlaşması sonrasındaki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinde ortaya çıkan sorunları çözmek ve Türk-Fransız Antlaşmasının muhtevasına vakıf olmaktır.[458] Özellikle Fransa ile Ankara Antlaşması'nın imzalanması ve Molokanlar sorunu Türk-Rus ilişkilerinde gerginliği arttırmıştır. Fakat ne TBMM Hükümeti ne de Sovyet Rusya Hükümeti ilişkilerin bozulmasını istememiştir. Frunze, Ankara'da törenle karşılanmış, bu ziyaret Batılı ülkelere, Türk-Sovyet dostluğu mesajı veren bir gösteriye dönüştürülmüştür. Frunze'nin misyonu, ilişkilerdeki sorunları görüşmek, ortamı gerginleştiren sorunlara çözüm bulmak, Fransızlarla yapılan antlaşmadan sonra TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya karşı siyasetinde değişiklik olup olmadığını gözlemlemektir. Heyetin gelişi dostluk anlaşması imzalanması ile anlam kazanmıştır.[459]

Frunze Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa ile iki görüşme yapmıştır. İlki 25 Aralık 1921, ikincisi de 4 Ocak 1922'de yapılan bu görüşmelerde ilişkilerdeki bütün sorunlar ele alınmıştır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov, Sovyet Rusya elçilik görevlisi Mihailov'un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Tengirşek'te katılmıştır. Görüşmelerde en önemli konu, Türk-Fransız Antlaşması olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Frunze'ye Fransa ile yapılan antlaşmanın bir ateşkes antlaşması olduğunu, barış imzalandığında kuşkusuz Fransa'nın müttefikleri ile birlikte hareket edeceğini ancak o gün için bu antlaşmanın, Fransa'nın müttefikleriyle arasına nifak sokacağını, Türkiye'nin amacının işgal altındaki illeri kurtarmak olduğunu anlatmıştır. Anlaşmanın Türk-Sovyet dostluk ilişkilerine zarar vermeyeceğinin teminatını vermiştir.[460]

---

[456] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s. 188
[457] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları…,* s.267
[458] Mehmet Perincek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.114
[459]Yavuz Aslan, "Millî Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine" …, s.314-316.
[460] Yavuz Aslan, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet İlişkileri Üzerine" …, s.317.

Ankara'nın öngördüğü gibi Ankara Antlaşması, İngiltere ve Fransa arasında huzursuzluğa neden olmuştur. İngilizler, Fransızların Kilikya'yı boşaltırken iki tümeni silahlandıracak kadar askeri teçhizatı Ankara Hükümetine bıraktıklarına inanıyor ve Antlaşmayı genel bir antlaşma olarak değerlendiriyorlardı.[461]

2 Ocak 1922'de Ukrayna Sosyalist Sovyetler Cumhuriyeti ile Türkiye arasında bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.[462] Ukrayna, Ankara Hükümeti ile Kafkas Sovyet Devletleri arasında imzalanan her anlaşmayı tanımayı, Ankara Hükümeti de Ukrayna'yı bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanımayı kabul etmiştir. Antlaşmadaki diğer maddeler, Moskova Antlaşması'ndan aynen aktarılmıştır.[463]

Frunze kurulu Türk-Sovyet ilişkilerini en üst noktaya taşımıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ankara Hükümeti ile Ukrayna arasındaki dostluğun, haksızlığa uğramış tüm uluslar için de faydalı olacağını söylemiştir.[464]

Frunze Kurulu'nun ziyaretinden sonra Batılı Devletler, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet yanlısı bir politika uygulamaya başladığını düşünmeye başlamıştır. Batılı gazetelerde, Frunze'nin Türkiye'ye üç tümeni donatacak kadar silah sağladığına dair yazılar çıkmıştır.[465]

Frunze, Ankara'dan Çiçerin'e bir rapor göndermiştir. Bu raporun içeriğinde özetle şu konular yer almaktadır: Türk halkı yıkıma uğramış, yorgun ve barış istemektedir. Ordu çok kötü durumdadır, üniforma ve silahları yetersizdir. Yiyecek stokları iyi fakat ulaşım sorunları nedeniyle orduya ulaştırılamamaktadır. Halkın tutumu Rusya'dan yanadır. Ordu dışarıdan gelecek bir yardım olmadan direnebilir ama savaşı kazanamaz, açıkça Rusya'dan yardım almak zorundadırlar. Trakya'dan gelen haberlere göre İngilizler, Mustafa Kemal'i yenmek için İzmir ve Trakya'yı Yunanlılardan alıp İstanbul hükümetine verecektir. Yusuf Kemal ve Mustafa Kemal Türkiye'nin Rusya'ya doğru yönelmiş olduğunu söylediler. Mustafa Kemal'in Fransa kozu fiyasko ile sonuçlandı. Yunanlıları yenemiyorlar. İngilizlerle anlaşması zordur. O yüzden Rusya'nın yardımına muhtaçtırlar.[466]

Bu sırada, Türk Hükümeti, diplomatik teamüller dışında davranan Sovyet Büyükelçisinin geri çekilmesini istemişti, bunun üzerine Sovyet Hükümeti diplomatik

[461] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.204
[462]İsmail Soysal, a.g.e., s.61.
[463] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.190.
[464] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.189.
[465] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.190.
[466] Kemal Girgin, a.g.e., ss.153-155

temsilcisini geri çağırmış yerine, Büyükelçi olarak Semyon İvanoviç Aralov atanmıştır. Frunze Kurulu Türkiye'den ayrılırken Sovyet temsilci de Ankara yolundadır. Aralov anılarında Anadolu'ya gelirken, General Frunze ile karşılaştıklarını kendisine Türkiye ve Ankara'daki yöneticiler hakkında iyi niyetli bilgiler verdiğini anlatmıştır. Aralov'un anlattıklarına göre, Frunze Dostluk Antlaşmasını sevinçle karşıladığını anlatmış, Türk yöneticiler hakkında, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, Kazım Paşadan övgüyle söz etmiştir.[467]

2.4. Aralov'un Ankara'ya Büyükelçi Atanması ve Türk Sovyet İlişkilerini Geliştirmesi

Millî Mücadele'nin ivme kazandığı ve Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkilerinin olumlu yönde gelişmeye başladığı 1922'de Semyon İvanoviç Aralov, kısa bir süre görev yapan Natsarenus'un ardından, ülkesinin resmi temsilcisi olarak Ankara'ya atanmıştı. 26 Ocak 1922'de Ankara'ya gelen Sovyet diplomatı, Millî Mücadele'nin kazanıldığı ve Lozan Antlaşması ile Ankara Hükümeti'nin uluslararası arenada tanındığı dönemde Ankara'da görev yapmıştır.[468]

S. İ. Aralov'u 1921 yılı Kasım ayının başında Moskova'ya çağırarak kendisinin Türkiye'ye elçi olarak gönderileceğini söyleyen Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye'nin bağımsızlık savaşı hakkında uzunca ve hayranlığını gizlemeyerek bilgi vermiştir.[469] Aralov Moskova'dan yola çıktığında, Anadolu'daki halkın yıkıntısına, hangi zor şartlarda bağımsızlık savaşı verildiğine şahit olmuştur.[470]

Anadolu'ya geldiğinde iyi karşılanmış, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte cepheleri gezmiştir. Cephelerde yaptığı konuşmalarda bağımsızlığın yakın olduğundan bahisle askere moral veren konuşmalar yapmıştır.[471] Sık sık Mustafa Kemal Paşa ile resmi davetlerde görülen Aralov, Türk-Sovyet dostluğuna önem vermiştir.[472]

---

[467] Semyon İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları,1985, ss.38-43.

[468] Zafer Toprak, *"Erken Dönem Türk- Sovyet İlişkileri"*, (Erişim) https://www.academia.edu/22786909/Erken_D%C3%B6nem_T%C3%BCrk-Sovyet_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_Semyon_%C4%B0vanovi%C3%A7_Aralov 01.06.2019

[469] Semyon İ. Aralov, a.g.e., ss.1-5

[470] Semyon İ. Aralov, a.g.e., ss. 1-40

[471] Semyon İ. Aralov, a.g.e.,s. 85

[472] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.191

1922 yılında Nisan ayında toplanan Cenova Konferansı, Büyük Millet Meclisi'ni endişelendiriyordu. Sovyetlerin ve Yunanistan'ın çağırıldığı konferansa Türkiye çağırılmamıştı. Ankara'nın endişelerini bilen Çiçerin, Londra temsilci Krassin vasıtasıyla Türklerin konferansa çağırılması için elinden geleni yapması talimatını vermişti. Krassin'in girişimleri sonuçsuz kaldı. İngilizler, Türkiye ve Sovyetleri birbirinden ayırmak için planlar yapıyordu. Türkleri ve Yunanlıları arasını bulma çabalarında, Sovyetler'den Türklere silah ve para yardımını kesmelerini istiyorlardı. Ankara endişelerinde haksız değildi. Ama Sovyet Rusya ve Almanya arasında Rapollo Antlaşması imzalanınca bu ihtimal ortadan kalktı.[473] Aralov, Rapollo Antlaşmasının haberini Mustafa Kemal Paşa'ya, bu antlaşmanın Türklerin İngilizlere karşı kazandığı bir zafer olduğunu söyleyerek vermiştir.[474]

Cenova Konferansı'nın ardından Moskova'da bazı gelişmeler olmuştur. Sovyet Polisi'nin, Türk Büyükelçiliğine baskın yaparak Büyükelçilik ateşemiliterini tutuklaması ile ilgili gelişmelerden sonra Ali Fuat Paşa, Moskova'dan ayrılmak istemiş. 10 Mayıs 1922'de ayrılmıştır. [475]

Aralov, Nisan 1923'e kadar Türkiye'de kalmış, Kurtuluş Savaşı'nda desteğinden dolayı "Aralov Yoldaş" olarak anılmıştır. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'ne Sovyet temsilcisi Aralov ve Azerbaycan temsilcisi Abilov davet edilmişti. Abilov, kongre sırasında rahatsızlanarak hayatını kaybetmiştir. Abilov'un ölümünden kısa bir süre sonra Aralov da Türkiye'den ayrılmıştır. Ayrılma nedenini Başbakan Rauf Bey'in Sovyet Elçiliğine ve doğrudan kendi şahsına yönelik davranışları olarak göstermiştir. Aralov'un ayrılışı ile, savaş bitmiş olduğundan, askeri elçiler devri de kapanmıştır. Azerbaycan, Sovyetler Birliği'ne bağlandığı için yeni elçi göndermemiş, Sovyetler Birliği elçiliğine ise deneyimli diplomat Yakov Zaharoviç Suritz atanmıştır.[476]

[473] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss. 192-193
[474] Semyon İ. Aralov, a.g.e., s.133
[475] Kamuran Gürün, a.g.e., s.78
[476] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*…, ss.162-163

2.5. Moskova'da İmzalanan Türkiye -Afganistan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (1 Mart 1921)

Yusuf Kemal Tengirşek, Ali Fuat Cebesoy ve Rıza Nur, Moskova görüşmeleri sırasında geniş yetkilere sahip bir Afgan temsilcisinin Ruslarla antlaşma yapmak için Moskova'da olduğunu görmüşlerdir. Beklenmedik bu rastlantıyı Yusuf Kemal Bey'in ifadesi ile nimet bilerek hemen bir dostluk antlaşması yapmak istediklerini belirtmişlerdir.[477]

Karşı taraf heyetinin hemen kabul etmesi üzerine Türkçe ve Arapça yazılan metinlerle[478], Türk Afgan Dostluk Antlaşması 1 Mart 1921 tarihinde yapılmıştır.[479]

Bu antlaşmanın, uzaklık nedeniyle kurumsal kalsa da bazı önemli özellikleri vardır.[480]

- Öncelikle, Türkiye, İngiltere'nin egemenliğinden kurtulan Afganistan'ın bağımsızlığını, Afganistan da Türk Devletinin temsilcisi olarak Ankara Hükümeti'ni tanımıştır.
- 1920 Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin hukuksal açıdan geçerli ilk uluslararası antlaşmasıdır.
- Yeni Türkiye Cumhuriyeti ilk kez bir doğu ülkesine eğitim alanında yardım yapacaktır. Bu yardım uzun yıllar devam etmiştir.
- Tarihte ilk kez bir antlaşmada Doğu uluslarının uyanışından onların bağımsızlık ve özgürlüğünden söz edilmektedir.
- Antlaşmadan sonra, Türkiye, Kâbil'e 1920 yılında Abdurrahman Bey'i büyükelçi olarak göndermiştir. Türkiye'nin ilk Büyükelçisidir. Afganistan'da ertesi yıl Sultanahmet Hanı Ankara'ya büyükelçi olarak atamıştır.

[477] Rıza Nur, a.g.e., ss. 206-207
[478] Rıza Nur, a.g.e., ss. 96-97
[479] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 25
[480] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 24

2.6. Sovyet Hükümeti'nin TBMM Hükümeti'ne Yaptığı Yardımlar

2.6.1. Silah Yardımları

Ankara Hükümeti'nin ülkenin işgalden kurtarılması için silah ve mali yardım almaktan başka seçeneği yoktu. O şartlar altında emperyalizme karşı mücadele eden yakın komşusu Sovyetlerden gelen yardım edilebileceğine dair sözler umut olmuştu. Ankara Hükümeti'nin girişimleri, Sovyetlerin Ankara ile temasa geçme çabaları sonucunda iki ülke arasında diplomatik münasebetler tesis edilmiştir. Böylece Kurtuluş Savaşı için gerekli askeri ve mali yardımın bir kısmı Sovyetlerden karşılanmıştır.

Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey, Sovyet yetkililere, ordunun ihtiyaçlarının listesini vermişti.[481]Bu görüşmelerde dostluk anlaşması imzalanamadı, ancak silah ve para yardımı talebi, Bolşeviklerin de düşmanı olan İngiltere'ye karşı savaşta kullanılacağı için kabul edildi. İlk silah ve cephane yardımı 1920 yılı Eylül ayı sonlarında Trabzon'a gelmişti. Bu dönemde bir miktar yardım ulaşmıştır. Ancak bir süre sonra Kurtuluş Savaşı'nda kullanılmak üzere getirilen bu silahların bir kısmının Pontus çetelerinin eline geçtiği ve kaybolduğu ortaya çıkmıştır. [482]

Yapılan Anlaşmalara göre Rusya'nın Tuapse ve Novorosiski limanlarından Trabzon limanına sevkiyat yapılacaktı. Tuapse'ye Lazistan Milletvekili Osman Bey, konsolos olarak görevlendirildi. Novorosiski'de bir deniz subaylığı kuruldu ve Osman Hamlan Bey görevlendirildi. Trabzon'da ise, 3. Kafkas tümeni silahları teslim almakla görevlendirildi. Güverte Binbaşı Ahmet Rasim Bey'de silahların güvenliğini sağlayarak Trabzon'a ulaştırmakla görevlendirildi. Denizyolu ile İnebolu'ya getirilen silahlar, oradan Ankara'ya gönderilecekti. Güvenliği sağlamak için. Trabzon'da Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi kuruldu, bir süre sonra bu müfreze daha güçlendirilerek, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı olmuştur. Umum-u Bahriye Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün başına Güverte Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Şevket Bey getirilerek, emrine beş subay verilmiştir.[483] Böylelikle gelen yardımın askere ulaşması güvenceye alınmak istenmiştir.

[481] Liste için Bkz: I. Moskova görüşmeleri.
[482] Selda Kılıç, a.g.m, ss.124-143
[483] Selda Kılıç, a.g.m., ss. 124-143

Halil Paşa'nın bir miktar silah temin ettiği bilinmektedir. Fuat Sabit, Rüştü Bey'e gönderdiği mektupta, Halil Paşa ile birlikte, Çiçerinle görüşmeleri sonucu kararlaştırılan yardım miktarını anlatmıştır. Mektuptan öğrendiğimize göre, silah ve mühimmat miktarı 60.000 tüfek, her tüfek için 3.000 fişek, 112 top, 10 ağır Top'tur.[484] Halil Paşa'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektup 'ta aynı miktarı vermiştir.[485] Halil Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı 3 Ağustos 1920 tarihli mektupta, silah ve cephanenin Anadolu'ya nakledilebilmesi için yol güzergahındaki sorunlardan ve onları nasıl çözmeye çalıştığından bahsetmiştir[486]. Yusuf Kemal Tengirşek te, I. Moskova görüşmelerinden dönerken trende yanlarında 1 vagon mavzer fişeği getirmiş, Rostof'a geldiklerinde de arkalarından 6 bin İngiliz tüfeği, her tüfek için 3'er bin fişek, 100 mitralyöz,7.5'luk 8 İngiliz Topu'nun sevk edildiği bilgisini almıştır.[487]

Bilinen ilk teslimatlar la ilgili kayıtlar şu şekildedir.

1920 yılı Eylül ayından Ekim sonuna kadar 1752 tüfek, 2011 kasatura, 1537 sandık cephane gelmiştir. Başka bir kayıtta 21 Eylül-15 Ekim arasında 2815 adet tüfek, 1885 sandık cephane gelmiştir. 7 Kasım 1920'de başlayan ikinci parti nakliyatta ise: 32 vagon silah ve cephane ile 8 adet İngiliz sahra topu gelmiştir. Bunlar haricinde özel kişilerce yapılan taşımalarda: 29 Ocak 1921'de 302 sandık uzun İngiliz tüfeği ve bu tüfeğe ait 302 sandık kasatura, 296 sandık kısa tüfeğe ait kasatura gelmiştir. 21 Aralık 1921 'de ise toplam: 679 sandık kısa İngiliz tüfeği, 1839 sandık kısa İngiliz tüfeğine ait kasatura, 1 sandık uzun İngiliz tüfeğine kasatura, 93 sandık Avusturya tüfeği gelmiştir.[488]

Erel Tellal, Müderrisoğlu'nu kaynak göstererek, Kurtuluş Savaşı boyunca silah ve cephane yardımını şöyle aktarmaktadır.

> *"39.275 tüfek, 327 makinalı tüfek, 54 top, 63 milyon tüfek mermisi, 1500 kılıç, 20.000 gaz maskesi."*[489]

Genelkurmay Başkanlığı rakamlarına göre yardım miktarı:

> *"... 1920 yılında, 3.878 piyade tüfeği, 3964 sandık cephane, 20 adet lewis hafif makineli tüfeği, aynı yıl kinci bir posta ile 2 vagon silah, 8 adet 7,5'luk sahra topu. 1921 yılında; 4076 piyade tüfeği ve cephanesi, 8 adet top ve cephanesi, 1.392 sandık piyade ve 3.820*

[484] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz...,* s.739
[485] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz...,* s.749
[486] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz...,* s.792
[487] Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., s.174
[488] Selda Kılıç, a.g.m., ss. 124-143
[489] Erel Tellal, a.g.m, s.162

sandık topçu cephanesi, 200 el bombası, 4 toparlak, 2 cephane arabası, 3 sandık top mermisi, 3 uçak motoru, 4.000 yatak takımı, 3500 takım iç çamaşırı…"[490]

Kazım Özalp'ın verdiği 1.9.1920- 1.6.1922 tarihleri arasında hediye verdiği yardım miktarı şu şekildedir.[491]

Tüfek (adet): 37.812

Fişek Sandık: 44587

Ağır ve hafif makineli Tüfek (Adet): 324

Mermi (adet): 200573

Top (adet): 66

Kama: 11

Sovyet Belgelerine göre gönderilen yardımlar şu şekildedir:1920 yazında gönderilen yardımlar: 60.000 tüfek, 5 milyon kadar tüfek mermisi,17.600 top mermisidir. 1921 Ocak- Şubat aylarında gönderilen askeri malzeme ise, 1000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası, 4.000 şarapnel mermisi ve bazı diğer askeri malzemedir. 1921 yılı içinde yapılan diğer yardımlar 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi, 2 adet destroyerden oluşmaktadır.[492]

Bütün kaynaklarda yardım miktarları ile ilgili farklı rakamlar dikkati çekmektedir. Bunun nedeni Genelkurmay'ın kayıtlarında ve diğer bazı kaynak ve hatıralarda vagon, adet, sandık kayıtlarının farklı hesap edilmesi olabilir. Asker kayıtların sivil kayıtlarla uyumsuzluğu ise askeri kayıtların sivil araştırmacılar tarafından bütünüyle tespit edilememesi olabilir.

Sovyet yardımı gibi görünen, Novorosiski'den Trabzona'a ulaşan 22 uçak ise, Ankara'nın Almanya'dan parayla satın aldığı uçaklardı. Trenle Rusya'ya oradan Trabzon'a gönderilmiştir.[493] Aslında o satın almanın kaynağı da büyük ihtimalle Ruslardan alınan mali yardımdır. Rıza Nur'un ve Yusuf Kemal Tengirşek'in anılarında anlattıklarına göre: O yıl alınacak olan 10 milyon altın rublenin beş milyonunun kendilerine teslim edilmiş, teslim edilen miktarın 1 milyonunu Ali Fuat Paşa, Almanya'dan uçak almak için alıkoymuştu.[494]

Kurtuluş Savaşı'nın, başlarında çok önemli olmasına rağmen tek silah ve cephane kaynağı Bolşevikler değildi. Osmanlı Ordusu'ndan kalan silahlar,

---

[490] Cenk Şen, "Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)", (Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006), s.16

[491] Kazım Özalp, a.g.e., s. 219

[492] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 387

[493] Kemal Girgin, a.g.e., s.176

[494] Rıza Nur, a.g.e., s.121, Yusuf Kemal Tengirşek, a.g.e., s.222

İstanbul'dan Karakol Cemiyeti'nin temin ettiği silahlar, Fransızların çekilirken bıraktığı silahlarda vardı.

2.6.2. Mali Yardımlar

Sovyetlerden Millî Mücadele için askeri yardımın yanı sıra mali yardım ve asker için yiyecek ve giyecek yardımı da gelmiştir.

İlk mali yardım, İttihatçı liderlerden Halil (Kut) Paşa ile başlamıştır. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından Sovyetlerden askeri ve mali destek ve ittifak arayışları için Moskova'ya gönderildiğinde, beraberinde bir miktar mali yardım ile dönmüştür. Halil Paşa, Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşmüş anti-emperyalist bir cephe önererek silah ve maddi yardım talebinde bulunmuştur. Yanında bulunan Fuat Sabit Bey'de Moskova'ya ulaştıklarında, "*Anadolu Hareketi'nin Doğuşu ve Gelişmesi"* başlıklı bir raporu Sovyetlere vermiş, Çiçerin'e Anadolu Hareketinin özelliklerini anlatmıştır. Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta, Sovyetlerin şimdilik bu yardımın gizli tutulmasını istediklerini belirterek, yarısı altın olmak üzere, iki milyon lira yardım edileceğinden bahsetmektedir.[495]

Halil Paşa'nın yanında getirdiği yardım 100.000 Osmanlı lirasına karşılık gelecek miktarda külçe altındır.[496] Halil Paşa, 3 Ağustos 1920 tarihli raporunda 6 sandık içinde 500 kg altın ve yanında Müslüman Kızıl Ordu erkan-ı harp zabiti ve 20 civarında muhafız askerle birlikte yola çıktığını belirtmektedir.[497] Haberi önceden gelen 500 kilo olarak bilinen bu altının heyecanla bekleniyordu. İsmet Paşa' Halil Paşa'nın bahsettiği altıların akıbetini soruyordu.[498] Bilinen bu ilk yardım, Ordu'nun içinde bulunduğu yokluğu ve gelen yardımın Millî Mücadele için önemini gösterir. Erzurum'a ulaşan 500 kilo altındır.[499]

Yolun güvenli olmaması nedeniyle, Halil Paşa, Gerus'dan sonra tek başına yola devam ederek yanındaki altınları Karaköse Tümen Komutanı Cavit Bey'e teslim etmiştir. Halil Paşa'ya Rusların verdiği altın 100.000 liralık külçe altın olmakla beraber, Cavit Bey'e teslim edilen miktar bunun üçte biri kadardır. Altının bir kısmı

[495] Yavuz Aslan, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet İlişkileri Üzerine" …, s. 262
[496] Yavuz Aslan, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet İlişkileri Üzerine" …, s. 262
[497] Ülkü Çalışkan, "Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları", Karadeniz *Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 9, 2006, s. 40
[498] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s.789
[499] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz…,* s.796

Ruslar tarafından, Batum yoluyla gidilirse, İngilizlerin eline geçebilir kaygısıyla kendi askerlerine verilmiştir. Ancak Gerus'da Halil Paşa'dan ayrılan Rus ekip, Ermenilerin saldırısına uğramış ve bunlar yanlarındaki altının bir kısmını Ermenilere bırakarak geri çekilmişlerdir.[500] Sovyet heyetine verilen ve Ermenilerin eline geçen miktarın ne olduğu da belli değildir. Kazım Karabekir Paşa, 500 kilogram olarak teslim alınan altının, iki yüz küsur kilogramını Erzurum'da ordunun ihtiyacını karşılamak için bırakmış bir o kadarını da Ankara'ya göndermiştir.[501]

İlk Moskova görüşmelerinde, Bolşevikler, Türkiye'ye her yıl 10 milyon ruble vermeye karar vermişti. Yusuf Kemal Tengirşek Moskova'dan dönerken bu paranın yarısı kendisine verilmiştir. Tengirşek'in getirdiği 4 milyon rubleden sonra 1,4 milyon ruble daha gönderilmiş sonrasında ilişkilerde sorun çıkmış, geri kalan parada aksaklıklar yaşanmaya başlamıştır.[502] Bu sorunlar General Frunze Heyetinin Ankara ziyaretinden sonra ortadan kalkmıştır.

Erel Tellal'ın hesaplarında, 1920-22 yılları arasında toplam 11.000.000 altın ruble ve 100.000 lira değerinde altın külçedir. Tellal, savunma maliyetleri ile gelen yardımın maliyetlere oranını karşılaştırarak gelen paranın savunma bütçesinin yüzde 10'unu hiçbir zaman geçmediğini belirtiyor.

> *"1920 yılında toplam 850.000 lira değerinde yardım geldi. (...) Savunma bütçesi 27.500.000 liraydı. 1921 yılında toplam 4.897.500 lira geldi, savunma bütçesi 54.000.000 liraydı. 1922 yılında 2.625.000 lira geldi, savunmaya harcanan para 35.000.000 liraydı."*[503]

Fahir Armaoğlu'nda, 1920'de Erzurum'da teslim edilen altının tam olarak 200.6 kg'dır. 1921 yılı antlaşmasından önce yapılan yardım antlaşmasındaki 10 milyon altın ruble, Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon, Kasım 1922'de 3,5 milyon olarak verilmiştir.[504]

Sovyet yardımlarından eksik kalan savunma bütçesi için Ankara Hükümeti Tekalif- i Millîye Emirlerini çıkartmış, askerin ihtiyacı ve savunma için gerekli para, araç-gerecin bir bölümü halktan karşılanmıştır. Sovyetlerden gelen askeri ve mali yardım, Kurtuluş Savaşı'nın ilk mücadelelerinde hayati değerdedir.

Sovyetlerden gelen yardımlar hakkında Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca, yaptığı açıklamalarda Türk Kurtuluş Savaşı için 100.000.000 altın

---

[500] Ülkü Çalışkan, a.g.m., s. 40
[501] Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s. 827
[502] Yavuz Aslan, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet İlişkileri Üzerine" …, s.311
[503] Erel Tellal, a.g.m, s.162
[504] Fahir Armaoğlu, *20.YY. Siyasi Tarihi…,* s.387

rublenin Türkiye'ye verilmek üzere Sovyet hazinesine teslim edildiğini belirtmiştir.[505] Çeşitli kaynaklarda Buhara Cumhuriyeti'nin, bu miktarın tamamını teslim edip etmediğinin kesin olmadığı, edilmemiş olabileceği ya da kendisi de savaşan Sovyetlerin kıtlık nedeniyle kendilerinin kullanmış olabileceği belirtilmektedir. Ancak Buhara Cumhuriyeti'nin Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye yardım için meclis kararı aldığı ve Sovyetlere bir miktar altın teslim ettiği bilinmektedir.

[505] Ülkü Çalışkan, a.g.m., s. 46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
LAUSANNE (LOZAN) ANTLAŞMASI VE SONRASINDA TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ (1923-1935)

3.1. Lozan Konferansı'na Sovyet Desteği

Sakarya Savaşı'ndan sonra Türk Ordusu, Yunanlılara büyük bir saldırı yaparak düşmanı ülkeden çıkartmak için hazırlıklar yapmak amacıyla savaşa ara vermişti. Müttefikler ise, Ankara Antlaşması'ndan sonra Anadolu'da savaşa devam etmek istemiyorlardı. Fransa'da Yunanlıları düşman olarak gören Ankara Hükümeti'ne daha dost tavırları olan Raymond Poincare hükümeti yönetime gelmişti. İngiltere, 1921 yılı boyunca Yunanlıların işgal ettikleri toprakların tamamını kaybetmeden Ankara ile bir barış konferansı yapılması için uğraştı. Bu çabalar neticesinde İstanbul'daki İngiliz Komiseri Sir H. Rumbold, Sadrazam Tevfik Paşa ile görüşerek barış görüşmeleri için onun da desteğini almıştı. Fakat Ankara Hükümeti, Misak-ı Millî'den çokça taviz verilen barış planlarını kabul etmedi. 1922 Ağustos'unda Türk Ordusu, saldırıya geçerek 26 Ağustos'ta Yunan birliklerini bozguna uğrattı. 9 Eylül'de İzmir'e giren Türk Ordusu, Bursa'yı alarak İstanbul'a doğru hareket etmeye başladı. Bu şartlarda, Fransa ve İtalya savaşa devam etmek istemiyor, Amerika Boğazlarla ilgilenmesine rağmen Türklerle savaşa girmeye yanaşmıyordu. İngiltere, Fransa ve İtalya, 23 Eylül günü taraflara verilen bir nota ile, askeri harekatın durdurulması ve Venedik veya başka bir şehirde kesin barış antlaşmasının yapılması için konferans teklif etti. Konferansa: Türkiye, Japonya Romanya, Yunanistan, Sırp- Hırvat- Sloven devletleri temsilcilerinin katılımı öngörülüyordu. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile müttefik generaller arasında Mudanya veya İzmit'te görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda 13 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı.[506]

Mudanya'dan bir hafta sonra da üç müttefik devlet İngiltere, Fransa ve İtalya 27 Ekim tarihli bir nota ile Ankara ve İstanbul Hükümetlerini Lozan'da bir barış konferansına davet etmiştir.[507] Ankara, konferans yerinin, Mustafa Kemal Paşa'nın da katılması için İzmir olmasını istediyse de Türkler 'in kendi topraklarında daha güçlü olacağını düşünen İngiltere tarafından bu istek kabul edilmemiştir. Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul'un da konferansa davet edilme girişimleri, 1 Kasım 1922 tarihinde

[506] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss. 241-268
[507] İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Cilt*: I (1920-1945) …, s. 76

saltanatın kaldırılması ile bertaraf edilmiştir.[508] Daha önceden, Ankara Hükümeti'nin talimatıyla Yusuf Kemal Tengirşek tarafından padişaha Büyük Millet Meclisi kanunlarını tanıması tebliğ edilmiş, padişah çeşitli beyanatlarla bu tebliği reddetmişti. Kazanılan zaferin, savaş günlerinde düşmana yardım eden İstanbul hükümeti tarafından gölgelenmesini istemeyen Millî Mücadele liderleri, saltanatın kaldırılması kararını almıştı. Sulh görüşmelerinde beklenilen ikilik ortaya çıkınca Kurtuluş Savaşı'nı kazanan tüm Paşaların imzaladığı teklif, 81 imza ile meclise sunulmuş ve saltanat kaldırılmıştır.[509] Saltanatın kaldırılmasının ardından 17 Kasım'da padişah İngiltere'nin himayesinde İstanbul'u terk etmiştir. Böylece Curzon, Ankara'nın mülki idarecilerini ve askeri kuvvetlerini İstanbul'a kabul etmek zorunda kalmıştır. 19 Ekim'de Refet Paşa (Bele) İstanbul'a girerek, Tevfik Paşa'dan makamını devralmıştır. Böylece İstanbul'da işgal kuvvetleri ve Millî Mücadele'yi yapan kuvvetler yan yana bulunmak durumunda kalmış, bu durum iki grup arasında çatışmaya neden olmuştur.[510]

Konferansa: Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmıştır. Türkiye'nin ısrarı üzerine Boğazlar görüşmelerine Sovyet Rusya, Ukrayna, Gürcistan davet edilmiştir.[511]

Konferansa katılan Türk Heyeti, baş delege İsmet Paşa olmak üzere, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve eski Maliye Bakanı Hasan Saka Bey ile birlikte üç kişidir. Ayrıca heyette 21 danışman, 2 basın danışmanı, 1 danışman ve genel sekreter, 1 mütercim, 8 kâtip olmak üzere toplam 33 kişi bulunmuştur. Karşı tarafta ise özellikle diplomatik yeteneği ile dikkat çeken İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve Yunanistan temsilcisi E. K. Venizelos vardır.[512] Franklin Bouillon, Türk yetkililere barış görüşmelerinde Fransa'yı temsil edeceğine söz vermişti. Ama Lord Curzon, Türk dostu olarak bilinen Bouillon'un katılmasını, her ülkeden biri kabine başkanı olmak üzere iki temsilci katılacak diyerek engellemiştir.[513] Türk delegasyonunun başına deneyimli bir diplomat olan Yusuf Kemal Tengirşek'in getirilmesi ise, Sovyet dostluğu siyasetinin önderliğini yapıyor olması ve o sıralarda büyük bir ameliyat

[508] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, ss. 290-292
[509] Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir,* İstanbul: Emre Yayınları, 1991, ss.84-99
[510] Michael Dockril, "Lozan Konferansı ve İngiltere", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993*, İstanbul: İnönü Vakfı, s. 111
[511] Kemal Girgin, a.g.e., ss.243-244
[512] Baskın Oran, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 217
[513] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.293

geçirmiş olması nedeniyle düşünülememiştir. İsmet Paşa, görev kendisine tebliğ edilince, asker olduğunu diplomat olmadığını söylemiştir.[514] Anılarında amatör diplomat oluşu yüzünden kendisi için görüşmelerin zorlu geçtiğini, O'nun amatörlüğünden istifade etmek isteyen diplomatların, her iddialarında diplomasinin kaidelerine göre çeşitli formüller bulduklarını anlatır.[515]

Lausanne (Lozan) Antlaşması, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış Türkiye Devleti, uluslararası alanda, ulusal sınırlarının içinde bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.[516]

Uluslararası ilişkiler tarihi bakımından, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, taraflar arasında eşit koşullarda ve tarafların özgür iradeleri ile imzaladıkları tek uluslararası antlaşmadır. Oral Sander'in yorumlarına göre: Dünya tarihinin doğu- batı, Hristiyan-Müslüman, Avrupa-Asya temasını değiştirmiş, Batılı devletlerle Türkiye, ulus devlet yapılanması noktasında uyum yakalamıştır. Tarihte ilk kez bir Ortadoğu devleti ulus devlet olma mücadelesi vermiş ve kazanmıştır. Müslüman Dünya'da Batı'nın üstünlüğüne karşı oluşan tarihsel tepkinin en başarılı örneğidir.[517]

Türkiye, Lozan Antlaşmasıyla ordu ve donanmasının sınırlandırılmasından, kapitülasyonlardan, tazminat ödemekten, topraklarının işgal edilmesinden, Sevr Antlaşması'nın yüklemek istediği çeşitli baskı ve yükümlülüklerden kurtulmuş, millî kaynaklarını kendi ihtiyaçlarına göre kullanabilme şansına kavuşmuştur. [518] Atatürk Lozan için şöyle demektedir.

> "*Lozan Antlaşması, Türk Milleti aleyhinde asırlardan beri hazırlanmış ve Sevres Antlaşmasıyla ikmal edildiği sanılmış büyük bir suikastın yıkılmasını ifade eden bir belgedir."*[519]

Konferans'tan önce Türkiye ve Sovyet Hükümeti arasında Sovyetlerin konferansa davet edilmemeleri nedeni ile küçük çaplı bir kriz yaşanmıştır.[520]

Venedik'te bir barış konferansı yapılacağını öğrenen Sovyet hükümeti, 12 Eylül günü ilgili devletlere nota göndererek, Rusya'nın katılmadığı bir konferansta Boğazlarla ilgili tespit edilecek hiçbir rejimi Rus Hükümeti'nin kabul etmeyeceğini

---

[514] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.295
[515] İsmet İnönü, *Hatıralar,* Cilt: II, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s. 87
[516] Oral Sander, *Siyasi Tarih II,* 16. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 412
[517] Oral Sander, "Lozan'ın Uluslararası Tarih Açısından Yorumu", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri,* 1993, İstanbul: İnönü Vakfı, ss.11-14
[518] Selim Deringil, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Köprü Olarak Lozan", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993,* İstanbul: İnönü Vakfı, s.142
[519] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.106
[520] İsmet İnönü, a.g.e, ss. 47-48

bildirmiştir. Rusya bu notada: Konferansa davet edilmemesini eleştiriyor, Moskova Antlaşması'na atıf yapıyordu. 1914'den sonra Boğazlar konusunda geçerli yegâne antlaşmanın Moskova Antlaşması olduğunu ve Antlaşmanın 5. maddesine göre Boğazların uluslararası statüsünü belirleme yetkisinin sadece Karadeniz'e sahildar devletlere verildiğini bildiriyordu. 24 Eylül'de İngiltere'ye tekrar nota vererek, Karadeniz Devletleri'nin konferansa davet edilmesini istemişti.[521] 3 Ekim 1922'de ise Aralov, Türk Dışişleri Bakanı'na Sovyetlerin Konferans dışında bırakılmasını eleştiren sert bir nota verdi.[522] Notada özetle, Moskova'nın konferansı tesadüfen öğrendiği, bu davranışın dostluk ve uyum içinde dış politika yürütülmesi hususunda verilen notalara aykırı olduğu belirtilmiştir. Moskova Antlaşması'na atıf yapılarak, Türkiye'nin Sovyetler olmadan Boğazlar konusunda bir şey yapamayacağı hatırlatılmış, Türkiye ve Rusya'nın, birisi olmadan diğerinin boğazların konuşulacağı herhangi bir uluslararası konferansa katılamayacağına dair birlikte bir nota vermesi teklif edilmiştir.[523]

Zaferden sonra, Türkiye'de olduğu gibi Sovyet Rusya'da da kutlamalar yapılmıştı.[524] Ankara'yı ilk tebrik eden Aralov olmuştu.[525]İzmir'in kurtarılmasından sonra düzenlenen geçit törenine Sovyet elçiliği de katılmıştı.[526]Türkiye de Boğazlar görüşülürken, Batılı devletler karşısında yalnız kalmak istemiyor, Sovyet temsilcilerinin yanında olmasını istiyordu. Zaten Moskova Antlaşmasının 5. maddesi konusunda da Ruslar haklıydı.

Türk Hükümeti, 4 Ekim günü müttefiklerin barış konferansı çağrısını cevaplayan notasında, Boğazların rejimini görüşmek üzere Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da davet edilmesini teklif etmiştir. [527] Türkiye'nin ısrarı üzerine, Sovyet Rusya, konferansın Boğazlarla ilgili bölümüne katılması için davet edilmiştir. [528]

Fakat Ruslar, konferansın tümüne katılmak istedikleri için Türkiye'ye karşı suçlayıcı tavırlarını devam ettirmiştir. Rusya, Müttefiklere 2 Kasım'da tekrar nota vererek, Türkiye'ye de bildirmiştir. Lenin 27 Ekim'de verdiği bir demeçte Sovyet Hükümeti'nin konferansın tamamına katılmaması durumunda Ortadoğu'da

[521] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 83-85
[522] Semyon İ. Aralov, a.g.e., ss.151-153
[523] Kamuran Gürün, a.g.e., s.86
[524] Mehmet Perincek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.150
[525] İsa Kalaycı, a.g.t., s.108
[526] Mehmet Perincek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.150
[527] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 88
[528] Bruce R. Kuniholm, "Savaş Sonrası Dünyalar: Lozan Konferansı ve Soğuk Savaş Sonrası", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993,* İstanbul: İnönü Vakfı, s.183

anlaşmazlıklar çıkacağını iddia etmiş, Çiçerin ise konferans davetine verdiği yanıtta, Rusya'nın konferansın tümüne katılmamasının, Türkiye'nin başarısının mükafatını elde etmesine engel olacağını söylemiştir.[529] Sovyet diplomatik temsilcisi Ankara'da Türk yöneticilerine girişimlerde bulunurken, hükümeti de konferansın tümüne katılmak için müttefik devletlere baskı yapmaya devam etmiştir.

Ankara, Boğazların statüsünün görüşüleceği toplantılara Rusların katılmasını özellikle istemişti. Ama itilaf devletleri ile kesin barış antlaşmasının yapılacağı bir konferansta, Rusların taraf olmasını ya da Türkiye'nin savaşarak elde ettiği bağımsızlığına hami olmasını istemiyordu. İsmet Paşa, hatıralarında, Lozan'a gitmeden evvel Aralov'un kendisini ziyaret ettiğini anlatıyor. Aralov, Paşa'ya hükümetinin konferansın tamamına katılması konusunu açar. İsmet Paşa'da neden konferansın bütününe katılmalarını istemediklerini şöyle açıklar.

> *"Türkiye kendisi ile savaş halinde bulunan devletlerle barış antlaşması yapmak üzeredir. Rusya ile aramızda imzalanmış Moskova Antlaşması var. Lozan Konferansı'na düşman bulunduğumuz devletlerle beraber Rusya'nın da katılmasını istemeyiz. Aksi takdirde Osmanlı idaresinin politikasını benimsemiş bir duruma düşeriz. Lozan konferansının bütün safhalarına Rusya'nın katılması teklifi bizim eskiden büyük devletlerle yaptığımız antlaşmaları hatırlatacak bir durum yaratabilir. Bununla beraber Boğazlar rejimi görüşülürken Rusya'nın ve diğer Karadeniz memleketlerinin konferansta görüşlerini ifade etmeleri imkânının kendilerine sağlanması bizim makul karşılayacağımız bir formüldür."*[530]

Mustafa Kemal Paşa'da verdiği bir demeçte, İtilaf Devletler ve Yunanistan ile yapılacak barış antlaşmasının yalnız bu devletleri ilgilendirdiğini, fakat Boğazlar konusunun görüşülmesinde özellikle Sovyetlerin katılmasını tercih ettiklerini söylemiştir.[531]

İsmet Paşa-Aralov görüşmesinde Aralov'un Konferans'ta Türk tezinin ne olacağını sorması üzerine, İsmet Paşa, Türkiye'nin Boğazlar konusunda Rusya'nın öne sürdüğü tezin Misak-ı Millî ve Moskova Antlaşması sınırlarını Türkiye'den yana genişlettiğini, pek tabii olarak kendilerinin bu görüşleri paylaştıklarını, ancak bunu teklif ederlerse Batılı Devletler'in bu teklifi Boğazları kapatmak olarak algılayacaklarını ve bu durumun Türkiye için elverişsiz bir ortam oluşturacağını ifade etmiştir. Ayrıca Aralov'a, Türkiye'nin, Sovyet Hükümeti'nin bilgisi olmadan Boğazlarla ilgili hiçbir adım atmayacağının teminatını vermiştir.[532] Aralov, anılarında

[529] A. Suat Bilge, a.g.e.,s. 84
[530] İsmet İnönü, a.g.e., s. 48
[531] A.Suat Bilge, a.g.e.,s. 85
[532] Semyon İ. Aralov, a.g.e.,s. 188-189

İsmet Paşa'nın, Rusya olmadan Türkiye'nin durumunu zorlaşacağını ama Sovyetler Birliği'nin ebedi dostu olan Mustafa Kemal Paşa'nın da bunun böyle olması gerektiğini düşündüğünü, söylediğini anlatmıştır.[533]

Türk Heyeti Lozan Konferansı'na, Bakanlar Kurulunun hazırladığı bir talimatname ile gitmiştir. Buna talimatname şöyledir:

- *"Doğu sınırı: Ermeni Yurdu söz konusu olamaz olursa görüşmeler kesilir.*
- *Süleymaniye, Kerkük, Musul Livaları istenecek, Konferans'ta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacaktır.*
- *Suriye sınırı düzeltilmeye çalışılacak. (...).*
- *Adalar, duruma göre davranılacak, kıyımıza pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, yakın değilse hükümete sorulacak.*
- *Trakya sınırı, 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak.*
- *Batı Trakya, plebisit istenecek (Misak-ı Millî maddesi).*
- *Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası, Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önce Ankara'ya haber verilecek.*
- *Kapitülasyonlar, kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır.*
- *Azınlıklar, esas mübadeledir.*
- *Osmanlı Borçları, Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek, Düyun-u Umumiye idaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa sorulacak.*
- *Ordu ve donanmaya sınırlama konulması söz konusu olamaz.*
- *Yabancı kuruluşlar, yasalarımıza uyacaklar.*
- *Bizden ayrılan ülkeler için Misak- Millînin ilgili maddesi geçerlidir.*
- *İslam cemaat ve vakıflarının hakları eski antlaşmalara göre sağlanacaktır."*[534]

İsmet Paşa bu talimatı yerine getirecektir. Ancak konferans başladığında bu talimatın çok yetersiz olduğu anlaşılmış, her konu yüzlerce telgrafla Ankara'ya sorulmuştur. Türkiye'nin temel amacı bağımsızlığını sağlamaktır. Bu nedenle Boğazlar konusunda heyet kapitülasyonlar ya da Ermeni meselesinde olduğu gibi kesin olarak sınırlanmamış biraz daha esnek bırakılmıştır.

İlk günden itibaren tarafların Boğazlar rejimi için önerdikleri tezler şöyledir: Müttefikler: tam geçiş serbestliği, askerden tecrit edilme ve kontrol istemiştir. Ruslar: askeri gemilere ve uçaklara kapalılık ve Türkiye'nin tam egemenliğini istemiştir.

[533] Semyon İ. Aralov, a.g.e., s. 200
[534] Baskın Oran, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Lausanne Barış Antlaşması" …, ss. 217-218

Türkiye ise, askerden tecrit ve kontrol şartları olmaksızın, İstanbul ve Marmara'nın güvenliğinin sağlanması kaydıyla tam geçiş serbestisi önermiştir.[535]

Sovyet Rusya'nın tezi, Türk tezine göre daha kararlıydı ve Misak-ı Millî'ye daha uygundu. Ruslar, Boğazlar, her zaman tüm yabancı askeri gemilere kapatılmalı, ticaret gemilerinin geçişine de tam bir serbestlik tanınmalı ve Türk egemenliğinde sayılmalıdır diyordu.

Rusya, Türkiye'nin bağımsızlığına destek veriyor, Lenin, 27 Ekim 1922'de Observer ve Manchester Guardian gazetelerine verdiği demeçte, "ilkönce Türkiye'nin millî amaçları gerçekleştirilmelidir" diyordu.[536]

Geçmişte, Boğazların savaş gemilerine kapatılmasını savunan İngiltere, şimdi açılmasını istiyordu. Çünkü Karadeniz'de Rusları serbest bırakmak istemiyordu. Rusya ise, Çarlığın Akdeniz'e inme politikasından vazgeçmiş görünüyordu.[537] İç savaştan yeni çıkmıştı. Devrimi korumak istiyordu, İngiltere ve Fransa'nın Karadeniz'den daha önce olduğu gibi devrim karşıtlarını desteklemesinin önüne geçilmeliydi.[538] Rusya'ya göre İngiltere ve Rusya arasında bir duvar olursa barış mümkün olurdu o nedenle Boğazlar tüm savaş gemilerine kapalı olmalıydı.[539] Aslında Ruslar, sıcak denizlere inme politikasından vazgeçmemişti. Sadece o günün şartlarında, Boğazlar Rusya'nın egemenliğinde olamıyorsa, dost ve müttefik olan Türkiye'nin egemenliğinde olması tercih edilirdi.

Rus delegasyonu 1 Aralık 1922 akşamı Lozan'a geldi, sadece Boğazlar'la ilgili görüşmelere katılacakları için konferansın açılışına davet edilmemişlerdi. İsmet Paşa, Rus Dışişleri Bakanı'nı Lozan'a iner inmez yemeğe davet etmiştir. Çiçerin, Lozan'da ilk gün İsmet Paşa'nın davetine katılmış, Türk ve Rus delegasyonları ilk görüş alışverişini o yemekte yapmıştır. Çiçerin, İsmet Paşa'ya, birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. İsmet Paşa'nın, gönderdiği raporda Rusların, Türklere güvenmediği belirtilmektedir.[540]

4 Aralık'ta, İngiltere ve Rusya arasında, yaşanan düelloda iki tarafta açıklamalarında bu tezi açıkça söylemişlerdir. Lord Curzon, Rusları, Karadeniz'i bir Rus gölü haline sokmak ve bu gölün kapısına da Türkiye'yi sadık bekçi koymak

[535] Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,* Ankara: Başnur Matbaası, 1968, s. 55
[536] A. Suat Bilge, a.g.e., s.86
[537] Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi…,* s.56
[538] A. Suat Bilge, a.g.e., s.86
[539] Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 124
[540] Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923),* Cilt I, Ankara: TTK Yayınevi, 1990, s. 157

istemekle suçlamıştır. Curzon konuşmasında, özetle, Rusya'nın planına göre, Rusya saldırıya uğrama tehlikesinden korkmadan Karadeniz' de güçlü bir donanma kuracak, istediği gibi tahkim edecek, Karadeniz bölgesinde Kafkaslar'da dilediği gibi hareket edecek, tecrit edilmiş ve ayrıcalıklı bu bölgeye Ruslardan başka kimse giremeyecek. Demiştir.[541] Rusların donanmasının iç savaş sırasında büyük oranda yok olduğu[542]göz önüne alınırsa, Curzon'un bu durum üzerinden yorum yaptığı görülmektedir.

Çiçerin'in konuşmasına göre ise: Rusya, Boğazlar üzerindeki emellerinden vazgeçtiği için iki çözüm yolu vardır. Ya Türkiye'nin tam egemenliği ve Boğazların savaş gemilerine kapalılığı, ya da uluslararası bir düzenleme ki bu düzenleme dünyanın tüm çatışmalarını bu bölgeye taşıyacaktır. Bu koşullar ise Rusya'yı savaşmak zorunda bırakacaktır.[543]

Konferans'ın açıldığı günlerde Komüntern'in III. Kongresi yapılıyordu. Kongrede, barış konferansı uzun uzun tartışılmış, Türk-Sovyet dayanışmasına vurgu yapılmış Türkiye'nin bu kritik dönemeçten Rusya'nın yardımlarıyla başarılı bir şekilde geçeceği mealinde konuşmalar yapılmıştır.[544] Türk heyeti önceleri Rusların tezinin kabul edileceğini ümit etmiş, fakat daha sonra görüşmelerin tıkanması ihtimali üzerine bunun mümkün olmayacağı anlaşılmıştır.

3.2. Boğazlar Konusu Görüşülürken Sovyet Temsilcisinin Tutumu

Lozan Konferansı'nda Boğazlar, ilk kez 4 Aralık 1922 tarihinde yapılan toplantıda görüşülmüştür. İsmet Paşa, bir konuşma yapmış ve Türkiye'nin, Boğazların tüm ticaret gemilerine açık olması için yapılacak ortak bir antlaşmayı kabul edeceğini söylemiştir.[545] İsmet Paşa, başka bir yorum yapmayarak ilk zamanlarda daha çok diğer ülkelerin tezlerini dinlemiştir.

İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği raporda, Lord Curzon ve Çiçerin arasında geçen şiddetli konuşmaların olduğunu anlatır. Curzon, Çiçerin'e başında bir kalpak olsa İsmet Paşa'nın konuştuğunu zannedebileceğini söyleyerek, "Türkleri mi temsil ediyorsunuz?" diye sormuştur. Sonra Türk delegasyonuna fikirleri sorulmuştur. İsmet Paşa, İngilizlerin daha konferansın başında Türkleri yalnız bırakmak istediğini

[541] A. Suat Bilge, a.g.e., s.89
[542] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 200
[543] A. Suat Bilge, a.g.e., s.89
[544] Bülent Gökay, a.g.e., s. 202
[545] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s,199

söyleyerek, buna karşı koymak için, Rusların söylediklerinin Türk delegasyonunun görüşlerine uygun olduğunun belirtildiğini, fakat öncelikle diğer devletlerin görüşlerini dinlemek istediklerini söylediğini, raporunda yazmıştır.[546] Çiçerin, bahsi geçen toplantıda Sovyet tezini desteklemek için Misak-ı Millînin dördüncü maddesini okumuştur.[547]

Türk delegasyonu, konferans süresince Sovyet temsilcilerle sürekli görüş alışverişinde bulunmuştur. Türkiye açısından Rusların önerisi çok uygundu, fakat İsmet Paşa'nın Çiçerin'le işbirliği yapması barış ihtimalini tehlikeye düşürebilirdi.[548]

İsmet Paşa Sovyetlerin Lozan konusundaki hassasiyeti için şunları söylemektedir:

> *"Ruslar Lozan Konferansı'nda Boğazların bağlanacağı statüye son derece önem veriyorlardı. Karadeniz'in emniyeti, Rusya'nın emniyeti onlara göre Boğazlar hakkında tespit edilecek statüye dayanıyordu. Bu sebeple bizim fikrimizi öğrenmek Konferansta Boğazlar için nasıl bir hal tarzına razı olacağımızı anlamak istiyorlardı. Dikkatle üzerinde durdukları önem verdikleri husus şu: Boğazlar üzerinde İngiltere'nin muhtemel hesaplarını bozmak ve Boğazları harp gemilerine karşı kapalı tutmak kendi emniyetlerini bu suretle Boğazlar üzerinde sağlanacak mutlak Türk hakimiyetine bağlı sayıyorlardı. Sanıyorum hükümet nezdinde aşağı yukarı bu görüşleri belirten resmi bir teşebbüste de bulunmuşlardı. Bize Lozan Konferansı için diplomatik işbirliği teklif ediyorlardı. Biz Misakı Millî ile Boğazların tabii olacağı statü hakkındaki görüşümüzü çok evvelden bütün dünyaya ilan etmiş bulunuyorduk. Bir Karadeniz memleketi olması hasebiyle Rusya'nın Lozan Konferansı'nda Boğazlarla ilgili müzakerelerde bulunmasını faydalı görmüştük. Bu görüşümüzü müttefik devletlere de bildirmiştik. Onlar da birçok memleketi alakadar eden Boğazlar rejiminin karara bağlanmasında bu memleketlerin bulunmasına makul karşılaşmışlar, haklı bulmuşlar Rusya'yı, bu meselenin görüşmesinde bulunmaya davet etmişlerdi."*[549]

İsmet Paşa, hatıralarında Çiçerin'in bütün konferans boyunca İngiliz baskılarına karşı kendilerine yardımcı olduğunu belirtmiştir.[550]

7 Aralık'taki görüşmelerde Curzon, Sovyet teklifini reddederek, işgalin sona erdirileceğini ancak Boğazlardan geçişin uluslararası bir komisyon tarafından düzenleneceğini öngören projesini sunmuştur. [551]

Türk heyeti Boğazları sorun yapmak istemiyordu. Barış döneminde Boğazlar yeniden ele alınabilirdi. Henüz İstanbul, Karadeniz ve Çanakkale Boğazları işgal

---

[546] Bilal N. Şimşir, a.g.e., ss.167-168
[547] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.155
[548] Feridun Ergin, *Atatürk*, İstanbul: Duran Ofset Yayınları, 1978, s.143
[549] İsmet İnönü, a.g.e., ss. 47-48
[550] İsmet İnönü, a.g.e., s 71
[551] Bilal N. Şimşir, a.g.e., s.177

altındaydı ve bir an önce barış antlaşması yapmak gerekiyordu. Konferansın kesilmesi durumunda İstanbul için savaşa devam etmek gerekecekti. İsmet Paşa 8 Aralık'taki görüşmelerde, Türk Heyetinin görüşünü açıklamış ve Boğazların silahsızlandırılmasını kabul etmiştir. İsmet Paşa'nın raporuna göre: Çiçerin bu görüşmelerde Türk tezinden haberdar olmadığını söylemiştir. Oysa Ruslar iki gündür Türk Delegasyonunun fikrini bilmektedir. Zira Rıza Nur, Ruslarla Türk tezini paylaşmıştı, Çiçerin'in görüşmelerde Türk tezini bilmediğini söylemesi üzerine Rıza Nur Ruslarla İsmet Paşa'nın ifadesine göre "mükemmel" kavga etmiştir.[552]

Rıza Nur kendi hatıralarında bu olayı şöyle anlatıyor: Rıza Nur, Çiçerin, Rakovski, Vorovski ve Mdivani'nin olduğu odaya gidip konuyu açmıştır. Ruslar, "*Boğazları açamazsınız bu Rus dostluğunu bırakıp İngiliz dostu olmaktır, sulh yapamazsınız"* demiştir. Bunun sebepleri hakkında tartıştıktan sonra Rıza Nur, *"bizim sulha ihtiyacımız var ve Boğazları açacağız bunun sorumlusu da sizsiniz"* diyerek, son zafer için, Ruslardan para ve cephane istediklerini, ama onların o gün barışı kabul etmiş olmamalılar ki cephane vermediklerini, para da vermediklerini söylemiştir. Tartışmanın sonunda Ruslar, Türklerin barışa gereksinimi olduğuna ikna olur ve Rıza Nur'u bunun aleyhine hiçbir şey yapmayacaklarına inandırırlar. [553]

Bu görüşmelerin ertesi günü, Aralov, (9 Aralık) Türkiye'ye nota vermiştir. Türk Heyetinin, Boğazların tüm yabancı savaş gemilerine kapalı olması gerektiği fikrinden ayrılma eğiliminde olduğu, bu fikrin 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın çiğnenmesi sayıldığı, savaş gemilerinin geçişini Rusya'nın kabul etmeyeceği bildirilmiştir.[554] Aralov anılarında, Başbakan Rauf Bey ile görüşmesini anlatıyor: Konuşmada, Aralov Türkiye'yi suçlamış, Türk delegelerinin, Sovyet delegelerinden habersizce İtilaf Devletleri'nin delegeleri ile müzakerelerde bulunmaya çalıştığını, resmi olmayan toplantılar yaptığını, Rus Heyetinin üzerinde anlaşılmış olan sözleşme metnini zamanında görmüş olsa, Sovyetlerin Türkiye'ye kolaylık gösterip, Türkiye ile uyuşmazlığa düşmemek için yeni teklifler sunabileceğini ve hatta o zaman Lord Curzon'un *"Sovyet delegasyonu, kendilerine özel bir ilgi göstermeye hak kazanmamışlardır, çünkü Türkler bile onların görüşlerini paylaşmıyorlar*" demesi için bir neden olamayacağını söylemiştir.. [555]

[552] Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 185
[553] Bilal N. Şimşir, a.g.e., ss. 186-187
[554] Bilal N. Şimşir, a.g.e., ss,192-194
[555] Semyon İ. Aralov, a.g.e., ss. 224-232

19 Aralık'ta yapılan toplantıda Türk Heyeti projesini sunmuş, Çiçerin de ikinci bir Rus projesi sunmuştur.[556] Müttefikler her iki projeyi de reddetmiştir. Konferansın Boğazlar meselesindeki anlaşmazlık nedeniyle kesilmesini göze alamayan Türk Heyeti,[557] 21 Aralık'ta Müttefiklerin serbest geçiş teklifini kabul etmiştir. Sovyet delegasyonu Türk heyetinin kabulüne müdahale etmemiş hatta o gün toplantılarda hiçbir görüş bildirmemişlerdir.[558] Bundan sonra Boğazların güvenliğinin sağlanması konusunda çalışmalar başlamıştır.

Sovyet delegeleri, konferans süresince Türkleri yalnız bırakmamıştı. Antlaşmanın son halini belirlemek için kurulan uzmanlar komisyonuna, teknik konular olduğu gerekçesiyle alınmamışlardır. Komisyonlarda yalnız kalan Türkiye, müttefiklerin tüm projelerine ikna edilmiştir.[559]

1 Şubat'ta İsmet Paşa, Türk askerine konulan sınırlamaların kaldırılması ve Gelibolu'ya bir Türk Garnizonu gönderilmesi şartıyla, Boğazlar Komisyonu'nu kabul ettiğini bildirmiştir.[560] Çiçerin ise, böyle bir komisyonu reddettiğini, bu projenin Türklere tehditle kabul ettirildiğini, kendilerinin bilgileri dışında bazı kararlar alındığını söylemiştir.[561] Böylece Curzon, Türkiye ve Rusya'nın arasını açmayı başarmıştır.[562]

Konferanstan sonra, Sovyetler, Türkiye'yi görüşmelerde samimi olmamakla suçlamıştır. Çiçerin, Boğazların askerden arındırılmasını ve savaş gemilerinin geçişine göz yumulmasını, Damat Ferit politikalarına benzetmiştir. İsmet Paşa hatıralarında, Çiçerin ile oturumlar dışında da görüştüklerini, görüşmelerinin çok çetin geçtiğini ama Çiçerin'in kendisine yardım ettiğini söylemiştir. Konferansın kesilmesi durumunda ne yapılacağı ile ilgili Çiçerin ile görüşmesini ise şu şekilde yazmıştır:[563]

> *"Boğazlar Konferansı devam ederken ben Çiçerin ile boğazlar meselesini ciddi olarak görüştüm. Ben ona giderdim o bana gelirdi. (...) Buluştuğumuz zaman kendisine diyordum ki: Boğazları kapalı tutmayı talep etmek sulh ihtimalinden vazgeçmeye varır. O da biz sulh kararındayız, ama Karadeniz'i feda etmek, Rusya aleyhine bir politika takip etmek demektir diyordu. (...) Benim Boğazlar meselesindeki görüşüm hakkında şikayetlerinde o kadar ileri gitti ki, bir ara, Damat Ferit politikasıdır, dedi. Hepsini dinledikten sonra Çiçerin'e*

[556] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, …, s.314
[557] Bilal N. Şimşir, a.g.e., s.253
[558] Bilal N. Şimşir, a.g.e., ss. 257-259
[559] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s. 157
[560] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.315
[561] Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 482
[562] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Cilt II…, s.315
[563] A. Suat Bilge, a.g.e., s.176

söylediğim şu oldu: Şimdi biz muharebe ile buraya geldik. Ordularımız İngiliz orduları ile temastadır ve huduttadır. Mudanya mütarekesinde kararlaştırıldı, Konferans esnasında ordular karşı karşıya bulunacak ve hareket etmeyecekler. Konferans inkıtaa uğradığı zaman hareket serbesttir. Ben yarın, Boğazlar Konferansı'nda söylediklerimin hepsini reddederim öbür gün harp Başlar. Hazır mısınız?

Çiçerin bana derhal cevap verdi. Moskova'ya gelirsin, bunun mabadını orada görüşürüz, dedi. (. ..) Durumumuzu kendisine açıkça olduğu gibi anlatmaya çalışıyorum. Nihayet şunları söyledim.

Ben harbi patlatacağım, sonra görüşeceğiz. Böyle bir şey olmaz. Hazır değilsiniz. Sulh yapmak için her şeyi göze aldınız. Biz de sulh yapmak kararındayız. Boğazlar meselesi için, zamanla hallolunacak bir mesele için bugün harp çıkarma niyetinde değiliz. Bundan dolayı Boğazlar meselesinde bir inkıtaa yapmayacağım. Burada evvela münasebeti keserim, harbi emrivaki haline getiririm ve ondan sonra sizinle görüşürüm. Böyle bir görüşmenin ciddiyeti olmaz. Benden bunu isteyemezsiniz. Dost kalacağız ve aramızdaki münasebet iyi olduğu, emniyetli olduğu zaman, Boğazlar açık olsa da Sovyet Rusya aleyhine, bir de arkada bırakıp bir askeri hareket yapmak mümkün değildir. Mesela aramızdaki münasebetlerin emniyetli ve devamlı olmasına bağlı. Kanaatim bu. Bu politikayı takip edeceğiz ve yürüteceğiz."[564]

Sovyet Hükümeti, Konferans'ta ne olursa olsun Boğazların yabancı gemilere kapatılmasına odaklanmış, Türkiye'nin içinde bulunduğu savaş durumunu göz ardı etmişti.

Sovyet Büyükelçisi Aralov, anılarında, Türkiye'yi konferans sırasında Batılılara karşı uysal olmakla ve Sovyetlere yakın görünme korkusu içinde olmakla itham etmektedir. Ona göre Lozan'daki bu davranış Türkiye'nin başarılarını hatırı sayılır şekilde düşürmüştür. Aralov'a göre: Türkiye, yanlış fedakârlık siyaseti izlemiştir. Curzon, Türkiye'nin Sovyet Hükümeti'nden uzaklaşmasını ve Yunanlıların yakıp yıktığı şehir kasaba ve köyler için tazminat alamamasını sağlamış, Boğazların statüsünde İngiliz planını gerçekleştirmeyi başarmıştır. Yine de İsmet Paşa, Konferans'ta birçok şey elde etmiştir.[565]

Görüşmeler, kapitülasyonlar nedeniyle kesilmiş, komisyon tekrar toplandığında ise Sovyetlerin önerisine rağmen, Boğazlar yeniden gündeme getirilmemiştir.[566]

Sovyet Hükümeti ile, Lozan Konferansı sırasında, Ali Fuat Paşa'nın ayrılmasından sonra ortaya çıkan diplomatik temsilcilik sorunu halledilmiştir. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'dan ayrılmasından sonra Türkiye, SSCB'ne büyükelçi

[564] İsmet İnönü, a.g.e., s. 77
[565] Semyon İ. Aralov, a.g.e., s. 233
[566] Kemal Girgin, a.g.e., s. 244

göndermemiş, maslahatgüzar seviyesinde ilişkilere devam etmişti. Konferans'ın devam ettiği günlerde, Ahmet Muhtar Bey Moskova Büyükelçiliğine atanmış, 21 Aralık 1922 tarihinde güven mektubunu sunmuştur.[567]

3.3. Lausanne (Lozan) Antlaşması'nın İmzalanması ve Sovyetlerin Tutumu

Türk Heyeti, Boğazlar nedeniyle görüşmelerin kesilmesini göze alamayarak Curzon'un önerisini kabul etmiştir. Sovyetler ise Boğazlardan yabancı savaş gemilerinin geçebileceği bir düzenlemeyi kabul edemeyeceklerini, etmeyeceklerini bildirmişlerdir.

Konferans'ın sonunda, Sovyetler Birliği'ne, Boğazlar sözleşmesini imzalamak istiyorsa, Lozan'a delegesini göndermesi bildirilmişti. Sovyetler Birliği sözleşmeyi imzalayacağını ancak, Lozan'da Sovyet delegasyonundan Vorovski'nin öldürülmesi nedeniyle, Lozan'a temsilci göndermeyeceğini belirmişti. Bunun üzerine imza töreni için Roma belirlendi. Sovyet Hükümeti antlaşmayı, 14 Ağustos 1923 tarihinde Roma'da imzaladı. Sözleşmenin onaylanmasından ise, Sovyet Rusya'nın meşru haklarını ihlal ettiğini öne sürerek bir süre kaçındı.[568]

İtilaf Devletleri'nin tutumu karşısında Türk Heyeti, İngiltere'nin, Rusya'nın tezini kabul etmeyeceğini anlayarak, bir an önce barış antlaşması yapabilmek için Boğazlar konusunda ödün vermiştir. Ancak Ruslar görüşmelerin kesilmesi ihtimalini önemsememişler, Boğazlardan, herhangi bir şekilde yabancı savaş gemilerin geçişine izin verilmemesi için direnmişlerdir.[569]

Türkiye, Lozan'da bağımsızlık istemiştir, Sovyetler ise Karadeniz'de kendilerini güvenceye almak istemişlerdir. Böylelikle, Lozan'da Türk- Sovyet ilişkileri zedelenmiş, güven sorunu meydana gelmiştir.

Lozan Antlaşması Boğazlar Sözleşmesi'ne göre:

1. Madde, serbest geçiş ilkesi getirmektedir. 2. Madde ise eklerle birlikte geçişi düzenlemektedir. Buna göre: Ticaret gemileri ve sivil uçaklar ile askeri gemi ve uçakların geçişleri ayrı ayrı düzenlenmiştir. Ticaret gemileri ve sivil uçaklar, barış zamanında serbestçe geçebilecektir. Savaş zamanında ise Türkiye tarafsız ise geçiş

[567] Kemal Girgin, a.g.e., s. 248
[568] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 100
[569] Cenk Şen, a.g.t., s. 50

aynen barış zamanındaki gibi olacaktır. Savaş gemileri ve Askeri uçaklar ise: Barış zamanında her devlet geçebilecek, savaş zamanında ise Türkiye tarafsız ise geçiş yine aynen barış durumundaki gibi olacak, Türkiye savaşan taraf ise tarafsız gemilere tam serbestlik uygulanabilecektir.[570]

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin tam bağımsızlığını zedeleyen maddeleri, Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile 20 Temmuz 1936 tarihinde ortadan kaldırılmıştır.[571]

Sovyet yöneticileri, kendi tezlerinin kabul edilmemesine rağmen Türkiye'nin kazandığı siyasi zaferi kutlamıştır. İsmet İnönü, Sovyet tepkileri hakkındaki görüşlerini anlatırken, Lozan'dan sonra Ruslarla ilişkilerin nasıl olacağı konusunda endişeler olduğunu, oysa kendisinin Lozan'da Çiçerin ile yaptığı görüşmelerde konuştukları gibi, dostluk devam ederse Ruslara Boğazlardan bir tehlike gelme ihtimalinin olmadığını, bu tezin 1925'te dostluk antlaşması yapıldığında doğrulandığını söylemiştir.[572]

Sovyetler Birliği, Lozan Boğazlar sözleşmesini, Karadeniz'e çıkacak savaş gemilerinin serbestisi durumunda kabul etmeyeceğini söylemesine rağmen imzalamıştır. Çünkü Sovyetlere göre, Boğazlar Komisyonu'nda olmamak diğer devletlerin davranışlarını kontrol etme imkanını kaybetmek demektir. Aralov, bu durumu, "Boğazlar Komisyonu'nda yer almasaydık hem kendi çıkarlarımızı hem de Türkiye'nin çıkarlarını tüm dünyaya karşı savunma imkânı olmazdı" diyerek açıklamaktadır.[573]

Yeni Türk Devleti'nin uluslararası alanda meşruiyetini sağlayan Lozan,[574] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan Sevr'in yerini alarak bugüne kadar kalan tek barış antlaşması olmuştur.[575]

Sovyetlerin de Boğazlar konusu üzerinden eleştirerek Türkiye'nin zayıf kaldığını iddia ettiği[576] görüşmelerden ve antlaşmadan kalan sorunlar sonraki yıllarda çözülmüştür. Mustafa Kemal (Atatürk), Lozan Antlaşması'nın "*tarihte emsali olmayan bir zafer*" olduğunu vurgulamıştır.[577]

---

[570] Baskın Oran, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Lausanne Barış Antlaşması" …, s.232
[571] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 83
[572] İsmet İnönü, a.g.e., s. 155
[573] Semyon İ. Aralov, a.g.e., s237
[574] Emin Çağıran, "Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası (1919- 2008),* ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 140
[575] Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 456
[576] Semyon İ. Aralov, a.g.e., s. 233
[577] Cenk Şen, a.g.e., s. 53

Boğazlar, sonraki yıllarda, özellikle Montrö Konferansı'nda ve II. Dünya savaşı süresince Türkiye -Rusya arasında ilişkilerin temel krizi olmuştur.

3.4. Lozan Antlaşması Sonrası İkili İlişkiler

Lozan'dan sonra, bağımsızlığını pekiştiren Türkiye, Lozan'dan arta kalan sorunları çözmeye, ekonomisini iyileştirmeye, uluslararası alanda yer almaya başlamıştır. 22 Aralık 1922 tarihinde Sovyetler Birliği (SSCB) resmen kurulmuş, 29 Ekim 1923 tarihinde de Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir.[578]

Cumhuriyet'in ilanı ile birkaç yıldır fiili olan durum resmiyete dönüşmüş Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı olmuştur. Fakat cumhurbaşkanı olması dış politika ile ilgilenmediği anlamına gelmemektedir. Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı döneminde de, dış politikada kesin kararları veren kişidir. Atatürk'ün Dışişleri Bakanı olarak tanınan Tevfik Rüştü Aras, daha çok uygulayıcı konumundadır. Lozan'da gösterilen diplomatik başarı ise, İsmet İnönü'nün daha sonra 7 kez hükümet kurmakla görevlendirmesinde etkili olmuştur.[579]

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması ile eşit ve egemen bir devlet olarak uluslararası sistemde bağımsızlığını tescil etmişti. Fakat sorunların tamamı çözülmemişti.[580] Yeni Türk Devleti'nin dış politikasında Lozan'dan geriye kalan sorunların çözümü öncelikli hale gelirken Türk-Sovyet ilişkileri Batılı devletlerin Türkiye'ye davranışlarının etkisinde kalmaya başladı.[581]Türkiye'de komünist bir rejim kurulmasını bekleyen Ruslar, Cumhuriyetin İlan'ından sonra Türkiye'nin attığı her adımı, Türklerin kendilerinden uzaklaşması ve Batıya yaklaşması olarak yorumlamaya başladı.[582] Türkiye ise Lozan'ın bıraktığı sorunları çözerken uluslararası alanda Kurtuluş Savaşı yıllarındaki gibi yalnız kalmıştı bu durum Türkiye'yi Sovyet dostluğuna yaklaştırıyordu. Türk Hükümeti ilişkilerin normalleşmesini sağlamak için adımlar atmaya başladı. İsmet Paşa, Çiçerin'e bir mektup gönderdi. 6 Ocak 1924'te Çiçerin'in İsmet Paşa'ya yazdığı cevap mektubu özetle şöyledir: Suritz'in İnönü'den Çiçerin'e götürdüğü mesajdan memnuniyet duyulmuştur. Lozan'da karşılıklı açık

[578] Necmi Uyanık, "Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmaları Işığında Türk-Sovyet Siyasi İlişkilerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,* Sayı 20, 2009, s.136
[579] Engin Berber, "1923- 1938 Döneminin Dış Politika Değerlendirmesi", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 236-237
[580] Engin Berber, a.g.m, s. 238
[581] Arzu Al, *Türk Dış Politikası (1918-1980),* İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014, s.68
[582] İsa Kalaycı, a.g.t., s. 122

sözlülük her iki taraf için de faydalı olmuş ve ilişkilerin zor dönemlerini atlatmakta kolaylık sağlamıştır. Türkiye'deki komünist faaliyetlerle Sovyetler Birliği'nin bir ilgisi yoktur. Sovyetler birliği tarafından dostluk siyasetinin gelişimi dışında hiçbir şey istenmemektedir. Batılı emperyalistlerin faydasına olacak şekilde iki ülke arasında güvensizlik tohumları ekmek isteyenlerin uydurmalarına inanılmamalıdır.[583]

İsmet Paşa bu mektuba cevabında, dışardan müdahalelerin Türk-Rus dostluğunu bozamayacağını, ilişkilerin geleceği için Çiçerin'in de aynı duygular içinde olmasından memnun olduğunu belirmiştir.[584]

Mustafa Kemal Paşa'da 1 Mart 1924 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada Sovyetler Birliği ile dostluğun korunmasına önem verdiklerini söylemiştir.[585]

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bu dönemde konsolosluk, ticari ilişkiler ve Türkiye'deki komünistler gibi anlaşmazlıklar vardı.

1922 yılında iki ülke arasında konsolosluklar ve müdürlüklerle ilgili ihtilaf çıktı. Sorunların ortadan kaldırılması için konsolosluk antlaşması müzakereleri başladı. Müzakerelerin sonuçlandırılamaması üzerine 1924 yılında iki ülke nota teatisi ile sorunu çözdü. Sovyetler Birliği, İstanbul ve İzmir'de konsolosluk açacak, Trabzon, Kars, Artvin ve Erzurum'daki konsolosluklar muhafaza edilecek, Mersin ve Samsun'daki konsolosluklar da kapatılacaktı. Türkiye ise Tiflis, Bakü ve Erivan'daki temsilciliklerini konsolosluğa çevirecek, Batum, Novorosisk, Gümrü konsoloslukları kalacak, Moskova konsolosluğunu kapatacaktı. Görüşmeleri bir türlü bitirilemeyen konsolosluk antlaşması ise 1988'de imzalanmıştır.[586]

Sovyetler Birliği, 1922 yılından itibaren Türkiye'de ticari temsilcilikler açmıştı. Bu temsilcilikler bir süre sonra, Sovyetler Birliği'nde ticaret devletin tekelinde olduğundan, Rus Büyükelçiliği'nden bağımsız diplomatik statü istemeye başlamışlardır. Diğer taraftan Türkiye'den giden mallara SSCB sınırlamalar getirmiş 1926 yılında da Odesa Limanını Türk mallarına kapatmıştır. Bu sorun 1927 yılında Ticaret ve Seyrüsefain antlaşması ile çözülmüştür. [587]

Bu dönemde Türkiye'deki komünislerin tutuklanması da iki ülke arasında sorun yaratmıştır. Savaş sırasında Sovyet yardımına ihtiyaç duyulduğu dönemde dahi

[583] Kamuran Gürün, a.g.e., ss.103-104
[584] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 104
[585] Kamuran Gürün, a.g.e., ss.102
[586] Kemal Girgin, a.g.e., s. 266
[587] Erel Tellal, "1923-1939: Göreli Özerklik I: Sovyetlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.316

Türk Hükümeti, komünist faaliyetlere karşı önlem almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da bu önlemler daha sıkı bir şekilde devam etmiştir. 1923 yılında TBMM'nin seçimleri yenileme kararını almasından sonra Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası faaliyete geçmiş, işçi ve köylüleri ortak mülkiyete dayalı bir inkılaba davet etmiştir. Bunun üzerine 21 kişi vatana ihanet kanunu kapsamında tutuklanmış, kısa süre sonra serbest bırakılmıştır. Türkiye'nin komünizm meselesi ile Türk Sovyet ilişkilerini birbirinden ayrı değerlendirmesi işe yaramamış bu tutuklama anlaşmazlıklara neden olmuştur.[588] Sovyetler Türk Hükümeti'nin aldığı tedbirleri eleştirmekten, geri durmamışlardır.

1924 senesi, Sovyetler Birliği için yeni bir karışıklık dönemi oldu. Lenin'in ölümü ile iktidar mücadeleleri başladı. Ruslar bir süre bu iktidar mücadeleleri ile meşgul oldular. Josef Stalin iktidarı ele geçirdikten sonra "tek ülkede sosyalizm" tezi ile dış politikasını ulusal çıkar temelinde şekillendirme başladı.[589] Aynı zamanda Sovyetler Birliği uluslararası alanda tanınmak için çalışmalara başladı. Bu çalışmalar sonunda, İngiltere ve Fransa 1924 Mayısına kadar Sovyetler Birliği'ni tanımıştı.[590]

Sovyetleri tanıyan Fransız hükümeti, Almanlarla da ilişkileri düzeltme yoluna gitti. Ama savaştan yenik çıkan Almanya'yı yanlarına çekmek isteyen Batılı devletler 1925 sonunda Lokarno Anlaşmalarını imzaladı.[591] Lokarno sisteminde Almanya'nın doğu sınırları garanti kapsamı dışında kalıyordu. Almanya'nın Doğu sınırlarında hareket serbestisi kazanması Sovyetleri endişelendirmeye başladı.[592]

Türkiye'de ise Lozan sonrası, savaşın izlerini silmek ve yeniden yapılanmak için uğraşılıyordu. Ankara başkent oldu, halifelik kaldırıldı, 1924 Anayasası kabul edildi. Lozan'dan kalan sorunların çözümü için ilgili devletlerle müzakereler başladı.[593] Musul meselesi için İngiltere ile ilişkiler iyice gerilmişti. Fransızlarla Suriye sınırı sorun oluyordu, Yunanistan ile nüfus mübadelesi de sorunlu yürüyordu.[594] Lozan'a göre Irak sınırında anlaşılamazsa konu Milletler Cemiyeti tarafından çözülecekti. İstanbul'da İngiltere ile yapılan görüşmelerde sorun çözülemeyince Milletler Cemiyeti devreye girdi. Ne var ki Türkiye Milletler

[588] Kamuran Gürün, a.g.e., s.106
[589] Faruk Sönmezoğlu, "1923- 1938 Dönemi Türk Dış Politikası Uluslararası Durum", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s.151
[590] Kamuran Gürün, a.g.e., s.107
[591] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 98
[592] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.169
[593] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 98
[594] Kamuran Gürün, a.g.e., s.109

Cemiyeti'nin üyesi değildi. Üstelik Cemiyet İngiltere'nin istekleri doğrultusunda karar alıyordu,[595] Türkiye bu dönemde Millî Mücadele zamanındaki gibi yalnızdı, hiçbir Batılı devletten destek göremiyordu.[596] Sovyetler Birliği, Musul meselesinde Türkiye'nin yanında durmuş, Çiçerin Paris'te yaptığı konuşmada Milletler Cemiyeti'nin Musul kararını kınamıştır.[597]

Milletler Cemiyeti'nin İngiltere kontrolünde olması Türkiye'yi Sovyetlere daha da yaklaştırırken, Müttefiklerle Almanları birbirine yaklaştırmayı amaçlayan Locarno Antlaşmaları da Sovyetleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır.[598]

3.5. İki Anti-emperyalist Devletin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları

Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin, uluslararası politikada güvenlik arayışı ortak sorunlarıydı.[599]

Sovyetler Birliği de Almanya ile 1922 yılında Rapollo Antlaşmasını imzalayarak, Almanlarla yakınlaşmış, böylece Almanya'yı Batılı devletlerden ayırmıştı.[600] 1925 yılında İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslavakya ve Almanya'nın Locarno Antlaşmalarını imzalamasıyla Almanya'yı Batılı devletlerden ayırma siyaseti başarısızlıkla sonuçlanmış oldu ve Almanya'yı, Sovyetlerden uzaklaştırdı.[601]

Locarno Antlaşmaları ile Almanya'nın doğu sınırlarında serbestlik kazanması Sovyetler Birliği'ni endişelendirmişti. Türkiye de İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Akdeniz'de serbestlik kazanacağı düşüncesiyle endişeleniyordu.[602] Locarno dönemine kadar diplomatik tanınma sorunlarını halletmiş olan Türkiye ve SSCB dış politikada yalnızlıktan kurtulma ve güvenliğini artırma arayışı içine girdi.

Türkiye, bu dönemde, Balkan ülkeleri ile ilişkilerini yeniden kurmuş, Arnavutluk, Bulgaristan, Yugoslavya ile birer dostluk antlaşması imzalamıştır.[603]

---

[595] Rifat Uçarol, a.g.e., ss.735-736
[596] Kamuran Gürün, a.g.e., s.109
[597] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 99
[598] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s. 77
[599] A. Suat Bilge, a.g.e., s.103
[600] Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994),* İstanbul, İmge Yayınevi, 2013, s. 40
[601] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s. 77
[602] Kamuran Gürün, a.g.e., s.116
[603] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s.99

1928 yılında hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği, silahsızlanma konferansına katılmış, ayrıca uluslararası sorunların savaş yoluyla çözülmesini yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'na katılmıştır.[604]

1929 yılında Locarno sitemine tepki olarak Türkiye, İran, Polonya, Estonya, Letonya, Litvanya ile birlikte saldırmazlık paktı olan Litvinov Protokolü'nü imzalamışlardır. [605]

Milletler Cemiyeti'ne ise Türkiye 1932 yılında, Sovyetler Birliği de 1934 yılında üye olmuştur.[606]

Türkiye-İran ilişkilerinde 1928 tarihli dostluk antlaşması ve sınır hattının tayini antlaşması ile ilişkiler gelişmiştir.[607]

Amerika ile Lozan görüşmeleri sonrasında 6 Ağustos 1923'te bir genel antlaşma yapılmıştı.[608] Bundan sonra ilk diplomatik ilişkiler 1927'de kurulmuş, 1 Ekim 1929 tarihinde ilk ticaret antlaşması imzalanmıştır.[609]

3.6. 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın İmzalanması

Musul Sorunu, Milletler Cemiyeti'nin dayattığı sınırlar kabul edilerek sonuçlanmıştı. Bu konudaki anlaşmazlık sürerken ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanması Türkiye'yi hem iç politikada hem dış politikada güç durumda bırakmıştı. Lozan'dan kalan sorunların müzakerelerinde tamamen yalnız kalan Türkiye, Sovyetler Birliği'ni bir destek merkezi olarak görüyordu. Locarno Antlaşmaları da Akdeniz'de İtalyan tehdidini ortaya çıkarmıştı. Sovyetler Birliği de Locarno Sistemi'nden endişe duymaya başlamıştı. Diplomatik tanınmayı elde etmişti ama Batı'daki yalnızlığı devam ediyordu.[610] Türkiye'nin Batılı Devletlerle Lozan'dan kalan sorunları yavaş yavaş çözüyor ve ilişkileri normalleştiriyor olması ise, hala Türkiye'de komünist ideolojiyi yayma olanağı arayan Sovyetleri rahatsız ediyordu.[611]

1925 yılında İngiltere'nin yarı sömürgesi olan Çin ayaklanmıştı. Eskiden beri Sovyetlerin Anadolu'daki komünizmi yayma faaliyetlerinden rahatsız olan Türkiye ise

[604] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s.80
[605] Faruk Sönmezoğlu, "1923- 1938 Dönemi Türk Dış Politikası Uluslararası Durum" …, s.151
[606] Mitat Çelikpala, "1923- 1938 Dönemi Türk Dış Politikası Sovyetler Birliği ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s.207
[607] Rifat Uçarol, a.g.e., s.751
[608] Fahir H. Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, Ankara: TTK Basımevi,1991, s.89
[609] Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri…,* s.113
[610] Salim Gökçen, a.g.m, s. 123
[611] Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası,* İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013, s.37

bu ayaklanmada Sovyet hükümetinin parmağı olduğu söylentileri üzerine Türkiye'deki komünistleri tutuklamıştır. Komünist tutuklamalarından rahatsız olan Sovyetler, Batılı Devletleri'n Türkiye'nin Rusya içindeki Türk toplulukları üzerindeki nüfuzundan faydalanarak, karşı harekete geçecekleri endişesi yaşamış ve bunu engellemek için harekete geçmiştir. Türk toplulukları arasında kopukluk oluşturulması Türkiye'nin bu halklar üzerindeki görünmez gücünü yok etmek anlamına geleceği için, SSCB içindeki, Türk boyları bu dönemde Kazak, Kırgız, Başkurt gibi ayrı ayrı milletler haline getirilmiştir. Bu bölgelerde özel yerleşim alanları belirlenerek Rus göçmenleri yerleştirilmiş, Kafkasya'da ise Türkiye ve Azerbaycan'ın ilişkisini kesmek için araya Ermenistan yerleştirilmiştir. Böylece Enver Paşa'dan beri Rusların endişe ettiği Türk (Turan) Birliği'nin gerçekleşmesi ve Batılıların Türkiye aracılığıyla Rusya içlerine müdahalesi kısmen engellenmiştir.[612]

Rusya'da bu düzenlemeler yapılırken, Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin Musul Meselesi görüşülüyordu. Bu sırada Güneydoğu Anadolu'da bir Kürt ayaklanması çıktı. İngiltere bu isyandan oldukça fayda sağladığı için İngiliz desteğine dair kanıt bulunmamasına rağmen ayaklanmanın İngiliz istihbarat ajanlarınca Türkiye'yi iç politika ile meşgul ederek Musul'da istediğini almak amacıyla çıkarıldığı kabul edilmiştir.[613] Fakat bu isyanın, İngilizlerle ilgisinin olmadığı, Türkiye'nin İngiltere ile arasının daha da açılarak Milletler Cemiyeti'ne girmesinin engellenmesi ve Sovyetlerle bir dostluk antlaşması imzalamasının garanti edilmesi için Ruslar tarafından çıkarıldığına dair iddialar da mevcuttur. İsyan sırasında "Pravda" gazetesinde, Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürt devletleri ihdas eden haritalar yayınlanmıştır.[614] Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin İtalya ile, Türkiye aleyhine bir pakt yaptığı haberleri çıkmaya başlamıştır.[615] Böylece uluslararası güvenlik sorunları artan Türkiye, tehditleri bertaraf etmek için Sovyetlerle bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamaya yaklaştırılmıştır.

Mehmet Perinçek'e göre: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırmak için sınıra asker sevk ettiği, sonra da Türkiye'ye karşı İtalya ile gizli bir antlaşma yaptığı haberleri, Türk- Sovyet yakınlaşmasını engellemek için emperyalist devletler

[612] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss.30-31
[613]İlhan Uzgel, "1923-1939 Göreli Özerklik I: Batı Avrupa'yla İlişkiler", Kurtuluş Yılları Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt:I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 266
[614] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 33
[615] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 98

tarafından çıkarılmıştır.[616] Fakat Şeyh Sait İsyanını Türk Hükümeti'nin kolayca bastırabilmesi, o zamanlar Kafkas sınırında bekleyen 40-50 bin askerin tamamının, Sovyetlerin verdiği teminat üzerine, bölgeye sevk edilmesiyle olmuştur.[617] Türk Hükümeti'nin bu garantiye ihtiyaç duyması ve Kafkas sınırında çok sayıda asker bulundurması, söylentileri ciddiye aldığını göstermektedir. 1932 yılında Japonya tehlikesi nedeniyle Uzakdoğu'ya Kafkas Ordusu gönderilmiştir. Bu da o zamana kadar Sovyetlerin ordusunu Kafkasya'da tuttuğuna işaret eder.[618] Aslında Rusya da isyandan İngiltere gibi karlı çıkmıştır. Türkiye'nin İngiltere ile arasında gerginlik artmış, Rusya içlerindeki Türk unsurlarına da İngiltere'nin desteği ile, müdahale şansı kalmamıştır.

Antlaşmanın imzalanması için teklif Rusya'dan gelmiştir. Ruslar uluslararası ilişkilerde inisiyatifi ellerinde bulundurmak istedikleri için her zaman teklifin karşı taraftan gelmesini istemişlerdir. Bu politika gereği teklif Ruslardan gelmiş olsa bile, karşı taraftan gelmiş gibi göstermişlerdir. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, teklifi Rusya'nın yaptığı, Türkiye'den beklemediği tek antlaşmadır.[619]Eylül 1924'de Ankara Büyükelçisi Suritz tarafından İsmet Paşa'ya iletilmiştir.[620]

Kamuran Gürün, 1924 yılı başlarında İsmet Paşa'nın mektuplarından iki ülke arasında ilişkileri geliştirme isteğinin anlaşıldığı halde, Eylül'e kadar beklenmesini, o dönemde İngiltere ve Rusya arasında yapılması muhtemel bir ticaret antlaşmasına bağlamıştır.[621] 1925-1927 yılları arasında Sovyet Hükümeti tüm komşuları ile saldırmazlık antlaşması imzalamıştır. 1927'de İngiltere ile diplomatik ilişkiler koptuğunda çevresinde İngiltere ile koalisyon yaparak Sovyetlere saldırma ihtimali olan bir ülke bırakmamıştır. [622] Kamuran Gürün'ün de işaret ettiği gibi, Sovyet- İngiliz antlaşması yapılabilmiş olsaydı, Türkiye ile bir dostluk antlaşmasına gerek kalmayacaktı.

İngiltere, bu antlaşmayı engellenmek için son anda bir girişimde bulundu. Yunan Hükümeti Türkiye'yi, Locarno antlaşmalarına birlikte katılabilmek için Balkan devletlerinin işbirliğine katılmaya davet etti. Türk Hariciyesi bu teklifi reddetti.[623]

---

[616] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…, s.*170
[617] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 284
[618] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss. 285-286
[619] Kamuran Gürün, Türk *Sovyet İlişkileri (1920-1953) …,* s. 113
[620] Erel Tellal, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 315
[621] Kamuran Gürün, Türk *Sovyet İlişkileri (1920-1953) …,* s. 113
[622] Raşit Tacibayev, a.g.e., s.36
[623] Raşit Tacibayev, a.g.e., s.36

Bu ortamda Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925 tarihinde, 1921 Antlaşmasını temel alan bir Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması imzalanmıştır.[624] Antlaşma üç madde, üç protokol ve bir gizli mektuptan oluşmaktadır. [625] Antlaşma metni şöyledir:

"*Madde 1: Bağıtlı taraflardan herhangi birine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe, bir askersel eylemde bulunulduğunda, öteki bağıtlı taraf, birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeği yükümlenir.*

Madde 2: Bağıtlı Taraflardan her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmağı yükümlenir. Bağıtlı Taraflardan her biri üçüncü bir ya da birkaç devletçe, öteki Bağıtlı Tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da siyasal nitelikte hiçbir anlaşmaya ve bunun gibi, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki Bağıtlı Tarafın kara ve denizden güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da anlaşmaya katılmamağı yükümlenir. Bundan başka, Bağıtlı Taraflardan her biri, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki Bağıtlı Tarafa karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir.

Madde 3: İş bu Antlaşma onaylanır onaylanmaz yürürlüğe girecek ve yürürlük süresi 3 yıl olacaktır. İleride Bağıtlı Taraflardan biri, sözü geçen sürenin bitiminden 6 ay önce Antlaşmaya son vermek istediğini bildirmezse, Antlaşma kendiliğinden bir yıl süre ile uzatılmış sayılacaktır."[626]

Birinci Protokol ile taraflara bu antlaşmanın sınırları dışında üçüncü devletlerle ilişkilerde serbestlik verilmiştir. İkinci protokol ile, devletler arasında öteki bağıtlı tarafa yöneltilebilecek olan tüm ekonomik ve parasal antlaşmaların bu Antlaşmanın 2. maddesindeki "*siyasal nitelik*" teriminin kapsamına girdiği kabul edilmiştir. Üçüncü protokol ile taraflar, aralarında diplomasi ile çözülemeyecek hususların çözümü için görüşmelere girişmeyi yükümlenmiştir.[627]

Antlaşma sırasında Çiçerin, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a gizli bir mektup vermiştir. Mektup şöyledir:

"Sayın Bakan, Bugün iki Hükümet arasında imzalanan Antlaşmayı bütünleyici nitelikte olmak üzere, 16 Mart 1921 günü Moskova'da yapılan Antlaşmadan beri iki taraf arasında süregelen içten dostluğun bozulmayacağını ve bunun Bağıtlı Taraflardan birisinin üçüncü bir ya da birkaç devletle savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere temel olacağını belirtmek isterim. (...)" [628]

İsmail Soysal, bu mektubun tek taraflı verildiğini, fakat Türkiye ile İngiltere arasında gerginliğin devam etmesi, İtalya'nın da Türkiye'ye yönelik tehdidi göz önüne

[624] İsmail Soysal, a.g.e., s 276
[625] Erel Tellal, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 315
[626] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, ss. 276-277
[627] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, ss. 277-278
[628] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 278

alındığında, Türk Hükümetince yetersiz de olsa Sovyetlerden elde edilen bir güvence olduğunu belirtmiştir.[629] Rusya ile ilgili çıkan haberler, Türk sınırına asker yığması ve benzeri gelişmeler, Türkiye'yi hem Batı'ya karşı hem de Rusya'ya karşı güvenlik arayışıyla bu antlaşmayı imzalamaya itmiştir.

Antlaşma sabote edilmesinden çekinildiği için imzalandıktan 5 gün sonra basına açıklanmıştır.[630] 1925 Antlaşması hem Türkiye'nin hem de Sovyetlerin imzaladığı ilk saldırmazlık antlaşmasıdır. Sovyetler bundan sonra Afganistan, Litvanya ve İran ile de aynı şekilde saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.[631]

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk), Meclis toplantısında yaptığı konuşmada, Rusya ile ilişkilerin tespit edilen esaslar üzerinden samimi bir şekilde ilerlediğini, sınır, ticaret ve ikamet görüşmelerinin de olumlu yolda geliştiğini söylemiştir.[632]

Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı Maxim Maximovich Litvinov ise, Pravda Gazetesi'nde çıkan demecinde: Türk- Sovyet antlaşmasının tamamen barışa hizmet ettiğini, Milletler Cemiyeti ve Locarno Antlaşmaları ile korunamayan barışın ancak bu gibi antlaşmalarla korunabileceğini söylemiştir. [633]

Dimitri Vandov'a göre: Bu Antlaşma, İngiliz ve İtalyan emperyalistlerinin Türkiye'ye yönelik yeni provokasyonlarına ve askeri saldırı denemelerine karşı mücadelede Türkiye'nin uluslararası durumunu sağlamlaştıran güçlü bir etkendir. Türk- Sovyet ilişkilerinin gelişmesini sağlam temellere oturtarak her yönüyle ileriye doğru gelişmesini sağlamıştır.[634]

Türk ve Sovyet gazeteleri antlaşmayı büyük bir coşkuyla duyurmuştur. Avrupa basını ise antlaşmanın konusunun başka ülkelere karşı olduğunu belirterek pek de önem taşımadığı kanısını yaymaya çalışmıştır.[635] Antlaşmanın yapıldığı dönemde Türkiye, Komünist Parti'yi kapatmış, bütün üyelerini de tutuklamıştı ancak bu olay Sovyetler tarafından görmezden gelinmiştir.[636]

Sovyetlerin Locarno yalnızlığı, Türkiye'nin ise Musul sorunu ve Milletler Cemiyeti'nde İngiltere'nin rolü, ayrıca Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye karşı izlediği

---

[629] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 273
[630] Cenk Şen, a.g.t., s. 58
[631] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 117
[632] Dimitır Vandov, a.g.e. s. 101
[633] Salim Gökçen, a.g.m., ss. 128
[634] Dimitir Vandov, a.g.e., ss. 98-99
[635] Dimitır Vandov, a.g.e., ss. 99-101
[636] Salim Gökçen, a.g.m., s. 128

politikalar, iki ülkeyi uluslararası alanda yalnız bırakmıştı. 1925 Antlaşması ile ilişkilerin gelişimi pekiştirilmiş, Türk-Sovyet ilişkileri, uluslararası konjonktürün zorlamaları ve güvenlik kaygıları nedeniyle dostluğa evrilmiştir. Antlaşmanın etkileri hemen görülmeye başlanmış diplomatik ve ticari ilişkiler önemli ölçüde gelişmiştir.

1925 Antlaşması, 1929, 1931 ve 1935 yıllarında uzatılmış. 1945'te Sovyetler Birliği tarafından fesih bildirimi yapılmış ve feshedilmiştir.[637]

3.7. Türk -Sovyet Ekonomik İlişkileri

3.7.1. 1927 Ticaret Antlaşması

1925 Antlaşması'ndan sonra 1926 yılında Ankara'da Sovyet Büyükelçiliği'nin yeni binası açıldı. 31 Mayıs 1926 tarihinde,1921 Moskova ve Kars antlaşmalarıyla belirlenen iki ülke arasında sınırların ayrıntılı şekilde belirlenmesine ilişkin protokol imzalandı. 1927 Haziran'ında sınırda bulunan sulardan ortak yararlanma antlaşması yapıldı.[638]

1922'den beri SSCB ve Türkiye arasında süregelen ticaret temsilcilikleri sorunu, ticaret mallarına getirilen gümrük kısıtlamaları ve Odesa Limanının Türk ticaret mallarına kapatılmasından kaynaklanan sorunlar, 1927 yılında yapılan Ticaret Antlaşması ile çözüldü.

13 Kasım 1926 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Odesa'da Çiçerin ile buluşmuştur. Tevfik Rüştü Aras Çiçerin'i Türkiye'ye davet etmiş, daveti kabul eden Çiçerin'in uzun yolculuk yapamaması nedeniyle görüşme Odesa'da yapılmıştır. Odesa'da Aras ve Çiçerin arasında bütün siyasi ve ekonomik sorunlar konuşulmuştur. Başlıca görüşme konuları: Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği ve İngiltere ile ilişkileri, İtalya'nın Akdeniz'de güvenliği tehdit eden politikaları, ekonomik sorunlar ve bir ticaret antlaşması yapılmasıdır. 1925 Paris Antlaşması'nda görüşülmeyen konular da bu görüşmede ele alınmıştır.[639]

Odesa görüşmelerindeki olumlu havadan sonra ekonomik sorunların görüşülmesi ve bir ticaret antlaşması yapmak amacıyla taraflar 1927'de Odesa'da tekrar bir araya gelmiştir. 11 Mart 1927 tarihinde, iki ülke arasında Ticaret ve

[637] Erel Tellal, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 316
[638] Dimitır Vandov, a.g.e., s. 101
[639] A.Suat Bilge, a.g.e.,ss.101-102

Seyrisefain Antlaşması imzalanmıştır.[640] Antlaşma ile Türkiye-Sovyetler Birliği arasında ticari ilişkiler resmileşmiştir. [641]

Antlaşma'ya göre:

1-SSCB'nin Türkiye'deki ticari temsilciliklerinin statüsü yeniden düzenlenmiş ve bunlar diplomatik dokunulmazlık kazanmışlardır. İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya, Eskişehir'de ticari temsilcilik açabilmesi karar altına alınmıştır.

2- Taraflar üçüncü bir devlete gönderilecek ticaret mallarının kendi ülkelerinden gümrüksüz geçişini kabul etmişlerdir. Böylece Türk mallarına Batum'dan transit geçiş hakkı verilmiş oluyordu.

3-Türkiye'nin SSCB'ye ihracatına yıllık değer sınırlandırılması getirilmiştir.[642]

Antlaşmanın imzalanması ile üç yıl içinde Türk-Sovyet ticareti iki kat artmıştır. Ekonomik buhran nedeniyle Türk parasının değer kaybettiği dönemde, Vneştorgbank Türk Hükümeti'nin kurduğu banka konsorsiyumlarına katılmış, 1928 yılında da Sovyet dış ticaret kurumları, Türk mallarını almak için Türk Bankalarına 6.000.000 dolarlık para yatırmıştır. Böylece Türk parasının değer kazanması desteklenmiştir.[643]

Antlaşma ticaret hacmini artırmış, fakat bazı sorunları çözmekte yetersiz kalmıştır. İki tarafta dünyada ortaya çıkan ekonomik bunalımdan etkilenmemek ya da en az zararla kurtulmak için kendi menfaatlerini önde tutmuştur. Bu nedenle antlaşma bazı dönemlerde göz ardı edilmiştir.[644] Ruslar zaman zaman gönderilen Türk mallarının içine özellikle derilerin arasına yabancı mallar karıştırıldığını iddia ederek, ticareti durdurmuştur. Türkiye ise gönderilen malların tamamının Türk malı olduğunu, Rus gümrük memurlarının malları beklettiğini ya da geri gönderdiğini ya da yüksek vergilerle kabul ettiğini söylemiştir. Türkiye, Rus gümrük memurlarını, rüşvetle ve haksız kazanç elde etmekle suçlamış, konu ile ilgili bir araştırma komisyonu kurulmuş ama bir sonuç alınamamıştır.[645]

Antlaşma'nın ihtiyacı karşılayamaması üzerine, Rus Dışişleri Komiserliği Şark Genel Müsteşarı M. Karahan'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında 6 yıllık yeni bir ticaret

---

[640] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s.79

[641] İlyas Kamalov, "1920-30'lu Yıllarda Gelişen Türk-Rus Ekonomik Münasebetler", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010), cev. yay.haz. İlyas Kamalov,İrina Sivistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2011,s. 226

[642] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s. 79

[643] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* ss. 192-193

[644] Cenk Şen, a.g.t., s 68

[645] Tuğba Korhan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt I, Sayı 24,2012, ss. 91-104

antlaşması daha yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre: ticaretin bankalar aracılığı ile yapılması kararlaştırılmış. İki ülke arasındaki ticarette Ziraat Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, görevlendirilmiştir.[646]

Rus ticari temsilcisi Soksovi'nin raporuna göre: 1929 yılında üç yıllık ticaret hacmi 10.000.000 doların üzerine çıkmıştır. Türkiye o yıl toplam ithalatının %6.43'ünü Rusya'dan yapmıştır. Toplam ihracatının ise %3.49'unu Rusya'ya yapmıştır.[647]

1931 yılında yapılan uzatma protokolüyle, Rusya Türkiye'den her yıl 15.000.000. Dolar mal satın almayı taahhüt etmiştir. Bu meblağın 500.000 Doları'nın Doğu illerinden karşılanması kararlaştırılmıştır.*"*[648]

Dünyada ekonomik krizin yaşandığı bir dönemde yapılan ticaret antlaşması Türkiye'nin ekonomisine az da olsa ferahlama getirmiş, Türkiye'nin buhran yıllarını kolay atlatmasını sağlamıştır.

3.7.2. 1929, 1925 Antlaşmalarının Uzatılması Protokolü

Türkiye, 1929 yılında, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ile sorunlarını büyük ölçüde halletmiş, diplomatik ilişkilerini normalleştirmişti. Sovyetler Birliği ile ilişkilerde 1925 Antlaşması'ndan sonra istikrarlı devam etmekteydi. Bu dönemde karşılıklı ziyaretler ve geziler yapıldı. Bunlardan bir tanesi de Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'ın Ankara'ya gelmesidir.

Türkiye'nin Batılı Devletlerle arasında yakınlaşma ve diplomatik ilişkilerin gelişmesi, Sovyetler Birliği'ni endişelendirdi. Türkiye'yi kaybetmek istemeyen Rusya, Türk-Sovyet dostluğunu güçlendirmek için, Karahan'ı Türkiye'ye gönderdi. Hariciye Komiser Yardımcısı Karahan, 12 Aralık 1929'da İstanbul'a, bir gün sonra da Ankara'ya gelmiştir.[649]

Litvinov, 4 Aralık 1929 tarihinde Merkez Komitesine verdiği raporda, Karahan'ın Türkiye gezisinin amacının, Sovyetler Birliği'nin değişmez dostluğunu şahsen teyit etmek olduğu söylemiştir.[650] İki ülke de 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı karşılıklı çıkarlarına aralarındaki ilişkilerin düzgün ve dostane

[646] Tuğba Korhan, a.g.m., s 96
[647] Tuğba Korhan, a.g.m., s. 97
[648] Tuğba Korhan, a.g.m., s .97
[649] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s.81
[650] A. Suat Bilge, a.g.e., s.105

sürdürülebilmesi için uzatılması konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Bu amaçla Türkiye'den Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, Sovyetlerden ise SSCB Halk Komiseri Yardımcısı Karahan bu iş için atanmıştır.[651]

Karahan, 13 Aralık 1929 tarihinde Ankara'ya gelmiş, Türk ve Sovyet basınında bu ziyaret, bir Türk-Sovyet Dostluk Bayramı şeklinde anlatılmıştır. Karahan, Ankara'da Başbakan İsmet İnönü, Meclis Başkanı Kazım Paşa, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ve sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile görüşmüştür.[652] Antlaşma 1928'de otomatik uzamıştı. 1929'da bu anlayış değişmiş Antlaşma hükümlerine müdahale edilmiştir.[653]17 Aralık 1929'da Tevfik Rüştü Aras ve Karahan tarafından uzatma protokolü yapılmıştır.[654] 1925 Antlaşması'nın ayrılmaz bir parçası sayılan Protokol'ün maddeleri şöyledir.

> *"Madde 1: 1925 Antlaşması sona erme gününden başlayarak iki yıl süre ile uzatılmıştır. Taraflardan antlaşmayı bitirmek isteyen herhangi biri sürenin bitiminden 6 ay öncesinden diğer tarafa haber vermezse, antlaşma kendiliğinden 1 yıl uzayacaktır".*[655]
>
> *Madde 2: "Taraflardan her biri, kendisi ile öteki tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşusu olan başka devletler arasında, yayınlanmış vesikalar dışında hiçbir taahhütte bulunmadığını açıklar. Taraflardan her biri öteki tarafa bildirmeksizin onun kara yahut denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasi antlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi antlaşmaları ancak söz konuşu tarafın onaması ile yapmayı üstlenir. Şüphesiz bu devletlerle tabii ilişkilerin kurulması yahut sürdürülmesi maksadına yönelik olan ve yayımlanacak bulunan vesikalar yukarıdaki taahhüdün dışındadır."*[656]

Gizli Protokole göre belirlenen devletler şunlardır. Türkiye'nin komşuları: İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan ile İtalya, İngiltere ve Suriye adına davranan makam (Mandater Fransa), SSCB'nin komşuları: İran, Afganistan, Çin, Moğolistan, Japonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya ve İngiltere İmparatorluğu.[657]

İkinci maddenin, 1925 Antlaşması'nın 1. maddesindeki hareket serbestisini kısıtlayıcı hükümler içerdiği görülmektedir.[658] Bu madde ile Türkiye'nin, Rusların onayı olmadan İngiltere, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan ile antlaşma yapması

---

[651] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 279
[652] Dimitır Vandov, a.g.e., s. 103
[653] Kamuran Gürün, a.g.e., s.124
[654] Salim Gökçen, a.g.m., s. 128
[655] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s.279
[656] Kamuran Gürün, a.g.e.,.124
[657] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 280
[658] Salim Gökçen, a.g.m., s. 130

engellenmiştir. Ekim 1929'da İngiltere'nin Akdeniz filosunun İstanbul'a gelmesi, Atatürk tarafından kabul edilmesi ve Türkiye'nin İngiltere ile artık aşikâr olan yakınlaşma isteği, Ruslara önlem alma ihtiyacı hissettirmiştir. Çünkü Rusya'nın İngiltere ile diplomatik ilişkileri 1929'da yeniden kurulmuş olsa da eski yakınlığı bulamamıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin Balkan Birliği kurma ihtimali vardı. Rusya'nın Romanya'nın dahil olabileceği bir paktı kabul etmesi mümkün değildi. Ayrıca diplomatik bilgilerin kendisine verilmediğinden şikâyet eden Ruslar, bu madde ile bu bilgileri doğrudan isteme hakkına sahip olmuştur.[659]

3.7.3. Prof. Orlof Kurulu'nun Türkiye'ye Davet Edilmesi

Türkiye Rusya ekonomik ilişkilerinde, Orlof kurulu raporunun önemli bir yeri vardır. 1932 yılında gerçekleşen İsmet İnönü'nün Moskova ziyaretinin siyasi nedenlerin yanında ekonomik hedefleri de vardı. Bu ziyaret Türkiye'de devletçilik politikalarında etkili olmuştur.

1929 yılı ekonomik buhranının etkisiyle, Türkiye'de devlet müdahaleciliğinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek olan devletçilik politikaları, daha çok devlet yöneticilerinin ekonomiyi düzenleme eğiliminden ortaya çıkmıştır.[660]

İzmir İktisat Kongresi'nde, kongreye katılanlar devletten, ekonomik alandaki beklentilerini açıkça dile getirmişlerdi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti yöneticileri de 1929 dünya ekonomik krizinden önce, karma ekonomi modelini ve devletin girişimci olarak ekonomiye doğrudan katkısını benimsemişlerdi. Ancak ekonomik gelişmeler devletin ekonomiye müdahalesini zorunlu hale getirdi. Ekonomide, sermaye birikimi yoktu, teknoloji yoktu, Türk unsurdan oluşan bir girişimci sınıfı yoktu. Dönemin ekonomik şartlarında gelişme sadece devletin desteği ile olabilirdi. [661]

Devlet zaten güçsüzdü,1929 krizinin ekonomiye etkileri de eklenince, liberal ekonomi başarılı olamadı. Bu dönemde Türk yöneticilerde yeni ekonomik model arayışı vardı.[662] Stalin 1928 yılında 5 yıllık bir ekonomi planı uygulamaya koymuştu,[663] 1929-1932 yılları arasında uygulanan birinci beş yıllık plan, halkın

[659] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 1273
[660] İlhan Keser, *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 90
[661] İlhan Keser, a.g.e., ss. 90-91
[662] Temuçin Faik Ertan, "İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (*I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, cev. yay. haz. İlyas Kamalov, İrina Sivistunova, Ankara,2011, s. 211-212
[663] Hakkı Uyar, a.g.e., s. 27

ekonomik refahına önemli bir katkı sağlamasa da sanayileşme bakımından Sovyetleri güçlendirmiş, bu dönemde Sovyetler Birliği savaş tehlikesine karşı silah sanayisini kurmuştu.[664] Böylece Sovyet Rusya 1929 krizinden etkilenmemişti. Ekonomik model arayışında olan Türkiye'de de Sovyet sistemi merak ediliyor, deneyimlerinden yararlanma ihtiyacı hissediliyordu.[665]

Bunun üzerine, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği için 1927 yılında dünyada ilk defa 5 yıllık kalkınma planı hazırlayan Prof. Orlof Başkanlığındaki heyet 1929 yılında Türkiye'ye davet edilmiştir. Kuruldan, Türk ekonomisi ve sanayisi hakkında bir rapor hazırlaması istenmiştir. Kurul raporunu 1932 yılında tamamlamıştır. Bu rapor Türkiye'nin 1932 ve 1936'da hazırladığı ilk iki sanayi planının temellerini oluşturmuştur. [666]

Türkiye'de kurulması gerekli sanayi kuruluşları ile ilgili raporu Celal Bayar, "Sınai Tesisat ve İşletme Raporu" adı altında Başbakana sunmuştur. Bu rapor 17 Haziran 1934'de "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" olarak Sovyet desteği ile uygulamaya konulmuştur.[667] Bu planla 1931 yılından itibaren benimsenen ılımlı devletçilik terkedilerek daha kökten bir ekonomi modeline geçilmiştir.[668]

3.7.4. Prof. Orlof Kurulu'nun Raporu'nun Türkiye'nin Devletçilik Politikasına Etkisi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomi modeli için tam olarak liberal denilemeyeceği gibi devletçi de demek mümkün değildi. Fakat millileştirme çabaları dikkat çekiyordu. [669] Devletçilik politikasının benimsenmesinin sosyal nedenleri vardı. Yıllarca süren savaşlardan sonra yetişmiş insan gücü kalmamıştı. Az sayıda yetişmiş insanla devlet yönetiliyordu. Özel teşebbüsü ortaya koyacak, yeni bir nesil yetişinceye kadar devletçilik tercih edilmeliydi.[670] Atatürk, Ekim 1930'dan Mart 1931'e kadar yaptığı yurt gezilerinde memleketin düşmandan kurtarıldığını ancak halkın sefaletten

[664] Hakkı Uyar, a.g.e, s. 27
[665] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 211-212
[666] Mustafa Albayrak, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının Hazırladığı İlk Raporun (1951), Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XX, Sayı: 58, Mart 2004, s. 131
[667] İlhan Keser, a.g.e, ss. 102-103
[668] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.188
[669] Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm: Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", *AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 18, Ankara, 1996, s.102
[670] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi…,* s.44

kurtarılamadığını görmüştü. Liberal ekonomi uygulayan ülkeler 1929-1932 Ekonomik Buhranından en çok etkilenen ülkeler olmuştu. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını liberal ekonomi ile gerçekleştiremeyeceği belli olmuştu. Teşvik-i Sanayi Kanunu istenilen gelişmeyi gösterememiş başarısız olmuştu. Devlet ekonomiye müdahale edip önlem almalıydı.[671]

Yeni Ekonomi Politikası, ilk defa İsmet Paşa'nın 1930 yılında Sivas'ta yaptığı konuşmada dile getirilmiştir.[672] Atatürk'te yurt gezilerinden sonra 27 Ocak 1931'de İzmir'de yaptığı konuşmada devletin ekonomiye müdahale etme mecburiyetini dile getirmiş, parti programının demokratik halkçı olduğunu fakat ekonomi programının yaratılışından devletçi olan halka mutabakat halinde devletçi olduğunu söylemiştir.[673]

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı temel ilkesini yayınlamıştır. Bu bildiri de "Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik, İnkılapçıdır denilerek devletçilik parti programında yer bulmuştur. [674] Devletçilik ilk olarak vatandaş için medeni bilgiler kitabında tanımlanmıştır. Bu tanıma göre: demokrasiden ayrılmamak esas kabul edilmiştir. Fakat içinde bulunulan şartlara devletçilik prensibine bağlı olmak uygun düşmektedir. Bu devletçilik, Sosyalizm, Kollektivizm ve Komünizm gibi özel teşebbüse meydan bırakmayan bir sistem değildir.[675]

Prof. Orlof Kurulu'nun Raporu'ndan sonra "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" uygulama konulmuş ve katı bir devletçilik politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde yöneticiler sosyalist olmadıklarını anlatmak için devletçiliğin tanımlayan açıklamalar yapmışlardır.[676]

1932 yılının mayıs ayında İsmet Paşa, Moskova seyahatinde sanayileşme girişimleri için teknik destek ve kredi desteği sağlamıştır. İsmet Paşa, planlı sanayileşmeye dayalı kalkınma modeli açısından incelemeler yapmış ve bir aşama kaydetmişti.[677] Daha sonra Orlof Kurulu'nun hazırladığı plan çerçevesinde Sovyetler Birliği'nden gelen teknik uzmanlardan kurulacak sanayilerin türü, teknolojisi ve yer seçimi konusunda yardım alınmıştır.

---

[671] Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm…, ss. 102-104
[672] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* TTK Yayınevi, Ankara,1984, s.285
[673] Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm…, s.104
[674] Bernard Lewis, a.g.e. s.285
[675] Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm" …, s.105
[676] Bernard Lewis, a.g.e., s. 285
[677] Ali Eşiyok, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", (Erişim) http://www.msydergi.com/uploads/dergi/108.pdf 23.06.2019 , s.93

Devletçilik politikaları ve sanayileşmenin planlama yolu ile gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği'nin rolünü İsmet İnönü anılarında anlatmıştır.[678]

Özetle İsmet İnönü şöyle demektedir: Ekonomik buhran dönemleri nedeniyle, 1932 yılında Rusya'ya yaptığı seyahatin başlıca hedeflerinden birisi plan meselesidir. Rusların planın kaynaklarını nerden bulduklarını, durumlarının ne olduğunu öğrenerek Türkiye'nin durumuna göre Rusların tecrübelerinden ne gibi neticeler çıkarılabilir bunları keşfetmeye çalışmıştır. Rusya'dan, planı Türkiye için uygulama kararı ile döndüğünü söyleyen İsmet Paşa, nihayet Orlof kurulunun Türkiye'ye gelerek 2-3 ay gibi bir zamanda uygulanması mümkün bir plan hazırladığını ve kuruldakilerin Türk yöneticilere demir-çelik endüstrisine girilmesi için telkinlerde bulunduklarını anlatmıştır.[679]

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı: Kimya, demir, çimento, seramik, cam, kükürt, süngercilik, kâğıt ve selüloz, kendir, kamgarn, pamuklu mensucat sanayilerini kapsamıştır. Bu sanayi alanları o dönemde Türkiye'nin toplam ithalatının %50'sini oluşturmaktadır. İlk plan, başarılı olunca ikinci beş yıllık plan hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Devletçi ekonomi modelinde Sümerbank, Etibank gibi birçok Kamu İktisadi Teşekkülü kurulmuştur.[680]

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda yaşadığı planlama deneyimi, Sovyetlerin de ilk planlama deneyimlerinden biri olmuştur. [681]Türkiye'de devletçilik, ihtiyaçtan kaynaklanan pragmatik bir seçenekti ancak uygulandığı dönemde hiçbir zaman sistematik olarak uygulanamamış, kurumsal bir açıklaması da yapılamamıştır. Devletçilik politikasında, özel girişim tamamen bir kenara itilmiyor aksine güçlendirilmesi amaçlanıyordu. Devlet ise yatırımlarını özel girişimin yetmediği alanlara kaydırıyordu. Atatürk, devletçiliği kısa bir geçiş süreci olarak görürken İsmet İnönü daimî bir politika olarak görüyordu, bu nedenle daha liberal bakış açısına sahip olan Atatürk, devletçilik uygulamalarının yönetilmesi için bir süre sonra ekonominin başına kendi düşüncesine yakın olan Celal Bayar'ı getirmiştir.[682] Atatürk ve İnönü

[678] Ali Eşiyok, a.g.m, s. 93
[679] İsmet İnönü, a.g.e., s. 275
[680] Mustafa Albayrak, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm…, ss. 106-108
[681] Ali Eşiyok, a.g.m, s. 93
[682] Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi,* İstanbul: Cem Yayınevi, 2008, ss. 150-151

arasındaki uygulamada ortaya çıkan fikir ayrılıkları daha sonra anlaşmazlık olarak uluslararası politikaya da yansımıştır.

3.8. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Briand-Kellogg Paktı'na Üyeliği

1925 yılında Fransa'nın, Almanya sınırlarının güvenliğinden endişe etmesi, Almanya'nın da Fransa ile ilişkilerini iyileştirerek tazminat ve tamirat borçlarının ödemelerinde kolaylık istemesi sonucu, iki ülke arasındaki ilişkiler yumuşamıştı. Bunun üzerine savaştan korunmak isteyen Avrupa Devletleri arasında Locarno Antlaşmaları yapılmıştı. Almanya'nın Fransa ile ilişkilerinin normalleşmesi İngiltere'yi memnun etmedi. Fransa, Versay ile Avrupa'da güçlenmişti, Almanya'nın yeniden Avrupa'nın büyük devletleri arasına girmesi güç dengesini bozuyordu. Bu nedenle Fransa, İtalya'ya yardım etmeye ve Amerika ile ilişkilerini geliştirmeye başladı.[683]

Fransa'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne aralarında hiçbir zaman savaş yapılmayacağını güvence altına alan bir barış antlaşması teklif etmesi üzerine, Fransız Dışişleri Bakanı Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Kellogg arasında uluslararası problemlerin çözümünde savaşa başvurmayı yasaklayan bir pakt imzalandı.[684] Pakt görüşmeleri sürerken Kellogg pakt teklifini Almanya, İngiltere, İtalya ve Japonya'ya da bildirmişti. Almanya İtalya ve Japonya teklifi kabul etmiş İngiltere'de bazı koşullarla kabul etmişti. 27 Ağustos 1928 tarihinde "Paris Paktı" olarak da anılan[685] Briand Kellogg Paktı imzalandığında katılan devletler, Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika'ydı.[686]

Briand-Kellogg Paktı'na, Rusya 31 Ağustos 1928'de, Türkiye ise, 8 Eylül 1928'de katılmıştır.[687] Sovyetler Birliği, paktın ilk imzalanmasından önce davet edilmemesini kendisinin çember içine alınmasına yönelik bir hareket olarak görmüştür. Davet edilmesinden sonra ise ABD henüz Sovyetler Birliği'ni diplomatik olarak tanımadığı için Sovyetlerin üyeliğinin ABD tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu onay süresinde Sovyet Hükümeti, komşuları ile birlikte harekete

[683] Rifat Uçarol, a.g.e., ss. 634-635
[684] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s 80
[685] Fahir Armaoğlu, *20.YY. Siyasi Tarihi…,* s.279
[686] Rifat Uçarol, a.g.e., s.636
[687] Kamuran Gürün, a.g.e., s.123

geçmiş, Briand Kellogg Pakt'ı ile aynı amacı taşıyan bir protokol imzalamıştır.[688] "Litvinov Protokolü" olarak bilinen bu protokole daha sonra Türkiye, Litvanya ve İran da katılmıştır.[689] Litvinov Protokolü'nün imza tarihi 9 Şubat 1929, Türkiye'nin katılım tarihi ise 1 Nisan 1929'dur.[690]

İsmet İnönü, Türkiye'nin, 1928 yılında Briand-Kellogg Paktı'na Sovyetler Birliği ile birlikte katıldığını, Litvinov Protokolünün ise Kellogg Paktının gecikeceği düşüncesi ile ortaya çıktığını ve Türkiye'nin bu protokole de derhal katıldığını söylemiş, Briand- Kellogg sözleşmesinin Doğu Avrupa'da derhal uygulanması için ileri sürülen Litvinov Protokolünde Türkiye'nin Sovyetlerle birlik içinde olduğunu anlatmıştır.[691]

Briand-Kellogg Paktı, Locarno Antlaşmalarının Batı Avrupa'ya sağladığı barışı tüm dünyaya yayma amacı güdüyordu. Ayrıca da savaşa başvurmayı yasaklayıcı herhangi bir maddesi olmayan Milletler Cemiyeti'nin aldığı bazı kararların güçlenmesi için dayanak sağlıyordu. ABD, Türkiye ve Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyetine üye değildi. Henüz Milletler Cemiyetine üye olmamış birçok devlet pakta katılmıştı. Bu durum dünya barışı için önemli bir adım olmuştur.[692]

Fakat paktın önemli bir eksiği vardı, kuralları çiğneyerek mütecaviz duruma geçecek devletlere karşı bir yaptırım içermiyordu.[693]

Bu barış 1931 Eylül'ünde Japonya'nın Çin'e saldırması ile darbe yemiş, Briand- Kellogg Paktı daha sonra da savaşı engellemeye yetmemiş II. Dünya Savaşı ile tarihe karışmıştır.[694]

Bu paktın Türkiye için önemi, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti üyeliğine biraz daha yaklaştırmış olmasıdır.[695] Kurulduğu tarihten itibaren bir yandan ülkeyi yeniden imar eden reformları gerçekleştiren Türkiye, diğer taraftan uluslararası güvenliğini garanti altına almaya çalışmış uluslararası alanda barış ve güvenlik çalışmalarını desteklemiştir.[696] Briand-Kellogg Paktı Türkiye'nin barışı destekleme

[688] Fahir Armaoğlu, *20.YY. Siyasi Tarihi…,* s.279
[689] İsa Kalaycı, a.g.t., s.140.
[690] Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk Sovyet İlişkileri", Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 15, 2004, s. 327
[691] İsmet İnönü, a.g.e., s. 244
[692] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 166
[693] Feridun Ergin, a.g.e., s.203
[694] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 166
[695] Feridun Ergin, a.g.e., s.203
[696] İlhan Uzgel, "1923-1939 Göreli Özerklik I: Batı Avrupa'yla İlişkiler" …, s.308

girişimlerindendir. Litvinov Protokolü'ne katılımı ise Sovyetlerle olan dostluk ilişkilerinin sonucudur.

3.9. Deniz Kuvvetleri'nin sınırlandırılması Protokolü

Karahan, 1930 yılında Tevfik Rüştü Aras'ı, Sovyet Hükümeti adına Moskova'ya davet etmiştir. Teklifi kabul eden Aras, Eylül ayında Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret her iki tarafta içinde gazetelerde geniş yer bulmuş verilen demeçlerde, Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında uluslararası ilişkilerde olduğu gibi, ikili ilişkilerde de hiçbir anlaşmazlığın bulunmadığı vurgulanmıştır.[697]

Bu ziyaret sonunda 3 Ekim 1930'da ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri de iki ülkenin uluslararası sorunlarda görüşlerinin aynı olduğu ve ilişkilere gölge düşürecek herhangi bir sorunun olmadığı ifade edilmiştir.[698] Ardından 17 Mart 1931 tarihinde Tevfik Rüştü Aras ve Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Suritz arasında "*Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol*" ve 1925 "*Antlaşması'nın uzatılması Protokolü"* imzalanmıştır.[699] Bu protokoller 5 yıllık süre ile imzalanmış ve Deniz Kuvvetleri'nin Sınırlandırılmasına ilişkin protokol, 1929 tarihli Protokol'ün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.[700] Böylece 1929'da iki yıl süre ile uzatılan 1925 Antlaşması 1931'de beş yıllık süre ile yeniden uzatılmıştır.

Deniz Kuvvetlerini Sınırlandırma Protokolü'ne göre:

> *"Bağıtlı yüksek Taraflardan her biri, öteki Bağıtlı Tarafa 6 ay önceden bildirmeden Karadeniz'deki ya da ona bitişik Denizlerdeki savaş donanmalarını güçlendirecek herhangi bir savaş gemisini tezgâha koymayacak ya da böyle bir gemiyi yabancı gemi tezgahlarına ısmarlamayacak ya da söz konusu denizlerde bulunan kendi savaş donanmasının şimdiki gücünü arttırmak sonucunu verebilecek herhangi bir başka önlem almayacaktır."*[701]

Karadeniz ve ona bitişik denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol, 22 Temmuz 1931'de yürürlüğe girmiştir. 1925 Antlaşması uzatma protokolü ise Litvinov'un Ankara ziyareti sırasında onaylanmıştır.[702]

---

[697] Dimitır Vandov, a.g.e., ss. 106-115
[698] Saime Yüceer, a.g.m, s. 89
[699] Erel Tellal, "1923-1939: Göreli Özerklik Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 319
[700] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 281
[701] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 281
[702] Erel Tellal, "1923-1939: Göreli Özerklik Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 319

1929 yılında yapılan protokolde Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini kontrol altına almaya yönelik hareket eden Sovyetler, bu sefer deniz kuvvetleri konusunda Türkiye'yi kontrol edebilecekleri bir protokol yapmışlardır. Karadeniz'e bitişik deniz Marmara Denizi olduğu için, bu taahhüt daha çok Türkiye'ye yönelik bir yükümlülüktür.[703]

Uzatma Protokolünü Ankara ziyareti sırasında 30 Ekim 1931'de onaylayan, Rus Dışişleri Bakanı Litvinov, basın mensuplarına verdiği demeçte, farklı sosyal-ekonomik politikalar takip etmesine rağmen, Türk- Sovyet dostluğunun SSCB'nin dış politikasının mihenk taşı olduğunu[704] belirterek şunları söylemiştir:

> *"1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının her iki ülkenin bağımsızlık ve egemenliklerini sınırlayan bir antlaşma olarak sayılmaması gerekir. Çünkü her iki ülke birbirlerinin aleyhine bir harekete katılmayacaklarından emindirler."*[705]

3.10. Başbakan İsmet Paşa'nın Moskova Ziyareti (25 Nisan -10 Mayıs 1932)

1925 yılından sonra Türkiye- SSCB arasında ikili ilişkileri geliştirmek ve dostluğu pekiştirmek amaçlı pek çok diplomatik ziyaret yapılmıştır. Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova ziyareti, Karahan ve Litvinov'un ziyaretleri bunlardandır.[706] 1932 yılına gelindiğinde ise Başbakan İsmet Paşa'nın Moskova ziyareti olmuştur. Bu ziyaret Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Sovyetler Birliği'ne yapılan en üst düzeyde ilk ziyarettir.

1931 Yılında Litvinov, Türkiye'yi ziyaret etmişti. Bu ziyarette Başbakan İsmet Paşa'yı Moskova'ya davet etmiş, İsmet Paşa'da 1932 yılında Moskova'ya ziyaret etme kararı vermiştir.[707]

İsmet Paşa hatıralarında, Türkiye'nin Batılı ülkelerle ilişkilerinin gelişmeye başlamış olmasının Sovyetler tarafından dikkatle izlendiğini ve bazı şüphelere yol açtığını, Sovyetlerin şüphelerini ortadan kaldırmak ve Türk- Sovyet ilişkilerini geliştirmek için Rusya'nın davetini kabul ettiğini belirtmektedir. O dönemde Türkiye'nin Yunanistan ile sorunlarını çözmesinde Mussolini'nin önemli oranda

---

[703] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 126
[704] Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s. 85
[705] Salim Gökçen, a.g.m., s.130
[706] BCA,030.01.00.00.1.5.32
[707] İsa Kalaycı, a.g.t., s. 152

desteği olmuştu. Türkiye ve İtalya yakın ilişkiler tesis etmeye başlamıştı. İsmet Paşa'nın İtalya'ya gideceğini öğrenen Rusya, önce Moskova'yı ziyaret etmesi için ısrar etmiştir.[708]

ABD'nin Türkiye Büyükelçisi, J. Grev'in, ABD Dışişleri Bakanı Stimson'a yolladığı raporda, Litvinov'un Ankara ziyareti ve İsmet Paşa'yı Moskova'ya davet etmesine iki önemli neden gösterilmektedir. Bu nedenlerin birincisi: İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ile yakınlaşan Türkiye'nin Batı'ya yönelerek, Batılı kapitalist ülkelerle anlaşmasından Rusların endişe etmesidir. İkincisi ise, uzatma protokolüne Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'ne, Rusya'nın muvafakati olmadan girebilmesini önleyecek bir madde koydurtmak istemesidir. Bu girişimde başarılı olmayan Litvinov amacını gerçekleştirmek için, İsmet Paşa'yı Moskova'ya davet etmiştir.[709]

Ziyaret tarihinin 26 Nisan olması dikkat çekicidir. Sovyetler Birliği'nde yapılacak olan 1 Mayıs kutlamaları sırasında Türk Heyetinin orada olması istenmiştir. Türkiye Başbakanının kutlamalar arifesinde davet edilmesi, Bolşeviklerin Türkiye'de komünist ideolojiyi yayma ümitlerinin hâlâ canlı olduğunun ve kendilerinin askeri gücünü göstermek istemelerinin göstergesidir.[710] Bu konuya Karahan, İran'daki Sovyet Büyükelçisi A. M. Petrovkiy'e gönderdiği mektupta değinmekte ve şöyle demektedir:

> *"Onlar, 1 Mayıs'ta Kızıl Ordu'nun gücünü gördü, bizim askeri teknolojilerimizin yüksekliğine kanaat getirme imkanına sahip oldu. Tüm bunlar ileride kendini gösterecektir. (...)"*[711]

İsmet Paşa'nın Moskova seyahatine olur vermesinin ise iki önemli sebebi vardır. Birincisi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliğine Rusya'nın muvafakat etmesini sağlamak, ikincisi ise ekonomik kriz ve Rusya'nın ekonomi modelini yerinde inceleyebilme fırsatı. Dünya'nın ekonomik bunalımdan çıkış yolu aradığı bir dönemde, bunalımdan etkilenmemiş olan Sovyetlerin deneyimleri ve uygulamaları Türkiye için merak konusuydu. Bu nedenle ziyaretin Türkiye'nin ekonomik kalkınma model arayışına katkı sağlayacak bir nitelik taşıdığı söylenebilir.[712]

Ziyaretin genel sebepleri şöyle sıralanabilir.[713]

---

[708] İsmet İnönü, a.g.e., s. 244
[709] Kamuran Gürün, a.g.e., s.127
[710] İsa Kalaycı, a.g.t., s. 153
[711] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 86
[712] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 213
[713] Ersin Müezzinoğlu, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 20, Sayı 2, Eylül 2018, s. 252

1-Milletler Cemiyeti üyeliği için 1925 Antlaşması'ndan kaynaklanan taahhüdü yerine getirmek ve Rusya'nın endişelerini gidererek muvafakatini almak.

2- Balkan Paktı teşebbüsü hakkında bilgi vermek ve olası kuşkuları önlemek.

3- Dünya yeni bir savaşa sürüklenirken, Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik stratejisinin ne olduğunu öğrenmek.

4- Rusya'nın ekonomi modeli hakkında fikir edinmek.

5-Dostluk ve işbirliğini geliştirmek.

Moskova gezi heyetindeki isimleri şunlardır: Halk Fırkası Umumi Katibi Recep (Peker), Afyon Mebusu Ali (Çetinkaya), Hakkı Tarık (Us), Ruşen Eşref (Ünaydın), Yunus Nadi(Abalıoğlu) Bey ve eşi, Mahmut (Soydan), Yakup Kadri, (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay), Tahsin (Yozgat), Himaye-i Etfal Reisi Fuat, Alaeddin Cemil, Diyarbakır Mebusu Kazım Paşa, Uşak Şeker Fabrikası Müdürü Remzi, Talim ve Terbiye Dairesi Reisi İhsan, Kumaş Fabrikası Müdürü Şevket Turgut, İktisat Vekâleti Müşavirlerinden Kamil İbrahim, Hariciye Üçüncü Daire Müdürü Vasıf, Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürü Vedit, Hariciye Kalem-i Mahsus Müdürü Kemal Aziz, Akşam gazetesinden Vâlâ Nureddin, gazetecilerden Ziya Matlâaddin, Yervant, Hacı Minas, Sava Beyler. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Suritz ile Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Beyler.[714] Heyetin içinde özellikle fabrika müdürleri, ekonomi bakanlığı müşavirleri, teknik elemanlar gibi daha çok iktisadi kişiliklerin yer alması dikkat çekicidir. Daha önceki ziyaretlerden, Türkiye'nin ekonomik model arayışları ile ilgili bir ziyaret olmasıyla ayrılmaktadır.[715]

İsmet Paşa Moskova'ya hareket etmeden önce Anadolu Ajansı'na ziyaretle ilgili kısa bir açıklama yapmış, Rusya'nın dostluğundan övgüyle söz etmiş ve Türkiye'nin dostlarını yakından tanımak fırsatından çok memnun olduğunu söylemiştir.[716]

26 Nisan sabahı heyet Odesa'ya varmış, törenle karşılanmıştır. O günü orada geçirerek bazı sanayi tesislerini gezmiştir. 28 Nisan sabahı da Moskova'ya varmış, yine törensel bir hava içinde coşkuyla karşılanmıştır. Sovyet gazetelerinin hemen hepsi Türk-Sovyet dostluğundan bahisle İsmet Paşa'nın ziyaretini yazmıştır. Türk gazetelerde ziyareti gün gün vererek Sovyetler Birliği'nde heyetin karşılanmasından

[714] Ersin Müezzinoğlu, a.g.m., ss. 253
[715] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., ss. 213-214
[716] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 214

ve Stalin, Molotov, Litvinov ile görüşmelerinden memnuniyetle bahsetmiştir.[717]Moskova'da Türk heyeti birçok siyasi görüşme yapmış, ekonomik plan için de çok sayıda sanayi tesisini gezmiştir.[718]İkili görüşmelerde ele alınan konular dört başlıkta toplanabilir.

- Kültürel işbirliğinin artırılması,
- Uluslararası alanda işbirliğinin devam ettirilmesi, (Türkiye'nin Balkan politikası ve Milletler Cemiyeti üyeliği konuları),
- Farklı siyasal sistemlerin varlığının işbirliğine engel olmaması temennisi.[719]
- Ayrıca bu görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği'nin makine ve sanayi maddeleri ithalatı için Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açması konusunda anlaşılmıştır. Krediye ilişkin protokol 21 Ocak 1934'te Ankara'da imzalanmıştır. [720]

Kredi teklifi Ruslardan gelmiş[721],ve bu kredinin faizsiz olarak (Ruslar istememişler) 20 sene vadeli taksitler halinde ödenmesi planlanmıştır.[722] Bu kredi Birinci Sanayi Planı'nın uygulanması sırasında ilk sanayi tesislerinin kurulmasında kullanılmıştır.[723] Devletin birçok alanda kullandığı[724] kredi, mali kaynakların üçte birini oluşturmuştur. Kredi ve teknik yardımla 1934'te Kayseri, 1935'te Nazilli Dokuma Fabrikaları açılmıştır. Sovyet kredisi, 1930'lu yıllarda Almanya ve İngiltere'den alınan kredilere örnek olmuş Türkiye'yi diplomatik yönden yanına çekmeye çalışan devletler kredi yoluna başvurmuşlardır.[725] Ayrıca ziyarette İsmet Paşa'ya bir yarış atı, Türkiye'ye ise 10 traktör, 2 kamyon, 1 otobüs, 4 tank hediye edilmiştir.[726]

Heyet, Moskova'dan sonra Leningrad'a gitmiştir. Leningrad'a gidilmesi tesadüf ya da diplomatik bir nezaket gösterisi değildir. Leningrad, Sovyet Rusya'nın sanayi açısından en önemli bölgelerinden biriydi. İsmet Paşa burada yaptığı konuşmada, iki millet arasındaki dostluğun yalnız siyasal alanda kalmaması gerektiğini, ekonomik ve ticari alanda gelişme beklentisini dile getirmiştir. Dostluğa

[717] Dimitır Vandov, a.g.e., ss .129-131
[718] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 214
[719] Erel Tellal, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler" …, s.319
[720] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s. 108
[721] Raşit Tacibayev, a.g.e., s.88
[722] İsmet İnönü, a.g.e., s. 246
[723] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., ss. 219
[724] BCA, 030.0.18.01.02.48.64.014
[725] Erel Tellal, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 320
[726] Temuçin Faik Ertan. a.g.m., s. 219

da vurgu yaparak istikbalde dostluğun biteceğini ümit edenlerin hayal kırıklığına uğrayacağını, Türk-Sovyet dostluğunun o gün olduğundan daha çok güçleneceğini söylemiştir.[727]

Türk heyeti, Sovyet Rusya'nın Balkanlarda oluşturulmaya çalışılan ittifakla ilgili endişelerini gidermeye rahatsızlıklarını ortadan kaldırmaya çalışmış, ittifak çalışmalarıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur.[728] Balkan Paktı projesinin bölgenin barış ve güvenliğini sağlamaya yönelik olduğu, Sovyetler Birliği aleyhine kullanılmasını engellemek için Türkiye'nin çekince koyacağı belirtilmiştir. Bu açıklamalar bazı devlet adamları tarafından yeterli bulunmamış olsa da Stalin, İsmet Paşa'nın açıklamalarını ve taahhüdünü yeterli bulmuştur.[729]

Sovyet Rusya Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesine karşı çıkmaktaydı. Bu gezide İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü'nün açıklamaları ile çekinceli tavrını kısmen değiştirmiş olmakla birlikte, tam olarak tatmin olmamıştır.[730] Ancak Türk Heyeti, Milletler Cemiyeti'ne girme konusunda kararlılığını ve bunun için daha fazla beklemek istemediğini belirterek, bu konuyu ortak kararın dışına çıkarmıştır.[731] İsmet Paşa, hatıralarında Milletler Cemiyeti meselesini hallettiğini, Balkan Paktı ile ilgili endişeleri ortadan kaldırdığını söylemektedir.[732]

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 7 Mayıs'ta Moskova'daki Türk elçiliğinde yabancı gazeteciler için bir basın toplantısı yapmıştır. Gazetecilerin sorularını yanıtlayan Aras, görüşmelerin ayrıntılarını İsmet Paşa'nın Leningrad konuşmasında bulabileceklerini söylemiştir. Aras konuşmasında, Türk Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti ile gizli görüşmelerde bulunmadığını ve iki devlet arasında gizli antlaşmalar olmadığını ifade etmiş, doğrudan temasların devam edeceğini, 8 milyonluk kredinin Türk heyetince belirlendiğini, yoksa Sovyetlerin daha fazlasını vermeye hazır olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan ile bir askeri blok kurma girişimi iddialarını yalanlayarak, iki ülke arasında tüm sorunların çözüldüğünü vurgulamıştır.[733]

Ziyaret Sovyetleri hem memnun etmiş hem de Ankara'da sağcıların hükümette olmasının rahatsızlığından arınarak ideolojilerini sunma konusunda

[727]Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 219
[728] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 217
[729] Ersin Müezzinoğlu, a.g.m., ss. 258
[730] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 220
[731] Ersin Müezzinoğlu,a.g.m., s. 260
[732] Kamuran Gürün, a.g.e.,.129
[733] Dimitır Vandov, a.g.e., s 135

cesaretlendirmiştir.[734] Karahan'ın Petrovskiy'e gönderdiği mektupta bu rahatsızlık dile getirilmiştir. Karahan, İsmet Paşa'nın seyahatinden önce yakında istifa edeceğine dair söylentiler olduğunu ve eğer dostları olan Sovyetler Birliği ve İtalya İsmet Paşa'yı desteklemezse durumun kendisi için çok vahim olacağını yazmıştır. [735]

Ziyaret süresince, İsmet Paşa'nın gördüğü itibara karşılık Atatürk'e karşı hürmetsiz bir tavır olduğu gözlemlenmiştir. İsmet Paşa hatıralarında bunu fark ettiği için Leningrad'taki konuşmasında Atatürk'e olan bağlılığa değinmiştir. [736]

> *"Hepimiz benden başlamak ve en küçük Türk işçisiyle ve en küçük Türk askerinde bitmek üzere, yeni Türkiye'nin ihyası için yorulmaz bir say ile çalışan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin idaresi altında bulunan Kemalistleriz".*[737]

Gezinin önemli sonuçlarından birisi, Stalin ve diğer Sovyet yöneticilerinin gelecekteki politikaları hakkında değerlendirme şansı yakalanmasıdır. Bu değerlendirmeler Türkiye'nin 1945 yılında yaşanan bunalım zamanındaki kararlarının temelini oluşturmuştur.[738] İsmet Paşa'nın değerlendirmesi şöyledir:

> "*(...) Sovyet Rusya kendi kalkınması ile meşguldür. Bu müddet esnasında dış politika olarak bütün dikkati, Almanya ve Batı Avrupa üzerinde toplanmıştır. Bunların Sovyet Rusya aleyhine yapacakları tertiplerden kuşkulu bulunmaktadırlar. Başka yerlerde özellikle bizimle olan ilişkilerinde yeni bir anlaşmazlığa girmek arzusunda değildir. Bizimle iyi ilişkiler gütmek kararındadırlar. Batı sınırlarından gelecek bir tehlikede biz, Sovyet Rusya'ya bir tehlike olacak manzarası gösterirsek batı sınırları anlaşmazlığından evvel onu çözümlemek isterler. Böyle bir güven bunalımı araya girmezse ilişkilerimizde, barış, batı sınırları bozuluncaya kadar devam eder. Kendilerini devrim zamanında gadre uğramış addediyorlar. Bunları (Brest-Litovsk Antlaşması ile kaybettiklerini) kurtarmak emelleridir. Buna ne vakit güçleri yeter ne vakit yapabilirler? Kolay bir mesele değildir. Benim gördüğüme göre Sovyet Rusya,25 yıldan evvel bu hale gelemez. Biz bu süre içinde Sovyet Rusya için erken bir tehlike haline girmemeliyiz."*[739]

Paşa, hatıralarında Sovyet Rusya ile güvenliğin samimi bir dostlukla mümkün olabileceği kanaatinde, sonraları yanıldığını gördüğünü, Almanya'da Hitler ortaya çıkınca 25 yıl sonra olacak hadiselerin 8 yıl evvel meydana geldiğini söylemiştir.[740]

Batı ülkelerinde bu seyahat, Türkiye'nin komünizm etkisi altına girmesi olarak algılanmış özellikle Fransa'da endişe ile karşılanmıştır. Seyahat sırasında Fransa'nın

---

[734] İsa Kalaycı, a.g.t., s.156
[735] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss. 88-89
[736] İsmet İnönü, a.g.e., ss. 249-250
[737] Temuçin Faik Ertan, a.g.m., s. 216
[738] İsmet İnönü, a.g.e., s. 253
[739] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 109
[740] İsmet İnönü, a.g.e., s. 252

Ankara Büyükelçisi, yeni Türkiye'yi Sovyet boyunduruğuna sokabilecek yeni bir "*Hünkâr İskelesi Antlaşması*'nın" hazırlanmakta olabileceğini kendi hükümetine bildirmiştir. İngiltere ise 8 milyon dolarlık krediyi müstesna bir karar olarak hayretle karşılamıştır. [741]

Sadece Fransa'da değil, bütün Batılı ülkelerde, Yunanistan'da, hatta Türkiye'de bazı çevrelerde de bu ziyaret, Türkiye'nin Sovyet rejimine yöneldiği şeklinde algılanmış endişeyle karşılanmıştır. Türkiye'nin Bolşevikleşmesi ihtimaline binaen Yunanistan'da ortaya çıkan güvenlik endişesini gidermek için Türk yetkililer, Türkiye'nin Sovyet çizgisini takip etmeye yönelmediğini dile getirmek durumunda kalmışlardır.[742]

Mehmet Saray'a göre: İsmet Paşa'nın Komünist sisteme meyli olduğu söylenemez, fakat sol'a meyillidir. Rusya gezisi İsmet Paşa'yı çok etkilemiş, döndüğünde Sovyet tarzı bir sistem kurmaya çalışmış, bu amaçla bakanları denetleyen komiserlik sistemini kurmuştur. Atatürk'ün tepkisi üzerine bu komiserlik kaldırılmıştır.[743]

Ziyaret, Avrupa'daki Kafkas aydınlar arasında da endişe ile karşılanmış, Türkiye'nin Sovyetlere yakınlaşmasının nedenlerini ve bunda Kafkas milletlerinin sorumluluğunu tartışmaya başlamışlardır. Paris'te Gürcü aydınların çıkarttığı "Kafkasya Dağlıları" isimli dergide yayınlanan bir makalede şöyle denilmektedir:

> *"Bu siyasetin gelişmesine bizim dahili intizamsızlığımız, günü düne kadar ihtilaflarımız, ayrı ayrı ve bazen karara karşı gelen Ermeni, Azeri, Gürcü ve Dağlıların siyasetlerindeki ortak ve sabit Kafkas politikasının olmayışı sebep olmadı mı? Bir araya gelmiş yaklaşık 12 milyonluk Kafkasyalının idaresi Türkiye'yi günümüzdeki Rusofil (Rus Taraftarı) siyasete yönelten düşüncesiz adımlardan men edebilirdi."*[744]

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın umutsuzca Azerilerden mali yardım beklediği, Bolşevik tehlikesine karşı Gürcülerin Kazım Karabekir Paşa'yı Batum'a çağırıp ertesi gün Rus'ları çağırdığı ve Türk askerini orada çatışmaya sürüklediği, Ermenilerin emperyalist isteklerinin hiçbir zaman bitmediği, Brest-Litovsk'u tanımayarak Sevr'de belirlenen sınırlar için savaştıkları, düşünüldüğünde hiç te haksız bir eleştiri değildir.

---

[741] Raşit Tacibayev, a.g.e, ss. 90-91
[742] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss. 89-90
[743] Mehmet Saray, "1920-30'lu Yıllarda Gelişen Türk-Rus Ekonomik Münasebetler", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010), cev. yay.haz. İlyas Kamalov,İrina Sivistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2011,s. 248
[744] Raşit Tacibayev, a.g.e.,s. 91

3.11. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne Üyeliği

I. Dünya Savaşı sonrasında barışın korunması amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti'ne Türkiye ve Sovyetler Birliği, 1925 Dostluk Antlaşması imzalandığı sırada üye değillerdi. Müttefikler'in 1922'de yaptıkları barış çağrısında Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına yardım edileceği de vaat edilmişti.[745]

Lozan Konferansı sırasında Lord Curzon'un "*Türkler'den Milletler Cemiyeti'ne girme taahhüdü aldım*" demesi Avrupa Devletleri'nin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne gireceğini beklediğini göstermektedir. Türkiye Lozan'da Milletler Cemiyeti'ni gündeme getirmemiştir. Fakat anlaşmanın kapsadığı bazı konularda cemiyetin otoritesini ve yetkisini kabul etmiştir. Bu konular Musul, azınlıklar ve Boğazlar idi.[746]

Musul sorununun çözümlenmesinden sonra İngiltere, Türkiye'nin Cemiyete girmesi için baskı uygulamaya başlamıştır. İngiltere'ye göre Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin, ülkesinin güvenliği için dayanak olacaktır. Bu dönemde İngiltere, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmak için ekonomik boykot kararı almıştı. Zamanla bu tedbir Milletler Cemiyeti'ne girmesini sağlamak için bir baskı aracına dönüştü.[747] Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin İngiltere ve Fransa'nın etkisi altında olması ve Musul sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanması nedeniyle üyelik için acele etmemiştir.[748] Cemiyet, zamanla tamamen İngiltere'nin kontrolüne girmiş ve barışı koruyabileceğinden şüphe edilmeye başlanmıştır. Abdülahat Akşin'e göre, o dönemde Türkiye'nin bekleme devresine girmesi "*tabii ve makuldü*". Ama zamanla Avrupa düzeninin bozulması, savaş ihtimalinin artması her devleti tedbir almaya yönetmiştir.[749]

Sovyetler Birliği ise Milletler Cemiyeti'ni Batılıların, kendisine karşı kurduklarına inanıyordu. Bu yüzden cemiyete soğuk bakıyordu. Türkiye ise artık Batılı ülkelerle sorunlarını çözmüştü ve Cemiyet'e girmek arzusunu belli etmeye başlamıştı. Fakat 1929 Uzatma Protokolü'nde komşu sayılan ülkelerin üyesi olduğu Cemiyet'le katılım antlaşması yapabilmesi için, Sovyetler Birliği'nin muvafakatine

[745] A. Suat Bilge, a.g.e., s.111
[746] Abdülahat Akşin, a.g.e., s 169
[747] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s. 78
[748] Erel Tellal, "1923-1939: Göreli Özerklik Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 310
[749] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 170

ihtiyacı vardı.[750] Sovyet onayını almak için, Tevfik Rüştü Aras 1926 yılında Odesa'ya gitmiş.[751] Fakat görüşmelerin sonucunda üyeliğin isabetli olmadığına karar verilmiştir.[752] Bunun üzerine Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu'nda Türkiye'nin Cemiyete üye olabileceğine dair mesajlar verilmişse de,1931 yılında cemiyete sadece daimi üye statüsünde girebileceği resmen açıklanmıştır. Bu açıklama Türkiye'nin Cemiyet'e girmeye henüz hazır olmadığını göstermektedir. Askeri ateşe Major O'leary'nin İngiliz diplomat Clerk'e gönderdiği mektuptaki ifadeler de Ankara'nın "Cemiyet'e girilecekse Sovyetler ile ilişkiler bozulmadan girilmelidir" siyasetini destekler mahiyettedir. O mektupta O'leary, Aras'ın *"Sovyetlerle dost olmanın, Onlar'ın sınırında 100.000 asker bulundurmaktan daha ucuza mal olduğunu"* söylediğini yazmıştır. 1932 yılında Sovyetlerle uzlaşmaya varıldıktan sonra M.C'ne davet edilen Türkiye, 18 Temmuz 1932'de Cemiyet'e üye olmuştur. [753]

Türkiye, M.C'ne üye olurken Sovyetler Birliği'ne nota göndererek, Cemiyet Misakının 16. ve 17. maddelerinden ileri gelen yükümlülüklerinin Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılamayacağını bildirmiştir. Notaya göre, 1925 Antlaşması'nın birinci ve ikinci hükümlerinin Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Misakından doğan yükümlülüklerine zarar vermeyeceğine inanılmaktadır. Misakın 16. ve 17. maddesi Türkiye'nin Sovyetler Birliği politikalarında bir değişikliğe neden olmayacaktır. SSCB'nin başka bir devletle çatışmaya girmesi durumunda, saldıran tarafın kim olduğuna Türkiye karar verecek ve bu ülkeye karşı yaptırımlara katılıp, katılmama inisiyatifini elinde bulunduracaktır. Diğer Cemiyet üyesi devletlerin Sovyetler Birliği aleyhine bir karar vermesi durumunda ise Türkiye uygulanacak zorlama tedbirlere katılmaya mecbur edilemeyecektir.[754]

Daha önce Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmekle Batılı devletlerle işbirliğini artırarak Sovyetler Birliği'nin aleyhine bir siyaset takip edebileceği ihtimalini öngördüğü için muvafakat vermeyen Rusların, bu durumu, 1932'de kabul etmesinin bir nedeni olması gerekirdi. Uluslararası alanda gelişen olaylar Sovyet siyasetini zor durumda bırakmıştı. Avrupa'da yaşanan ittifaklar da Sovyetleri dikkatle takip etmeye itiyordu. Japonların 1931'de Çin'e saldırması ve Mançurya'yı işgal etmesi, Sovyet hükümetinin dikkatini Uzakdoğu'ya çekmişti. Japonya, Sovyetler

[750] Özden Zeynep Alantar, a.g.m., s. 85
[751] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s. 78
[752] İsa Kalaycı, a.g.t., s. 134
[753] Özden Zeynep Alantar, a.g.m., s. 87
[754] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.175-176

Birliği'nin saldırmazlık paktı teklifini reddetmişti. Burada bir savaş ihtimali belirmişti. Kafkas halkların ayaklanmasını bastırmak için Kafkasya'da bulundurulan 7 tümen uzak doğuya gönderilmişti. Türkiye ile bir anlaşmazlık istenmiyordu. Aksine beliren savaş ihtimali rejim birlikteliği isteğini de artırmıştı. Ayrıca Türkiye, Milletler Cemiyeti içinde Japonya'ya karşı kullanılabilirdi.[755]

1933 yılında İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında dörtlü bir pakt imzalandı. İtalya'nın Rusya'yı Avrupa dışında tutmak için teklif ettiği bu pakt Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından endişeyle karşılandı.[756] Ancak 1938 Münih antlaşmalarında bu pakt son bulmuştur.[757]

Locarno Antlaşmalarında saldırganın tarifi yapılmamıştı. "Casus belli" herhangi bir ülkenin hukuki kuralı bozması şeklinde yorumlanmıştı.[758] Briand- Kellog Paktı savunma savaşını yasaklamıyordu, Milletler Cemiyeti Misak-ı ise 1925 ve 1926'da savaşı yasaklayan iki karar almıştı ama Cemiyet Misakı tadil edilmediği için, üyelerini bağlamıyordu. Artık Cemiyet'in belirlediği birkaç durum dışında da saldıranın tarifi gerekiyordu. Türkiye'nin Balkan Antantı çalışmaları da Sovyetleri rahatsız ediyordu. Litvinov tarafından saldırganın tarifi antlaşması teklif edildi. 3 Temmuz 1933'de saldırganın tarifi için antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre saldıran şöyle tarif edilmiştir.[759]

1-Başka bir devlete ilk savaş ilan eden,

2-Başka bir devletin toprağını savaş ilan etmeden işgal eden,

3-Başka bir devletin limanlarını ve sahillerini abluka altına alan,

4-Başka bir devletin, kara, deniz ve hava kuvvetlerine savaş ilan etmeden saldıran,

5-Kendi ülkesinden kaynaklı çetelerin, başka bir devletin işgal ve istilasına katılması durumunda, bunları koruyan veya korunmasını sağlayan devletler saldırgan kabul edilecekti.

Uzakdoğu'daki savaş ihtimali, Avrupa'daki Dörtler Paktı'nın Sovyet Rusya'yı Avrupa dışında bırakmaya çalışması vb. gelişmeler Sovyetlere bir birliğe dahil olma ihtiyacı hissettirmişti.[760] Milletler Cemiyeti'ne daimî üye olması gündeme gelince

[755] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss.79-95
[756] Kamuran Gürün, a.g.e., s 130-131
[757] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.189
[758] Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev: İbrahim H. Kurt, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 268
[759] Abdülahat Akşin, a.g.e., s.180
[760] Özden Zeynep Alantar, a.g.m., s. 88

Türkiye bu girişimi desteklemiş, Batılı devletlere baskı yapmıştır. SSCB bu dönemin sonunda 16 Eylül 1934 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.[761]

Türkiye'de SSCB'nin MC'ne üyeliği memnuniyetle karşılanmıştır. Tevfik Rüştü Aras anılarında, Sovyetler Birliği'nin Cemiyete üye olmasıyla Türkiye'nin ne kadar isabetli davrandığının ortaya çıktığını belirtmiştir.[762]

Sovyetler Birliği'nin üyeliği 1940 yılına kadar sürmüştür. 1939 yılında Finlandiya'ya savaş ilan etmesi üzerine, Finlandiya Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş, bu konu, aralık ayında konseyde görüşülmeye başlanmış, Sovyetler Birliği ise görüşmelere katılmak istememiştir. 13 Aralık 1939'da Arjantin delegesinin verdiği öneri ile SSCB, Milletler Cemiyeti'nden çıkarılmıştır. Bu görüşmelerde Türk Delegesi Necmettin Sadak, Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vermemesi için, oylamada tarafsız kalmıştır.[763]

3.12. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Silahsızlanma Konferansı'na Çağırılması ve Silahsızlanma Politikalarına Yaklaşımları

Amerikan Başkanı Wilson tarafından, savaşların engellenmesi için üzerinde durulacak 14 maddelik önemli noktalar belirlenmişti. Wilson Prensipleri olarak bilinen bu maddelerin, dördüncüsü silahlanmanın azaltılmasını içeriyordu. Bu nokta, Milletler Cemiyeti Misakında da 8. maddede yer aldı. I. Dünya Savaşı'ndan önce yaşanan silahlanma yarışını sona erdirmek ve uluslararası barışı korumak için silahların azaltılması gerekiyordu. Versay Antlaşması ile Avusturya Macaristan ve Bulgaristan'a konulan silahsızlanma hükümleri, bu çabaların başlangıcı oldu[764]

1922 yılında Cenevre Deniz Silahsızlanması Konferansı başarısızlıkla sonuçlanmış, İngiltere ve Amerika arasında gerginliğe neden olmuştu. İki devlet arasında bu dönemde yeniden deniz silahlanması yarışı başladı.[765] 1922'de Milletler Cemiyeti, silahlanma yarışına son vermek ve silahsızlanmaya hız vermek için genel bir silahsızlanma antlaşması yapılmasına karar verdi. Çalışmaları yapmak için kurulan komisyon, 1924'te Cenevre Protokolü'nü hazırladı. Protokol, Uluslararası Adalet

[761] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri…,* s.205
[762] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: I, (Kitap yıpranmış basım yeri ve yılı belirlenemedi.) Semih Lütfi Kitabevi, s.130
[763] Cevat Açıkalın, *Cevat Açıkalın'ın Anıları:2. Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941*), Ankara: TTK Basımevi, 1992, s. 1035
[764] Fahir Armaoğlu, *20. YY Siyasi Tarihi…,* s. 273-281
[765] Fahir Armaoğlu, *20. YY Siyasi Tarihi …,* s.277

Divanı'nın sürekli yargı yetkisini içermesi nedeniyle, İngiltere tarafından reddedildi. 1925'te silahsızlanma için bir konferans toplanması ve milletlerarası antlaşmanın o konferansta yapılması kararlaştırıldı. Komisyon 1928'de çalışmalarına başladı.[766]

Komisyonun hazırlık çalışmalarına Sovyetler Birliği davet edilmişti. Ruslar 1927 yılında komisyonun 4. Toplantısında Türkiye'nin de davet edilmesini istedi. Bunun üzerine komisyonun hazırlık toplantılarına Türkiye davet edildi.[767]
Türkiye, konferansa Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir çalışma ekibi gönderdi. Bu ekip Sovyet- Çin tezlerini desteklemiş Sovyet yetkililerle sıkı bir işbirliği halinde çalışmıştır.[768] Sovyetler Birliği 1928'deki komisyon toplantılarında, bütün devletleri şaşırtan bir şekilde bütün silahların ortadan kaldırılmasını istemiştir.[769] Litvinov'un çabaları ile konferansa davet edilen Türkiye de Sovyetler Birliği'nin silahsızlanma tezini desteklemiştir.[770]

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetlerin bütün silahların ortadan kaldırılması teklifini reddetmiştir. Sovyetlerin 1927'de Amerika'dan silah satın alma girişimi bu teklifin samimiyetinden Amerikalıların şüphe duymasına neden olmuştu.[771]

Rusların silahsızlanma projesi, silahlı bütün kuvvetlerin kaldırılmasını ön görüyordu. Ruslara göre silahlı kuvvetlerin varlığı barış için büyük bir tehlike idi. Sovyet Rusya Hükümeti barışı sağlayacak tek çarenin bütün silahlı kuvvetlerin ortadan kaldırılmasını olduğunu söyleyerek, dört yıl içinde ikmal edilmek üzere tam bir silahsızlanmayı, teklif etmiştir. Türkiye ise Rusya ile dostça münasebetlerimiz olması nedeniyle, projeyi tamamen reddetmemiştir. Türk heyeti, böyle bir teklifin kabul edilmesinin mümkün olamayacağını, çünkü kuvvetli milletlerin kısa bir zamanda silahlı kuvvetlerini yeniden kurabileceklerini, zayıf ve küçük milletlerinse bunu yapamayacağını iddia etmiştir. Rus teklifindeki gibi bir silahsızlanmanın mümkün olabilmesi için savaşın gerçekten ortadan kaldırıldığına ve uluslararası anlaşmazlıkların her şekilde barış yolu ile çözüleceğine dair ciddi bir teminat olması gerektiğini belirtmiştir. Çin Devleti'nin teklifi ise, askerlik hizmetinin tamamen kaldırılması idi. Türk komisyonu bu teklifi de askerlik hizmetinin kaldırılmasının

[766] İlhan Uzgel, "1923-1939 Göreli Özerklik I: Batı Avrupa'yla İlişkiler" …, ss. 308-309
[767] Kamuran Gürün, a.g.e., s.123
[768] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 146
[769] İlhan Uzgel, "1923-1939 Göreli Özerklik I: Batı Avrupa'yla İlişkiler" …, s. 309
[770] İsmet İnönü, a.g.e., s. 244
[771] İsa Kalaycı, a.g.t., s.141

zengin milletlerin, zayıf milletler üzerinde hakimiyet kurabilmesini kolaylaştıracağını söyleyerek uygun görmemiştir.[772]

Türkiye'nin bu konferanstaki tezleri:[773]

1-Türkiye henüz gelişme hareketinin başlangıcında olduğundan bugünkü kuvvet statükosunu tespitte menfaati yoktur.

2-Askeri Kuvvetleri eşit miktarda azaltmayı kabul etmek doğru değildir. Çünkü büyük ve küçük ordulardan eşit miktarda azaltmak küçük devletler aleyhine olacaktır. Türkiye için millî menfaatine olan küçük ordular lehine düzeltilmesidir.

3-Askerlik hizmeti mecburiyetini her devlet kendisi tayin etmelidir.

4-Her türlü askeri ittifakların kalkması gereklidir.

5-Silahların sınırlandırılması ve indirilmesi kontrole tabi olmalıdır ve bunun için en uygun tedbir, harp sanayinin kontrol altına alınmasıdır.

6-Silahsızlanma meselesi barış zamanı mahsus olduğundan savaş hali için talim görmüş kuvvetlerin istihdamı meselesi anlaşma dışında bırakılmalıdır.

7-Güvenlik meselesinde ise güvenliği mutlak ve izafi olarak ayırmak gerekir. Mutlak güvenlik bir devletin toprak bütünlüğüne tecavüz olursa bunun tamiri ve eski haline getirilmesidir. Bu durum mevcut şartlar altında sağlanamayacağı için Türkiye, izafi güvenliğe, yani bölge anlaşmalarına taraftardır. Silahsızlanma ile bölge antlaşmaları birbirine karıştırılmamalıdır.

Türk tezindeki dikkat çeken en önemli husus, genel antlaşmalarla güvenliğin sağlanmasının reddedilmesidir. Bu konu Milletler Cemiyeti'ne bırakılmamalıdır.[774] Musul meselesinde Milletler Cemiyeti'nin zorlamaları ile haklarından vazgeçen Türkiye'nin güvenliğini bu teşkilata devretmeyi kabul etmesi beklenilemezdi.

Türkiye aslında genel silahsızlanmanın mümkün olmayacağına inanıyordu. Ancak güvenliğini genel silahsızlanma ile sağlamak istiyor bu hedefe yaklaşılması çıkarlarına uygun düşüyordu. Büsbütün silahsızlanma ise silahlı kuvvetleri ve kaynakları yetersiz olan Türkiye için getireceği güvenlik risklerinden dolayı kabul edilemezdi. Silahsızlanma Komisyonunun çalışmalarından sonra "Silahların İndirilmesi Silahsızlanma Konferansı" 2 Şubat 1932'de Cenevre'de açıldı. Türkiye silahsızlanma ve asker sayısı konusunda üst sınır tespit edilmesini, bunu aşan devletlerin aşamalı olarak indirime gitmesini önerdi. Ayrıca hava kuvvetlerinin,

[772] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 147
[773] Abdülahat Akşin, a.g.e., s .148
[774] Abdülahat Akşin, a.g.e., ss.147-149

tankların, ağır topların kaldırılmasını, silah fabrikalarının devletler arasında paylaşılmasını ve bu fabrikaların devletlerin siparişlerine eşit oranda karşılık vermesini önerdi. Sovyetler Birliği ise silahların ortadan kaldırılmasını önerdi. Her iki devletin önerisi de yapılan oylamalarda reddedildi.[775] Konferans 19 Mart 1932'den 11 Nisan 1932'ye kadar çalışmalarına ara verdi. Nisan'da toplandığında, diğer tezler reddedilerek İngiltere'nin önderliğini yaptığı, indirimde her ülkenin coğrafi ve özel şartlarının dikkate alınmasını öngören, tez kabul edildi. İndirimin nasıl yapılacağı görüşülürken iki cephe oluştu. İngiltere'nin başı çektiği, Amerika, Kanada, Norveç, İrlanda, Güney Afrika, Hindistan, Avusturalya, Hollanda, Portekiz, Çin, İsveç, İsviçre birinci gruptu. Savunmaları için kara gücüne ihtiyacı olmayan İngiltere ve Amerika, Fransa'nın kara ve hava gücünü azaltarak dünya hakimiyetlerini tescillemek istiyordu. Almanya, Versay Antlaşması ile oluşan dengesiz durumu düzeltmek istiyordu. İtalya ise ekonomik açıdan Fransa ile baş edemeyeceği için Fransa'nın ve diğer devletlerin silahlarının azami miktarda indirilmesini istiyordu. Fransa'nın başı çektiği grupta Versay sonrası imtiyazlı konum elde eden Avrupa Devletleri, Kuzey Amerika'nın emperyalizmine karşı MC'ne güvenmek isteyen, Güney Amerika Devletleri ve Japonya vardı. İki cephenin hangi silahların nasıl indirileceği konusunda anlaşamaması üzerine konferans sonuçsuz kaldı.[776]

Milletler Cemiyeti üyelikleri ve Silahsızlanma Konferansından sonra Türk-Sovyet ilişkileri yavaş yavaş soğumaya başladı. Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkileri ve bağımsız dış politika takip etmeye başlaması Sovyet yöneticilerinin tepkilerine neden oldu. Sovyet yönetimi, 8 milyon dolarlık kredinin kullanım koşullarının esnekliğini sağlaması, Türkiye'ye sanayi desteği vermesi, 1935 yılında 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresini 10 yıl uzatması Türkiye'nin Sovyetlerden bağımsız hareket etmesinin önüne geçemedi.[777] Türkiye, 1934 yılında Balkan Paktı'nı imzalamış , İtalya'nın 1928 yılı öncesi politikalarına geri dönmesi ve Doğu Akdeniz'i dolayısıyla Türkiye'yi tehdit eden söylemleri[778]nedeniyle, İngiltere ile daha da yakınlaşma ihtiyacı duymuştu.[779]

1933 yılında Almanya'da Hitler'in başbakan olması ile Türkiye'nin iktisadi kalkınma hareketine girişmesi aynı zamana denk gelmişti. Ortadoğu ve Balkanlar'da

[775] İlhan Uzgel, "1923-1939 Göreli Özerklik I: Batı Avrupa'yla İlişkiler", s.309
[776] Abdülahat Akşin, a.g.e., ss.155-157
[777] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss.102-103
[778] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s.312
[779] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, 103-111

pazar arayan Alman firmalarının, Türkiye'ye açtıkları krediler sayesinde Türk-Alman ticari ilişkileri gelişmiştir.[780] 1933 yılında Milletler Cemiyeti ve Silahsızlanma Konferansı'ndan çekilen Almanya, Versay Antlaşması'nın hükümlerini birer birer hükümsüz hale getirmeye başlamış Sovyetlerle ilişkileri de gerilmeye başlamıştır. Sovyet Rusya Almanya'nın Doğu sınırlarından endişeleniyor,[781] yakın bir gelecekte Almanya'nın kendisine saldıracağına inanıyordu. Almanya'nın Ren bölgesini askerileştirmesinin nedeninin Sovyetlere saldırdığı taktirde Fransa'nın Sovyetlerin yardımına koşmasını engellemek olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Sovyetler, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni çember içine almak için İtalya ile de anlaşmaya çalıştığı kanaatindeydiler. Bu şartlar Sovyetler Birliği'ni Fransa'ya yaklaştırmıştır. Almanya ile arasındaki Saar sorununun çözülememiş olması da Fransa'yı Sovyetlere yaklaştırmıştır. Almanya'ya karşı güvensizlik iki ülke arasında ittifakla sonuçlanmış, 1934 yılında Fransız-Sovyet ittifakı yapılmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin de Fransa ile ittifak görüşmeleri olmuş fakat Fransa'nın İtalya'ya yaklaşmak istemesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Türkiye'nin, ilk zamanlar Almanya'dan kaynaklanan bir endişesi yoktu. Türkler Sevr Antlaşmasına benzettikleri Versay'ın, zincirlerinin kırılmak istenmesinden tedirgin olmamışlardı. Aksine Türkiye, bu girişimi Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve askerileştirilmesi için emsal olarak kullanmıştır.[782] Sovyet -Fransız ittifakından sonra Almanya'nın, Sovyetlerin yakın komşusu Türkiye'ye ilgisinin artması stratejisi gereği normaldi. Türkiye'nin de Almanya'dan endişesinin olmaması iki ülke ilişkilerini geliştirmiştir. Almanya'nın Türkiye'ye karşı artan ilgisi ve gelişen ekonomik münasebetler Sovyet yöneticileri tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[783]

O dönemde Türk- Rus ilişkilerinde daha çok İngiltere, Almanya, İtalya, Fransa ve Romanya eksenli sorunlar görülmektedir. Hem Türkiye'nin Batılı ülkelerle yakınlaşma çabaları ve antlaşmaları hem Sovyetlerin İtalya ve Fransa ile anlaşması iki ülkenin yöneticilerinde de endişeye neden olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde daha çok Sovyetleri, Batılı devletlerle imzaladığı antlaşmaların Sovyetler Birliği aleyhine sonuç doğurmayacağına ya da pakt imzalamadığına inandırmaya çalıştığı görülmektedir.

[780] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s.115
[781] Rifat Uçarol, a.g.e., s.645
[782] Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939),* Ankara: TTK Basımevi, 1991, ss. 110-113
[783] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss.104-107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİ (1936-1939)

4.1. Montreux Sözleşmesi ve Sovyetlerin Tutumu

Lozan Boğazlar sözleşmesi ile Boğazlar silahtan arındırılmış, geçiş serbestisi getirilmiş, Uluslararası Boğazlar Komisyonu kurulmuştu. O zamanlar Türkiye'nin bu statüyü kabul etmesinde Milletler Cemiyeti'nin uluslararası barışı koruyacağı inancının da etkisi vardı.[784] Ama zamanla Milletler Cemiyeti'nin barışı koruyamayacağı anlaşıldı. Japonya, Mançurya'yı işgal ettikten sonra Cemiyet'ten çekilmiş, İtalya Türkiye'nin yanı başındaki 12 adalar da tahkimat yapmaya başlamıştı. Locarno Antlaşmalarının feshinden sonra, Versay Antlaşması'nın kurduğu Avrupa sistemi yıkılmaya başlamıştı. Almanya ve İtalya'nın revizyonist politikaları Avrupa güvenliğini tehdit eder hale gelmişti. 1936 yılında değişen şartlar, Türkiye'nin güvenlik ihtiyacını da artırmıştı. Oysa Boğazlar Sözleşmesi, İstanbul ve Boğazları tamamen korumasız ve tecavüze açık bir hale getiriyordu. Güvenliği garanti edecek olan Milletler Cemiyeti ise işleyemez hale gelmişti.[785]Silahsızlanma çabaları başarısız olmuş savaşın ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Bunun anlaşılması kimin hangi tarafta olacağı konusunu gündeme getirmişti. Locarno ile başlayan Versay'ın tadili çabaları ittifakları yavaş yavaş ortaya çıkarıyordu. Türkiye bu şartlarda Lozan'da öngörülen düzenlemenin Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmeye başladığını görerek Boğazların statüsünün değiştirilmesini istemeye başladı.[786]

Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'nin tadil talebini ilk defa, 1933 yılı Mart'ında Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme getirmişti. Konferansta Türk delegesi, Lozan Antlaşması'ndaki Boğazlarla ilgili hükümlerin de I. Dünya Savaşı sonundaki antlaşmalarda yer alan diğer askeri hükümlerle aynı kaderi paylaşacağını söylemişti.[787] Bu sıralarda Almanya'da Versay'ın tüm hükümlerini tek tek geçersiz hale getiriyordu.[788]

---

[784] Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994*) …, s. 105
[785] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s.64
[786] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 759
[787] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: I…, s. 123
[788] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 645

Aynı yılın mayıs ayındaki toplantıda Tevfik Rüştü Aras, İngiltere'nin silahsızlanma ile ilgili projesinin 19. Maddesi görüşülürken özetle şunları söylemişti: İngiliz projesinin 19. maddesinin kabul edilmesi halinde, ağır deniz toplarına dokunulmazken kara toplarının kaldırılması Boğazlar'da özel bir durum ortaya çıkaracaktır. Türk topraklarının bir parçası olan Boğazların güvenliği sarsılacaktır. Bu nedenle bu madde kabul edilirse, Boğazlar Sözleşmesi'nde esaslı bir değişiklik gerekecektir.[789]

Aras, aynı yıl Milletler Cemiyeti'nin Nisan ayındaki toplantısında da Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye aleyhine orantısız sisteminin, uluslararası şartların değişmiş olmasına rağmen devam ettiğini söylemiştir.[790]1933 yılından itibaren Almanya'nın silahlanmaya başlaması, Akdeniz'de artan İtalyan tehdidi gibi nedenlerle Türkiye, sık sık Boğazlar Sözleşmesi'ni tadil taleplerini gündeme getirmişse de İngiltere tarafından kabul edilmemişti. Boğazların statüsünden memnun olmayan Türkiye, 1935 yılına kadar Boğazların denetimi için gerçekleştirdiği hazırlıklarla denetimi doğrudan ele alabilecek konuma geldi.[791]

Boğazlardan geçiş ve silahsızlandırılma konusunda Boğazlar Sözleşmesi'nden hiç memnun olmayan ve hatta o dönemde Türkiye'yi zayıf davranmakla suçlayan Sovyetler Birliği, ilk günden itibaren Türkiye'nin talebinde yanında durmuştur.[792]Türkiye, iki yıl boyunca Sovyetler Birliği ile bu konuda fikir teatisinde bulunmuştur. 1933 yılında General Voraşilov'un Türkiye'yi ziyareti sırasında bu konu ele alınmıştır. Esasen İngiltere de Akdeniz'e iniş yollarının güvenliği için Boğazların Türk egemenliğinde olmasına doğrudan karşı olmamasına rağmen Hitler'in Ren Bölgesi için benzer bir talepte bulunmasından endişe ediyordu.[793]

1935 yılında Tevfik Rüştü Aras, Almanya'nın, Versay'ın askeri hükümlerini yok sayarak tek taraflı olarak Ren bölgesini silahlandırması ve ordusunu sokması üzerine toplanan Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda Aras, Boğazlar rejiminin değiştirilmesini gündeme getirmiştir. Öncesinde Maksim Litvinov ile görüşüp destek istedikten sonra Fethi Okyar ile birlikte İngiltere Dışişleri Bakanı Antony Eden'i

[789] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: I…, s. 123
[790] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: I…, s. 124
[791] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* ss. 366- 367
[792] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s.121
[793] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* ss. 366- 367

ziyaret etmiş, Eden'in konuya sıcak baktığını müşahede ettikten sonra genel kurulda Türkiye'nin talebini şu şekilde gerekçelendirmiştir.[794]

> *"Boğazlar sahillerinin silahsızlandırılmasına dair muahede maddeleri, Türkiye sahillerinin müdafaası ve Rumeli ile Anadolu arasında münakalelerin emniyeti itibari ile büyük mahzurlara sebep olmaktadır. Bu hal o mukavelenin, kabulündeki şartların esaslı olarak değişmiş olmalarında rağmen devam etmektedir. Bu münasebetle şu ciheti açıkça ortaya koymalıyım ki muahedelerle tayin edilen vaziyette değişiklikler husule geldiği takdirde Türkiye Boğazların askeri rejimini ona göre tadil etmek mecburiyetinde kalacaktır."*[795]

Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Antlaşması'na taraf olmuş devletlere bir nota göndererek, yeni bir Boğazlar rejimi ortaya koymak için, bir konferans toplanmasını istedi.[796] Notada, daha önceden de ileri sürülen nedenler tekrar ediliyor, yeni bir genel savaşın çıkması ihtimali üzerinde durularak, güvenlik sorunlarında bahisle, Türkiye'nin meşru savunma hakkının kendisine verilmesi isteniyordu.[797]Bu notada Türk Hükümeti koşullar değiştiğinde hükümlerin de değişmesi gerekir anlamına gelen "rebus sic stantibus" ilkesine dayanmıştır. [798]

Notanın içeriğinde tadili gerekli kılan nedenler genel olarak şunlardı:[799]

- Avrupa'da şartlar 1923'e göre çok değişmişti. Savaş ihtimali günden güne artarken, Boğazların güvenliğini sağlamak için dört büyük devletin verdiği garanti değişen şartlar nedeniyle ortadan kalkmıştı ve bu güvenliği sağlamak için tek garantiydi.
- Garantiler işlemez hale gelmişti. Bu durumda Türkiye'nin bütününün güvenliği için, mecburi olan bir toprak parçası üzerinde egemenliği kısıtlanıyordu. Sözleşmede geçen garantilerin işlemez hale gelmesi, sadece Türkiye'nin değil, bütün Avrupa'nın barışı için tehdit oluşturmuştu.
- 1923 sözleşmesinde sadece savaş ve barış durumlarında Türkiye'nin savaşa müdahil olup olmaması seçenekleri düşünülmüş, savaş tehdidi göz ardı edilmişti. Şimdi ortada bir savaş tehdidi vardı ve Türkiye ani bir saldırıya karşı güvenlik tedbiri alamıyordu.

İngiltere'nin Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesini değiştirme talebini kabul etmesi, Türk tezine yaklaşması sonucu gerçekleşti. İtalya'nın Akdeniz'de saldırı

---

[794] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s.64
[795] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: I…, s. 124
[796] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 502
[797] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s. 65
[798] İsmail Soysal, a.g.e., s.502
[799] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, ss.66-67

tehdidi artıyordu ve 1935 yılında Habeşistan'a saldırmıştı. Almanya 6 Mart 1936 tarihinde Ren bölgesine asker sokarak, 1 Nisan 1936'da Versay'ın askerlikle ilgili maddesini kabul etmediğini ilan etmişti. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerinin devam ediyor olması, Boğazları kapatmaya yönelmesini gündeme getirebilirdi. İngiltere'nin askeri çevrelerinde İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikaları için Türkiye ile dostane ilişkiler kurulması fikri yaygınlaşmıştı.[800] Böylece İngiltere, Boğazların bir oldubitti ile revizyonist devletlerden herhangi birinin kontrolüne geçmesindense dost Türkiye'nin kontrolünde olmasını tercih etmeye başladı.

Fransa ise o dönemde Boğazların statüsünden memnun olmayan ve değiştirilmesini isteyen Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerinin etkisiyle, Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesi teklifine ses çıkartmamıştır. Bulgaristan, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde mutlak hakimiyet kurmasını istemediği halde, Boğazlar sözleşmesinde yapılacak bir değişikliğin Neuilly Antlaşması'nın da tadilinin yolunu açabileceğini düşündüğü için, kabul etmiştir. Romanya genel olarak antlaşmaların tadil edilmesine muhalifti, İtalya ise Milletler Cemiyeti'nin revizyonist politikalarına karşı almış olduğu kararlara, Türkiye'nin katılmasından rahatsızdı. Bu nedenle Türkiye'nin tadil talebini kabul etmemiştir. Ancak Nisan ayının sonuna kadar İtalya dışında konferansa katılma hakkı olan tüm devletler, olumlu yanıt vermiştir.[801]

O güne kadar statükonun devamını isteyen devletler Türkiye'nin talebine olumlu cevap veriyor, revizyonist politika izleyenlerse karşı çıkıyordu.[802] Bu durum uluslararası güvenlik şartları ve ittifakların değişmesi kadar Türkiye'nin uluslararası hukuka saygılı bir dış politika takip etmesinin de sonucudur.

Türkiye, konferansa hazırlık aşamasında Ruslarla beraber çalışmış konferansa götürülecek Türk önerisinde mutabık kalmıştı. Ancak Karahan, konferansın toplandığı günlerde Türk Dışişlerini ve sonra da Başbakan İsmet Paşa'yı ziyaret ederek, yeni tasarının bazı noktalarını eleştirmiş ve bu aşamada Sovyet Hükümeti'nin kendileriyle mutabık kalındığını kabul edemeyeceğini bildirmiştir.[803] Bu değişiklikten görüldüğü üzere Konferans başlamadan Türkiye ve Sovyetler arasında oluşan fikir ayrılığı konferans boyunca devam etmiş, Türk-Sovyet ilişkilerinde güven bunalımı başlamış,

[800] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 368
[801] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s. 122
[802] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s. 68
[803] Kamuran Gürün, a.g.e., s.149

böylece Montreux (Montrö) Konferansı iki ülke arasındaki dostluğun yerini soğuk ilişkilere bıraktığı yılların başlangıcı olmuştur.[804]

Nihayetinde Montrö Konferansı, aralarında İtalya olmadan 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux şehrinde toplanmıştır.[805] Konferans'ta Türk delegasyonu: Dışişleri Bakanı Tevfik Rüstü Aras başkanlığında, Londra Büyükelçisi Ali Fethi Okyar, Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Numan Menemencioğlu, Asım Gündüz, Necmettin Sadak gibi isimlerden oluşmaktaydı.[806]

Karahan'ın Ankara'ya bildirdiği sorun, Montrö'de bulunan Tevfik Rüştü Aras'a iletilmiş, Aras, Litvinov ile görüştüğünü projede 25.000 tonluk gemiler için önceden izin alma şartı hariç, tüm projede mutabık olunduğunu ve bu girişimin nedenini anlamadığını Ankara'ya yazmıştır.[807]

Konferans, Türkiye'nin hazırladığı proje üzerinden çalışmalara başlayacaktı. Konferansın ikinci gününde Türkiye, 13 maddelik projeyi açıkladı. Türkiye, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını istiyordu, Boğazları tahkim etmeyi istiyordu. Boğazlardan yabancı gemilerin geçişinin nasıl olacağı da projede düzenlenmişti. Proje Boğazlardan yabancı gemilerin geçişi ile ilgili genel hatlarıyla şu maddeleri içeriyordu: Ticaret gemilerinin geçişine Lozan'a benzer maddeler uygulanabilirdi [808]

Savaş gemilerinin geçişinde ise, barış durumunda:[809]

- Denizaltıların Boğazlardan geçişi yasaklanıyordu.
- Geçiş gündüz yapılacaktı.
- Karadeniz'e sınırı olmayan bir devletin geçirebileceği savaş gemisinin tonajı en fazla 14.000 olabilecekti.
- Karadeniz'e sınırı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'de kalma süresi en fazla 15 gün olacak ve 28.000 tonilatoyu aşamayacaktı.
- Transit geçiş yapan gemilerse arıza dışında geçiş için gereken süreden fazla kalamayacaklardı.
- Karadeniz devletleri ise aynı hükümlere tabi idi. Ancak 14.000 tonilatoyu aşıyorsa en fazla 25.000 tonilato olabilecek ve önceden izin alınarak geçebilecekti.

[804] Figen Atabey, "Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,* Cilt 2, Sayı 4, Ocak 2014, s.1
[805] Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri,* İstanbul: Baha Matbaası, 1968, s. 198
[806] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* Cilt: I (1920-1945) …, s. 503
[807] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 151
[808] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m., s. 123
[809] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s. 71

Savaş durumunda ise[810]

- Barış zamanındaki kontrollü geçişler, Türkiye tarafsız ise uygulanabilirdi.
- Türkiye, savaşan taraflardan biriyse, savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin iznine tabi idi.
- Boğazlar Komisyonu, Türkiye'nin teklifi otomatik bir kontrol sistemi getirdiği için kaldırılmalıydı.

Rusya'nın konferanstaki istekleri ise: Savaş gemileri için boğazların, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlere tamamen kapatılması, sahildar olan devletler için ise herhangi bir kısıtlama olmadan geçiş serbestliği tanınması idi. Türkiye'nin silahlandırması konusunu ise destekliyorlar ancak silahların SSCB tarafından sağlanmasını istiyorlardı. Yani Ruslar 25.000 tonilatoyu kendileri teklif etmiş olmalarına rağmen bu rakama ve ön izin alınmasına karşı çıkmaktaydılar.[811] Ruslarla konferans öncesi çalışmalarda mutabık kalınmayan nokta, sadece ön izin alınması idi.[812]

İngiltere ise önceleri, sadece askerileştirmeyi kabul ediyor, Boğazlar Komisyonu ve geçiş şartlarının aynı kalmasını savunuyordu. Fransızlar, Türk Projesini uygun bulmuşlardı. Japonya, Karadeniz'e sahili olan olmayan bütün gemilerin geçişişine kısıtlama getirilmesini istedi. Balkan devletleri ise kendi menfaatleri ile örtüştüğünü söyleyerek Türk projesini destekledi.[813]

Konferans'ta özellikle Rusya ve İngiltere arasında tartışmalar yaşandı. Benzer tartışmalar Türk-Rus temsilciler arasında da yaşanıyordu. Konferans sırasında İngiltere Türk Projesini tadil etmiş, geçiş şartlarını genişletmiştir. Türk heyetinin bu değişikliği kabul etmesi, Rusların İngiltere ile daha önce anlaşmaya varılmış olduğu eleştirilerine sebep olmuştur. Sovyet Tass Ajansı tahrik edici bir yayına girişmiştir. [814] Pravda gazetesi, Türkiye'nin tutumunu şu yazıyla eleştirmiştir:

> *"Karadeniz'e serbestçe girme ve çıkma ancak bu denizde kıyıları olan memleketleri ilgilendirecek bir meseledir. Karadeniz sahillerinin de ancak bu devletler olması pek aşikardır. Bu gerçekten yalnız Japonya tarafından değil aynı zamanda Montrö Konferansı'na katılmış başka devletler tarafından da idrak edilmemiş olduğunu söylemek gerekiyor şurası da tesadüfe değer ki Türkiye bile Karadeniz'de kıyı sahibi devletlerin hakları bakımından kesin ve*

[810] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s. 72
[811] Mitat Çelikpala, "1923-1938 Dönemi Türk Dış Politikası Sovyetler Birliği ile İlişkiler" ..., s.211
[812] Kamuran Gürün, a.g.e., s.150
[813] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, ss. 74-78
[814] Abdülahat Akşin, a.g.e., ss. 296-298

belirli bir vaziyet takınamamıştır. Tevdi etmiş olduğu projede, Türkiye Karadeniz'de kıyıları olan memleketler gemilerinin çıkış haklarını bu memleketleri ziyarete gelen Karadeniz'e yabancı memleketler için öngördüğü 15000 tonilatoluk hadde indirilmesini teklif etmektedir… Türk teklifinin, kendisiyle dostane münasebetlerde bulunan ve Türkiye'nin menfaatlerini gözeten Sovyet Rusya'nın menfaatlerini gereği gibi gözetmediği besbellidir. Şurası da aşikârdır ki Türkiye'nin bu hareketinde Sovyet Rusya'ya muhalif bazı cereyanların Türk politikası üzerinde yaptıkları tesirler gözükmektedir. Türkiye'nin Montrö Konferansı'nda takındığı vaziyetin, her iki memleket arasında uzun süreden beri mevcut olan münasebetler den beklenebilecek kadar Rusya'ya karşı dostane olmadığını esefle kaydetmek zorundayız. (...)"[815]

Diğer bir Rus Gazetesi İzvestia ise konuyla ilgili bir yazısında:

"Maalesef Türkiye'nin Boğazlar hakkında teklif ettiği projenin Sovyet Rusya'ya karşı dostça olduğu söylenemez, çünkü memleketimizin en meşru menfaatlerini gözetmiyor." Demekteydi.[816]

Türk Basınında Rus gazetelerinde çıkan yazılara cevap verilmiştir. Cumhuriyet Gazetesi'nde aralarında Atatürk'ün dikte ettiği makaleler de bulunan[817] Yunus Nadi imzasıyla makaleler çıkmıştır. Cevap verilen makalelerden birisi şöyledir:

"Boğazlar meselesi son Montrö müzakerelerinde muhtelif cephelerden tebarüz ettirdiği çok ehemmiyetli vazifeler arasında Türk-Sovyet münasebetleri bakımından da kuvvetli bir imtihan vesilesi teşkil etti ve dostlukları her ikisi için de en hayati cidal zamanlarında kurulmuş olan iki komşu memleket bu imtihanı muvaffakiyetle atlatmış oldular. (...) Yeni mukavelename Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hakimiyet ve emniyetiyle beraber Karadeniz'e sahili olan bütün dost devletlerin menfaatlerini en geniş ölçüde temin etmiştir."[818]

Ulus Gazetesi de 5.7.1936 tarihli başyazısında dostluk mesajları vermiştir.

"Boğazlar emniyeti nizamı teessüs etmelidir. Stalin Rusya'sıyla Kemalist Türkiye arasında yakın ve sıkı bir dostluktan gayri bir münasebet nizamı olamaz."[819]

Rusya'da çıkan gazetede ana tema, İngiltere'nin, Türkiye'nin projesini kabul edebileceği ama Sovyet filosunu Karadeniz'e hapsedecek tedbirler aldığı yolundaydı. Türk gazetelerinde ise dostluk temelli yazılar yayınlanmıştır.[820]

Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginliğe neden olan bu görüş ayrılıkları Litvinov'un 8 Temmuz 1936 tarihli konuşmasında da görülmektedir. Litvinov özetle şunları söylemiştir: Savaş durumunda Boğazları kapatma kararı Türkiye'ye bırakılmaktadır. Üstelik Türkiye, bu kararı savaş öncesi, sonrası ya da tehlikesi

[815] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 296
[816] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 298
[817] Kamuran Gürün, a.g.e., s.150
[818] Dimitır Vandov, a.g.e., s.187
[819] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 298
[820] Dimitır Vandov, a.g.e., s. 186

durumu gibi herhangi bir zamanda alabilecektir. Savaş zamanında bu kapatma işi bir tarafın yararına olurken diğer tarafın zararına olacaktır. Bu Türkiye'yi büyük bir sorumluluk altına sokmaktadır. Litvinov konuşmasının sonunda, bu kadar önemli bir kararın Sovyetler Birliği'nin en iyi dostu da olsa herhangi bir ülkeye bırakılmasının hoşuna gitmeyeceğini ifade etmiştir.[821]

Konferans süresince İngiltere hem Rusya'ya hem İtalya'ya karşı tedbir almaya çalışırken, Fransa ve Romanya tarafından desteklenen Ruslar,[822] İtalya'nın konferansa katılmamış olmasının da rahatlığıyla konferans öncesinde planladıklarından daha çok şey elde etmeye çalışmışlardır. Lozan'da, Boğazların her devletin savaş gemilerine mutlak bir şekilde kapalı olmasını ve Türkiye'nin egemenliğinde olmasını savunurken, Montrö'de, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine tamamen açık olması fikrini benimsemiş, Türkiye'nin tam egemenliği fikrinden uzaklaştıklarını ortaya koymuşlardır.[823] Litvinov ve Aras arasında konferansta görüntü dostça[824] olmasına rağmen, aralarda yapılan görüşmelerin sıkıntılı olduğu ve Türkiye'nin Moskova'nın dostluğundan şüpheye düştüğü İsmet İnönü'nün Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği telgraflarda açıkça görülmektedir.[825]

Litvinov konferanstan alamayacağını düşündüğü hakları ikili antlaşmalar yoluyla almak için Türkiye'ye bir yardımlaşma paktı teklif etmiştir. Ankara'nın Aras'a talimatı, *Moskova'nın ciddi bir önerisi varsa Ankara'da yapsınlar, bu konunun Montrö'de görüşülmesini istemiyoruz,* şeklinde olmuştur. Bunun üzerine, konferansa Milletler Cemiyeti toplantısı nedeniyle ara verildiği sırada, Cenevre'de olan Litvinov, Eden ile görüştüğü sırada İngiliz bakanı sıkıştırmış, deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması için Sovyet Rusya ile anlaşabileceğini düşünen Eden,[826] Rusya'nın istekleri yönünde ödün vermiştir. Bu durum, Türkiye'yi Ruslarla anlaşma yoluna itmiş ve Rusların neredeyse tüm talepleri kabul edilmiştir.[827] Lozan'a göre Montrö Sözleşmesi, Sovyetler Birliği'nin menfaatlerine çok daha fazla uygun olduğu halde Türk- İngiliz delegeleri arasındaki yakınlıktan rahatsız olan Sovyet yöneticileri

[821] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 151
[822] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında: Türk Dış Politikası…, s.375*
[823] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 150-151
[824] A. Suat Bilge, a.g.e., s.118
[825] Kamuran Gürün, a.g.e., s.150
[826] A. Suat Bilge, a.g.e., ss.115-120
[827] Raşit Tacibayev, a.g.e., ss. 115-117

konferanstan sonra Türkiye'yi Batılıların oyununa gelmekle suçlamaktan geri durmamıştır.[828]

İki ay devam eden konferans 20 Temmuz 1936 tarihinde, Montrö Sözleşmesi'nin imzalanması ile sona ermiştir.[829] Sözleşme 31 Temmuz 1936 Tarihinde cuma günü TBMM'de onaylanmıştır.[830] Konferansa katılmayan İtalya sözleşmeyi 2 Mayıs 1938 tarihinde imzalamıştır.[831]

Montrö Sözleşmesi ile Boğazlar Komisyonu ve askerden arındırılması hükümleri kaldırıldı. Türkiye'nin Boğazlar'da tam egemenliği kurulmuş oldu. Montrö Sözleşmesi ile getirilen değişikliklerle, Türkiye herhangi bir savaşta, savaş dışı veya tarafsız ise savaşan tarafların gemileri Boğazlardan geçemeyecekti. Yakın bir savaş tehdidi varsa ya da Türkiye bir savaşta taraf ise, hangi gemilerin geçebileceği tamamen Türkiye'nin inisiyatifinde olacaktı. Karadeniz'e sınırı olmayan devletlerin burada bulundurabileceği savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı Rusya'nın filosu esas alınarak sınırlandırılmıştı.[832]

Sözleşme: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Türkiye ve Lozan Antlaşması'nı imzalayan bir devletin katılıma açık olduğu için sonradan katılan İtalya ile birlikte on katılımcı devlet arasında imzalanmıştır. Sözleşme'nin süresi 20 yıldı. 20 yılın sonunda hiçbir devlet sona erdirmek için başvurmazsa yürürlükte kalacaktır. Sona erdirilebilmesi için başvuru olması durumunda bu başvurudan itibaren iki yıl yürürlükte kalacaktır. Değişiklik taleplerinde anlaşılamaması durumunda yeniden bir konferans toplanacak ve tonilato sınırlamalarını düzenleyen 14 ve 18. maddeler hariç oybirliği ile karar alacaktır.[833] Montrö Sözleşmesi'nin imzalayan devletlerden Sovyetler Birliği ve Yugoslavya devlet olarak varlıklarını sürdürmemektedir, sözleşmede oybirliği ile karar alınabilecek hususlar için böyle bir durumda ne olacağı hükme bağlanmamıştır.

Montrö Konferansı, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet münasebetlerinde dönüm noktası olmuştur. Türk-İngiliz yakınlaşması bu konferansta en önemli gelişmesini kaydetmiştir. Türkiye, denizlerde güçlü olan İngiltere'ye İtalyan tehdidi nedeniyle daha da yakınlaşmıştır. Konferanstan sonra 1937 yılında Karabük Demir-Çelik

[828] Altemur Kılıç, a.g.e., s. 89
[829] Figen Atabey, a.g.m, s. 3
[830] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V., İctima: I., Cilt: 12, 31.07.1936, s.336
[831] Mustafa Barut, a.g.e., s. 345
[832] Haluk F. Gürsel, a.g.e., s. 198
[833] İsmail Soysal, a.g.e., s. 519

Fabrikası İngiltere'nin yardımı ile kurulmuştur. 1938 yılında İngiltere Türkiye'ye 6 milyonu savaş gemisi ve savaş malzemesi alınmak için olmak üzere, toplam 16 milyonluk kredi açmıştır. Ancak Sovyetler Birliği, Almanya ile de sıkı ticari ilişkileri olan Türkiye'nin, İngiltere ile de yakınlaşmasından memnun olmamıştır.[834]

Tevfik Rüştü Aras'ın, konferans hazırlık çalışmalarında, Rus Büyükelçisi Karahan'a Boğazları ortak savunmak için arada bir ittifak antlaşması olmadığını söylediği ve Karahan'ın bunu bir teklif gibi anladığı iddia edilen pakt fikrinin nasıl ortaya çıktığı ve içeriğinin ne olduğu tam belli değildir. Konferanstan sonra Litvinov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın'a Türkiye'nin fikrini öğrenmek için Tevfik Rüştü Aras ile görüşmek istediğini bildirmiştir. Aras, Zekai Apaydın'a bir telgraf göndermiş kendi düşüncelerini anlatmıştır. Aras, Boğazların silahlandırılmasını Türkiye'nin yapacağını vurgulayarak, bunun maliyetinin en az 20 milyon dolar tutacağını, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye 2 milyon dolarlık krediyi vermediğini, mali konu olan silahlandırma için bir pakta gerek olmadığını söylemiştir.[835]

Aras'a göre pakt şartları şunlardır: Akdeniz'de, Türkiye'ye bir saldırı olursa Ruslar, Akdeniz'e kuvvet çıkarmayı kabul etmelidir. Ruslar bu şartı kabul ederse, Türkiye, Rusya'ya saldıran herhangi bir devletin savaş gemilerini Boğazlardan geçirmeyecektir. Ve Rusya, Türkiye Akdeniz'de bir saldırıya uğrarsa, ayrıntıları belirlenecek olan bir miktar kuvvetle Türkiye'nin yardımına gelecektir. Aras, Zekai Apaydın'a bunları şahsi görüşü gibi Litvinov'a söyleyebileceğini belirtmiştir. Ayrıca eğer Litvinov, zaten Türkiye'nin savaş gemilerini geçirmemek Montrö Sözleşmesi gereği görevidir derse, kendisinin de Litvinov'a, Rusların da Türkiye'nin bir saldırıya uğraması halinde yardım etmesinin, zaten 1925 Antlaşması gereği olduğunu hatırlatmasının uygun olacağını telkin etmiştir. [836]

Bundan sonra iki tarafta da bu paktla ilgili bir gelişme olmamış, Ekim 1936'da Milletler Cemiyeti toplantısında görüşen Aras ve Litvinov arasında pakt meselesi yeniden görüşülmüştür. Litvinov burada Aras'tan, Boğazların silahlandırılması işini Rusya'nın yapmasını ve Türkiye'nin Boğazlardan Karadeniz'e Rusya'ya saldıracak bir gücün geçişine izin vermemesini istemiştir. Aras ise bu teklifin kabul edilebilmesi için, Moskova'nın, Türkiye Akdeniz'de bir saldırıya uğradığında en az saldırganın gücü kadar bir güçle, Türkiye'ye yardım etmesinin garantisini vermesi gerektiğini

[834] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 425
[835] A. Suat Bilge, a.g.e., s.121
[836] Kamuran Gürün, a.g.e., s 157

söylemiştir. [837]Konferans sırasında Litvinov bunu kabul etmiş, fakat Aras'ın Ankara'ya gönderdiği telgrafa cevap veren İsmet İnönü, Bakanları'n dağınık olması ve konunun iyice müzakere edilmeden karar alınamayacak kadar ehemmiyetli olması nedeniyle Aras'a yazılı bir metin verme yetkisi vermemiştir.[838] İnönü telgrafında, Sovyet Dostluğunun Türkiye için öneminin altını çizerek, bu teklife hemen evet dememiş olmalarının iyice üzerinde düşünmeden ekonomik gelişmeyi felce uğratacak, Türkiye'nin altından kalkamayacağı yükümlülükler almaktan çekinilmesi dışında, bir nedeni olmadığını yazmıştır. İnönü, Zekai Apaydın'a da bir telgraf göndererek, Rusya'nın dostluğunun öneminden bahsetmiş, Rusya ile ilişkilerde herhangi bir soğukluk olduğunun düşünülmemesi için, Türkiye'nin çekincelerinin neler olduğunu büyükelçiye anlatmış, konuyu bilmesi gerektiğini ve ihtiyatlı davranması gerektiğini belirtmiştir.[839]

Aras, Cenevre'de beraber olmaktan istifade ederek, Litvinov ile yaptığı görüşmeleri İngiliz Temsilcisi Eden'e anlatmış ve fikirlerini sormuştur.[840] Bunun neticesinde İngiltere'den gelen mesaj şu şekildedir:

> *"Böyle bir anlaşma ya Montreux Mukavelenamesi haricinde Ruslar için bir faide temin edecek veya Montreux Mukavelenamesinin manasını aşamayacaktır. Değiştirdiği takdirde söz konusu mukaveleyi şimdilik değiştirmek teşebbüsü diğer devletler tarafından birçok itirazı davet edecektir. Bu itibarla çok tehlikeli olacaktır. Eğer proje mukavelename çerçevesi dışına çıkmayacaksa hiçbir manası yok demektir. Bu takdirde ise Rusların Akdeniz'de Türkiye'ye yardım vaadinde bulunmasına ihtimal verilmez. Mukavelenamenin bazı maddelerinin geniş surette tefsiri ile projeyi mukavelename çerçevesine sokma teşebbüs dahi tehlikeli olacaktır. Bunun sonucu Türkiye'nin Ruslarla askeri ittifakına varacak böyle bir tasavvur Türkiye'nin ortaya çıkmakta olan grupların birine bağlanması olacaktır. Halbuki Türkiye'nin bugünkü kuvveti hiçbir tarafa bağlı olmayarak Akdeniz'de bağımsız vaziyette bulunmasından barış ve istikrar için mühim bir unsur teşkil etmesinden ileri gelmektedir. Akdeniz'de Türkiye için akla gelebilecek tehlikeyi karşılamak için Ruslarla böyle bir ittifak, söz konusu tehlikeye azaltacak yerde artıracaktır. Hakikaten böyle bir ittifak Rus kuvvetlerinin Akdeniz'e doğru sarkması demektir. Bu takdirde Türkiye'nin düşündüğü tehlike daha maddi bir şekil alır. Türkiye'nin müstakil kendi güvenliği için daha sıhhatli bir yolda (devam etmesi tercih edilebilir). İngiltere hükümeti Türkiye'yi istediği kombinezonu yapmaktan alıkoymak istediği için değil, ancak T.R. Aras'ın sorusuna cevap olarak Türkiye-İngiltere karşılıklı menfaatlerine en muvafık olan şekli bildirmeyi bir iyi niyetlilik vazifesi saymaktadır."*[841]

[837] Erel Tellal, "1923-1939: Göreli Özerklik Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 321
[838] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 122
[839] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 160-161
[840] A. Suat Bilge, a.g.e., s 123
[841] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 162

Eden-Aras görüşmesinden haberdar olan Ruslar, Türkiye'yi başka bir devlete danışmadan hareket edememekle suçlamış ve Litvinov, Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın'ı "*Anlaşılan bir devletin onayını bekliyorsunuz, onu almadıkça bir şey diyemiyorsunuz"* şeklinde eleştirmiş,[842] "hâlâ bir şey yapmak istiyorsanız yazarak bana getirin" demiştir.[843] Bu talep karşılığında Ankara, Apaydın'a bir talimat göndermiş, Boğazlarla ilgili bir devlete ayrıcalık verilmesini Bakanlar Kurulu'nun Montrö'ye aykırı bulduğunu, ancak Türkiye'nin kara ve denizlerinden Sovyetler Birliği'ne bir saldırıya izin verilmeyeceğinin teminatının verilmesini ve Türk- Sovyet dostluğunun vurgulanması istemiştir.[844]

1 Kasım 1936 tarihinde Atatürk, TBMM'nin Beşinci Toplanma yılını açarken Montrö ve Sovyetlerle ilişkiler konusuna şu sözlerle değinmiştir:

> *"Bu sene arzı ulusal bakımdan bizim için mesut hadiseler oldu. İngiltere kralı Sayın Majeste Sekizinci Edward'ın mütenekkiren ziyaretini Boğazlarda yeni rejimin Montrö Mukavelenamesinin derpiş ettiği veçhile, tatbikata başlandığını, bunların başında olarak zikretmeliyim. Tanışmak ile Bahtiyar olduğum İngilizlerin büyük Kralı ile aramızda husule gelen dostluğun milletlerimizin temayülatına uygun olarak iki hükümet arasında fiilen inkişaf etmekte olan samimi münasebet üzerinde hayırlı tesirine şüphe yoktur. Türkiye'nin hakkını teslim etmekle yüksek dostluk ve anlayış gösteren Montrö Mukavelenamesi akitleri, aynı zamanda kritik devam eden arsıulusal durumun bu önemli devresinde istikrarı için herkesin çalışması icap eden umumi sulh işine de değerli hizmet etmiş oldular. Tarihte birçok defa münakaşa ve ihtiras vesilesi olmuş olan Boğazlar, artık tamamı ile Türk hakimiyeti idaresinde, yalnız ticaret ve dostluk münasebetlerinin muvasala yolu haline girmiştir. Bundan böyle muharip herhangi bir devletin harp sefinelerinin Boğazlardan geçmesi memnudur. Bu münasebetle, Karada ve denizde büyük komşumuz Sovyet Rusya ile, aramızdaki 15 seneden beri her türlü tecrübeden geçmiş olan dostluğun ilk gündeki kuvvet ve samimiyetini tamamı ile muhafaza ederek, tabii inkişafatında devam ettiğini beyan etmekle de ayrıca memnuniyet duyarım"*[845]

4 Kasım 1936'da Litvinov, teklifin İngiltere baskısıyla iptal edildiğini açıklamıştır. 13 Kasım'da Karahan, İnönü ile görüşmesinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi, İngiltere'den uzaklaştırma hedefi olmadığını, Türk-İngiliz ilişkilerinin SSCB'yi kaygılandırmadığını ve Türkiye'nin Türk-Sovyet ilişkilerine üçüncü bir

[842] Erel Tellal, "1923-1939: Göreli Özerklik Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 321
[843] A. Suat Bilge, a.g.e., s.124
[844] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 165
[845] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* Cilt: I, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası,1945, s. 376

ülkeyi hakem kılmaması gerektiğini belirterek, güven sorununun derinleştiğini gösteren şu ifadeleri kullanmıştır.[846]

> *"Eğer Aras, bize açıkça ben paktan çekiniyorum, çünkü İngiltere ile ilişkilerimizi bozabilir dese, biz böyle bir kararı doğru veya yanlış olarak algılayabilirdik; ama böyle bir açıklık ve samimilik bizim ilişkilerimize uygun gelirdi ve şimdiki ağır vaziyete yol açmayabilirdi."*[847]

Karahan, Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği mektupta, Türkiye'nin daha çok denge politikası yürütmek istemesini, şu şekilde yorumlamıştır:

> *"Önce bizimle müttefik olmak istediler, bunu başardılar. Şimdi onlar bundan korkmakta ve bizim taraf olabileceğimiz herhangi bir savaşın içine çekilmeyi istememektedirler.*[848]

Atatürk'ün 1936 yılında yaptığı konuşma, meclis açılış konuşmalarında Sovyetler'den bahsettiği son konuşmadır. 1937 yılında, diğer devletlere ismen değinmiş fakat Sovyetler Birliği'nin ismini zikretmemiş, Türk-Sovyet ilişkilerine değinmemiştir.[849] Bununla birlikte, Atatürk'ün 1936 yılında Sovyet dostluğunun devamına verdiği önemi vurgulaması da ilişkilere yansıyan güven bunalımını ortadan kaldıramamıştır.

Batı dünyası ile sorunları artan Sovyet Rusya, Türkiye'nin İngiltere ile yakın ilişkilerini kaygı ile izlemiş, İnönü'nün 1937 yılı Nisan ayında İngiliz heyeti ile birlikte demir-çelik fabrikasının temelini atmasından sonra Karahan büyükelçilikten çekilmiştir.[850] Bunun üzerine temmuz ayında, sorunları ortadan kaldırmak için Tevfik Rüştü Aras Moskova'ya gitmiştir. Fakat ne bu ziyaret ne de Atatürk ve İnönü'nün dostluk mesajları ilişkileri eski haline getirmeye yetmemiştir.[851]

1923 Lozan Konferansı'ndan, 1936 Montrö Konferansı'na kadar, hemen hemen bütün uluslararası konferans ve ilişkilerde birbirleri ile işbirliği yapmış iki devlet arasında Montrö Sözleşmesi ile açılan çatlak Atatürk'ün ölümünden sonra daha da derinleşmiştir.[852]

---

[846] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 118
[847] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 119
[848] Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk Sovyet İlişkileri (1939-1953*), Çev. Ali Asker, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011, s. 29
[849] Necmi Uyanık, "Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmaları Işığında Türk-Sovyet Siyasi İlişkilerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,* Sayı 20,2009, ss. 143
[850] Rıfkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri,* Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınevi, 1983, s.20
[851] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 29-30
[852] Dimitır Vandov, a.g.e., s. 218

4.2. Nyon Konferansı (14 Eylül 1937)

Türk- Sovyet ilişkilerinde ayrılığın derinleştiğini gösteren önemli gelişmelerden birisi de Nyon Konferansı olmuştur.

Nyon Konferansı'ndan önce Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan soğukluğun ortadan kaldırılması amacıyla Moskova'yı ziyaret etmişti. Bu ziyarette yapılan görüşmelerde, İtalya ve Almanya'nın politikalarından kaynaklı endişeler üzerine durulmuştu. Aras, ziyaretin dostluk gösterileri şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ancak heyette bulunan Rahmi Apak'ın, 1950'li yıllarda yayımladığı hatıralarında karşılamanın dostane olmadığı aksine, Türk Heyetinin bazı eleştirilerle karşı karşıya kaldığı dile getirilmektedir. Ayrıca Apak, Türk Dışişleri Bakanı'nın soğumuş dostluğu ısıtmak için, girişimlerinin de karşılıksız kaldığını söylemektedir. Türk-Rus dostluğunun önemli isimlerinden olan Tevfik Rüştü Aras'ın Nyon Konferansı'nda, Sovyetler Birliği'nin karşısında yer almakta tereddüt etmemesinde, bu ziyarette görülmüş olan rahatsızlığın ve dostluğun yeniden tesis edilemeyeceği izleniminin etkisi olduğu söylenebilir.[853]

1937 yılında Akdeniz'de milliyeti bilinmeyen ama o zamanlarda İspanya iç savaşı dolayısı ile İspanyol olmalarından şüphelenilen, denizaltılar tarafından ticaret gemileri batırılmaya başlanmıştı. Rus gemilerinin batırılması üzerine, İtalya ve Rusya arasında nota teatisi yoluyla gerginlik yaşanmıştı. Bu sırada, İngiliz ve Fransız gemileri de batırılmış, İngiltere sert tedbirler almıştı. O sıralarda Marmara Denizi'ne girdiğinden şüphelenilen bir yabancı denizaltı tarafından iki İspanyol gemisi torpillendi. Türk sularına gizlice sokulan denizaltı ve giriştiği olay hem Montrö Sözleşmesi hükümlerine hem de İspanya iç savaşına diğer devletlerin karışmaması hakkında yapılan, karışmamazlık antlaşmasına aykırıydı. Bu duruma karşı Türk Hükümeti bir nota vererek, söz konusu denizaltıların, yakalandığı takdirde derhal batırılacağını ifade etmiştir.[854]

Fakat bu sırada, Türk basınında da olayla ilgili haberler çıkmaya başladı. Bazı gazetelerde gemileri, Sovyet Rusya'nın batırdığı yazıyordu. Bunun üzerine İzvestia ve Pravda gazeteleri sert cevaplar vermeye, Rusları bu işe karıştırmanın dostluğu

[853] Kamuran Gürün, a.g.e., ss.170-174
[854] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 231

incittiğini, Türkiye'de çıkan yazılarla, İtalyan ve Alman Faşistlerinin korunduğunu yazmaya başladılar. [855]

İngiliz ve Fransız gemilerine karşı saldırıların artması tehdidin boyutunun büyümesi üzerine, bu iki devlet Akdeniz'de güvenliğin sağlanması için bir konferans toplanmasında görüş birliğine varmışlardır. Bu Konferansa: İngiltere, Fransa, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Mısır katılmıştır. İtalya ve Almanya davet edilmesine rağmen, katılmamışlardır.[856]

Nyon'daki ilk toplantıda, İngiliz ve Fransızların projeleri görüşülmüştür. Bu projeye göre: Akdeniz bölgelere ayrılacak, bölgedeki devletlere karakol görevi verilecekti. Planlanan bölgelerde, İngiltere ve Fransa Batı Akdeniz'de, Rusya ve Türkiye Kuzey Ege'de, Yunanistan ve Yugoslavya da Güney Ege'de güvenliği sağlayacaktı. Bu teklif, Ankara'da, Akdeniz'de İtalya ile bir çatışma çıkması halinde Türkiye'nin, Rusya'nın yanında savaşa sürükleneceği gerekçesiyle kabul edilebilir bulunmamıştır. Fakat bu sırada, Türkiye'nin itirazına gerek kalmamış, diğer küçük devletler, Rusya ile işbirliği yapmak istememiştir. Bu durumu İngiliz Dışişleri Bakanı Eden hatıralarında anlatmıştır. Eden, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkileri kuvvetli olan Türkiye dahil küçük ülkelerin, Ruslarla işbirliği yapmak istemediğine şaşırdığını ifade ederek, bu nedenle, anlaşma ihtimali ortadan kalkmak üzereyken, İngiltere ve Fransa tarafından bulunan orijinal bir çözümle sorunun aşıldığını yazmıştır.[857]

İki gün süren görüşmelerden sonra Akdeniz'in güvenliğini, İngiliz ve Fransız donanmalarının sağlaması, gerektiğinde küçük ülkelerin İngiliz ve Fransızlara yardım etmesi kararlaştırılmıştır.[858]

Nyon Konferansı'nın Türk-Rus ilişkileri bakımından önemi, Türkiye'nin Batı politikasını ve müttefiklerin uluslararası hukuka uygun bir antlaşma yapma çabalarını açıkça desteklemesi[859],Rusya'ya karşı tavır sergilemesidir. Bu konferans savaştan önce iki devletin uluslararası alanda son görüşmesidir.[860]

---

[855] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 172
[856] Brock Milman, "1934-1942 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası ve Stratejisi", *Tarihin İçinden*, der: Akif Erdoğru, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 417
[857] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 173-174
[858] Abdülahat Akşin, a.g.e., ss. 232-233
[859] Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası,* Çev: Leyla Uslu, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010, s. 14
[860] Mitat Çelikpala, "1923- 1938 Dönemi Türk Dış Politikası Sovyetler Birliği ile İlişkiler", s. 212

Türkiye Nyon Antlaşması'ndan uluslararası şartlardaki değişmeler neticesinde 11 Mayıs 1939 tarihinde İtalya'ya verilen bir nota ile çekilmiştir. İngiltere ve Fransa ise 6 Mayıs 1939 tarihinde antlaşmadan çekilmiştir.[861]

Nyon Konferansı sırasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Anlaşmazlık konusu: Akdeniz'in güvenliğini sağlayacak olan İngiltere ve Fransa'ya Türkiye'nin gerektiğinde yardım edecek olmasıdır. Atatürk bu yardıma ihtiyaç duyulmasını şeref sayarken, İnönü bu yardım vaadini tehlikeli bulmuştur. Sonuçta, İnönü'nün aşırı ihtiyatlılığı ile Atatürk'ün Batılı ülkelerle yakınlaşma isteği anlaşmazlığa neden olmuştur.[862]

4.3. Hatay Sorununda Sovyetlerin Tutumu

Hatay, Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına rağmen güneyden acil silah ve askeri malzeme ikmali yapabilmek için Franklin Buillon (Ankara) Antlaşması'nda geçici olarak Fransa'ya bırakılmıştı.[863] 1936 yılında uluslararası ortamın gerginliği Fransa'nın manda yönetimini sona erdirerek dikkatini Avrupa'ya verme kararı almasına neden oldu.[864] Fransa, Türkiye'yi saf dışı bırakarak manda yönetiminin devredilmesi için Suriye ile müzakerelere başlamıştı. Bu durum Türkiye'de tepkiyle karşılandı.[865] 9 Eylül 1933'te Fransa, Suriye ile imzaladığı manda yönetimini sona erdiren antlaşma ile yetkilerini Suriye'ye devretti. Hatay'ın da bu yetki devrinin içinde yer alacak olması, Türk-Fransız ilişkilerinin bozulmasına yol açtı.[866]

Hatay'ın bir yetki devri ile Suriyelilere geçecek olması Türkiye'de hayal kırıklığı ve üzüntüyle karşılanmıştı. Hatay'da ise Türkiye'ye katılma istekleri artıyordu.[867] Türkiye 10 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota verdi ve Lübnan ve Suriye'ye tanınan bağımsızlık hakkının Hatay'a da tanınmasını istedi.[868]Fransa karşı notasında Türkiye'nin taleplerinin Suriye'nin bütünlüğünü zedeleyeceğini bildirdi. Fransa ve Türkiye anlaşamayınca konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesine karar

[861] BCA, 030.10.219.476.10
[862] Kamuran Gürün, a.g.e.,174
[863] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 393
[864] İlhan Uzgel, "1923-1939 Göreli Özerklik I: Batı Avrupa'yla İlişkiler", s. 283
[865] Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu,* İstanbul: Yeni Gün Yayınları, 1999, ss. 66-67
[866] Özden Zeynep Alantar, a.g.m., s. 89
[867] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar,* Cilt: I, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 87
[868] Özden Zeynep Alantar, a.g.m., s. 91

verildi.[869] Aralık ayında Milletler Cemiyeti Hatay'a üç gözlemci gönderdi. Hazırlanan Sandler Raporu, 29 Mayıs 1937'de MC'nde oybirliği ile kabul edildi. Böylece, Hatay, Sancak adıyla dışişlerinde Suriye'ye bağımlı, içişlerinde bağımsız ayrı bir statüsü olan ve bağımsız bir anayasa ile idare edilen, Suriye'den ayrı bir devlet haline geldi.[870] Fakat bu karar, sorunları çözmeye yetmedi, 1937 yılının yaz aylarında asılan seçmen listelerinin bütün tarafları memnun etmemesi üzerine,[871] karışıklıklar çıktı. Bunun üzerine Türkiye ve Fransa arasında Sancak'ın toprak bütünlüğünün işbirliği ile korunması için bir antlaşma yapıldı. 1938 yılı ağustos başında seçimler yapıldı. Sancak'taki Türkler 40 milletvekilliğinden 22'sini kazandılar. Bağımsız Hatay Devleti, 2 Eylül 1938 tarihinde ilk meclis toplantısını yaptı. Devlet Başkanı Tayfur Sökmen olmuştu. Uluslararası gelişmelerin kendi lehine döndüğünü gören Hatay meclisi, Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının bütününü Hatay kanunları olarak kabul etti. 1939 yılı mart ayında Türkiye'de yapılan seçimlerde Tayfur Sökmen, Antalya'dan milletvekili seçildi. Bu gelişme Hatay'ın anavatana ilhakını hızlandırmıştır. 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Meclisi, oybirliği ile alınan kararla Türkiye'ye katılmıştır.[872] Böylece üç yıl süren diplomatik mücadele, Hatay'ın anavatana katılması ile sonuçlanmıştır.[873]

Özellikle dış politika sorunlarında ortaya çıkan Atatürk-İnönü uyuşmazlığı Hatay meselesinde de ortaya çıkmıştır. Atatürk milletlerarası konjonktürü değerlendirerek Hatay'ın milli sınırlar içine katabileceğini düşünmektedir. İnönü ise herhangi bir ileri adım atmaktan ziyade konunun gerekirse daha uzun vadede ama görüşmeler yoluyla çözülmesi taraftarıdır.[874]İsmet İnönü hatıralarında bu konudan bahsetmektedir. İnönü, Atatürk'ün Hatay'da artık meseleyi halletmek gerektiğine karar verdiğinde, bunu büyük bir gösteri şeklinde ortaya attığını ve Dışişlerinin gece gündüz bu mesele ile uğraştığını söyleyerek kendisinin bu konuda Atatürk ile tartıştığını, Hatay işinin, Türk-Fransız ilişkilerini bozacağını söylediğini anlatmış, ayrıca olayların giderek büyüdüğü bir zamanda Atatürk'ün askeri harekat düşündüğünü, kendisinin, Avrupa'daki gelişen siyasal olaylar nedeniyle sadece Fransa'ya savaş ilan edilmesinin bile Türkiye'yi bir buhrana sürükleyeceğine

[869] Feridun Ergin, a.g.e., s. 208
[870] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 387
[871] Feridun Ergin, a.g.e., s.209
[872] Abdurrahman Melek, a.g.e., ss. 114-146
[873] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar,* Cilt: I…, s. 87
[874] Sina Akşin, a.g.e.,s. 157

Atatürk'ü ikna ederek askeri harekattan vazgeçirdiğini yazmıştır.[875]Hatay sorununda, Atatürk'ün Misak-ı Millî sınırlarına ulaşmak ve sınır güvenliğinin sağlanması için, savaşa giden dünyada fırsatın değerlendirilmesi yönünde tecelli eden iradesine karşı İnönü'nün düşüncesi statükonun korunarak, güvenliğin sağlanması olmuştur.

[875] İsmet İnönü, a.g.e., ss. 283-287

BEŞİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ (1939-1945)

5.1. Savaşın Başında Türk- Sovyet İlişkileri

1936 yılı Ekim'inde Almanya ile İtalya arasında bir dostluk antlaşması imzalanmış, Roma Berlin ekseni ilan edilmişti. Bundan bir ay sonra Japonya'nın da katılımıyla Anti-Komüntern Pakt kurulmuştu.[876] Türkiye savaş başlarken güvenliği için Sovyet dostluğuna önem veriyordu. Savaşın tarafları belirginleşmeye başlayınca, Türkiye de SSCB de İngiltere'nin dostluğuna ihtiyaç duyar hale geldi. Her ne kadar Montrö sözleşmesi ve Hatay'ın Anavatana katılmasından sonra Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin hızla gelişmesi, Sovyet yöneticilerini endişelendirse de, Türkiye gibi Sovyetler Birliği için de Alman ve İtalyan tehdidine karşı İngiltere ile ittifak önemli hale gelmişti.[877]

Türkiye'de 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk vefat etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü oldu.[878] Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras görevinden alınarak[879] 1938 yılı Kasım ayında Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanlığı görevine atandı.1939 yılı ocak ayında Atatürk döneminde Başbakan olan Celal Bayar'ın yerine Refik Saydam Başbakanlık görevine getirildi. Türk siyasetinde yeni isimlerin gelmesi ile birlikte yeni bir dönem başlamıştı.[880] Dış politikada Atatürk'ün temellerini attığı emperyalist güçlerin Türkiye'nin güvenlik alanına girmesini engelleyecek bir güvenlik sistemi kurma yaklaşımı,[881] devam etmekle birlikte yeni gelişen olaylar ekseninde güvenlik için ittifak arayışları başlamıştı.

Atatürk'ün 1931 yılında II. Dünya Savaşı'nın nasıl çıkacağına dair Amerikalı General Mc Arthur'a söylediği sözler, 8 Kasım 1951 tarihinde Washington'da "The

---

[876] Mustafa Aydın, "1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik II, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt:I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009 s. 407

[877] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* der: Mehmet Gönlübol vd.,10. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, ss. 137-138

[878] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 35

[879] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 334

[880] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 35

[881] Zehra Önder, a.g.e., s. 11

Caucaus" dergisinde yayınlanmıştır. Atatürk, I. Dünya Savaşı'nın galiplerinin mağluplara zorla sulh şartlarını kabul ettirdiklerini, Almanya ve İtalya ile İngiltere ve Fransa gruplaşmalarının, savaşa neden olacağını bu savaştan sadece Sovyetler Birliği'nin karlı çıkacağını, savaşın 1940-1945 yılları arasında başlayacağını söylemiştir.[882] Atatürk, 1938 yılında da yaklaşan savaş karşısında Türkiye'nin geleceğinden endişelenerek şunları söylemiştir:

> *"Bir dünya savaşı yakındır, bu savaş neticesinde dünyanın vaziyeti ve muvazenesi baştan başa bozulacaktır. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmeyi bilmeyip, en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza mütareke senelerinden daha çok felaketler gelmesi mümkündür. Bu ikinci genel savaş beni yataktan kımıldanamayacak halde yakalayacak olursa, memleketin hali ne olacaktır? Ben devlet işlerine mutlaka müdahale edecek bir vaziyete gelmeliyim."*[883]

1939 yılı başlarında, Almanya'nın İtalya ile işbirliği, Türkiye'yi rahatsız etmesine rağmen[884] Türk ekonomisi özellikle yedek parça sanayisinde Almanya'ya bağımlı hale gelmişti.[885] Aslında Türkiye, Südetler[886] bunalımı dahil, Prag darbesine kadar Almanya'nın revizyonist hareketlerini, Sevr'e benzediğini düşündüğü Versay'ın yırtılıp atılması olarak algılıyor, endişe ile karşılamıyordu.[887]Sovyetler Birliği'nin tavrı da net değildi.[888] Bu nedenle ilk zamanlar Türkiye tarafsız kalarak kendi güvenliğini artırmayı önemsemiştir.

Fakat mart ayına gelindiğinde, Almanya'nın Romanya'ya bir ültimatom vererek sömürgeleştirmek anlamına gelebilecek nitelikteki, bir ekonomik antlaşmayı zorla kabul ettirmesi, Türkiye'de artık işin Versay zincirlerini kırmaktan öte geçtiğinin anlaşılmasını sağlamıştır. İtalya'nın 7 Nisan'da Arnavutluk'u işgal etmesi de Türkiye'de güvenlik endişelerini iyiden iyiye artırmıştır. Türkiye basınında, o güne kadar Avrupa'da yaşanan gelişmelere tarafsız kalma anlayışı yerini tarafsızlıktan ayrılma taleplerine bırakmıştır.[889]

---

[882] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, ss. 84-85
[883] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt II*…,*1975, s. 86
[884] Zehra Önder, a.g.e., s.15
[885] Zehra Önder, a.g.e., s. 42
[886] Almanya, 1938 Mart'ında Avusturya'ya girdikten sonra Çekoslavakya sınırları içinde bulunan Südet bölgesini 3 milyon Alman'ın ikamet ettiği gerekçesi ile istemiş, Çekoslavakya'nın direnmesine rağmen İngiliz başbakanı Chamberlain'in gayretiyle İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya arasında Münih antlaşması yapılarak Südet Bölgesi Almanya'ya verilmişti. Bkz: Mahmut Gologlu: *Milli Şef Dönemi (1939-1945),* Ankara: Turhan Kitapevi, (Yayımlanma Tarihi yok), s. 38
[887] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 26
[888] Haydar Çakmak, "1939- 1949 Döneminin Dış Politika Sorunları", *Türk Dış Politikası (1919- 2008),* ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 257
[889] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 26

25 Mayıs 1939 tarihinde, Hitler ve Mussolini anlaşmış Mihver devletleri kurulmuştur.[890] Almanya'nın "tek devlet tek millet" politikasından "lebensraum (hayat sahası)" politikasına geçmesi, İtalya'nın Arnavutluk'un işgali ile Türkiye'nin güvenlik sahasına ayak basmış olması, Türkiye'ye fazla seçenek bırakmamıştı.[891]Artık Türkiye'nin Avrupa'da gelişen olaylar karşısında güvenliğini garanti altına alabilmek için tek seçeneği, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almaktı.[892] Cumhurbaşkanı İsmet İnönü o güne kadar devam ettirdiği, Atatürk'ün "savaşta tarafsızlık" politikasını kısmen terk ederek İngiltere ve Fransa ile ittifak politikasına yönelmiştir.[893] İnönü, tarafsızlık politikasının terkedilme nedenini, Türkiye'nin güvenliğinin, Batılılarla birlikte olmakla sağlanabileceğine inanmak olarak açıklamıştır.[894]

İngiltere, Almanya'nın "hayat sahası" politikasının uygulamaya konulması ile birlikte "appeasement (yatıştırma)"[895] politikasından vazgeçmiş, İtalya'ya karşı Türkiye ile yakınlaşma politikasına yönelmiştir. İngiltere, yatıştırma politikasını izlediği günlerde ittifaka yanaşmıyordu. Fransa, Türkiye ile bir ittifak yapmak istemiş, Türkiye, İngiltere'yi de bu ittifaka dahil etmek istemiş fakat İngiltere kabul etmemişti. Avusturya işgal edilince 13 Nisan'da İngiltere ve Fransa, Romanya ve Yunanistan'a garanti vermiştir. Türkiye'ye de aynı gün teklif yapılmış Türkiye, garantinin iki taraflı olmasını isteyerek İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmelerine başlamıştır.[896] İngiltere ve Fransa, Türkiye'den Mihver devletleri ile savaşmaları halinde İngiltere'nin desteklenip desteklenmeyeceğini öğrenmek istemişlerdir. Çünkü İngiltere için Boğazların müttefik filolarına açılması önem taşıyordu. Romanya ve Polonya'ya, sadece Boğazlar vasıtası ile yardım edebilirlerdi.[897]Türkiye'nin stratejik önemi tüm devletler için savaş durumunda önem arz ediyordu. İttifaklara dahil olmuyorsa tarafsız olması tüm tarafların stratejilerine uygun düşüyordu.

---

[890] Mahmut Goloğlu: *Milli Şef Dönemi (1939-1945),* Ankara: Turhan Kitapevi, (Yayımlanma Tarihi yok), s. 39

[891] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s. 137

[892] Zehra Önder, a.g.e., s. 20

[893] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*…, s. 334

[894] Haluk F. Gürsel, a.g.e.,s. 208

[895] 1935'te Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou tarafından Almanya'nın Sovyetler Birliği'nin de dahil olduğu bir müttefik çephesi ile çevrelenmesini esas alan Barthou diplomasisi, Barthou ölünce yerini Bolşevik nefretine karşı Almanya ile uzlaşılabileceğine inanılan ve İngiltere'nin öncülüğünü yaptığı uzlaşma siyasetine bıraktı. Daha sonraları bu siyaset küçümsemek amacıyla yatıştırma siyaseti olarak anılmıştır. Bkz: Antony Best vd, *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi,* 2. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015, ss. 188-190

[896] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* ss. 321-334, Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgarları: II. Dünya Savaşı…,* ss. 53-61

[897] Zehra Önder, a.g.e., s. 27

Almanya için, Türkiye'nin tarafsızlığı önemliydi. Boğazlar, Montrö sözleşmesine göre yabancı savaş gemilerine açılmazsa, Fransa ve İngiltere, Hitler'in Balkanlar'daki askeri ve siyasi planlarına engel olamayacaktı.[898] Türkiye'nin tarafsızlığını korumasını önemseyen Almanya, en ünlü diplomatlarından, Franz Von Papen'i Ankara'ya gönderdi. Von Papen'in gönderilmesinin bir nedeni de Türkiye'nin Arnavutluk'un işgali sebebiyle Balkan Antantı'nı kullanarak İtalya'ya savaş açmasının engellenmesiydi.[899] Von Papen, Türk-İngiliz yakınlaşmasını önlemek ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak için Türkiye'ye her türlü güvenceyi vermeye hazır olduklarını söylemiştir.[900] Bu güvence özellikle İtalya'ya karşı verilmektedir.[901] Von Papen, Türkiye'yi İngiltere'ye yakınlaştıran nedenleri hükümetine rapor etmiş, Türkiye'nin, Alman-İtalyan yakınlaşmasından kaygılı olduğunu bu kaygıların giderilmesi için 12 ada grubuna dahil iki adanın Türkiye'ye verilmesinin uygun olacağını yazmıştır. Ancak Hitler, Alman-Sovyet antlaşması gerçekleşirse, Türkiye'nin durumunun otomatik olarak değişeceğini düşündüğü için bu raporu önemsememiştir.[902]

Sovyetler Birliği için Türkiye'nin önemi ise: Öncelikle Boğazlara hâkim olmasından kaynaklanıyordu. Türkiye, tarafsız olursa, İngiliz ve Fransız gemileri geçemeyecekti. Böylece, Sovyetler, Romanya konusunda rahat edecek ve Bulgaristan'ın Mihver karşısında yer alması için baskı unsuru oluşmayacaktı.[903] Türk-İngiliz görüşmeleri devam ederken, Rusya da İngiltere ve Fransa ile askeri birlik oluşturmak için görüşmeler yapıyordu.[904]Türkiye, İngiltere ile ittifak görüşmelerini yaparken, Rusya'nın da bu ittifaka dahil edileceğini hesap etmiş, böylece Mihver devletlerine karşı Karadeniz ve Balkanlarda güçlü bir savunma hattı oluşturulabileceğine inanmıştır.[905] Tevfik Rüştü Aras'ın hatıralarında söylediği gibi Türk Devleti'nin siyasetinin esası, Sovyetlerin tepkisi almak değil, işbirliğinin devamını sağlamaktır. Türkiye'nin takip ettiği siyasetin temelini İngiltere ile ittifak yapılırken, Sovyetlerle de bir ittifak yapılması oluşturmaktadır.[906]

---

[898] Zehra Önder, a.g.e., s. 36
[899] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 32
[900] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 36
[901] Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgarları: II. Dünya Savaşı*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, (Yayımlanma tarihi yok) s.57
[902] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s. 138
[903] Zehra Önder, a.g.e., s.33
[904] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 36
[905] Altemur Kılıç, a.g.e., s. 114
[906] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: I…, s. 37

Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nde de, Almanya'ya karşı bir ittifak içinde yer alabilmek için anti-emperyalizm bile terk edilmişti. Stalin, Amerika, Fransa ve İngiltere'yi saldırgan devletlere karşı harekete geçmeye çağırıyordu. Ama aslında Versay zincirlerini kırmak isteyen Almanya'nın Rus topraklarından askeri denemeler yapmasında bir sakınca görmemişlerdi.[907] Fakat Hitler'in dikta ve korku politikası başlatması, Sovyetler Birliğini de endişelendiriyor, İngiltere ve Fransa'ya yaklaştırıyordu.[908] Doğu'da Japon, Batı'da Alman tehdidi ile karşı karşıya kalan Sovyetler Birliği, Mihver devletlerinin etrafında bir güvenlik çemberi oluşturabilmek için Balkan Paktını canlandırmaya çalışıyor, İngiltere-Fransa ile görüşüyor aktif bir güvenlik politikası izliyordu.[909] Fakat, Sovyet yöneticileri, Batılı devletlerle ittifak yapma arayışındayken, Avrupa işleri dışında tutulmak istenircesine Sovyetler Birliği, Münih Konferansı'na davet edilmemişti. Bu sırada, Polonya, Çekoslovakya gibi küçük devletler, Rusya'dan çekiniyor topraklarında Rus askeri istemiyorlardı. Fransa ve İngiltere'nin, 31 Mart 1939 tarihinde Polonya'nın bağımsızlığını garanti etmesi de Stalin'i tercih yapmak durumunda bırakıyordu.[910] İngiltere'deki Sovyet büyükelçisinin Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği'ne gönderdiği, Münih Konferansı ve İngiltere'nin stratejisi ile ilgili 19 Ekim 1938 tarihli telgrafında, Büyükelçi, şunları anlatmaktadır: İngiltere Avrupa barışını hâlâ Hitler ve Mussolini ile görüşmeler yoluyla halledebileceğine inanmaktadır. Almanya ve İtalya'ya üçüncü ülkeler hatta İngiltere aleyhine tavizler verebilir. İngiltere bu nedenle Güneydoğu Avrupa ve Türkiye'de Alman yayılmasına ses çıkartmayacaktır. Aksine Chamberlain, bir Orta Avrupa oluşturulursa, bunun Hitler'i, SSCB düşmanlığına iteceğine inanmaktadır.[911]

1938 yılında Bolşeviklere düşmanlığını ilan eden Hitler, birkaç ay sonra Sovyetlerle herhangi bir sorunu olmadığını ilan etmişti.[912] 1939 yılında batı cephesindeki sorunlarını halledinceye kadar, Sovyetlere Polonya sınırından bazı ödünler vererek doğu cephesini bir süre sorunsuz tutmak istiyordu.[913] Stalin ise karar vermek zorundaydı. Hem Almanya'yı tedirgin etmemek için o güne kadar Batı

---

[907] Taha Akyol, *Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 1,* İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976, s. 199
[908] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 175
[909] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 37
[910] Mehmet Tanju Akad, *20. YY Savaşları: ve 21. YY'ın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış,* İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2011, s.274
[911] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye,* Çev: Levent Konyar, İstanbul: Havass Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1981, S. 9
[912] Raşit Tacibayev, a.g.e.,S. 128
[913] Salih Polatkan, *Doküman ve Fotoğraflarla I. Ve II. Dünya Savaşları Özeti,* 2. Baskı, İstanbul: Gül Matbaası, s. 222

Cephesi'nde güvenlik tedbiri almamıştı hem de I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın kaybettiği toprakları geri almak istiyordu. Karar vermeye çalışan Stalin, bu dönemde hem İngiltere ve Fransa ile hem de Almanya ile ittifak görüşmeleri yapmıştır.[914]Kamuran Gürün'ün yorumuna göre: Rusya'nın Almanya'ya yönelmesinin nedeni, İngiltere'nin Sovyet yetkilerle görüşmelere, anlaşma yapma yetkisi bile olmayan kişileri göndererek Rusya ile gerçek bir anlaşma yapmaya yanaşmamasıdır. Çünkü, Stalin bu dönemde, karar vermek için 4 ay beklemiştir.[915]

Avusturya'nın işgalinden sonra, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye güvence vermesi hususunda, Sovyetler Birliği'nin İngiltere Büyükelçisi'nin Sovyet Dışişleri bakanlığına gönderdiği, 9 Nisan 1939 tarihli 152 nolu telgrafta, İngiltere'nin Polonya'ya verdiği garantinin bir benzerinin Türkiye ve Yunanistan'a da verileceği, Korfu adasına İngiliz ve Fransızlar tarafından birlik gönderileceği fakat Romanya'nın bu güvenceye dahil edilmediği haber verilmiştir. Buna göre İngiltere, Romanya'ya garanti vermeyerek, Macaristan ve Romanya üzerinden Alman ordularının Sovyet sınırına dayanmasını sağlayacak bir koridor bırakmaktadır. Litvinov'un büyükelçiye gönderdiği cevap mektubunda ise, Litvinov, İngiliz ve Fransızların Sovyetlerle anlaşmak için hiçbir somut öneri getirmediklerini, Sovyet Hükümeti'nin kendisi için hiçbir güvence beklemeden Polonya ve Romanya'nın savunmasına dair taahhüt vermesini beklediklerini söylemektedir. Litvinov ayrıca, Sovyet Rusya'nın Polonya'ya saldırmak gibi bir planı olmadığını ancak İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya kayıtsız şartsız güvence vermiş olmasının, Polonya'yı Sovyetlere karşı düşmanca bir tutum içine soktuğunu, üstelik şimdi Sovyetlere karşı imzalanmış olan Romanya-Polonya antlaşmasının, İngiltere ve Fransa tarafından tanınmasının da Romanya'yı Baserabya konusunda güçlendireceğini ifade etmiştir.[916] Görüldüğü gibi, Sovyetler Birliği, kendi menfaatlerinin düşünülmediği planlar yapıldığından ve İngiltere ile Fransa'nın, Rusya'ya doğru Almanlara bir koridor açıyor olmasından endişe duymaktadır.

Bu sırada, Molotov, Saraçoğlu'na bir mektup göndererek, Karadeniz'de ve Balkanlar'da gelişen olaylar ve müşterek savunma politikalarını görüşmek üzere bir toplantı talep etmiştir. Bu toplantının, ertelenmemesini ve hızlı bir şekilde yanıt

[914] Mehmet Tanju Akad, a.g.e., ss. 274-275
[915] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 182-184
[916] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye…,* ss. 22-25

verilmesini istediği için, toplantı yeri olarak Batum veya Tiflis'i önermiştir.[917] Türkiye tarihi biraz ileriye alarak Batum'da buluşmayı teklif etmiş, bunun üzerine Molotov, görüşme tarihini ertelememek için, 28 Nisan'da Hariciye Komiser Yardımcısı Vladimir Potemkin'i, Ankara'ya göndereceklerini bildirmiştir.[918]

Türkiye-İngiltere görüşmelerinde: İngiltere, Romanya ve Yunanistan'a verilen garantilere Türkiye'yi dahil etmeye çalışmış, Türkiye ise sadece Balkan Antantı çerçevesinde Romanya'ya garanti vermeyi uygun bulmuştur. Ayrıca görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Balkanlar'da nasıl davranacağının önemli olduğunu bu garantinin, Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya itmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu çekince o dönemde Sovyetler Birliği ile de ittifak görüşmeleri yapan İngiltere için sorun olmamıştır.[919] Türkiye, İngiltere ile anlaşırken Rusya ile dostluk ilişkilerini unutmuş değildir.[920] Türkiye ve Sovyetler Birliği, 1925 antlaşması çerçevesinde Müttefiklerle görüşmelerin bilgisini karşılıklı olarak birbirine vermiştir.[921]

Türkiye'nin İngiltere ile görüşmeleri devam ederken 28 Nisan'da, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vladimir Potemkin, Ankara'ya gelmiştir. Potemkin Türkiye'nin, Müttefiklerle görüşmelerinin Moskova'da iyi karşılandığını bildirmiş, Balkan Birliği'nin güçlendirilmesi için Bulgaristan üzerindeki Sovyet nüfuzunun kullanılarak Romanya ile ilişkilerinde düzeltileceğine dair Saraçoğlu'na söz vermiştir.[922] Ayrıca Potemkin, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile savaşa tutuşması ve Romanya'nın yanında yer alması halinde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yardım edip edemeyeceğini sormuş, Saraçoğlu, böyle bir yardımın Bulgaristan'ın durumuna bağlı olduğunu söylemiştir.[923] Potemkin daha Ankara'da iken 3 Mayıs'ta Moskova'da önemli bir görev değişikliği olmuş, kollektif güvenlik sistemi taraftarı ve Türk dostu olarak bilinen Yahudi asıllı Litvinov'un yerine İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmak taraftarı olmayan, ari ırkına mensup Molotov getirilmiştir.[924] Avrupa'da birçok tarihçi

[917] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye…,* s. 26
[918] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 186
[919] Zehra Önder, a.g.e., s. 22
[920] Haluk F. Gürsel, a.g.e., s.207
[921] Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgarları…,* s. 71
[922] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 38
[923] Sadık Erbaş*, I. İnönü Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950),* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara,1993, s. 63
[924] Zehra Önder, a.g.e., s. 22, Taha Akyol, a.g.e., s. 202, Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 40

Batılı devletleri, Nazi karşıtı bir blok kurmak için çaba harcayan Litvinov'un gayretlerinin boşa çıkarmakla eleştirmiştir.[925]

Türk-İngiliz görüşmeleri sonucunda 12 Mayıs'ta karşılıklı yardım deklarasyonu yayınlanmıştır. Deklarasyona göre Akdeniz'de bir savaş çıktığında Türkiye ve İngiltere karşılıklı olarak birbirine yardım etmeye hazır olduklarını açıklamıştır. Bu deklarasyon hiçbir ülkeye yönelik olmadığı gibi tarafların başka ülkelerle barışın güçlendirilmesi için antlaşma yapmasını da engellemeyecektir.[926] Fransa ile benzer bir deklarasyon Hatay sorununun çözülmesinden sonra yayınlanmıştır.[927]

Türk- İngiliz deklarasyonundan Almanya ve İtalya oldukça rahatsız olmuş, Sovyetler Birliği'nde ise barışa katkı sağlayan bir davranış olarak karşılanmıştır. Türkiye bu deklarasyonla tarafsızlık politikasından ayrılmış ittifaklar politikasına yönelmiştir. Sovyetler Birliği sınırlarından emin olan Türkiye için Karadeniz sınırları da güvenlidir ve Akdeniz'den gelecek bir tehlikeye karşı da İngiltere ile ittifak ilişkisine girmiştir.[928]

Tevfik Rüştü Aras, Türk-İngiliz Deklarasyonu ile başlayan ve II. Dünya Savaşı süresince devam eden, Türk dış politikasını şöyle açıklamaktadır.

> *"İkinci Cihan Harbi karşısında Türkiye harp harici bir memlekettir. Tarafsız değildir. Sadece bu sebeple bu Cihan Harbinde iki tarafı bir tutmaz. Durup durukken harbe atılmağı düşünebilecek memleketimizde bir tek insan bulunabileceğini sanmıyorum. (...) fakat harbe girmemeyi etrafımızda geçen facialara karşı kayıtsız seyirci olmak manasına almamalıyız. Bu harp içinde, harp harici olmakla beraber, tarafımızdan dostlarımıza yapılabilecek birçok yardımlar da vardır..."*[929]

Deklarasyondan sonra, Türkiye'ye yönelik Alman ve İtalyan tehdidinin artması üzerine, Türkiye, Sovyet-İngiliz-Fransız yardımlaşma antlaşmasına önem vermiştir. Fakat, Münih Konferansı'ndan sonra Stalin İngiltere ve Fransa'nın planlarından şüpheye düşmüştü. Bu sırada Alman diplomasisi de Alman-Sovyet paktı için görüşmelere hız vermişti. Müttefiklerle Sovyetler Birliği'nin görüşmeleri, Mayıs sonlarına kadar Londra ve Paris'te daha sonra Moskova'da gerçekleşmiştir.

[925] Antony Best vd., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi,* 2. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015, s.195
[926] İsmail Soysal, a.g.e., ss. 600-601
[927] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.139
[928] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 46-48
[929] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: I…, s. 30

Görüşmelerde İngiliz ve Ruslar arasında tartışmalar olmuş, Fransa ise daha çok arabulucu rolü üstlenmiştir.[930]

İngiliz- Fransız-Sovyet görüşmelerinde, İngiltere'nin önerisi şu şekildedir. Antlaşmaya taraf olan ülkelerden birine ve Baltık Denizi ile Karadeniz arasındaki Sovyet sınırında bulunan ülkelere bir saldırı olduğunda üç ülke yardımda bulunmayı taahhüt edecektir. Polonya'nın sınırlarını taahhüt sadece Almanya'dan gelen bir saldırı ile sınırlanacak, Polonya ve Romanya arasında SSCB'ye karşı yapılmış antlaşma ya feshedilecek ya da SSCB'ye karşı olan bölüm düzeltilecektir.[931]

Görüşmeler sırasında bir toplantıda İngiliz-Fransız askeri heyetleri, Voroşilov'a SSCB'nin, Türkiye'ye nasıl bir yardımda bulunabileceğini sormuştur. Buna karşılık Voroşilov, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak yaptığını ve İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'yi korumakla yükümlü olduğunu, Sovyet askerininse tek başına Türkiye'yi koruyacak gücü olduğunu belirtmiştir.[932] 21 Nisan 1939 tarihli Litvinov'un mektubundaki[933] bilgilere göre bu sorunun Türk-İngiliz deklarasyonundan önce de Türkiye tarafından Sovyetlere sorulduğu anlaşılmaktadır.

4 Ağustos 1939 tarihinde Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Terentieff, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile karşılıklı yardım antlaşması imzalamak istediğini bildirmiştir.[934] Bu teşebbüsün üzerine Saraçoğlu, 10 Ağustos'ta Rus sefirinden Molotov'un yardım antlaşması için bir ön proje göndermesini istemiştir. Ruslar, Saraçoğlu'na karşı cevaplarında, bazı soruları olduğunu belirmişlerdir. Sovyetler, Anlaşma'nın sadece savunma amaçlı olup olmadığını, kara ve denizlerde geçerli olup olmayacağını, Sovyet-İngiliz-Fransız antlaşmasına bağlı olup olmadığını, taraflardan biri saldırıya uğraması dışında komşu ülkelerden birine saldırı olur ve taraflardan biri taahhütleri gereği o komşu devlete yardım etmek için savaşa girerse yardımı içerip içermeyeceğini ve bu komşuların kimler olduğunu sormuştur. Türkiye cevap notasında: Anlaşmanın kısıtlı bir sahada ve kısıtlı mesuliyet içermesi gerektiğini, üçlü antlaşmaların her ikisinden de bağımsız olduğunu, deniz ve kara savaşlarını öngöreceğini, tarafların taahhütlerinden doğan savaşları da kapsayacağını ve bu

[930] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 130, Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 49-50
[931] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye…,* s. 26
[932] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 131
[933] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye…,* ss. 32-33
[934] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 417

taahhütlerin Türkiye için, İngiltere, Fransa ve Balkan Paktı ülkeleri olduğunu bildirmiştir.[935]

Rus, İngiliz Fransız görüşmelerinde, garanti verilecek ülkeler konusunda anlaşılamaması, İngiltere'nin isteksizliği ve Sovyetler Birliği'nin garanti verilen ülkeleri işgal edeceği yönündeki düşüncesi, Sovyetler Birliği'nin de Batı'nın kendisini savunmasız bırakmak istediği yönündeki düşüncesi ve benzeri nedenler görüşmelerin bir neticeye varmasını engellemiştir. Bu sırada, önünde sonunda Sovyetler Birliği'ne karşı bir Alman saldırısı bekleyen Stalin, zaman kazanmak için en iyi yolu, Hitler'le anlaşmakta bulmuştur. Ayrıca stratejik olarak Alman saldırısının, Rusya içlerinden en uzak noktadan başlamasını sağlamak için Polonya'yı istemektedir. Bu nedenle Hitler'le doğrudan anlaşmayı seçmiştir.[936]

Böylece, Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin cevap notası ulaşmadan 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. Hitler-Stalin Paktı (bazı kaynaklarda Molotov- Ribbentrop Paktı) bütün dünyayı şaşkınlık içinde bırakmıştır.[937] Türkiye'de de şok etkisi yaratmış, Türk Hükümeti zor durumda kalmıştır.[938] Türkiye'nin Alman ve İtalyan tehdidine karşı İngiltere ile oluşturmaya çalıştığı bloğa Sovyetler Birliği'nin de dahil olacağına dair umutları tükenmiştir.[939]Türkiye bu pakttan sonra bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bu durumda ya Sovyetler Birliği ile aynı blokta yer alacak İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini sonlandıracak, ya İngiltere ve Fransa ile işbirliğine sadık kalacak ve Kurtuluş Savaşı yıllarından beri dostluk ilişkilerini geliştirdiği Sovyetler Birliği'nden ayrılacak, ya da her iki taraf ile ilişkilerini devam ettirerek denge politikası izleyecektir. Türkiye üçüncü yolu tercih etmiştir.[940]

3 Eylül'de Molotov'un, Sovyet Sefiri Teretief'e *"Saraçoğlu'na ve mümkün olursa İsmet'e iletiniz"* notuyla gönderdiği telgraf özetle şöyledir: Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması fikri Sovyetler'den çıkmış, buna rağmen görüşmeler sırasında Türkiye Sovyetlere haber vermemiştir. Sovyet-İngiliz-Fransız görüşmeleri, İngiliz, Fransız ve Polonyalılar yüzünden başarısız olmuştur. Elde ettikleri belgelere göre İngilizlerin, Almanya ile SSCB'ye karşı anlaşma tehlikesini ortadan kaldırmak

[935] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 190
[936] Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994) ...,* s. 64-65
[937] Mehmet Tanju Akad, a.g.e., s. 274
[938] Zehra Önder, a.g.e., s. 30
[939] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 38
[940] Mehmet Öcal, "1939- 1949 Dönemi İngiltere'nin Tutumu", *Türk Dış Politikası (1919- 2008),* ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 289

için Sovyetler Birliği, Almanlarla anlaşmıştır. Türkiye ile Sovyetler Birliği dosttur mevcut gelişmelerden sonra taraflar arasında ortak bir dil bulunabilir.[941]

5.2. Almanya'nın Polonya'yı İşgali ve Savaşın Başlaması

II. Dünya Savaşı'na giderken, savaşın ayak sesleri olan gelişmeler şöyle sıralanabilir:

- Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti milletlerarası barışı sağlamakta yetersiz kalmış, 1931'de Japonya, Mançurya'yı işgal etmişti. Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi sadece Japonya'nın Çin topraklarına çekilmesini istemek olmuş, bunu reddeden Japonya MC'nden çekilmiştir.[942]
- 1933 yılında, Almanya'da Naziler iktidara gelmiştir. Hitler'in üç temel amacı vardır: Almanya'nın Versailles kısıtlamalarından kurtarılması, Almanya sınırları dışında yaşayan tüm Almanların, Almanya sınırları içine alınması (tek millet tek devlet ilkesi) ve Hayat Sahası (lebensraum) politikası ile fethedilecek topraklarla Alman halkının refah seviyesinin artırılması. Hitler, sırayla tüm hedeflerini uygulamaya koymuştur.[943]
- Alman-Fransız sınırındaki kömür zengini Saar Bölgesi Versay Antlaşması'na göre 15 yıllığına Fransa'nın kullanımına verilmişti.1935 yılında Saar bölgesindeki halk Almanya ile birleşmeyi istemiştir. Silah endüstrisi kaynaklarına erişen Hitler, 1935 yılında, Versay Antlaşması'nın askerlikle ilgili hükümlerini tanımadığını ilan etmiştir.[944]
- 5 Ekim 1935 yılında İtalya Habeşistan'a saldırdı. Milletler Cemiyeti bu saldırı karşısında da yetersiz kaldı. Böylece Milletler Cemiyeti fiilen çökmüş oldu.[945]
- Hitler, 7 Mart 1936'da Versay ile askerden arındırılan Ren (Rhineland) Bölgesine girdi.[946]
- Ekim 1936'da ise Almanya ve İtalya arasında bir Dostluk Anlaşması imzalandı ve "*Roma-Berlin Ekseni*" ilan edildi. Bir ay sonra Almanya ve Japonya, her

[941] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 133
[942] Şevket Ovalı, "İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri", *Türk Dış Politikası (1919- 2008),* ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 265
[943] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 404
[944] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 405
[945] Şevket Ovalı, a.g.m., 266
[946] Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası: (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye,* Kaynak Yayınları,2. Basım, İstanbul,2012, s. 43

yerde komünizmle savaşma kararı alarak "*Anti-komintern Paktı*" imzaladılar. Ocak 1937'de İtalya'da bu pakta katıldı. Böylece Mihver Devletleri grubu ortaya çıkmış oldu. 1939 yılında bu gruba İspanya da katıldı.[947]

- 1938'de Alman birlikleri Avusturya'ya girdi. Böylece Alman düalizmi sona ermiş oldu. 1939 Mart ayında İtalya Arnavutluk işgal etti.[948]
- İdeolojik olarak birbirine düşman[949] olan Almanya ve Sovyetler Birliği arasında 23 Ağustos 1939'da saldırmazlık paktı imzalandı. Almanya 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldırdı.[950] Bunun üzerine, İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmesi ile 6 yıl sürecek olan ve tarihe en kanlı savaş olarak geçen II. Dünya Savaşı başlamıştır.[951]

Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, 7 maddeden oluşmakta ilk 2 maddesi ve 4 maddesi önemlidir. Birinci maddeye göre taraflar birbirine her türlü cebir, tecavüz ve hücumdan sakınmayı taahhüt etmiştir. İkinci maddeye göre, taraflardan birinin üçüncü bir devletin saldırısına uğraması durumunda, diğer taraf saldıran devlete hiçbir şekilde yardım etmeyecektir. Dördüncü maddeye göre, taraflardan hiçbiri doğrudan veya dolaylı olarak diğer tarafa karşı herhangi bir şekilde oluşturulan devletler grubuna katılmayacaktır. [952] Pakta ek olarak gizli bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle Polonya, Güney Doğu Avrupa ve Baltık Devletleri paylaşılmıştır. Baltık Devletleri'ne (Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya) ait bölgelerde herhangi bir yeniden yapılanma durumunda, Litvanya'nın kuzey sınırları Almanya ve Sovyetler Birliği'nin çıkar alanlarının sınırları sayılmıştır. Polonya'nın paylaşılmasında ise Narev, Vistül ve San nehirleri sınır kabul edilmiştir. Güneydoğu Avrupa'da ise, Sovyetlerin, Baserabya üzerindeki menfaatlerine karşılık, Almanya, bu bölge ile ilgisiz olduğunu belirtmiştir.[953]

Polonya'nın paylaşılması ile rahatlayan Almanya, 1 Eylül 1939 tarihinde, Polonya sınırını geçmiştir. 3 Eylül 1939'da ise İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.[954]17 Eylül'de Rusya'da

[947] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 407
[948] Şevket Ovalı, a.g.m., s. 267
[949] Henry Kissinger, a.g.e., s. 330
[950] Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994) ...,* s.64
[951] Kemal Girgin, a.g.e., s. 291
[952] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 53-54
[953] Ali Servet Öncü, Oğuzhan Ekinci, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı" *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Sayı 2, Ağustos 2014, s. 251
[954] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 409

Polonya'ya saldırmış, kısa sürede Polonya'nın paylaşılması tamamlanmıştır. Sovyetler Birliği, 30 Kasım'da da Finlandiya'ya saldırmıştır. Bu dönemde İngiliz ve Fransızlar savaş ilan etmişti ama fiili bir savaş yoktu "sahte savaş" olarak adlandırılan bir dönem başladı. Fransızlar "Majino Hattı'nın" gerisinde, sanki Rusya'nın Almanya'yı o sınıra kadar sıkıştırmasını bekler gibi beklemişlerdir. Bu sahte savaş 1940 Mayıs'ında bitmiştir.[955] Sovyetler Birliği, Almanya'nın kendisine savaş ilan ettiği 22 Haziran 1941 gününe kadar, I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da kaybettiği toprakları geri alma politikası gütmüştür.[956] Almanya ise Rusya'ya savaş ilan ettiği tarihe kadar Polonya, Danimarka, Norveç, Lüksemburg, Belçika, Hollanda, Fransa ve Yugoslavya'yı işgal etmiştir.[957]

Türkiye için paktın imzalanması dış politikasını dayandırdığı temellerden birinin yıkılması anlamına geliyordu. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmelerine giriştiğinde sadece Akdeniz ve Balkanlar üzerinden tehlikede olduğunu düşünüyordu. Balkanlar üzerinden gelecek tehlikede ise Sovyetlerle işbirliği ile mukavemet edebilirdi. Paktın imzalanması ile ortaya çıkan yeni durumda, Balkanlardan gelecek saldırıya karşı mukavemet gücünü kaybetmesinin yanı sıra Boğazlar ve İstanbul'un güvenliği için, Sovyetler Birliği de tehlike durumuna gelmişti. Stalin'e Baserabya, Doğu Avrupa ve Baltık bölgesinde birçok taviz veren Hitler, Türkiye içinde taviz vermeye hazırdı. Savaştan sonra ortaya çıkan belgelerden anlaşıldığına göre Moskova'ya paktı imzalamak için giden Ribbentrop'a gerekirse Almanya'nın, Boğazlar ve İstanbul'a kadar ilgisiz olduğunu bildirme yetkisi tanınmıştı. 23 Ağustos'ta Molotov Ribbentrop arasında yapılan gizli toplantıda, Molotov'un Türkiye hakkında düşüncelerini sorduğu Ribbentrop, Türkiye'de aylardır yaptıkları dostluk girişimlerinin sonuçsuz kaldığını aksine Türkiye'nin Almanya'yı çembere almaya çalışan ülkelere ilk katılan ülke olduğunu söyleyerek şikâyet etmişti. Alman-Sovyet Paktı'nın imzalanmasından sonra Sovyetler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmeleri yapmasını istememiştir.[958]

O dönem Türkiye'nin yöneticilerinin kararlı bir şekilde savaşa girmemek için, mücadele ettikleri görülmektedir. Özellikle İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı

[955] Henry Kissinger, a.g.e., ss. 330-331
[956] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 224
[957] Ali Servet Öncü, Oğuzhan Ekinci, a.g.m, s.256
[958] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 63-64

Mareşal Fevzi Çakmak, savaşa girmemek kararından vazgeçmemişlerdir.[959] Savaşa girmeme kararı önlem alınmadığı anlamına gelmediğinden askeri ve ekonomik önlemler alınmıştır.[960] 12 Eylül 1939 tarihli CHP grup toplantısında, bu savaştan zararsız bir şekilde emin olmak için neler yapılması gerektiği konusu tartışılmıştır. Bu arada Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Rusların hiçbir zaman Akdeniz ve Hint Denizi'ne inmek emellerinden vazgeçmediklerini ifade etmiş, Rusya ve Almanya'nın o gün için savaşmıyor olmakla beraber, savaşabilecekleri ihtimalinin üzerinde durmuştur. Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir Paşa ise askeri tedbirlerden söz etmişlerdir.[961]

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmelerini devam ettirirken Sovyetlerle de bir pakt imzalamak için çaba gösteriyordu. Sovyet Rusya'nın da barış cephesine katılacağına inanıyordu. Alman-Sovyet Paktının imzalanması ile Türkiye, barış cephesinde iki Batılı devletle yalnız kalmış, Türkiye ve Rusya'nın Kurtuluş Savaşı yıllarından beri birlikte devam eden yolları ayrılmıştır.[962]

5.3. Türkiye'nin Savaş Hazırlıkları ve Alınan Önlemler

Türkiye, 1930'lu yıllarda Lozan'dan arta kalan sorunlarını çözmeye çalışırken, hem uluslararası politikada aktif bir aktör olmanın gerekliliklerini yerine getirmiş hem de yaklaşan savaşa karşı sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır. Ekonomik gelişmesini hızlandırmak için kalkınma planları uygulamış, sınır güvenliği için bazı antlaşma ve ittifaklar yapmış, uluslararası barış için girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye, 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan, 28 Ekim 1925'te Yugoslavya ile diplomatik münasebetlerini tesis etmek için ikili antlaşmalar yapmıştı. 1930 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın arasında da sorunların çözülmüş olması ve yakınlaşmanın başlaması Balkan Antantı fikrini gündeme getirmişti. 1933 yılından itibaren İtalya ve Almanya'nın izlediği revizyonist politikalardan endişelenen Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı kurulmuştu.[963]

---

[959] Mehmet Saray, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Sovyet İlişkileri", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010), cev. yay. haz. İlyas Kamalov, İrina Sivistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2011, ss.248-249
[960] Mehmet Saray, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Sovyet İlişkileri" …, s. 249
[961] Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgarları…,* ss. 73-88
[962] Fahir Armaoğlu, *20.YY Siyasi Tarihi*, s. 438
[963] Brock Milman, a.g.m, ss. 412-413

Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imza edilmiş antlaşmaya göre, taraflar birbirlerinin sınırlarını karşılıklı olarak garanti etmiş ve birbirine karşı önceden haber vermeden herhangi bir siyasi harekette bulunmayacaklarını ve yükümlülük altına girmeyeceklerini de hükme bağlamışlardı. Antant'a bağlı olarak imzalanan gizli protokole göre ise, antlaşmaya taraf devletlerden biri Balkanlı olmayan bir devletin saldırısına uğrar ve bu saldırıya antlaşmaya taraf olmayan Balkanlı bir devlet yardım ederse, pakt işleyecek ve taraflar birlikte savaşa gireceklerdi. Bu maddeye Türkiye, Rusya-Romanya çatışması halinde Romanya'ya yardım etmeyeceği, Yunanistan'da paktın kendisini İtalya ile savaşa sürükleyemeyeceği çekincesini koymuştur. Türkiye Romanya ile ilgili çekincesini Rusya'ya bildirmiştir. Antant İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Milletler Cemiyeti'nin aldığı yaptırım kararlarına uymuş, Montrö Konferansı sırasında da Antant ülkeleri Türkiye'nin taleplerini desteklemişlerdir. Fakat Antant 1936'dan sonra zayıflamaya başlamıştır. [964]

1939 yılında Sovyetler Birliği ile Almanya arasında saldırmazlık paktı imzalanmadan evvel Hitler yayılmacılığına karşı, Sovyet yardımı ile Bulgaristan'ın da dahil edileceği bir Balkan seddi fikri oluşmuştu fakat Sovyetlerin İngilizlerle görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanınca yarım kalmıştı. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan üzerinden Boğazlara giden yolunun Romanya'dan geçeceği kesindi. Bu nedenle Antant ülkeleri, Bulgaristan'ın pakta katılmasını sağlamaya çalışmıştı. Bu mümkün olmayınca Türkiye, en azından Bulgaristan ile ikili bir antlaşma yapmayı uygun bulmuştur. 13 Ocak 1940 tarihinde Türk- Bulgar antlaşması imzalanmış fakat Bulgaristan politikasını Mihver Devletleri'ne göre belirlediği için bu antlaşmanın etkisizliği kısa sürede anlaşılmıştır. Sovyetler Birliği'nin, Rusya, Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve Bulgaristan'ın destekleyeceği bir blok oluşturulması önerisi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[965]

Yaklaşan savaşa karşı sınır güvenliğini sağlamak isteyen Türkiye,1936 yılında Lozan Antlaşması'nın Boğazlar Sözleşmesinin tadilini istemiş, 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile İstanbul ve Boğazlar'da Türk hakimiyeti kabul edilmiş ve askersizleştirme hükümleri kaldırılmıştır.[966] Böylece Türkiye II. Dünya Savaşı'nda Boğazların denetimini elinde tutarak savaş dışı konumunu korumuştur.

[964] Rifat Uçarol, a.g.e., ss. 756-759
[965] Zehra Önder, a.g.e., ss. 55-61
[966] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü…,* ss.523-525

Türkiye 1939 yılında artan güvenlik endişeleri nedeniyle tarafsızlık politikasından vazgeçerek ittifak arayışları içine girmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmeler olumsuz neticelenmiş, İngiltere ve Fransa ile ise 19 Ekim 1939 tarihinde "üçlü ittifak" antlaşması yapılmıştır.[967]

II. Dünya Savaşı başlarken dünyada cephe gerisi ve cephe ayrımı ortadan kalkmıştı. Ateşli silahların artması, otomatik silahların çıkması, hava kuvvetlerinin güçlenmesi, kimyasal silahların icat edilmesi ile artık savaş bir ülkenin ulaştırma, endüstri, asker ve sivil halk topyekûn yok edilebilmesi ihtimalini barındırıyordu.[968] Türkiye, savaş önlemlerine 30.03.1939 tarihinde çıkarılan 2/ 10346 sayılı "Hava Saldırılarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Kararnamesi"ni çıkartmakla ile başlamıştır. Bu kararname maddelerinden 1939 yılı başlarında hava saldırısı endişesi olduğu anlaşılmaktadır. Konut, işyeri, araç gibi tüm ayrıntılar düşünülerek düzenlenmiş olan kararnamede hava karardığı zaman havadan görüş açısının kısıtlanması için ışıkların söndürülmesi ve karartılması Genel Kurmay Başkanlığı emriyle istenmiştir. [969]Nisan ayında ise Hava Taarruzlarına Karşı Pasif Korunma Nizamnamesi çıkartılmıştır.[970] İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yıllarda hava teknolojileri gelişmişti, savaş halinde sadece askeri değil sivil halkın güvenliği de önem arz etmeye başlamıştı bu nedenle Türk Hükümeti sivil savunmaya önem vermiştir. Nizamname metninden herhangi bir saldırı ve bombalanma durumunda sivil halkın güvenliği için tüm gerekliliklerin düşünüldüğü görülmektedir.[971]

Ekonomik ve askeri bakımdan Türkiye imkansızlıklar içindeydi, kredilerle yeni sanayi tesisleri açılıyordu ama yeterli değildi. Ordunun tahkimatını sağlayacak malzeme donanımı bulunmuyordu. Bir savaş durumunda hem ordu hem halk ekonomik sıkıntı çekecekti. Türkiye'nin stratejik imkanları elverse bile savaşa girebilmesi mümkün görünmüyordu. 26 Ağustos 1939 tarihinde Trakya'da hareketlilik başladı, Mareşal Fevzi Çakmak ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kontrolünde yapılan tatbikatlarda anlaşıldı ki ordunun yeni silahlara karşı savunma gücü zayıftı.[972]

İngiliz ve Fransızlarla yapılan ittifak görüşmeleri sırasında Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ilişkileri bozulmuştur. Almanya'nın Türkiye ile ticaretindeki

[967] Hüner Tuncer, a.g.e., ss. 56-59
[968] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II…, s. 72
[969] Umut Karabulut, "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 28, Bahar 2014, s.201
[970] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 39
[971] Umut Karabulut, a.g.m., s.203
[972] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II…, ss. 132-133

amacı kısmen siyasi olmasına rağmen, Türkiye'nin amacı tamamen ekonomikti. Almanya'dan alınan silah, sanayi ürünleri ve yedek parça karşılığında yüksek fiyata tarım ürünü ve krom satışı yapılıyordu.[973] Aslında Almanya, Türk-İngiliz Deklarasyonu'ndan sonra Türkiye'ye silah satışını durdurmuştu. Fakat ticaret sonbahara kadar devam etmiş, sonbaharda durma noktasına gelmişti. Bir süre sonra iki ülke de ekonomik ilişkileri yumuşatmaya çalışmışsa da savaşın başında Türkiye'nin ekonomik kaybının telafi edilmesi gerekiyordu. Türkiye'nin kaybı, İngiltere ve Fransa tarafından telafi edilmeye çalışılmıştır. İttifak Antlaşması'na ek bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre İngiltere ve Fransa savaş malzemesi satın alınması için 25 milyon İngiliz sterlini değerinde kredi, 15 milyon İngiliz sterlini değerinde külçe altın, borç ödemesinde kullanılmak üzere 3,5 milyon İngiliz Sterlini değerinde başka bir kredi daha vereceklerdir. Böylece Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.[974]

5.4. Saraçoğlu- Molotov- Stalin Görüşmeleri

II. Dünya Savaşı'nın başında I. Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki gizli antlaşmalar, paktlar tekrar ediliyordu. Yeni dönemdeki fark özellikle yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerde gözden çıkarılamayacak, Boğazları hakimiyetinde bulunduran bir aktör olarak yerini almış olmasıydı. Ne İngiltere ne de Sovyetler Birliği için aslında Boğazlara hâkim olan bir Türkiye savaş sırasında vazgeçilebilir değildi. Almanya ile saldırmazlık paktı imzalayan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmakta olduğu ittifak görüşmelerinin bir antlaşma ile sonuçlanmasını engellemek için Türkiye ile daha önceden görüşülen pakt meselesini son bir hamle olarak kullanmıştır.

Türkiye ise, Kurtuluş Savaşı'ndan beri dostluk ilişkileri kurduğu büyük komşu Sovyetler Birliği ile hala bir uzlaşma zemini bulunabileceğine inanıyordu.[975] Ayrıca var olan Türk-Rus antlaşmaları ittifak değil, karşılıklı dostluk ve saldırmazlık antlaşmalarıydı. Bu nedenle Türk yöneticiler, Türkiye'nin doğu sınırlarından ve Karadeniz'den bir saldırıya maruz kalmasını engellemek için Sovyetlerle bir ittifak

[973] Almanya'ya krom satışı, Almanya'nın fiilen artık yenik olacağı zamana kadar devam etmiştir.
[974] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* ss. 414-415
[975] Cevat Açıkalın, a.g.e., s. 1007

yapmayı uygun buluyorlardı. Türkiye bir savunma paktına ihtiyaç duyuyordu.[976] Çünkü Sovyet-Alman Paktı kurulunca, bir anda Karadeniz kıyıları ve Boğazların saldırıya uğraması ihtimali ile karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle Türkiye, Sovyetlerle imzalanacak olan karşılıklı yardımlaşma paktına önem vermiştir.

Bu sırada Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Haydar Aktay'dan gelen raporlarda, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı paktın üçüncü bir ülke ile yardımlaşma anlaşması yapmasına imkân tanımadığı belirtilmekteydi. Bu sırada İngiltere ve Fransa da Saraçoğlu'nun Rusya ziyaretinin Türkiye'yi kendilerinden ayırmasından endişe ediyordu. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi R. Massigli İnönü'yü ziyaret ederek, Sovyetlerin amacının İngiliz-Fransız-Türk yakınlaşmasının engellenmesi olduğunu düşündüklerini söylemiştir. İnönü bu görüşmede, Türkiye'nin seçimini yaptığını ve seçtiği yoldan dönmeyeceğini belirtmiştir.[977] İnönü'nün bu konuşmada *"belki kendimizi aldatıyoruz ama bu gezi yapılmak zorundaydı*"[978] şeklindeki ifadeleri aslında Türkiye'nin anlaşma yapılmasa da Sovyet dostluğuna verdiği önemi göstermektedir.

Rus Büyükelçisi Terentieff, daha önce Molotov'un yapmış olduğu daveti 15 Eylül'de tekrarlamış, Saraçoğlu resmen Moskova'ya davet edilmiştir. Bunun üzerine Türkiye bir antlaşma tasarısı hazırlamış ve Sovyetler Birliği'ne bildirmiştir. Bu tasarıya göre,[979]

1-Türkiye ve Sovyetler Birliği'ne, Boğazlar dahil Karadeniz bölgesinde, bir Avrupa devletinin saldırısı halinde iki ülke birbirine ellerindeki bütün olanaklarla yardım edecektir.

2- Türkiye ve Sovyetler Birliği'ne Balkanlar bölgesinde, bir Avrupa devletinin saldırması halinde iki ülke birbirlerine ellerindeki bütün olanaklarla yardım edecektir.

3- Bu antlaşma Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile silahlı bir çatışmaya sürüklemeyecek ve süresi 15 yıl olacaktır.

Saraçoğlu heyeti, bu şartlar altında 22 Eylül'de Moskova'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Feridun Cemal Erkin anılarında, Moskova'ya gittikleri sıradaki uluslararası gelişmeleri kuvvetler dengesinin ve Türk Sovyet ilişkileri verilerinin alt üst olduğu bir ortam olarak nitelendirmiştir.[980] Saraçoğlu heyetinde, Dışişleri Genel Sekreter

[976] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II*…,* s.120
[977] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 133
[978] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 77
[979] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 73-74
[980] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar- Yorumlar),* Cilt: I…, s. 123

yardımcısı olarak Cevat Açıkalın, Birinci Daire Başkanı Feridun Cemal Erkin, Özel Kalem Müdürü Zeki Polar vardır. Haydar Aktay Moskova'da heyete katılacaktır. Saraçoğlu ve heyeti 25 Eylül 1939'da Moskova'ya varmıştır. Heyet Moskova'da dostça karşılanmıştır.[981]

İlk toplantı 26 Eylül'de yapılmıştır. Toplantıda Molotov, daha çok Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapacağı ittifak üzerinde durmuştur. Öncelikle Sovyetler Birliği'ne yönelik bir saldırı halinde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yardım edip etmeyeceğini sormuştur. Saraçoğlu Türkiye'nin Rusya aleyhine hareket etmeyeceğini ancak anlaşmadan doğan taahhütlerinin devam edeceğini söylemiştir. Polonya ve Romanya söz konusu olunca Saraçoğlu, Türkiye'nin başka cephelere asker göndermeyeceğini belirtmiş, Ayrıca Romanya için, Türkiye'nin, Rusya hareketi düşmanca sayarsa savaşa girmeyeceğini ve Türkiye savaşa girmedikçe İngiliz donanmasının Karadeniz'e giremeyeceğini anlatmıştır. Molotov'un Türkiye'nin çekince olmasına rağmen ağır yüklenimler altına girdiğini eleştirmesi üzerine Saraçoğlu, önceden Sovyetler Birliğinin de ittifaka dahil olacağının düşünüldüğünü ancak Sovyetler Birliği'nin katılamayacağı anlaşılınca çekince konulduğunu bu nedenle Rusya'nın ya Türkiye ile birlikte hareket etmesi ya da çekince ile mevcut durumu kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir. Toplantının sonunda Molotov, Almanya ile Rusya arasındaki anlaşmanın başka bir ülke ile yardım anlaşması yapmaya engel teşkil eden ikinci maddesinden bahsederek toplantıda görüşülenleri hükümetine aktaracağını söylemiştir.[982] Ayrıca Molotov, Saraçoğlu'na pakt meselesinde görüşüleceğini söylediği bir konunun yazılı olduğu bir kâğıt vermek istemiş, Saraçoğlu konunun Montrö Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması ile ilgili olduğunu öğrenince kâğıdı almamıştır.[983]

Sovyetlerin bakış açısına göre Türk-İngiliz ittifakı mevcut olduğu halde Türk-Sovyet yardım anlaşması yapılırsa bu anlaşmanın şöyle bir etkisi olabilirdi. Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'ya karşı hiçbir yükümlülüğü olmadığı halde, Mihver ve Müttefikler arasında çıkacak bir savaşta, Almanya ve İtalya'ya karşı savaşa girebilirdi.[984] Türkiye'nin Almanya'ya karşı herhangi bir savaşa girmesi halinde

[981] Cevat Açıkalın, a.g.e., ss. 1009-1013
[982] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 136
[983] Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi…,* s. 140
[984] A. A. Gromiko vd., *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi),* Cilt: 5, Çev: Ali Rıza Dırık, 1. Basım, İstanbul: Evrensel Yayınevi, 2013, s.30 (erişim) https://kutuphane.aksaray.edu.tr/ 19.07.2019, s.30

Sovyetler Birliği'nin Alman paktından dolayı yardım edemeyeceği açıktı. Bu nedenle ilk toplantıda Sovyetlerin beklentisi belli olmuştu. Türk- Sovyet ittifakının yapılabilmesi için, Türkiye'nin Batılılarla ittifak yapmaktan vazgeçmesi gerekiyordu. Bu ittifak Türkiye'yi Almanya ile savaşa sürükleyeceği için Sovyetler Birliği ile de karşı karşıya getirirdi. İngiliz ve Fransızlarla ittifak yapacak olan bir Türkiye ile bir anlaşma yapılmayacağı ilk toplantıda belli olmuştu.

Ertesi gün yapılan toplantıya Stalin'de katılmış, Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla yapacağı ittifak anlaşmasının hazırlanacak olan Türk-Rus paktı ile uyumlu olması için iki maddenin tadilini teklif etmiştir. İlk tadil teklifi Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler nedeniyle Fransa ve İngiltere savaşa girecek olursa, Türkiye'nin taahhüdünün danışma olarak değiştirilmesidir. İkinci tadil teklifi ise Türkiye'nin İngiliz-Fransız ittifak antlaşmasına koyduğu, Sovyet çekincesini genişletmekti. Stalin'in teklifine göre çekince aynen kalacak yalnız İngiltere ve Fransa, Rusya ile savaşa tutuşursa savaş süresince Türkiye'nin taahhütleri tamamen ortadan kalkacaktı. Tadil tekliflerine ek olarak Türkiye'nin Rusya ile yapacağı yardım anlaşmasına da İngiliz-Fransız çekincesine benzer bir çekince konulması isteniyordu. Buna göre Almanya, Türkiye'ye saldırırsa, Sovyetler Birliği Türkiye'ye yardım etmekle yükümlü olmayacaktı.[985]

Sovyetlerin Saraçoğlu ile asıl görüşmek istedikleri konu ise Boğazlar meselesi idi. Montrö Sözleşmesi'nin Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin geçişini düzenleyen maddelerinin tadilini istiyorlardı. Sovyetlerin istedikleri değişiklikler ana hatlarıyla şöyleydi:[986]

1-Boğazların ortak savunulması

2-Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine her zaman kesin olarak kapatılması, diğer tüm durumlarda Sovyetler Birliği kabul ederse geçiş izni verilmesi,

3- Baserabya ve Dobruca'nın işgal edilmesi durumunda Türkiye'nin tarafsız kalması.[987]

Saraçoğlu, İngiltere ve Fransa ile yapılacak ittifaka ilişkin değişiklik taleplerinin çok zor olmasına rağmen hükümete bildirileceğini belirtmiş, Alman

[985] Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi…,* s.140
[986] Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 3, Sayı 11, s. 254 (Erişim) http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/ertem_baris.pdf 16.04.2019
[987] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s. 142

çekincesinin Türk-Rus paktının bütün anlamını yitirmesine neden olacağını söyleyerek bu talebi reddetmiş, Boğazlar konusundaki taleplere ise şiddetle karşı çıkarak Türkiye'ye dönmesinin kolaylaştırılmasını istemiştir.[988] Bunun üzerine Stalin Boğazlar konusunun anlaşmanın dışında olduğunu, Alman çekincesinden de vazgeçtiğini söylemiştir.[989]

Sovyetlerin talepleri, Türkiye'yi zor bir durumda bırakmıştı. Boğazların kapatılması, Yunanistan ve Romanya'ya dair garantinin istişareye dönüştürülmesi, Batılı devletlerin Balkan politikasında, Türkiye'yi, bütünüyle ittifakın dışına çıkarıyordu. Alman çekincesi ise Türkiye için paktın asıl amacını ortadan kaldırıyordu. İsteklerin kabul edilmemesi ve paktın imzalanması ise Sovyetlerin olası bir Alman saldırısına karşı Balkan bölgesine garanti vermesi dahası Romanya'nın toprak bütünlüğünü garanti etmesi anlamına geliyordu. Türkiye açısından durum vahim bir hal almıştı. Ya hiçbir fayda sağlayamayacağı üstelik birçok taahhüt altına gireceği bir pakt imzalayacak ya da Sovyetler Birliği ile Balkanlar bölgesinde karşı karşıya gelecekti.[990] Bu sorun, İngiltere ve Fransa'nın, istişare ve çekince maddelerini kabul etmesi ile bir ölçüde aşılmıştır.

Bu sırada Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Almanya ve Rusya arasında toprak paylaşımıyla ilgili anlaşma yapmak üzere Moskova'ya gelmişti. Bu ziyaret görüşmelerde Rusların tutumunu değiştirmiştir.[991] Çünkü Ribbentrop, Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla yapılacak ittifakının engellenmesini bu yapılamıyorsa Türk-Rus paktına Almanya'ya yardım yüklenimi sağlayacak bir hüküm konulmasını istemiştir.[992]

Türk ve Alman Dışişleri bakanlarının aynı anda Moskova'da bulunması tesadüf olamayacak kadar dikkat çekici bir durumdur. Bu karşılaşma herhalde Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yapacağı toprak paylaşımında Türkiye'yi pazarlık aracı olarak kullanmak düşüncesinden ileri gelmiştir. Çünkü Saraçoğlu, Batı ile ilişkileri temsil ediyordu, bu sayede Sovyetler, Ribbentrop'a Batı ile ilişkileri hemen tesis edebilecekleri izlenimini verebilirdi. Saraçoğlu'nun da Ribbentrop'u görmesi de Rusların işine yarayacak etkiler bırakabilirdi. Alman-Rus yakınlaşmasını gören Türkiye, Sovyetlerle politikalarını uyumlu hale getirmez Montrö konusundaki

[988] Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi…,* s. 143
[989] A. Suat Bilge, a.g.e., s.140
[990] Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi…,* ss. 145-146
[991] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s. 142
[992] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 207-208

isteklerine müspet yanıt vermezse, Almanya ile Rusya'nın ileride kendisine tehdit oluşturabileceğini fark etmiş olurdu.[993]

Sovyet yöneticilerin Ribbentrop ile görüşmelere öncelik vermesi sebebiyle bir sonraki toplantı 13 Ekim'e kadar yapılamamıştır. Bu sırada Saraçoğlu, Stalin'in "üçlü ittifak" sözleşmesinde değişiklik taleplerini Ankara'ya bildirmiştir. Ankara'da İngiliz ve Fransızlarla görüşmeler yapılmış, İngiltere ve Fransa, Türk-Rus paktının imzalanmadan önce kendilerine gösterilmesi ve iki antlaşmanın aynı gün imzalanması şartıyla değişikliği kabul etmiştir. 13 Ekim toplantısında Saraçoğlu, Sovyet çekincesi ve yükümlülüğün danışmaya çevrilmesi hakkındaki taleplerin kabul edildiğini bildirmiştir. Ancak Ribbentrop'un etkisi ile yeniden Alman çekincesi gündeme gelmiştir. Saraçoğlu'nun bunun daha önce geri çekildiğini hatırlatması üzerine, Almanya'nın bu konuda baskı yaptığı, yapılabilecek bir şey olmadığı söylenmiştir. Boğazlar konusunda Molotov ısrar etmeye devam etmiş her iki konu da bir sonraki toplantıya bırakılmıştır.[994] 15 Ekim 1939 tarihinde başlayan toplantıda Molotov yeniden Alman çekincesi ve Boğazlar konusunun görüşülmesinde ısrar etmiştir. En azından gelecekte görüşülmesi için yazılı olmazsa sözlü bir garanti almak istemiş Saraçoğlu böyle bir söz veremeyeceğini bildirerek reddetmiştir.[995]

Böylece her iki taraf için de anlamsızlaşan görüşmeler neticesinde Saraçoğlu 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılırken, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin yolları da ayrılmıştır.[996]

Görüşmelerde, Stalin'in bir ara Saraçoğlu'nu Sovyet taleplerine ikna edebilmek için toprak vadettiği toplantı notlarında geçmektedir. Stalin, Ege Denizi'nde Türk kıyılarına yakın olan adaların ve 12 Adalar'ın Türkiye'nin olması gerektiğinden, bahsetmektedir.[997]Stalin, savaş sırasında bu teklifi İngiltere ile birlikte Türkiye'nin savaşa girmesini istediği dönemde de yapmış savaş sonrası galipler masasında, ancak savaşa girerse oturabileceğini ileri sürmüştür.[998]

İngiltere'nin de o dönem hükümet görüşü, SSCB'nin Alman ittifakından ayrılması ve Türkiye ile birlikte Karadeniz girişini Almanya'ya kapatmasıydı, Balkanlar ve Türkiye'nin Sovyet etkisi altında kalması Alman tehlikesinden daha

[993] Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi…,* s. 155
[994] Kamuran Gürün, a.g.e., ss .206-207
[995] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 142-144
[996] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.143
[997] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 90
[998] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 162

tercih edilebilir bir seçenekti.[999] İngiltere ve Ruslar arasında Almanya'ya karşı er geç bir ittifak kurulacaktı. Yakın gelecekteki bu ittifakı fark eden ve galipler cephesinin içinde önceden yer almak isteyen İnönü'nün çabaları da görüşmelerle birlikte başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[1000] Böylece savaşın son yıllarında savaş dışı durumu nedeniyle eleştirilen ve yalnızlaşan Türkiye'nin savaş sonunda galipler masasında savaş dışı kalarak güçlü bir yer edinme şansı da azalmıştır denilebilir.

Cevat Açıkalın Moskova görüşmelerini, güvenlik çemberini anavatan dışında çıkarmış bir Rusya'nın tek gedik olarak gördüğü Boğazlar ve Türkiye bölümü için Türkiye'nin yola getirilmeye çalışıldığı bir ortam şeklinde yorumlamıştır.[1001] Zira Sovyetlerin o dönem siyasetinde başlıca hedefi, kaçınılmaz olarak gördüğü savaşı SSCB toprakları dışına atmak ve ülkesini güvenlik çemberi içine almaktı.[1002]

Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması ve Montrö'ye yönelik talepler Türkiye'de endişe ve güvensizliğe neden olmuştur. İsmet İnönü'nün TBMM'de yaptığı konuşmada Moskova'yı eski dost olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. Ümit edilen anlaşmanın zamanın şartları nedeniyle yapılamamış olduğunun söylendiği konuşmada her ne kadar Türkiye'nin dostluk ilişkilerinin devam edeceğini vurgulansa da oluşan güvensizlik hissedilmektedir.[1003]

Rus kaynakları ve tarihçilerinin yazdıklarında, Moskova görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında Türkiye, İngiltere ve Fransa tarafından zorlandığı için Rusya'ya karşı tutum izlemekle ve SSCB'yi İngiltere ve Fransa'nın yanına çekmek istemekle suçlanmaktadır.[1004]

Türkiye, Saraçoğlu'nun Moskova görüşmelerinde dost bildiği bir ülkenin kabul edilmesi mümkün olmayan talepleri ile karşılaşmıştır. Montrö'de değişiklik talebi Boğazların güvenliğini zedeleyen istekler olmasının yanında Türkiye'de tedirginliğe neden olmuştur.[1005] İki ülke arasındaki son üst düzey görüşme olan Saraçoğlu-Molotov görüşmeleri, dostluğun son bulduğu ve yol ayrımının kesinleştiği nokta olmuştur. Her ne kadar Türkiye, Sovyet tehdidini artık Çarlık dönemindeki kadar hissediyor olsa da savaş süresince 1929 Protokolüne aykırı hareket etmekten kaçınmıştır. İngiltere ve

[999] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 136
[1000] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II*...,* s. 125
[1001] Cevat Açıkalın, a.g.e., s.1019
[1002] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II*...,* s. 12
[1003] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, İçtima I, Cilt VI, 01.11.1939, s. 3
[1004] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 50, A. A. Gromiko vd., a.g.e., s. 30, Raşit Tacibayev, a.g.e., s.137
[1005] Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 94

Fransa yapılan "*Üçlü İttifak",* Sovyetler Birliği ile yapılmış olan "*Dostluk ve İş birliği Antlaşması Uzatma Protokolü*" Türkiye'nin dış politikasında elini güçlendirmiş, savaş dışı konumunu koruyabilmesi için kullanacağı argümanlar olmuştur. Böylelikle savaş süresince ulusal çıkarlar üzerinden iki güçlü devlet arasında denge politikası izlenmiştir.

5.5. Türk-Fransız- İngiltere İttifakına Sovyetlerin Tepkileri

Türkiye, Rusya ile ittifak görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine, İngiltere ve Fransa ile imza aşamasında olan ittifak antlaşmasını, 19 Ekim 1939 tarihinde imzalamıştır.[1006] Bu ittifak antlaşmasına göre:

- Bu antlaşmanın Birinci Maddesi, Türkiye'ye karşı bir Avrupa Devleti'nin (Almanya) saldırısı olması durumunda Fransa ve İngiltere Türkiye'ye yardım edecektir. Bu antlaşmaya ek hazırlanan 3 sayılı gizli protokolde, bu yardımın saldıran devletin Bulgaristan ve Yunanistan sınırına ulaşması ile başlayacağı vurgulanmıştır.[1007]
- İkinci Madde, Akdeniz'e inecek bir savaş olursa ve üç ülkenin herhangi birisinin savaşa sürüklenmesi ile sonuçlanırsa tarafların birbirine karşılıklı yardımını öngörmektedir. Burada bahsedilen savaş, doğrudan taraflardan birine saldırı ile değil, güvenlik taahhüdü bulunan diğer ülkelerden birisine saldırılması sonucu da olabilir. Bahse konu diğer ülkeler özellikle Yunanistan, Mısır ve Yugoslavya'dır. Saldırı ihtimali öngörülen ülke ise İtalya'dır.[1008] İsmail Soysal'ın yorumuna göre burada özellikle savaşa sürükleyen saldırı ifadesi vardır ve bu madde aslında İngiltere ve Fransa için konulmuştur. Ancak denge kurmak için Türkiye içinde bir paragraf eklendiğini belirtmektedir. Bu madde ile Akdeniz'de statüko güvence altına alınmaktadır.[1009]
- Üçüncü Madde, İngiltere ve Fransa herhangi bir şekilde Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri güvenceler nedeniyle savaşa girerlerse Türkiye onlara yardım edecektir.[1010]

[1006]Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası" …, s.143
[1007] İsmail Soysal, a.g.e., ss. 602
[1008] İsmail Soysal, a.g.e., ss. 603
[1009] Bu maddenin uygulanması için gerekli şartlar (İtalya, Almanya ve Fransa'ya savaş açtığı zaman 10 Haziran 1940), savaş sırasında ortaya çıkmış, ancak Türkiye'nin savaşa girmesini Sovyetlerin istemediği bir döneme denk gelmiştir. Ve Türkiye, Sovyet çekincesini kullanarak savaş dışı kalmıştır. Bkz: İsmail Soysal, a.g.e, s. 603
[1010] Romanya için bahse konu yardımın Boğazlardan geçiş amacı taşıdığı görüşmeler sırasında anlaşılmıştır. *Romanya 1940 sonbaharında Mihver'in baskısı sonucu Transilvanya'nın bir bölümünü Macaristan'a, Güney Dobruca'yı da Bulgaristan'a bırakacaktı ve Almanya-İtalyan-Japon ittifakına katılacaktı. Böylece bir* "casus belli*" ortaya çıkmayacak ve üç devletin yardımı söz konusu olmayacaktı."* Bkz: İsmail soysal, a.g.e., s. 604

- Dördüncü Madde, bir Avrupa Devleti'nin İngiltere ve Fransa'ya saldırısını ele alır. Buna göre Türkiye doğrudan yardım edemeyecekse de en azından tarafsızlık politikası izleyecektir. [1011]
- Beşinci Madde, Almanya'nın Yunanistan ve Romanya dışında başka bir Avrupa Devleti'ne saldırması durumunda, İngiltere ve Fransa'nın savaşa girmesi sonucu Türkiye'nin durumunun yeniden müzakere edilerek ortak bir karar ve eylem belirleneceği hususundadır. [1012]
- Altıncı Madde, Antlaşmanın bir savunma paktı olduğunu belirtir.[1013]
- Yedinci Madde, Taraflardan birinin ayrılması ya da antlaşmanın geçersiz kalması halinde diğer taraflar arasında devam edeceğini belirtir.[1014]

Antlaşmanın 3 ek protokolü vardır. En önemli ek 2 sayılı protokoldür. Türkiye'nin, bu antlaşmanın yükümlülükleri dolayısıyla herhangi bir şekilde Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmeyeceğini kayıt altına almaktadır. Türk diplomasi tarihine "*Sovyet Çekincesi*" (ihtirazi kayıt) olarak geçmiştir.[1015] Bu hüküm Türkiye'nin savaş dışı kalmasında etkili bir unsur olmuştur.[1016]

Bu Antlaşmaya ek olarak Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir de askeri protokol yapılmıştır.

Şükrü Saraçoğlu, 8 Kasım 1939 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak antlaşmasından memnuniyetini dile getirmiştir. Yardımlaşma antlaşmasının kim ne derse desin barış için yapıldığını ve iyi niyet eseri olduğunu ifade etmiş, Türkiye'nin İngiliz ve Fransız milletlerinin gözünde medeniyet için, barış için özellikle de kendi varlıkları için çok faydalı bir varlık olduğundan bahsetmiştir. Konuşmanın özünde, antlaşmanın en önemli anlamının Türkiye'ye verilen kıymette olduğunu söylemiştir.[1017] Bu değerlendirmede de yer alan konu aslında Türkiye'nin jeostratejik konumunun savaş sırasındaki önemidir.

Bu konuda Engin Berber'in makalesinde geçtiği şekliyle Baskın Oran Türkiye için, *"bulunduğu coğrafyanın kendi boyunu aşan bir önem ve avantaj kazandırdığı"*

[1011] Türkiye'nin iki müttefiki de savaşa girdiğinde bu maddenin öngördüğü durum ortaya çıkmıştır. Bkz: İsmail soysal, a.g.e., s. 604
[1012] İsmail Soysal, a.g.e., s.604
[1013] İsmail Soysal, a.g.e., s.604
[1014] Bu maddeden anlaşılan, Türkiye'nin ne olursa olsun, İngiltere ile bağlarını koparmak istemediğidir. İngiltere savaştan sonra bu pakta bağlılığını Türkiye'ye bildirmiştir. Bkz: İsmail Soysal, a.g.e, s.604
[1015] İsmail Soysal, a.g.e., s.604
[1016] Zehra Önder, a.g.e.,s. 39
[1017] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, Cilt 6, İçtima I, 8.11.1939, ss.17-18

ülke demektedir. Türkiye, Avrupa ve Asya'nın güçlü devletleriyle çevrelenmiş çok komşulu ve bu nedenle güvenlik zafiyeti yüksek bir ülkedir.[1018] Türkiye'nin hem Avrupa devletleri hem Rusya için önemi, coğrafyasının kendisine verdiği stratejik avantajdan kaynaklanırken, bu avantajın güvenlik zafiyeti yaratmaması için tüm bu devletlerle ilişkilerin dengeli yürütülmesi ve Türkiye'yi savaşa sokmaması gerekmekteydi. İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak bu çabanın sonucudur.

Türkiye'nin ittifak antlaşması ile İngiltere ve Fransa'nın savaşmayan müttefiki olması[1019] Sovyetler Birliği'nin hoşuna gitmemişti. Türkiye'nin Batı'yı tercih etmiş olması, Ruslarda bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Rus basınında, İngiltere ve Fransa'nın Türk-Rus dostluğuna zarar verdiği ve Türkiye'nin bu ülkelerle ittifakından dolayı kötü durumlara düşebileceği yönünde yazılar yazılmaya başlamıştır.[1020]

21 Ekim 1939 tarihli *"İzvestiya Gazetesi*", İngiliz ve Fransızların, Türk-Rus dostluğunu kullanarak, Rusya ile Almanya'nın arasını açmaya çalıştıklarını, barış politikasına bağlı Rusya'nın bu oyuna gelmediğini, Türkiye'nin ise bir harbe doğru sürüklenmeye başladığını yazmıştır. [1021] Buna karşılık Londra basını da Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir savaşın çıkmak üzere olduğu yönünde iddialarda bulunmaya başlamıştır. Basında çıkan iddiaların önüne geçmek için Başbakan Refik Saydam radyodan yaptığı açıklamada: Sovyetler Birliği ile ilişkilerde hiçbir değişiklik olmadığını, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmek gibi bir niyetinin kesinlikle olmadığını aynı şekilde Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'ye karşı bir savaş istediği yönünde hiçbir delil olmadığını söylemiştir.[1022]

Sovyet Büyükelçisi Terentieff, 25 Ekim 1939 tarihinde, Saraçoğlu'nu ziyaret etmiştir. Üçlü İttifakın 3. maddesi ve Sovyet çekincesinin herhangi bir Türk-Sovyet antlaşması olması durumunda değişip değişmeyeceğini sormuştur. Saraçoğlu, antlaşma metninin nihai olduğunu ama Ruslarla bir antlaşma yapılacak olursa daha önceden Moskova'da üzerinde anlaşılan değişikliklerin yapılabileceğini söylemiştir.[1023]

31 Ekim 1939 tarihinde, SSCB Yüksek Konseyinde konuşan Molotov, savaşın başlamasından İngiltere ve Fransa'yı sorumlu tutarken, Türk-Sovyet ittifakının

[1018] Engin Berber, a.g.m, s. 240
[1019] Cemil Hasanlı, a.g.e.,s. 51
[1020] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s.157
[1021] Kamuran Gürün, a.g.e., s 209
[1022] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s.160
[1023] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 54

yapılamamasından da Boğazlarla ilgili yapılmak istenen paktı reddettiği için Türkiye'yi sorumlu tutmaktadır. Türk-İngiliz-Fransız ittifak antlaşması ile ilgili yorumlarında, Türkiye'nin tedbirli tarafsızlık politikasını tamamen bir yana ittiğini Avrupa'da genişleyen savaş alanının içine girdiğini, Sovyetler Birliği'nin ise tarafsızlık politikasını tercih ettiğini söylemektedir.[1024]

Türkiye'nin Antlaşmaya koyduğu "*Sovyet Çekincesi*", Komüntern'in yayın organı tarafından birtakım anlamsız sözler olarak nitelendirilmiştir. [1025]Komüntern, 10 Kasım'da "Türkiye Sorununa İlişkin Tezler" isimli bir belgeyi kabul etmiştir. Bu belgede, Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasının savaşa hizmet ettiği, Türkiye'nin emperyalist devletlerin oyununa geldiği belirtilerek, Türk halkının İngiltere ve Fransa aleyhine ayaklanması amaçlanmış, bu konuda Türkiye Komünist Partisi üzerine bazı görevler yüklenmiştir. TKP'de bu görev üzerine Komüntern'e birtakım raporlar göndermiştir. Bu raporlarda üçlü ittifak antlaşması, Kemalist burjuvazinin Türk halkına gaddarca davranışının ürünü olarak değerlendirilmektedir.[1026] SSCB bir süre sonra ekonomik tedbirler de almaya başlamış ve Türkiye'ye petrol ihracını durdurmuştur.[1027]

İsmet İnönü ise 1 Kasım 1939'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış konuşmasında, bu antlaşmanın sadece Türkiye'nin emniyetini sağlamak amaçlı olduğunu söylemiş[1028] fakat Sovyet Rusya gibi Almanya'nın da itirazları geç kalmamıştır. Alman Büyükelçisi Von Papen, büyükelçilik mensuplarının Türkiye'yi terk edeceği tehdidi ile antlaşmayı eleştirmiş, Alman gazeteleri de Türkiye'nin artık tarafsız bir ülke olmadığı ve bu antlaşmadan pişman olacağını yazmaya başlamıştır.[1029]

1939 yılı sonunda Ankara'daki Sovyet büyükelçiliğinin, Türkiye'nin uyguladığı denge politikası ile ilgili raporunda, İnönü ve Saraçoğlu'nun İngiliz taraftarı oldukları, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde İngilizlerin yardımının olduğu, denge politikasının mimarının İnönü ama asıl uygulayıcının Saraçoğlu olduğu bilgileri yer almaktadır. Bu raporlarda Türk-İngiliz yakınlaşması, Kazım Karabekir,

---

[1024] Kamuran Gürün, a.g.e., s.209
[1025] Erel Tellal, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler" …, s. 324
[1026] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 52
[1027] Zehra Önder, a.g.e., s. 39
[1028] Osman Akandere, Hasan Ali Polat, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçine Çekme Gayretleri", (erişim)https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/6741284/Alman_Sempozyumu_Makalesi.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1555451701&Signature=GpYI2%2B%2BstUHTyxgb%2BGtFCOsWU%2Bc%3D&response-content- 17.05.2019, s.4
[1029] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 52

Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy, Fethi Okyar gibi siyasetçilerin ağırlığının artmasıyla ilişkilendirilmektedir. İttifak antlaşmasına bu isimler içinden sadece Ali Fuat Cebesoy'un karşı olduğu belirtilirken, Ali Fuat Cebesoy hem Sovyetlere hem Almanya'ya yakın bir siyasetçi olarak değerlendirilmektedir.[1030]

Sovyetlerin Üçlü İttifak'a tepki göstermesi aslında yersiz değildi. Türk-Sovyet ilişkileri bir kördüğüm haline gelmişti. Üçlü ittifak antlaşmasındaki Sovyet çekincesi Rusları tatmin etmiyor Boğazlardan İngiliz ve Fransız gemilerinin geçirilmesi inisiyatifinin tamamen Türkiye'nin elinde olması endişeye neden oluyordu. Ayrıca, Almanlarla saldırmazlık paktı imzaladıkları zaman Türkiye ile benzer bir paktı imzalamaktan çekinme nedenleri, zaten var olan Türk-Sovyet dostluk antlaşması temelinde ortaya çıkıyordu. Türkiye, Batılı devletlerle saldırmazlık paktı yaptığına göre, saldırıya uğramaktan korktuğu devlet Almanya idi, Türkiye, saldırıya uğradığında, İngiltere ve Fransa ile birlikte Sovyetler Birliği yardım edecekti. Sovyetler Birliği'nin Almanya ile saldırmazlık paktı vardı. Ama bu durumda Almanya'ya karşı bir yardım söz konusuydu. Sovyetler Birliği'nin Almanya ile birlikte Fransa ve İngiltere'ye karşı savaşa girmesi durumunda da Türkiye'nin müttefiklerinin mi yoksa Sovyetlerin mi yanında olacağı konusu iyiden iyiye karışık bir hal almıştı.

İttifakın imzalanmasından hemen sonra, ekonomik açıdan Almanya'ya bağımlı olan Türkiye, kaybedeceği ihracat gelirlerini dengelemek istemiş, Fransa ve İngiltere ile iktisadi antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmalara göre İngiltere ve Fransa yirmi yıl vade ile ve %4 faizle Türkiye'ye savaş malzemesi alımı için 25 milyon sterlinlik bir kredi açmışlardır.[1031]

Antlaşmadan sonra, Türkiye'nin krom satışının tamamının İngiltere'ye yapılması teklif edilmişti. Fakat bu durumda Türkiye Almanya'ya hiç krom veremeyecek ve kromun yanında satışı mümkün olan tarım ürünleri de satılmayacaktı. Türk ekonomisinin Almanya'ya bağımlılığını kırmak için İngiltere'nin, incir, üzüm, tütün gibi tarım ürünlerini Türkiye'den ithal etmesi gerekiyordu. Bu şartlar İngilizler tarafından kabul görmemiş, Türkiye, Almanya'ya krom ihracını savaş sonuna kadar devam ettirmiştir.[1032]

[1030] Cemil Hasanlı, a.g.e., ss. 53-56
[1031] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m,s. 144
[1032] Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Cilt: I, İstanbul: Yeni Gün Yayınları, 2000, ss. 96-97

5.6. Savaş Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri ve Türkiye Üzerindeki Baskılar

5.6.1. Almanya'nın Baskıları

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri, Almanya'nın politikalarından etkilenmiştir. Sovyetler Birliği Almanya'nın isteklerini, savaşı kendi üzerinden uzak tutmak için kabul etmiş, Türkiye ile ilişkilerinde de Alman istekleri etkili olmuştur.[1033]

Almanya, Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini ya da en azından Almanya'ya sempati duyan bir tarafsızlık içinde olmasını istemiştir. Bunun için, askeri, ekonomik ve siyasal alanda birtakım faaliyetlerde bulunmuştur.

Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya geçmeden önce, Sovyetler üzerinden Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti sırasında en önemli diplomatlarından Von Papen'i Ankara'ya göndererek Türkiye'nin Batı bloğuna dahil olmasını engellemeye çalışmıştır. Bu dönemde Almanya'dan gelen talimat üzerine Stalin Türk-Rus saldırmazlık paktına Alman çekincesi koydurmak istemiştir.[1034] Sovyetlerin Türkiye'nin tarafsızlığı meselesinde kullanılmasını amaçlayan diğer bir gelişme Bakü petrollerinin bombardımanı hadisesidir.

Rusya'nın 1939 Kasım'ında Polonya'yı işgal etmekle kalmayıp Finlandiya'ya savaş açması, Fransa'da tepki ile karşılanmış, Rusya'nın savaşa sokulması yoluyla Finlandiya'ya yardım edilmesi planları yapılmıştır.[1035] Fransa Başbakanı Edouard Daladier, Sovyetleri uzaktan vurarak Rus vurucu gücünü azaltmak ve ihtiyacını Bakü petrollerinden karşılayan Almanya'nın petrol ikmalini engellemek istiyordu. Bunun için bir plan yapılmıştır. Bu plana göre, Suriye ve Irak'ta bulunan Fransız hava üslerinden kalkan uçaklar, Türkiye ve İran hava sahasını kullanarak Bakü petrollerini vuracaktı. Konu İngiliz-Fransız ortak savaş konseyinde tartışıldığında, planın gerçekleşmesi için Türkiye'nin böyle bir hava harekâtını onaylaması gerektiği konuşulmuştu. Bu toplantıda Fransa, Türkiye'nin bu planı desteklediğini bunun delilinin, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli'nin Saraçoğlu ile yaptığı konuşmanın raporları olduğunu söylemektedir. Massigli raporunda Saraçoğlu'na harekattan bahsettiğini, uçakların Türkiye ve İran üzerinden uçacağını söylediğini

[1033] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 161
[1034] Bkz, Kamuran Gürün, Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953), Saraçoğlu Moskova Ziyareti, s 171-208
[1035] Antony Best vd., a.g.e., s. 186

bunun üzerine Saraçoğlu'nun, "*İran'dan mı çekiniyorsunuz*" dediğini yazmıştı. Massigli bu cevaptan, Türkiye'nin harekâtı destekleyeceği sonucunu çıkarıyor ancak konuşmanın devamında konuyu üstelemek istemediğinden doğrudan sormadığını harekatın Türkiye'ye sormadan oldubittiye getirilmesini öneriyordu. Oysa İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Türkiye'nin henüz böyle bir harekata hazır olmadığını rapor etmişti. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin hava sahasının izinsiz kullanılmasının, İngiltere ve Fransa'yı saldırgan durumuna düşüreceği için Türkiye'nin ileride savaşa girmemek için bunu kullanacağını düşünüyordu. İngiltere'nin bu ve benzer sebepleri sonucunda harekât yapılmamıştı.[1036] Şevket Süreyya Aydemir bu olayı Birinci Dünya Savaşı'nda iki Alman gemisinin Karadeniz'de Rus limanlarını bombalaması olayına benzeterek, bu seferde İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'yi Sovyetlerle savaşa sokacağı bir girişim olarak nitelendirmiştir. Çünkü Türkiye'nin planda Türk hava sahasının kullanılmasına ilişkin resmi bir onayı yoktur[1037] Massigli'nin bahse konu raporları, Fransa'nın Almanya karşısında çökmesinden sonra Almanlar tarafından yayınlanmıştır.[1038] Fakat Almanlar yayınladıkları belgelerde Türkiye'yi izin vermiş gibi göstererek Rusya'nın devreye girmesini sağlamaya çalışmışlardır. Almanya'nın planına göre Rusya devreye girer ve bu olay nedeniyle güvenlik zafiyetini bahane ederek Boğazlar'da ödün isterse, Almanya bu ödünü vermeyerek Türkiye'de Alman sempatisi oluşturabilecek, böylece Türkiye'nin, tarafsız olmakla birlikte Alman yanlısı bir tarafsızlık içinde olması sağlanacaktı. Bu sayede Almanya'nın Ortadoğu'da İngiltere'ye saldırısı kolaylaşacaktı.[1039] Alman basınında yer alan belgelerden sonra Sovyet Rusya'da ciddi bir reaksiyon oluşmuş, Pravda Gazetesi Almanların yayınladığı telgrafları yayınlamış, Türkiye aleyhine bir kampanyaya girişmiştir.[1040]

Bu dönemde Almanya, Von Papen'in raporlarında bahsettiği Türkiye'nin toprak taleplerini kabul etme eğilimi göstermiştir. Papen, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki toprak talebi ve Ege adaları hassasiyeti konusunda hükümetine önerilerde bulunmuştur.[1041]

[1036] Selim Deringil, a.g.e., ss. 101-102
[1037] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II…, s. 159
[1038] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 215
[1039] Yelda Demirağ, "Savaş Sırasında Türkiye Üzerine Pazarlıklar", *Türk Dış Politikası (1919- 2008),* ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 371
[1040] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 218
[1041] Salahi R. Sonyel, *Kıskaç Altında: Dış Güçlerin Türkiye'yi Bölme ve Yıpratma Çabaları (1923-2000),* Remzi Kitabevi, İstanbul,2010, s. 217

Sovyet- Alman paktı döneminde Türkiye açısında önemli bir diğer gelişme Molotov'un Kasım ayında Berlin'e davet edilmesi ve Molotov-Ribbentrop-Hitler görüşmelerinde Türkiye üzerinde yapılan pazarlıklardır. Molotov Berlin'e savaş bittiğinde dünyanın nüfuz bölgelerinin Almanya ve Rusya arasında görüşülmesi için gitmiştir.

Ribbentrop, bu görüşmelerde, Türkiye'nin İngiltere safından ayrılması için: Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyetler Birliği'nin görüş birliğinde olması gerektiğini, Boğazlar rejiminde Rusya lehine bir değişikliği desteklediklerini bildirmiştir. Molotov ise Boğazlar'da üs istemiştir. Ribbentrop, Molotov'a bir anlaşma tasarısı vermiştir. Bu tasarıya göre dünya dört devlet arasında nüfuz alanlarına bölünmüştür. Bu paylaşımın Türkiye ile ilgili kısmında, Türkiye, İngiltere'ye karşı olan taahhütlerinden kurtarılacak ve Mihver ile işbirliğine kaydırılacak, Rusya Boğazlardan sınırsız geçiş hakkına sahip olacak, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler Boğazlar'dan savaş gemisi geçiremeyeceklerdi. Molotov, Moskova'ya döndükten sonra Mihvere katılmak için bazı şartlar ileri sürmüştür. Molotov'un şartlarına göre, Boğazlar bölgesinde Sovyetler Birliği'ne kara ve denizde üs temin edilecek, Türkiye Mihvere katılırsa: Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti edecek, katılmazsa üç devlet Türkiye'ye karşı gerekli askeri ve diplomatik tedbirleri alacaktı. Molotov, bu sırada Bulgaristan'a da bir nota göndererek, bir pakt teklif etmiştir. Buna göre Bulgaristan'ın Batı ve Doğu Trakya'daki toprak taleplerini destekleyecek ve Türkiye'nin Bulgaristan'a saldırması durumunda da Bulgaristan'a yardım edecekti. Bulgaristan, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettireceğini beyan ederek bu teklifi kabul etmemiştir.[1042]

1941 yılı mart ayında Türk-Sovyet ilişkilerinde bir yumuşama ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Irak'ta Mihver'in desteklediği Raşit Ali Geylani bir darbe ile hükümeti ele geçirmiş, İngilizler karşı harekete geçmişlerdir. Raşit Ali'nin iktidarda kalması, Almanya için bütün Ortadoğu petrollerinin ele geçirilmesi demek olduğundan Almanya Raşit Ali'ye yardım etmek istemiştir. Bu yardımın geçeceği tek güzergâh Türkiye olduğu için, Almanya Türkiye'ye baskı yapmıştır.[1043]

1 Mart 1941 tarihinde Hitler'in İnönü'ye bir mektup yazdığı görülmektedir. Mektupta Hitler, Almanya'nın, İngiltere'nin Avrupa Kıtası'nda askeri nüfuz kazanma gayretlerini bertaraf etmek için birtakım önlemler almak zorunda kaldığını, Bunun

[1042] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, ss. 149-150
[1043] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 500

Almanya'nın toprak kazanmak istemesiyle ilgisi olmadığını, savaşın sona ermesinden sonra Alman ordularının Bulgaristan'ı ve devlet başkanı ile anlaşılması halinde Romanya'yı terk edeceğini izah etmektedir. Almanya ve Türkiye arasında Birinci Dünya Savaşı'nın hatıralarından kaynaklanan bir dostluk olduğunu ve bu dostluğun savaştan sonra da devam edeceğini söylemektedir. Hitler, Yunanistan'da İngiliz nüfuz alanını engellemek için yeni kararlar almak mecburiyetinde kaldığını, fakat Almanya'nın aldığı kararların hiçbir zaman Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit etmeyeceğini, Bulgaristan'da bulunan askerlere emniyetli bir mesafede kalmalarını emrettiğini yazmıştır.[1044] Hitler'in Türk sınırına, Alman ordularının uzakta kalmasını istediği mesafe 60 km'dir.[1045] İsmet İnönü, 12 Mart 1941 tarihinde yazılmış olan cevap mektubunda, Türk-Alman dostluğundan , birlikte mücadele edilmiş olan büyük savaşın hatıralarından ve Hitler'in mektubundan duyduğu memnuniyetten bahsederek, Türk askerlerinin, Türkiye'nin bağımsızlığını tehdit edecek bir davranış olmadığı müddetçe Alman askerleri ile karşı karşıya gelmeyeceğini ve iki ülke arasında işbirliğinin gelişeceğine inancını anlatmıştır.[1046]

Bu sırada Von Papen Ankara'da İsmet İnönü ile görüşmüş, İnönü'nün Hitler'in mektubundan memnuniyetinden edindiği izlenimle, Ankara'da Almanya ile bir anlaşma yapılabilme ihtimali olduğunu Ribbentrop'a rapor etmiştir.[1047] Ribbentrop, 17 Mayıs 1941 tarihli telgraf ile, Papen'i Türkiye ile Türk topraklarından Irak'a savaş malzemesinin geçirilmesini sağlayacak bir anlaşma yapmak için yetkilendirmiştir. Ribbentrop görüşmelerin şifahen yapılmasını istemekte, Türk yetkililere Fransa'nın yenilgisinden sonra Türkiye'nin ittifak antlaşmasının artık bir özelliğinin kalmadığının ve ancak Almanya ile anlaşırlarsa Ruslardan korunacaklarının anlatılmasını istemektedir.[1048] Ribbentrop 19 Mayıs 1941 tarihli telgrafta, Türkiye'nin anlaşmaya ikna edilmesi için Batı Trakya ve Ege adalarından toprak verilebileceğinin teklif edilmesini önermiştir.[1049] Görüşmelerde fikir birliği sağlanamamış olması üzerine Ribbentrop Türkiye'ye iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini güvence altına alan bir

---

[1044] *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri (Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası (1941-1943),* İstanbul: May Yayınları, 1968, ss. 137-140

[1045] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, a.g.m, s. 154

[1046] *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri (Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası (1941-1943) ...,* ss. 142-146

[1047] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943),* Çev: Levent Konyar, İstanbul: Havass Yayınları, 1977, s.9

[1048] *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri (Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası (1941-1943) ...,* ss. 17-19

[1049] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943) ...,* 14-15

antlaşma teklif edilmesini bildirmiştir.[1050] İngiltere başlangıçta Türk Hükümeti'nin Almanya ile görüşmelerini meşru bulmuş olmasına rağmen Eden, bir antlaşma yapılması halinde Türkiye'nin Almanya'nın safına kayabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Bu sebeple Amerika'dan, Türk-Alman görüşmelerinin engellenmesini istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen Amerika Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Ankara Büyükelçisi Mac Murrey'e Türkiye'nin Alman genişlemesi karşısında direnme politikasından vazgeçmesi halinde "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'ndan" faydalandırılmayacağını Türk Hükümeti'ne bildirmesini istemiştir. Mac Murrey'in Türk Hükümeti'ne müracaatı ve antlaşma tasarısının hazır olduğunun öğrenilmesi ile birlikte İngiltere tavır değiştirmiş, antlaşmada Müttefikler aleyhine bir madde almayacağı ve Türk topraklarından Almanya'nın askeri yardım geçirmesine izin verilmeyeceğine dair teminat istemiştir. Bunun üzerine Saraçoğlu, Mac Murrey'e esasen altı hafta önce görüşmelerin İngiltere'nin bilgisi ve rızası dahilinde başladığını, Türk-Alman antlaşmasının Müttefiklerle ilişkilere zarar vermeyeceğini, görüşmelerin uzamasının nedeninin Türkiye'nin İngiltere ile olan ittifakına zarar vermeyecek bir maddede ısrar etmesi olduğunu açıklamıştır. [1051]

18 Haziran 1941'de Türk-Alman saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Türk Hükümeti'nin yaptığı açıklamalara rağmen ABD, Almanya'yı güney sınırlarında rahatlatarak Sovyetlere saldırmasını kolaylaştıracağı gerekçesi ile antlaşmayı tasvip etmemiştir. ABD, antlaşmanın yapılmasının ardından "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" kapsamında Türkiye'ye yapılan yardımı kesmiştir.[1052] Ancak İngiltere Türkiye'yi Almanya'nın kucağına atmak istememektedir. Fakat Amerika'yı kararından da vazgeçirememiştir. ABD, her an Almanya'nın kucağına düşebilecek bir devlete yardım etmek istemezken, İngiltere, Ortadoğu'da Türkiye'nin Alman baskısına karşı koymasını sağlamak istemektedir.[1053] Bunun için Amerika'dan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretmiştir. Almanya, Sovyetlere savaş ilan edeceği sırada, Türkiye'yi kendi yanına çekmek için çabalarına devam etmiş, 1940 Kasım'ında yapılmış olan Hitler-Molotov görüşmelerinin zabıtlarını ve Rusların Boğazlar üzerindeki isteklerini açıklamıştır.[1054]

[1050] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943) …,* ss. 23-24
[1051] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945),* Dışişleri Bakanlığı Yayını, ss. 119 -120
[1052] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 500
[1053] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 98
[1054] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 501

22 Haziran 1941 tarihinde Hitler, Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmiştir. Rus-Alman savaşı başlayınca, Türkiye, 22 Haziran 1941 tarihli meclis kararına göre,[1055] 25 Haziran 1941 tarihinde tarafsızlığını Rus Dışişleri'ne bildirmiştir.[1056]

Bu dönemde savaş sanayii için gerekli olan krom satışı konusunda Türkiye, İngiltere ve Almanya arasında kalmıştır. Almanya, Türkiye'den krom almaya devam etmek istemiş, Müttefikler de bunu engellemek istemiştir. Türkiye ise savaş malzemesi karşılığında krom satışına razıdır. 1939 yılında İngiltere ile yapılan anlaşma gereği tüm krom İngiltere'ye veriliyordu. Almanya ile yapılan görüşmeler sonucunda 9 Ekim 1941'de Türk-Alman ekonomik antlaşması imzalanmış, Türkiye'nin İngiltere'ye olan taahhüdü bittikten sonra 1943 yılında 90.000, 1944 yılında 45.000 ton krom satışı konusunda anlaşılmıştır.[1057]

1942 yılı şubat ayında Ankara'da Alman Büyükelçisi Von Papan'e bir suikast düzenlenmiştir. Papen'in herhangi bir zarar görmediği suikastı düzenleyen kişi ile ilgili herhangi bir iz bulunamazken, araştırmalar sonucu yardım eden kişiler tespit edilmiş, iki Sovyet konsolosluk görevlisinin işbirliği yaptığı anlaşılmıştır. Kornilof ve Pavlof isimli kişiler tutuklanmış, 1944 Ağustos'unda siyasi bir kararla cezaevinden çıkarılarak Sovyetler Birliği'ne teslim edilmişlerdir.[1058]

Türkiye'nin tarafsızlığını korumaktaki mukavemetini kıramayan Almanya, 1942 sonlarında artık Türkiye üzerindeki baskılarından vazgeçmiş görünmesine karşılık Türkiye'deki Turancı grupları desteklemiş, onlar üzerinden Türk hükümetini harekete geçirip baskı kurmak istemiştir.[1059] Sovyet ordularının Türk kökenli halkların yaşadığı bölgelere girmesi, Almanya'ya Türkiye'nin akraba topluluklara karşı olan hassasiyetini propaganda aracı olarak kullanma imkanı vermiştir.[1060] Alman Büyükelçisi Von Papen'in mektuplarında, Başbakan Saraçoğlu'nun da içinde bulunduğu hükümet çevrelerinden birçok isim, Rusya içindeki Türk asıllı topluluklarla ilgili Almanya'nın faaliyetlerini desteklemektedir. Türkiye'de birçok siyasetçi ve asker, o sırada Sovyetlerin savaşı kazanıp Türk topluluklarının bulunduğu bölgeleri ele geçirmesini istememektedir. Hükümet'in doğu işlerinden sorumlu ajanlarından biri olan Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, Alman yetkililerle doğrudan bir Turan devleti

[1055] BCA, 030.18.01.02.95.54.1
[1056] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 238-239
[1057] Hüner Tuncer, a.g.e., ss. 99-100
[1058] *İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri (Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası (1941-1943) …,* ss. 157-159
[1059] Baki Öz, "Bıçağın Sırtında Siyaset", Can Yayınları, İstanbul, 1996, s 141-143
[1060] Selim Deringil, a.g.e., s. 160

kurulması meselesi hakkında görüşmelerde bulunmaktadır. Türk hükümet çevrelerinden birçok siyasetçinin Almanya ile birlikte Rusya'daki Türk asıllı halkların geleceği hakkında çalışmalar yaptığı Von Papen'in raporlarında görülmektedir.[1061] Bu faaliyetlerin kamuoyu ve basında karşılığını bulması ile Turancı akımlar 1942 yılı boyunca gelişmiş, 1944 yılında ise davalarla karşılaşmıştır. Turancı davaları ve olayların gelişimi dönemin dış politika gelişmeleri ile paralel gittiğinden önemlidir. Türkiye'de, Turancı yayınlara karşı hükümetin tutumunun hoşgörülü ya da sert olması Türk-Alman ve Türk-Rus ilişkilerindeki krizlere göre şekillenmiştir. Hükümet,1920'li yıllardaki komünist faaliyetlerin Türk-Sovyet ilişkilerine zarar vermemesi için serbest bırakılmasına benzeyen bir politika takip etmiştir. Savaşın Almanya lehine ilerlediği yıllarda desteklenen Panturanist yayınlar, Almanya'nın savaşı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine baskı altına alınmaya başlamıştır.

Almanya'nın, Turancılar üzerinden Türkiye'yi savaşa sokma girişimleri olduğu kadar Sovyetlerin de komünistler üzerinden Türkiye'yi kendi saflarına çekme çabaları vardı. 1943 yılında Almanya'nın Sovyet topraklarına girmesi üzerine, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesini ve Almanya'ya karşı yeni cephe açılmasını istemekteydi. Alman yanlısı bir politika izleyen Saraçoğlu'nun tarafsızlık politikası Türkiye'deki komünist yayınlar tarafından terkedilmiş, Sovyet ideolojine bağımlı olarak İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girilmesi savunulmaya başlanmıştı. Solcu yayınlar hükümet üzerindeki Alman tesirini kırmak için yayın faaliyetine girişmişti. Bu sırada Turancı tartışmalarını başlatan bir broşür yayınlandı. "En büyük tehlike" adıyla yayınlanan broşürde Turancılar, Türkiye'yi Almanya'nın yanında savaşa sokmak için uğraşmakla suçlanıyordu.[1062]

Stalingrad'da savaşın seyrinin değişmesinin ardından Sovyetler Birliği, Türkiye'deki Turancılığa tepki vermeye başlamıştır. İsvestia, Ankara'yı ırkçı propaganda yapmakla suçlamıştır. Türk hükümetinin 1943 yılında birkaç tutuklama dışında büyük bir baskısı görülmemektedir. Ancak yıl sonuna doğru solcu muhalefetin artması, Almanya'nın yenileceğinin netleşmesi, hükümetin Turancılara karşı tavrının değişmesine neden olmuştur.[1063] 1944 yılında Falih Rıfkı Atay'ın makaleleri, Turancı

[1061] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943) ...,* ss. 27-70

[1062] Mithat Kadri Vural, "En Büyük Tehlike Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Cilt: VIII, Sayı: 18-19, 2009, ss. 39-53

[1063] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 185

yayınların resmî ideolojiye artık ters düştüğünü ortaya koyar niteliktedir.[1064] Olayların ve davalarının başlaması, 1944 yılı Nisan ayında Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını durdurduğu zamana denk gelmektedir. Almanya'nın artık savaşı kaybediyor olmasının da etkisi ile Türk-Sovyet ilişkilerinde sorun oluşturacak olan Panturanizm tasfiye edilmiştir. Hüseyin Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan gibi isimlerin içinde bulunduğu 24 kişi tutuklanmıştır. 19 Mayıs 1944 tarihinde İsmet İnönü, Turancıların, Türk Milleti'ni bütün komşuları ile düşman yapmak için bir tılsım bulduklarını, dünyanın o günkü koşullarında, Turancılığın Türk Milletine yalnız felaket getireceğini söylemektedir. İnönü bu konuşmasında Türk-Sovyet dostluğu üzerinde özellikle durmuştur.[1065] Turancıların savaşın son zamanlarında tutuklanması Türkiye'nin Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirme isteğinin bir göstergesidir.[1066] Bütün sanıklar, 1947 yılında Sovyetler Birliği ile ilişkiler bozulduktan sonra, Askeri Yargıtay tarafından beraat ettirilmiştir.[1067]

5.6.2. Amerika ve İngiltere'nin Baskıları

Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi, İtalya'nın Almanya yanında savaşa girmesi ile Müttefikler, Türkiye'nin yardım taahhüdünü yerine getirmesini istemeye başlamışlardır. Bu dönemde Ankara'daki İngiliz ve Fransız elçileri Türkiye'nin derhal İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesini istemişlerdir. Türkiye, 1925 Antlaşması gereği durumu Sovyetlere bildirmiştir.[1068] Türkiye, Fransa'nın 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya ile ateşkes imzalaması, henüz Müttefiklerin vadettikleri silahların verilmemiş olması nedeniyle savaşa girmek istememiştir. Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2 numaralı protokolünde yer alan Sovyet çekincesi en önemli gerekçesi olmuştur.[1069]

1941 Haziran'ında Alman-Rus savaşı başlayınca Rusya için, Türkiye'nin tarafsızlığı artık arzu edilir bir seçenek olmaktan çıkmış, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesini istemeye başlamıştır. Fakat Ruslar bu isteklerini İngiltere'yi

[1064] Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* Cilt: II, İstanbul: İletişim Yayınları,1996, s. 214
[1065] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 269
[1066] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 158
[1067] Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),* Cilt: II…, ss.210-230, Mahmut Goloğlu, a.g.e., ss.261-272
[1068] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi...,* s. 66
[1069] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 425

araya koyarak elde etmek istemişlerdir. 1941 yılında, Sovyetler Birliği ile Müttefikler arasında doğal bir ittifak oluşmuştu. Churchill, Alman taarruzunun başladığı gün yaptığı konuşmada, Rusların I. Dünya Savaşı'nda müttefikleri olarak savaşa büyük katkıları olduğunu ancak tek bir toprak parçası dahi alamadıklarını söylemişti. Türkiye, bu konuşma üzerine, Rusya'ya verilecek payın Boğazlar olmasından endişelenmişti. 12 Temmuz 1941 tarihinde İngiltere ve Rusya arasında siyasi nitelikte bir antlaşma yapılmıştı. Türkiye'de bu antlaşma, gizli hükümlerinin ve Türkiye üzerine bir pazarlığın olup olmadığı noktasında endişeye neden olmuştu. Bütün bu endişeleri gidermek için İngiltere ve Rusya, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı oldukları, Montrö ve Boğazlar konusunda herhangi bir taleplerinin olmadığına dair, ortak bir nota vermiştir.[1070]

Churchill ve Stalin arasındaki mektuplarda Türkiye olmadan Balkanlar'da bir cephe oluşturmanın imkansızlığından, bu nedenle Türkiye'nin Almanya'nın toprak vaatlerine kanmasının önüne geçilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. İlk mektuplarda Türkiye'nin en azından güvenilir tarafsızlığı tercih edilirken daha sonra savaşa sokulmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır.[1071] Savaşın Kuzey Afrika'da İngiliz ve Amerikalılar lehine gelişmesi, bu bölgenin 1942 sonlarına doğru Alman ve İtalyan güçlerinden temizlenmesinden[1072] sonra İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi için girişimde bulunmaya başladı. Churchill, 24 Kasım 1942 tarihinde Stalin'e yazdığı mektupta Roosevelt ile görüştüğünü, Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa girmesi için gayret gösterilmesi gerektiğini yazmıştır. Bu mektupta Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi için Amerika'nın, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmesini istediğini söylerken Türkiye'ye önemli miktarda silah ve cephane gönderildiğini söylemektedir.[1073] Churchil, silah ve cephane gönderildiğinden bahsetmektedir fakat Kamuran Gürün bu tarihte Türkiye'ye silah ve cephane sevkiyatının başlamamış olduğunu belirtmektedir.[1074]

Müttefikler'in Kuzey Afrika'da başarısından ve Stalingrad'ın kurtarılmasından sonra Churchill, Türkiye'nin savaşa girme zamanının geldiğine karar vermişti.1942 yılına kadar Türkiye'nin tarafsızlığı Alman saldırılarına karşı iyi bir kalkan olmuştu,

[1070] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 240-241
[1071] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye, ss.59-61*
[1072] Geoffrey Blainey, 20. Yüzyılın Kısa Tarihi, Çev: Onur Şen, Tufan Tığlı, İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2007, s. 241
[1073] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye, ss.79-81*
[1074] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 246

ama artık Avrupa'nın içine girmek gerekiyordu. Almanya'nın yenilgiye uğratılması için Türkiye'nin tarafsızlığı Müttefikler'in planlarına engel oluyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi için, gerekli garantiler verilmeli, uygun tedbirler alınmalıydı. İki yıldan beri inşa edilmekte olan havaalanlarının inşaatı hızlandırılmalı, çok miktarda tank Türkiye'ye gönderilmeliydi. Böylece savaşa girecek olan Türkiye, Balkanlarda bir cephe açmış olacaktı.[1075]

Türkiye'nin Akdeniz de bir üs haline gelmesini isteyen Churchill, 1943 yılı ocak ayında Kasablanca Konferansı'nda Roosevelt'e bu isteği kabul ettirmiş, Roosevelt, sadece askeri alanda kalmak kaydıyla Türkiye ile müzakerelerin Churchill tarafından yapılmasını onaylamıştır.[1076] Bunun üzerine, Churchill, Kasablanca'dan ayrılmadan Başbakan Yardımcısı C. Attle ve Dışişleri Bakanı A. Eden'e bir telgraf göndererek Türkiye'ye geçmek istediğini, Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'ye bildirmesini istemiştir. İngiliz savaş kabinesi bu görüşmeyi uygun bulmamış, Eden'de Türkiye'nin henüz savaşa girmek için hazır olmadığını söyleyerek Churchill'e muhalefet etmiştir. Fakat Churchill'in ısrarları sonucu İnönü ile görüşmesi kabul edilmiştir.[1077]

İki liderin taban tabana zıt fikirlerle görüşmeye gelmeleri nedeniyle "sağırlar diyaloğu" da denilen Churchill ve İsmet İnönü görüşmeleri, Ankara güvenlik ve gizlilik bakımından uygun görülmediği için, 30 Ocak- 1 Şubat 1943 tarihlerinde, Adana havaalanına yakın bir yerde, eski bir tren içinde yapılmıştır. Görüşmeye, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Mareşal Fevzi Çakmak katılmıştır.[1078] Görüşmeler başlarken Churchill, bir değerlendirme konuşması yapmıştır. Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın içeriğinden bahsetmiş, savaş sonrasında yapılacak barış konferansına Türkiye'nin katılmasını istediğini belirterek, Müttefiklerin savaş planlarından ve Türkiye'nin bu planlar içindeki yerinden bahsetmiştir.[1079]

Türkiye toplantıda şu konular üzerinde durmuştur:

1) Almanya, Sovyet Rusya'da güvenli bir hatta çekilirse, elinde başka yerde kullanabileceği bir kuvvet olacak ve bu başka yer de Türkiye olacaktır. Bu durumda

[1075] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.165
[1076] Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *AÜ. TİTE Atatürk Yolu Dergisi,* Sayı: 47, Bahar 2011, ss.707-708
[1077] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 167-168
[1078] Osman Yalçın, a.g.m, s. 709
[1079] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 167-168

Türkiye savaşa girerse, İstanbul ve Boğazlar tehlikeye girecektir. Türkiye'nin güçlendirilmesi gerekmektedir.[1080]

Türk-İngiliz ittifakının hazırlandığı sırada Sovyetler bu ittifakı onaylamamıştır, 1939 yılında Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti sırasında Sovyet Hükümeti Bulgaristan'a yardım antlaşması teklif etmiştir. Hitler-Molotov görüşmelerinde Rusların Türkiye üzerindeki emelleri öğrenilmiştir. Türkiye, bu nedenlerle Sovyet Rusya'ya güvenmemektedir. Sovyet Rusya Almanya'nın yenilmesinden sonra İngiltere ile işbirliği yapmazsa Türkiye'nin güvenliği nasıl sağlanacaktır. Bu konuda Türkiye'ye kesin bir güvence verilebilir mi?[1081]

2) Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için Türk Ordusunun malzeme eksiği bulunmaktadır ve geniş ölçüde takviyesi gerekir. [1082]

Churchill, Alman saldırısına karşı, Türkiye ister kendi isteğiyle ister Müttefiklerin isteğiyle savaşa girmiş olsun Türkiye'nin bu savaştan önce güçlendirilmesi gerektiğini söylemiş, bunun için Türk kuvvetlerine yapılacak takviye üzerinde anlaşılmıştır.[1083]

Sovyet tehdidi konusunda Churchill, komünizmin artık belirli bir ölçüde değişmiş olduğunu, belki ortadan kalkacağını, Rusya'nın Atlantik Şartı'nı kabul ettiğini söylemiştir. Türkiye'nin endişeleri konusunda en iyi garantinin galip devletler arasında Amerika, İngiltere ve Rusya ile müttefik olmak olduğunu belirtmiştir. Churchill'e göre, Türkiye, Müttefiklerle işbirliği yaparsa ve bundan sonra Sovyet Rusya Türkiye'ye saldırırsa, savaştan sonra kurulacak olan milletlerarası kuruluş Türkiye lehine harekete geçecektir. İnönü, teoride güvencenin alındığını söylemiştir. Fakat Churchill, Türkiye'nin kuşkuları hakkında İngiltere'nin bir antlaşma ile güvence vermeye hazır olduğunu garantiye Amerika'nın da katılacağını söylerken, Rusya'yı da katılmaya ikna edebileceğini söylemektedir.[1084] İsmet İnönü, Avrupa'nın Slav ve komünistlerle dolu olduğunu Almanya yenildiği taktirde yenilen devletlerin Bolşevikleşeceğini bu nedenle fiili garanti istediğini söylemiştir.[1085]Churchill, Sovyetler Birliği'ne karşı, Türkiye'nin güvenliği için en emin yolun, savaşa katılmak ve barış konferansında galipler arasında olmak olduğu vurgulamıştır.[1086]

[1080] Mahmut Gologlu, a.g.e., s. 198
[1081] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 167-173
[1082] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 503
[1083] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.167
[1084] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 170-175
[1085] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 503
[1086] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 249

Churchill, Türkiye'ye doğrudan savaşa katılması yönünde bir telkin ve baskı uygulamamış, fakat, savaştan sonra kurulacak olan milletlerarası kuruluşta ve barış konferansında yer almasının savaşa katılmasına bağlı olduğunu vurgulamıştır.

Churchill'in planına göre, 6 ya da 8 ay içinde Türkiye için bir karar anı gelebilir. Ploesti petrol kuyularının vurulması için Türkiye'nin yardımına ihtiyaç olacaktır. Türkiye'den bir taahhüt beklenilmemektedir. Ancak Türkiye kendi yararına da olacağı için İngiltere'ye yardıma hazır bulunmalıdır.[1087]

Adana Konferansı gizli olmasına rağmen kısa zamanda duyulmuş, Türkiye'nin tarafsızlığını isteyen Almanya'da tepki ile karşılanmıştır. Sovyetler Birliği de Türkiye'nin savaş dışı kalmasına tepkiyle yaklaşmaya başlamıştır. Sovyetler bu rahatsızlıklarını 1943 ekiminde Moskova'da Konferansı'nda açık bir şekilde ortaya koymuşlardır.[1088]

Bunun için, 19 Ekim 1943 tarihinde yapılan Moskova Konferansı'nda İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında yapılan gizli protokole göre, 1943 yılı bitmeden Türkiye'nin savaşa girmesi sağlanacaktı. Türkiye'nin savaşa girmesini istemek için, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Kahire'de Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile görüşmüştür. Eden, Türkiye'nin bir ay içinde savaşa katılmasını, Alman hava üstünlüğünün bertaraf edilmesi için güneybatı Anadolu'da ki hava üslerinin kullanıma açılmasını, Türkiye savaşa girmezse İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı yardımı keseceğini söylemiştir.[1089]

İngiltere'nin planına göre Türkiye savaşa girerse, Bulgaristan Balkanlar'daki tümenlerini çekmek zorunda kalacak, Almanya Türkiye'den krom alamayacak, Romanya petrollerinin bombardımanı kolaylaşacaktı.[1090]

Menemencioğlu tüm talepleri tek tek cevaplandırmış, bu görüşme Türkiye'nin savaş süresince tutumunun gerekçelerini açıkça ortaya koymuştur. Menemencioğlu'nun cevapları, Türkiye'nin savaş süresince, izlediği politikanın gerekçelerini açıklamaktadır. Buna göre, Türkiye'nin savaşa girmesiyle, Bulgarların Balkanlar'dan Türkiye sınırına yeni tümen getirme ihtimali zayıftır. Savaşın en buhranlı günlerinde dahi 4 tümen getirmişlerdir. Türkiye, Romanya, İngiliz kuvvetlerine teslim olacağını bildirdiği için bu bombardımanı gereksiz görmektedir.

[1087] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 170
[1088] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*…, s. 71
[1089] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 133-134
[1090] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.167

Almanya'ya zaten çok az krom verilmektedir.[1091]Türkiye'nin savaşa girmeme gerekçeleri ise şöyle sıralanmıştır:

Türk-İngiliz ittifakı, Türkiye'nin belli bir amaç için savaşa girmesini öngörmektedir. Böyle bir amaç gösterilmemiştir. İngiltere'nin bütün müttefikleri, saldırıya uğradıktan sonra savaşa girmiştir. Batı Anadolu'da İngiliz uçaklarına hava üslerini kullandırtmak savaşa girmek demektir. Türkiye saldırıya uğramadan bir amaç ve plan belirlenmeden savaşa girerse, Müttefikler arasındaki yeri belli olmayacaktır.[1092]

-Almanya ve Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı bir saldırı planlamadığı doğru olabilir. Ama Türkiye savaşa girerse, Bulgaristan ve Yunanistan'daki üslerinden İzmir ve İstanbul'u vurabilirler, hatta İstanbul'u ele geçirmek isteyebilirler. Türkiye'nin bu kadar büyük bir fedakârlık için savaşa girmekle maddi ve manevi kazancı ne olacaktır.

-Türkiye, savaşa girmesinin Sovyetler Birliği'nin ısrarı nedeniyle istenildiğini düşünmektedir. İngiltere, savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin isteklerine karşı bir güvence verememektedir. İngiltere, savaşı kazanmak için Sovyet Rusya'ya muhtaçtır. Bu nedenle Rusların isteklerine karşı koyamamış olabilir. İngiltere ve Rusya arasında savaş sonunda nüfuz alanlarının belirlendiği bir antlaşma yapılmış olabilir. Bütün Balkanlar Sovyet nüfuz alanı olarak tanımlanmış olabilir. Üç Müttefik, Türkiye ile savaş sonundaki durumu belirleyecek bir plan ve antlaşmadan bahsetmemektedir. Bu sebepler Türkiye'de savaşın macera olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır.[1093]

- Adana'da, Türkiye'nin kendi isteğiyle savaşa girebileceği kadar askeri malzeme yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. Bu yardımın yapılmamış olması, İngiltere'nin Türkiye'yi stratejik bir müttefik olarak değil de kendi politikaları için bir araç olarak gördüğü kuşkularına neden olmaktadır.[1094]

Menemencioğlu, Müttefiklerin tekliflerinin kabul edilemez olduğu, Türkiye'nin, Müttefiklerin istediği tarihte savaşa girmesinin Türkiye için tam bir felaket olacağını, İstanbul ve İzmir'in bombalanma ihtimalinin daha da ileri gideceğini ve Türkiye'nin bütün ülkesini işgal edilme riski ile karşı karşıya bırakacağını

[1091] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)* ..., s. 157
[1092] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)* ..., s. 158
[1093] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)* ..., s. 159
[1094] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)* ..., s. 159

söylemiştir.[1095] Menemencioğlu, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları için Eden'e şunları söylemiştir.

> *"Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunların herhangi birin kabul etmiş olsaydık, neticesinde siz büyük zararlar görürdünüz. 1940'ta İtalya savaş ilan edince savaşa gir dediniz. 1941'de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. Nihayette Almanları Ruslardan evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Bugün ise… aynı hatayı tekrar ediyorsunuz… ordumuzun saldırı yeteneği olmadığını ve bunun nedeninin de Adana vaatlerinin yapılmamış olduğu açık iken üzerimize Alman kuvveti çekmek… ancak bize fiili saldırı için olabilir. Almanlar İstanbul'u, Boğazları ele geçirirlerse…O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır?"*[1096]

Türkiye, 17 Kasım 1943 tarihinde İngiltere Büyükelçiliğine nota vererek, üs talebinin Almanya ile kesin bir savaşa neden olacağı için reddedildiğini, Türk Hükümeti'nin İngiltere ile müttefik kalma kararında olduğunu ve savaşa girmek için şartların araştırıldığını bildirmiştir. Notaya göre: Türk Hükümeti, Almanya'nın Türkiye'yi felakete sürükleyecek bir darbe indirecek güçten yoksun olduğuna inanmamaktadır. İngiltere, Türkiye'ye vaat edilen askeri yardımı sağlayamamıştır. Bu durumda Türkiye'nin savaşa katılması Türk halkı için de Müttefikler için de kayıp olacaktır.[1097]

28 Kasım 3 Aralık tarihlerinde Churchill, Stalin, Roosevelt Tahran Konferansında bir araya gelmiştir. Konferans'ın en önemli gündem maddesi Türkiye'nin savaşa katılmasıdır.[1098]

Konferansta Churchill, Türkiye savaşa girerse, Türkiye'nin havaalanlarının kullanılabileceğini, Ege adalarının küçük bir kuvvetle Almanlardan temizleneceğini, Boğazların açılması ile Rusya'ya her zaman yardım gönderilebileceğini bu arada Türkiye'ye yapılacak askeri malzeme nakli nedeniyle Fransa'nın güney ve kuzeyinde yeni bir cephe açılmasının gecikebileceğini söylemiştir. Churchill, ilk başta Türkiye'ye 20 filo uçak ve 3 uçaksavar birliği teklif etmeyi planlamıştır. Ama mart ayında Rodos'a harekât planlamak için çıkarma gemileri istemektedir. Türkiye'yi, savaşa girmesi için, üç devletin davet etmesi gerektiğini düşünmektedir.[1099] Türkiye üçlü daveti reddederse, toprak bütünlüğünün ve Boğazların statüsünün yeniden

---

[1095] Melih Aktaş, "Savaş Sırasında Diplomatik Görüşmeler ve zirveler" …, s. 353
[1096] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 463
[1097] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)* …, s. 161
[1098] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 136
[1099] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 220-227

konuşulması gerektiğini, söylemiştir.[1100] Churchill'in, Türkiye'nin savaşa girmesini, ısrarla istemesinin nedeni Rusya'nın Balkanlar'da nüfuz alanı edinmesini engellemektir.[1101]

Roosevelt, Normandiya çıkartması için hazırlıkların yapıldığı sırada, Türkiye'nin savaşa girmesi için yapılması gereken yardımın sağlanamayacağını düşündüğü için, bu fikre taraftar olmamıştır.[1102] Bu savaşın bir malzeme savaşı olduğunu, Türkiye'nin ordusunun tam olarak donatılmadan bu savaşa girmeyeceğini düşünmektedir. Türkiye'ye yapılacak yardımın yapılamamış olması nedeniyle baştan beri Türkiye'nin savaşa girmesine pek taraftar olmayan Roosevelt, savaş stratejisi açısından Ege adaları ve Rodos'ta girişilecek bir harekatın diğer cepheleri sıkıntıya sokması ihtimali üzerinde durmuştur.[1103]Ayrıca, Roosevelt, Churchill'in Türkiye konusundaki ısrarının Doğu-Akdeniz ve Balkanlar'da nüfuz politikası gütmesinden ileri geldiğini düşünmektedir.[1104] Amerika'nın askeri yetkilileri de Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin ne olursa olsun savaşa girmesini istemesinin altında başka bir neden olduğunu düşünmeye başlamışlardır.[1105]

Stalin, Türkiye savaşa girer ve Bulgaristan Türkiye'ye saldırırsa Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'la savaşa gireceğini, Bulgaristan Türkiye'ye savaş ilan etmezse işgal edilebileceğini bu durumda Bulgaristan yardım isterse Müttefiklerin ne yapacağının tartışılmasını istemiştir. Fransa'da açılacak ikinci cephenin gecikmesine neden olması ihtimali üzerine Türkiye'nin savaşa girmesini istemekle birlikte fazla askeri malzeme verilmesini istememektedir. Fransa'dan açılacak ikinci cepheyi geciktirecekse Türkiye'nin savaşa girmesine karşı olduğunu bildirmiştir. [1106] Stalin, Türkiye savaşa girerse İngiltere'nin Türkiye'ye uçak filoları ve asker göndermesinin hatalı olduğunu, mühimmatın Fransa'dan yeni bir cephe açılması için kullanılması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Churchill, Stalin'e Türkiye'nin savaşa girmesi isteyip istemediklerini sormuş, Stalin "gerekirse yakasından tutup sokmalıyız" demiştir.[1107] Tahran Konferansı'nda, Moskova Konferansı'ndan başlayarak Sovyetlerin savaş sonunda güçlü bir Türkiye görmek istemedikleri ortaya çıkmıştır.

[1100] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.176
[1101] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 465
[1102] Selim Deringil, a.g.e., s. 214
[1103] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 220-227
[1104] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 260
[1105] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 465
[1106] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 224-226
[1107] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.176

Türkiye savaşa girerse Almanya'nın saldırısı nedeniyle büyük darbe alacak savaş sonunda güçlü olamayacaktı. Rusya, Türkiye'nin savaşa girmemesi halinde de güçlü olmasını engellemek istemektedir.[1108]

Konferans sonunda Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesinin sağlanması, konunun görüşülmesi için İnönü'nün Kahire'ye davet edilmesine karar verilmiştir.[1109]

Churchill ve Roosevelt İnönü'ye Kahire'de görüşmek için mesaj göndermiştir. Türkiye, ziyaretin amacı, Stalin ile alınan kararların görüşülmesi ise İnönü'nün gitmek istemediğini, fakat ziyaretin amacı, Türkiye'nin ortak davaya faydasının ne şekilde olacağının, eşit şartlarda ve önceden alınan kararlar üzerine olmamak kaydıyla görüşülmesi ise İnönü'nün davete katılmayı istediğini bildirmiştir.[1110]

İnönü-Churchill ve Roosevelt, 4-6 Aralık 1943 de Kahire'de görüşmüştür. Toplantıya Stalin'in katılmaması, savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin Müttefiklerle aynı politikayı takip etmeyeceğinin düşünülmesine neden olmuştur.[1111] Kahire görüşmeleri Müttefikler'in Türkiye üzerindeki baskılarının doruk noktasıdır. Türkiye savaşa girmezse savaş sonunda yalnız kalacağı söylenmiştir. İnönü ise Türkiye'nin savaşa girmez ise tehlikede olacağı tezini kabul etmemiş, Türkiye için savaşa katılmamanın güvenli olduğunu söylemiştir. Müttefiklerin artık savaşı kazanacağının belli olması ve Türkiye üzerindeki baskılar nedeni ile İnönü, "prensip olarak" savaşa katılmayı kabul etmiştir. Fakat Adana'da vaat edilen silah ve askeri malzemenin verilmediğinden, ordunun elindeki silahlar çok eski ve yetersizdir. Ancak Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verildikten sonra savaşa girilebilecektir.[1112]

Churchill bu isteği kabul etmiştir. Ocak ayı süresince Ankara'da Türk ve İngiliz askeri heyetleri görüşmüş, fakat görüşmeler şubat başında kesilmiştir. İngilizlere göre Türkler çok fazla şey istemişlerdi. Bu silah ve malzeme verilecek olursa, bunun sevkiyatı savaş sonuna kadar devam edecek ve bu arada Türkiye'de savaş dışında kalmış olacaktı. 2 Şubat'ta askeri heyet, 28 Şubat'ta da teknik heyet Türkiye'den ayrılmıştır. Görüşmelerin kesilmesi ile Türkiye ve Müttefiklerin ilişkilerinde soğuma

[1108] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 256
[1109] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 260
[1110] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)* …, s. 189
[1111] Melih Aktaş, "Savaş Sırasında Diplomatik Görüşmeler ve zirveler" …, s. 353
[1112] Selim Deringil, a.g.e., s. 220-225

dönemine girilmiştir.[1113] Türkiye'ye göre görüşmelerin kesilmesinin nedeni İngiltere'nin Türkiye'ye taahhüt ettiği yardımdan daha azını vermek istemesi ve Türkiye'yi kaderiyle baş başa bırakmak istemesidir. İngiltere'ye göre ise, Türkiye, gerekli olandan daha fazla yardım istemiştir.[1114]

Churchill, 12 Adaların bazılarının işgali için İngiltere'nin harekatının başarısız olmasından sonra mayıs ayında verdiği bir demeçte, başarısızlıkta Türkiye'nin tedbirli davranışının payı olduğundan bahsederek, Türkiye'nin hava üslerini vereceği ve Şubat veya Mart'ta savaşa gireceğine dair ümitlerinin kaybolduğunu bu nedenle Türkiye'yi galip devletler arasından yer almaya teşvik etmediklerini ve silah yardımına son verdiklerini söylemiştir.[1115]

Nisan ayında Müttefik devletler Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulmasını istemiştir. İngiltere, Türkiye'nin satmak mecburiyetinde olduğu kromun tamamını almak istememiş bir kısmının Almanya'ya satılmasını uygun görmüştü.[1116] Bunun için Almanya ile yapılan ticaret antlaşmasının 30 Nisan'da sona erecek olması baskıları artırmış, nihayetinde Türkiye, Almanya'ya krom ihracatını durdurmuştur.[1117]

6 Haziran 1944 tarihinde, Normandiya çıkarması yapılmış, Avrupa'da ikinci cephe açılmıştır. Bu sırada Boğazlardan geçen Alman gemilerinin kamufle edilmiş savaş gemileri olduğu ve Çanakkale'yi geçer geçmez savaş gemisi vasıflarına dönerek İngiliz gemilerine zarar verdiği iddia edilmiştir. İngiltere, bu gemilerin, Boğazlardan geçirilmemesi için Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Montrö Sözleşmesine göre Boğazlardan transit geçen ticaret gemilerinin durdurulmadan kontrol edilmesi hükmü gereği gemilerin durdurularak aranmasına karşı çıkmıştır. İngiltere'nin baskısının artması üzerine Montrö Sözleşmesi'nin 24. Maddesi'nin 3. fıkrasına dayanılarak gemilerin durdurularak aranabileceğine karar verilmiştir. Gemi tartışmaları sırasında Menemencioğlu, bakanlıktan ayrılmıştır.[1118]Türkiye'nin kontrollerinde gemilerin savaş mühimmatı taşıdığı tespit edilmiştir.[1119] Mahmut Goloğlu, Menemencioğlu'nun bakanlıktan ayrılışını, Türkiye'nin Normandiya Çıkarmasından sonra yeni politikalar takip edecek

[1113] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 505
[1114] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.179
[1115] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.180
[1116] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 262
[1117] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.182
[1118] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar,* Cilt: I, s. 140-141
[1119] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 107

olmasına dayandırarak, politik dönüşlerdeki adet gereği istifa ettirilme olarak yorumlamaktadır.[1120]

1944 yazında Almanya'nın askeri durumu artık kötüye gitmeye başlamış, İngiltere ve Amerika, Almanya ile ilişkilerin kesilmesi için Türkiye'ye baskı yapmaya devam etmiştir. Türkiye de Müttefiklerle ilişkilerini düzeltmek için 2 Ağustos'ta Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir. Müttefikler'in aralık ayında Japonya için aynı taleple gelmesi üzerine, Japonya ile ilişkilerini de 3 Ocak 1945 tarihinde kesmiştir.[1121]

5.6.3. Sovyetler Birliği'nin Baskıları ve Türkiye'den Toprak Talepleri

Sovyetler Birliği, Almanya ile savaşa girince, Türkiye ile Montrö görüşmelerinden sonra yavaş yavaş soğuyan ilişkilere yeniden önem vermeye başlamıştır. 1941 yılında Türkiye'nin, Almanya'ya karşı savaş ilan etmesi halinde Sovyetler Birliğinin tarafsızlığına güvenebileceği bildirilmiştir. Ancak 1943 yılından sonra Türkiye'nin savaşa girmesi için Sovyet baskısı artarken, Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye karşı sert bir tutum izlemeye başladığı görülmektedir.[1122]

19-30 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da Cordel Hull, Anthony Eden ve Molotov arasında bir toplantı yapılmıştır. Molotov, toplantıda, önceden kararlaştırılan gündemi göz ardı ederek yeni bir gündem ve Türkiye'nin savaşa girmesinin konuşulmasını önermiştir.[1123] Ege'deki başarısızlıktan sonra Churchill'in Türkiye üzerindeki baskıları azalmaya başlamışken, Türkiye'nin tarafsızlığının Almanya'ya yaradığını düşünen Sovyetlerin bu girişimi Türkiye üzerindeki baskıların yeniden artmasına neden olmuştur.[1124]

Toplantılarda, Türkiye'nin savaşa katılması ile ilgili İngiltere, o anda savaşa zorlanırsa Müttefiklerin karşılayamayacağı miktarda savaş malzemesi isteyeceği için bir süre daha savaş dışı kalması ve kendi isteğiyle savaşa girmesinin daha uygun olacağını düşünmektedir. Amerikalılar da o anda Türkiye'nin savaşa zorlanması durumunda, Fransa'dan açılacak olan cepheye aktarılacak olan önemli miktarda savaş malzemesinin kısıtlanması ve Türkiye'ye aktarılması gerekeceğini düşünmektedir. Bu

[1120] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 274- 275
[1121] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 266-267
[1122] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* ss. 500-503
[1123] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 456
[1124] Selim Deringil, a.g.e., s. 204-205

nedenle Amerika ve İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesinin bir fayda sağlamayacağı, hava üslerinin kullanımına izin vermesinin daha uygun olacağı görüşündedir. [1125]

Molotov ise, üs istemenin yeterli olmadığını, Türkiye'nin savaşa katılacaksa hemen katılmasının gerektiğini yoksa daha sonra katılmasının bir anlamı olmayacağını söylemektedir. Ayrıca Molotov, Türkiye, savaşa katılmayacaksa silah yardımı yapılmasının gereksiz olduğunu savunarak o durumda yardımın kesilmesini istemektedir. Türkiye'nin savaşa katılması Alman kuvvetlerinin bir bölümünü Sovyetlerin üzerinden çekerek Sovyetleri rahatlatacağı gibi Boğazların Müttefiklere açılmış olması da savaşın süresini kısaltacak etkilerden birisidir.[1126] Molotov'a göre Türkiye'nin savaşa girmesi telkin şeklinde değil emir şeklinde olmalıydı. Ruslar Türkiye'nin en hızlı şekilde savaşa sokulması için Moskova Konferansı'nda ısrar etmişlerdir.[1127]

Moskova Konferansı'nda Eden ve Molotov arasında gizli bir protokol imzalanmış, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa katılmasının sağlanmasını kararlaştırılmıştır. Amerika, Türk havaalanlarının kullanılması için bu protokole katılmıştır.[1128]

Tahran Konferansı'nda da Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesini istemiş, fakat silah yardımı yapılmasını uygun bulmamıştır. Türkiye'nin emredilerek ve silah yardımı almadan savaşa girmesini istemektedir. Tahran Konferansı'nda Rusların Türkiye'ye karşı tutumlarının değiştiği, Türkiye'nin savaşa gireceğini düşünmedikleri görülmektedir.[1129]

Sovyetler Birliği'nin, 1944 yılında artık Türkiye'ye yönelik politikalarındaki değişiklik ilişkilerin soğumasının ilerisine geçmiş, savaş sonunda Türkiye'den istediklerini alma yolunda planlar başlamıştır.

1944 yılı ilkbaharında SSCB Dışişleri Komiserliğinde Türk-Sovyet ilişkileri hakkında hazırlanmış raporlarda, iki ülke arasındaki antlaşmalar incelenmekte, Moskova, Kars ve 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması üzerinde durulmaktadır. 1925 antlaşmasının 2. maddesinin değiştirilmesi öngörülmektedir. 3 Nisan'da hazırlanan başka bir belgede, iki ülke arasındaki tüm sınır, ulaştırma, ekonomi konularındaki antlaşmalar analiz edilmiştir. 22 Nisan 1944 tarihli başka bir raporda ise

[1125] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 456
[1126] Selim Deringil, a.g.e., s. 204-205, Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., s. 146, Mahmut Gologlu, a.g.e., s. 222
[1127] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*…, s. 71
[1128] Mahmut Gologlu, a.g.e., s. 222
[1129] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 455

Türkiye ve SSCB arasındaki çözülmemiş sorulardan bahsedilmekte ve bu sorunların baskı aracı olarak kullanılması önerilmektedir.[1130]

Bu raporlar çerçevesinde, Türkiye'ye yönelik planlarını uygulamaya koyan Sovyet Hükümeti, Karadeniz kıyılarının Türkler'den temizlenmesi sürecini başlatmış, 2 Nisan 1944 tarihi itibariyle Kırım, Kasım ayında da Ahıska'da Türkleri sürgüne gönderilmiştir. 1944 yaz aylarında Trans Kafkasya Cephesi İstihbarat Dairesi, Türk Ordusu'nun; İstanbul, İzmir, Ankara, Hatay, Sinop, Erzurum, Boğazlar, Doğu ve Batı Anadolu'daki askerlerinin nasıl konuşlandırıldığına dair haritalar hazırlamıştır. Aynı zamanda Türkiye sınırları boyunca, İran, Irak ve Ermenistan'da Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesi için özel haritalar hazırlanmıştır. Bu haritalarda 42 Kürt aşireti ismi, aşiret reisleri ve kişi sayısı yer almıştır.[1131]

Menemencioğlu bakanlıktan ayrılmadan önce 22 Mayıs 1944 tarihinde Sovyetlerle ilişkileri iyileştirmek ve Balkanlar'da siyasi işbirliği için zemin yoklamak amacıyla, İngiltere ve Amerika'ya haber vermeden, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile görüşmüştür. Bakan, Türkiye'nin, Balkanlar'da bir nüfuz bölünmesi istemediğini, bir Balkan bloku kurup onu milli politikasına alet etmek te istemediğini, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin politikalarının Balkanlar'daki devletlerin bağımsız kalmaları olduğunu bu nedenle Türkiye'nin Balkanlar'da Sovyetler Birliği ile bir siyasi işbirliğine hazır olduğunu söylemiştir. Bu teklifi hükümetine bildiren Vinogradov, 5 Haziran günü Sovyetlerin cevaplarını Menemencioğlu'na sunmuştur. Rusya'ya göre, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinde köklü bir değişiklik olmadan böyle bir işbirliği mümkün değildir. İşbirliğinin kurulabilmesi için tek yol Türkiye'nin hemen savaşa girmesidir. Menemencioğlu'nun bakanlıktan ayrılması nedeniyle görüşmeler Cevat Açıkalın ile devam etmiş, 22 Haziranda Açıkalın ve Vinogradov'un görüşmelerinde, bu sefer Vinogradov, Alman Büyükelçisi Von Papen'e düzenlenen suikast nedeniyle tutuklanan Ruslardan, Panturanizmin yayınları ve faaliyetlerinden bahsetmiştir.[1132] Vinogradov, bu konuları Selim Sarper ile de görüşmüş, Vinogradov ve Selim Sarper'in uğraşları sonunda Ağustos ayında, suikast davasından tutuklu bulunan Pavlov ve Kornilov affedilerek Sovyetler Birliği'ne teslim edilmiştir. Ayrıca Alman ordusuna katılan ve Almanların yenilmesinden sonra Türkiye'ye sığınan Sovyet vatandaşı Türkler'den birkaçı da

[1130] Cemil Hasanlı, a.g.e., ss. 103-104
[1131] Cemil Hasanlı, a.g.e., ss. 105-106
[1132] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 254-258

Sovyetlere teslim edilmiş, teslim sırasında henüz Türk teslim subayı ayrılmadan kurşuna dizilmişlerdir.[1133]

Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini keseceğinin, İngiltere tarafından Ruslara bildirilmesi sırasında, Molotov'un cevabı, Türk-Rus ilişkilerinin geleceğinin ve Rusya'nın Türkiye'den taleplerinin işaretlerini vermektedir.

Molotov, Türkiye'nin Müttefikler yanında yer almak istemesinin gerçek delilinin derhal Almanya'ya savaş ilan etmesi olduğunu, ancak bunu yaparsa barış konferansında Müttefikler arasında bir yeri olacağını söylemektedir.[1134] Stalin ise, 15 Temmuz'da Churchill'e yazdığı mektupta,

> *"Türk Hükümeti'nin Almanya ile ilişkilerinde aldığı kaçamak ve belirsiz tavra bakıldığında, Türkiye'yi kendi başına bırakıp üzerinde daha fazla baskı yapmaktan vazgeçmek daha iyi olacaktır. Tabii ki bu, Almanya ile savaşmaktan kaçınan Türkiye'nin savaş sonrası meselelerdeki özel hak taleplerinin dikkate alınmayacağı anlamına gelir." [1135]*Demektedir.

Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin işbirliği teklifine 27 Haziran'da cevap vermiştir. Türk Hükümeti'nin, Sovyet Hükümetince 1943'ten beri yapılan derhal savaşa girmesi talebine müspet cevap vermediği, iki taraf arasında dostluğu teyit etmenin savaşı kısaltmayacağı belirtilerek gereksiz görülmüştür.[1136]

1944 yılı Eylül'ünde SSCB Bulgaristan'a savaş açmıştır. Böylece Balkanlar'da güçlenen Sovyet Ordusu, Türkiye'nin sınırlarına yaklaşmış komünist örgütler aktifleştirilmiştir. Savaşın sonlarına yaklaştıkça üç büyük devletin Yakın ve Ortadoğu'da politikaları farklılaşmaya başlamıştır. Enerji kaynaklarına yaklaşması nedeniyle Sovyetlerin Türkiye ve İran'a yaklaşması İngiltere ve Amerika'yı rahatsız etmiştir.[1137]

1944 yılı sonuna doğru 9 Ekim'de Churchill'in Moskova seyahatinde Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiş, Churchill'de Türkiye'nin artık savaşa girme hakkını kaybettiğini söyleyerek buna karşı çıkmamıştır. 1944 yılı Ekim ayında Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Selim Sarper ve Vinogradov, Sarper Moskova'ya gitmeden önce görüşmüş, aralık ayında Vinogradov Moskova'da bulunduğu sırada görüşme devam etmiştir. Sarper'in Vinogradov ile görüşmesinden sonra Ankara'ya gönderdiği telgrafta: Rusların Boğazlar meselesini unutmuşa benzemediği, Türkiye'ye karşı tutumlarının dostane olmadığı ve bu yönde

---

[1133] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar,* Cilt: I, s.149
[1134] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 267
[1135] SSCB Dışişleri Bakanlığı, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye…,* s.116
[1136] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 268
[1137] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 109

Türkiye'nin gayretlerinin müspet neticelenmeyeceği kanaatinde olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın fesih ihbar tarihinde fesih ihbarı yapabileceklerinin bekleneceği bilgisi vardır.[1138]

SSCB Dışişleri Komiserliğinde Litvinov'un başkanlığında savaş sonrası çalışmalardan sorumlu bir komisyon kurulmuştu. 15 Kasım 1944'de bu komisyon, Stalin, Molotov, Deknozov ve Lozovski'ye İngiltere-Rusya ilişkilerinin incelendiği bir rapor göndermiştir. Rapora göre: Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda parçalanmış olması şark sorununu büyük oranda azaltmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki dostluk, İngiltere tarafından müspet karşılanmamaktadır, Boğazlar sorununun gözden geçirilmesi gerekmektedir. Mevcut düzen İngiltere'yi tatmin etmekle birlikte Rusya'yı tatmin etmemektedir. Bu durumda İngiltere, Rusya'nın Boğazlar rejiminde değişiklik talebine itiraz etmeyecektir. İngiltere ile Avrupa ve Balkanlarda nüfuz alanını belirleyen bir antlaşma yapılması önerilmiş, Türkiye, Sovyet çıkar alanlarında[1139] gösterilmiştir. İngiltere'nin Türkiye'yi kendi nüfuz alanı olarak görmesi noktasında çıkacak anlaşmazlık ise Türkiye'nin coğrafi olarak SSCB'ye yakınlığı söz konuşu edilerek aşılabilir. [1140]

Rusya'nın Türkiye üzerindeki talepleri, Yalta Konferansı'nda gündem konusu olmuştur. Stalin, Türkiye'den bazı Doğu vilayetlerini ve Sovyet menfaatlerine aykırı bir durumda bulunması nedeniyle Boğazlardan üs istemiştir. Amerika ve İngiltere, toprak talebinin Türkiye ve Rusya arasında bir konu olduğunu bunu iki ülkenin kendi aralarında halletmesini, Boğazların statüsünün ise yeniden görüşülebileceğini bu konuda görüşlerini sonradan bildireceklerini söylemişlerdir.[1141] Ancak bu konuda Potsdam Konferansı'na kadar bir toplantı yapılmamış. Uluslararası alanda Sovyetler bu talepleri Potsdam Konferansı'nda gündeme getirmişlerdir.[1142]

Selim Sarper'in Vinogradov ile görüşmesinden sonra Ankara'ya izlenimlerini bildirmesi üzerine, Türkiye'ye dönmesi ve sözlü izahat vermesi istenilmişti.19 Mart 1945 tarihinde, Ankara'ya dönecek olan Selim Sarper'in diplomatik usul gereği Molotov ile görüşmüştür. Bu görüşmede Molotov, Sarper'e 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın, savaşın getirdiği değişikliklere

[1138] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 270- 271
[1139] Sovyet çıkar alanı olarak belirlenen diğer ülkeler şunlardır: Finlandiya, İsveç, Polonya, Macaristan, Çekoslavakya, Romanya, Balkanlar'daki Slav ülkeleri. Bkz: Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 117
[1140] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 117
[1141] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*…, s. 73
[1142] Hüner Tuncer, a.g.e., s.158

uymadığı ve esaslı tadiller gerektirdiği gerekçesiyle, 1935 yılında yapılan uzatma protokolüne uygun olarak fesih edildiğini bildirmiştir. Türkiye bu bildiriye karşılık 7 Nisan'da verdiği notada, feshedilen antlaşmanın yerine her iki tarafın menfaatlerine uygun yeni bir antlaşma yapmak üzere görüşülmesini kabul ettiğini, Sovyetler Birliği Hükümeti'nin tekliflerinin dikkatle inceleneceğini bildirmiştir.[1143]

Selim Sarper Ankara'da bulunduğu sırada, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve ekibi de San Francisco Konferansı'ndadır. Hasan Saka, Molotov'a yeni sözleşme ile ilgili tekliflerini sormuş, Molotov, dosyanın incelenmesine vakit olmadığı tekliflerin Türkiye tarafından yapılmasından memnun olunacağı cevabını vermiştir. Feridun Cemal Erkin, bunun üzerine Ankara'ya bir şifre yolladıklarını apaçık bir Rus oyununa düşmemek için antlaşmaya dair herhangi bir telkinde bulunulmamasını tekliflerin Rusya'dan gelmesinin beklenilmesini önerdiklerini belirtiyor. Bu sırada Sarper ve Vinogradov Ankara'da yeni antlaşma hususunda Feridun Cemal Erkin'in "gayet tehlikeli" şeklinde tanımladığı birtakım görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde Sarper, Vinogradov'un yönlendirmeleri ile antlaşmanın ittifaka kadar gidebileceğini ve bu görüşü İsmet İnönü'nün uygun bulduğunu söylemiştir. Böylece Türkiye tarafından 7 Nisan'da verilen notanın ilerisine geçen bir teklif yapılmıştır. [1144] Sarper'in ittifak antlaşmasının kime karşı olacağını sorması üzerine Vinogradov hiç kimseye karşı olduğunu söylemiştir. Vinogradov'un bu konuşmayı Moskova'ya dönünce Molotov ile devam ettirmesini söylemesi üzerine Sarper, Molotov tarafından cesaret verici bir açıklama olmadan bunu yapamayacağını, aslında bu görüşmeleri yapmak için talimatının da olmadığını söylemiştir. Kamuran Gürün bu görüşmeyi, *"artık Rusları, Türkler bizden ittifak antlaşması istediler, demekten alıkoyacak hiçbir engel kalmamıştır"* şeklinde yorumlamıştır. Hasan Saka'nın San Francisco'da Molotov'a cevabı, önce Rus görüşünü öğrenmek istediği şeklinde idi, Sarper'in bu görüşmeleri, Saka'nın tutumundan faklı idi. Sarper, 21 Nisan'da Vinogradov ile yeniden görüşmüş, teklifi tekrarlamak yetkisini aldığını bildirmiştir.[1145] Sarper Moskova'ya dönerken, feshedilen antlaşmanın yerine ittifaka kadar gidebilecek bir antlaşma yapmak üzere görüşmeler yapabileceğine dair talimat almıştır. Bu talimata göre, Montrö Sözleşmesi'nin iki taraflı olarak ele alınamaz, Karadeniz güvenliği

[1143] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 172-173, Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s. 185
[1144] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar,* Cilt: I…, ss. 148-149
[1145] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 281-282

açısından Sovyet kuvvetleri lehine bazı hükümler konulabilir, antlaşmaya İngiltere lehine bir çekince konulacak ve İngiltere'ye bilgi verilerek muvafakatleri istenilecektir.[1146]

Sarper Moskova'ya döndüğünde 7 Haziran'da Molotov ile görüşmüştür. Molotov bu görüşmelerde, daha ziyade Türkiye'nin görüşlerinin olduğunu, bir antlaşma yapılabilmesinin var olan bazı pürüzlerin giderilmesine bağlı olduğunu söylemiştir. Öncelikle Boğazların rejiminde birtakım düzenlemeler yapmak istediklerini, sonra da 1921 Moskova Antlaşması'nın Sovyetlerin zayıf olduğu bir dönemde yapıldığını bu nedenle haksızlıkların tamiri için Türkiye'nin doğu sınırlarında bir takım arazi değişiklikleri yapılması gerektiğini söylemiştir. Sarper bu talepleri derhal reddetmiştir. Ankara'ya görüşmenin bildirilmesi üzerine, Ankara, Sarper'e Boğazlar'da üs ve toprak terkinin konuşulamayacağı belirtilmiş, Sovyetler Birliği'nin niyetinin açığa çıkarılması istenilmiştir. Ankara'da ABD ve İngiliz büyükelçileri ile konu paylaşılmış, İngiliz büyükelçisinin hükümetine bildirmesi üzerine Londra'dan gelen yanıtta Türk Hükümeti'nin taleplere verdiği cevap desteklenmiştir. Aldığı talimat üzerine Sarper, 18 Haziran'da Molotov ile yeniden görüşmüş, Molotov Boğazlar'da üs talebini yinelemiş, toprak terkinin Ermenistan ve Gürcistan için istenildiğini söylemiş, antlaşma bu şartlara bağlanmıştır.[1147] Bu sırada Moskova'daki radyolarda Türkiye'nin daha demokratik bir hükümetle yönetilmesi gerektiği yönünde yayınlar yapılmış,[1148] Ermeni komiteleri basın kampanyaları düzenlerken İzvestia, Sovyet Hükümeti'nin yurt dışındaki Ermeniler'in Ermenistan'a dönmesini olumlu karşıladığına dair yayınlar yapmıştır.[1149]

Vinogradov ile Sarper arasında Ankara'da yapılan görüşmeler, Amerikalılar ve İngilizlerin haberdar edilmedikleri için tepkisine neden olmuştur.[1150] Fakat Sarper'in talimat aldıktan sonra Molotov ile görüşmesi ile ilgili bilgilendirildikleri büyükelçilere yapılan bildirimden anlaşılmaktadır.

Boğazlarda üs talebi 1939 yılındaki taleplerinden daha ağırdı. 1939 yılında toprak terki talebi yoktu. Üstelik 1945 yılında Sovyetler Birliği, askeri ve siyasi olarak

---

[1146] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945) ...,* s. 263
[1147] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 271-272
[1148] Nezihe Selcen Korkmazcan, *İkinci Dünya Savaşında: Türk Diplomasisi,* Ankara: TTK Yayınları, 2018, s. 290
[1149] Raşit Tacibayev, a.g.e., s. 160
[1150] T.C Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945) ...,* s. 250

uluslararası prestijinin doruklarındaydı. Türkiye ise savaşa katılması için yapılan baskılara direndiği için Amerika ve İngiltere'den tepki almış, uluslararası alanda yalnızlaşmıştı.[1151]

Bu şartlarda Sovyet taleplerini reddeden Türkiye, Sovyetler Birliği'nin ağır bir siyasal baskısı ile karşılaşmıştır. 1945 yılı ortalarından itibaren baskılar karşısında İngiltere ve ABD'nin desteğini sağlamaya çalışmıştır.[1152] Sovyetlerle dost kalmak için o zamana kadar gayret gösteren Türkiye, toprak terki ve üs istekleri karşısında bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünden endişe duymaya başlamış, İngiltere ve Amerika'ya, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye saldırırsa silahla karşı koyacağını bildirmiştir.[1153]

Türkiye, önce müttefiki İngiltere'nin desteğini almaya çalışmıştı. Sovyetler Birliği'nin Balkan ülkeleri üzerindeki nüfuz politikalarından endişelenen İngiltere, 5 Temmuz günü Moskova Büyükelçiliği aracılığı ile bir teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüste, İngiltere'nin toprak talepleri karşısında şaşkınlığı, bunun ancak dünya teşkilatı içinde ele alınabileceği, Boğazlar'da üs talebinin ise Montrö Sözleşmesi'ni ilgilendirdiği, Yalta'da Stalin'in Türkiye'nin bağımsızlık toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini belirttiği buna rağmen bu gelişmelerin İngiltere tarafından hayretle karşılandığı belirtilmiş, bütün bu konuların Potsdam'da görüşülmesi gerekeceğinin Sovyet Hükümeti'nce bilinmesi gerektiği bildirilmiştir.[1154]

18 Haziran 1945 tarihinde ise İngiltere, ABD'ne müracaat ederek, Sovyet taleplerinin "üç büyükler" arasında Potsdam'da konuşulmasını, bunun için önceden bir Anglo-Amerikan tutumu belirlenmesini istemiştir.[1155] 18 Haziran'da Türkiye'de ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Wilson bakanlığa davet edilerek, Molotov-Sarper görüşmeleri hakkında bilgi verilmiştir. 26 Haziran'da Wilson, Türkiye'ye, görüşmelerin yapılması için Türkiye'nin girişimde bulunup bulunmadığını sormuş, Dışişleri Bakan Vekili, N. E. Sümer, Sovyetler Birliği'nin Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshetmesi üzerine Sarper'in Ankara'ya geldiğini, Türkiye'nin girişimi başlattığı bilgisinin doğru olmadığını söylemiştir. Bu tarihten

[1151] Rıfkı Salim Burçak, a.g.e., ss. 177-179
[1152] Hüner Tuncer, a.g.e., s.159
[1153] Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* Mehmet Gönlübol,10. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s. 192
[1154] Kamuran Gürün, a.g.e., s., 290
[1155] Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası" …, s. 194

sonra Wilson'un hükümetine gönderdiği telgraflarda, Amerika'nın Ortadoğu'daki çıkarları ve dünya barışı için, Sovyetler Birliği'ne direnen Türkiye'nin de desteklenmesi yönünde önerileri bulunmaktadır.[1156]

5.7. Savaş İçinde Yapılan Konferans Toplantılar ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri

5.7.1. Atlantik Bildirisi (14 Ağustos 1941)

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşik Devletler, Wilson prensiplerinin kongrede kabul edilmemesinin ardından yalnızlık politikasını benimsemişti.[1157] Amerikalılar, Batı Avrupa dışında dünyanın herhangi bir yerinde gelişen savaşların ülkelerinin güvenliğini tehdit edebileceğini düşünmüyorlardı. Amerikan dış politikasını yalnızlıktan II. Dünya Savaşı'nda revizyonist milletlere karşı savaşan milletlere yardım eden bir politikaya dönüştüren Franklin Delano Roosevelt idi. Hitler 1933 yılında Alman Şansölyesi konumuna geldikten kısa bir süre sonra Roosevelt'te Amerikan Başkanlığı görevine başlamıştı. Roosevelt, 1933 yılı aralık ayında Wilson Vakfı'nda yaptığı bir konuşmada, "Wilson Prensiplerini" devam ettireceğinin işaretlerini veriyordu. Bütün saldırı silahlarının kaldırılmasını ve hiçbir devletin bir diğer devletin ülkesine girmeme yükümlülüğü kabul etmesini öneriyordu. Bu öneri o zamanlar gerçekleşmesi pek mümkün olan bir şey değildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Versay sistemini kabul etmek istemeyen devletlerin revizyonizm politikaların en kuvvetli dönemiydi. Hitler silahsızlanma konferansını terk etmiş, buna karşılık herhangi bir kınama ile karşılaşmamıştı.[1158]

Amerika Birleşik Devletleri, savaşa girmemek için 1935 ve 1937 yıllarında Kongre Tarafsızlık Yasalarını kabul etmişti. Bu yasalara göre savaşın sebebi ne olursa olsun savaşan taraflara hiçbir yardım yapılmayacak, silah ambargosu uygulanacaktı. 1936 yılında Roosevelt yeniden seçildiğinde klasik Amerikan çizgisinden çıkmaya başladı.5 Ekim 1937'de "Karantina konuşması" ismi verilen bir konuşma yaptı. Roosevelt bu konuşmada, dünya halklarının yüzde 10'unun geri kalan yüzde 90'ının barış, güvenlik ve özgürlüğünü tehdit ettiğini, dünyada kanun tanımazlığın hastalık

[1156] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 275-277
[1157] Ramazan Gözen, a.g.m, s. 379
[1158] Henry Kissinger, a.g.e., ss. 349-357

gibi yayıldığını, toplumların bu hastalık yayılmaya başlayınca karantinaya alınacağını söylemiştir. Amerikan kamuoyunun büyük çoğunluğunun tarafsızlık politikası savunucu olması uzun bir süre bu konuşma nedeniyle eleştiriler yapılmasına neden olmuşsa da Roosevelt, uluslararası politikaların Amerika'nın güvenliğini tehdit edebileceğini düşünüyor ve saldırgan taraflara karşı bir politika takip ediyordu.[1159]

Mihver'in kurulması ve 1937 yılında Japonya'nın Çin'i işgale başlaması Uzakdoğu ve Pasifik'te Amerikan ve Japon menfaatlerini karşı karşıya getirmiştir. [1160] Başkan Roosevelt 1939 yılında yaptığı konuşmada artık saldırgan devletleri açıkça saymaktadır.[1161] 1940 yılında yaptığı konuşmada ise İngiltere'nin yenilmesi durumunda Mihver devletlerinin Asya, Avrupa, Avustralya ve denizleri kontrol altına alacağını, Amerika'nın gelecekteki güvenliğinin bu savaşın sonucuyla yakından ilgili olduğunu söylemektedir.[1162] Roosevelt, 11 Mart 1941 tarihinde Kongre'ye "Ödünç Verme ve Kiralama" yasasını kabul ettirmeyi başarmış, Amerika Birleşik Devletleri, Müttefiklere yardım etmeye başlamıştır. 7 Aralık 1941 sabahı ise Japonya'nın Hawaii'deki Amerikan hava üssü Pearl Harbor'a saldırması ile Amerika Birleşik Devletleri savaşa girmiş, 11 Aralık'ta da Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Almanya'nın 1941 yazında Sovyetler Birliği'ne savaş açması sonrası yeni durumu görüşmek için bir araya gelen Roosevelt ve Churchill, Sovyetler Birliği'ne yardım edilmesi kararı aldıktan sonra 14 Ağustos 1941 tarihinde "Atlantik Bildirisi"ni ilan etmişlerdir.[1163] Atlantik Bildirisi, savaş sonunda güvenlik problemlerini Wilson ilkeleri ile açıklamış, hiçbir jeopolitik unsur içermemiştir. Yeni dünya düzeninin temeline self determinasyon ilkesini yerleştirmiştir. Amerika'yı dünya liderliğine götüren Başkan Roosevelt, yeni dünya düzeninin de yol haritasını Atlantik bildirisi ile ilan etmiştir.[1164]

Atlantik Bildirisi, Amerika ve İngiltere'nin milli politikalarının ilkelerini belirtmektedir. Hürriyet ve demokrasiyi temel alan bu bildiri Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın temeli olmuştur. 1 Ocak 1942'de 26 devletin[1165] imzası ile ilan edilen Birleşmiş Milletler Demecinde, Atlantik Bildirisi ilkeleri aynen kabul edilmiştir.[1166]

[1159] Henry Kissinger, a.g.e., ss. 357-361
[1160] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* ss. 464-465
[1161] Henry Kissinger, a.g.e., s. 363
[1162] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 790
[1163] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* ss. 464-465
[1164] Henry Kissinger, a.g.e., ss. 349-371
[1165] Bu devletler şunlardır: ABD, İngiltere, SSCB, Çin, Avusturya, Belçika, Kanada, Costa Rika, Küba, Çekoslavakya, Yunanistan, Hindistan, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Panama, Polonya, Güney Afrika, Yugoslavya, El Salvador, Dominik Cumhuriyeti, Guatemala, Haiti, Honduras. Bkz: Rifat Uçarol, a.g.e., s. 793
[1166] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 467

Atlantik bildirisi olarak ilan edilen deklarasyonun maddeleri şu şekildedir.

"1-İki memleket hiçbir arazi genişlemesi veya başka bir genişleme aramamaktadır.

2- İki memleket alâkadar milletlerin serbestçe ifade edeceği arzularına tetabuk etmişten hiçbir arazi değişmesini görmek arzu etmemektedir;

3. İki memleket bütün milletlerin idaresi altına girecekleri hükümet şeklini seçmek hakkına hürmet etmekte ve cebirle hükümranlık ve kendi idari haklan nezdedilmiş bulunan milletler bu hakları iade edildiğini görmek arzu eylemektedir.

4. İki memleket mevcut taahhütlerini nazarı dikkatte tutmakla beraber büyük veya küçük, galip veya mağlup bütün devletlerin ekonomik refahları için ihtiyaçları bulunan dünya iptidai maddelerine ve ticaretine müsavi şeraite iştiraklerini teshile gayret edecektir;

5. İki memleket herkese daha iyi çalışma şeraiti, ekonomik terakki ye sosyal emniyet temini için ekonomik sahada milletler arasında en tam işbirliği vücuda getirmek arzusundadır;

6. İki memleket, Nazi tahakkümünün nihaî tahribinden sonra, bütün milletlere kendi hudutları dahilinde emniyette yaşamak vasıtalarını verecek ve bütün memleketlerde bütün insanlara kendi hayatlarını korku ve ihtiyaçtan âri yaşayabilecekleri teminatını getirecek olan bir sulhun teessüsünü görmeyi ümit ederler;

7. Böyle bir sulh bütün insanlara açık denizleri ve okyanusları halsiz geçmek imkanını vermektedir.

8. İki memleket bütün dünya milletlerinin gerek maddi gerek manevi sebepler dolayısıyla kuvvet istimalini terk etmeleri lâzım geldiği kanaatindedir. Kara, deniz ve hava silâhlarını kendi hudutları dışında yaşayan milletleri tecavüzle tehdit eden veya tehdit edebilecek olan milletler tarafından istimale devam edildikçe, hiçbir müstakbel sulh idame olunamayacağından, bunun için icabeden tertipler alınacaktır."[1167]

5.7.2. Kazablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Başlangıçta Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılacağı konferansa Stalin'in gelmemesi üzerine,[1168] 14 Ocak 1943'de Kasablanca'da (Fas) Roosevelt ve Churhill bir araya gelmiştir. Bu görüşmede dönemin bütün diplomatik ve stratejik sorunları ele alınmıştır.[1169]

Churchill'in savaşın bir an önce bitmesi için yaptığı plana göre: Kuzey Fransa'dan bir cephe açmak için İngiltere adalarındaki Amerikan askerlerinin sayısının artırılması, Türkiye'nin savaşa girmesi için gerekli şartların oluşturulması,

[1167] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 9, Dönem VII, Toplantı 2, 15.8.1945, s. 164
[1168] Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam,* Cilt: II…, s.255
[1169] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 451

İtalya'nın Akdeniz'de saf dışı bırakılması gerekmekteydi.[1170]Roosevelt, bu planı kabul etmemiş, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda da net bir tavır almamıştır.[1171]

Churchill, Roosevelt'i Türkiye'nin savaşa girmesi için ikna etmiş, iki lider, Türkiye'nin savaşa girmesini temin için gerekli teşebbüslerde bulunulmasına karar vermiştir. Ayrıca, Türkiye ile görüşmeleri, iki ülke adına doğrudan Churchill'in yapmasına karar verilmiştir. Churchill, Roosevelt ile Türkiye'de ki tüm müttefik çıkarlarının İngiltere'nin kontrolünde olması için anlaşmıştır. Türkiye işleri, savaşa girmesi için yapılacak görüşmelerden, Amerikan askeri yardımının İngiltere aracılığı ile verilmesine kadar İngiltere'ye bırakılmıştır. Çin'le meşgul olma işi de tamamen Amerika'ya bırakılmıştır. Açıkça ifade edilmemiş olmakla birlikte ABD ve İngiltere arasında savaş sonrasında kurulacak düzende nüfuz alanlarının tespitine benzer bir paylaşımdır. [1172]

Kasablanca Konferansı'nda alınan kararlar kısaca şunlardır:

1) Sicilya'ya çıkarma yapmak ve Almanya üzerinde baskıyı arttırarak Rusya'yı rahatlatmak.[1173]

2) Balkanlarda ikinci cephenin açılmasını sağlamak için Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde çalışmalar yapmak.[1174]

3) Mihver devletleri kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar savaşa devam etmek,[1175]

4) Çin'e yardım etmek.[1176]

Amerikan yardımının İngiltere üzerinden yapılacak olması Türkiye'de şüpheyle karşılanmış, Türk yöneticiler bu durumu kabul etmemiş, Türk memurların Amerikalılar ile görüşebilmeleri kabul edilmiştir. Kasablanca Konferansı, Türkiye'nin savaş içinde şüphelerini artırmış, Rus tehdidini daha çok hissetmesine neden olmuştur. Türkiye ile ilgilenilmesi işinin İngiltere'ye verilmesi endişe vericidir. Ayrıca, Rusya'nın savaştan sonra Avrupa'yı Bolşevikleştirme çabaları olacağından Amerika'nın Avrupa ile ilgilenmesi gerekiyordu. Mihver devletlerinin kayıtsız şartsız teslim olması öngörülüyordu. Almanya'nın bu şekilde teslim olarak ortadan kalkması, Avrupa'nın tamamen Rus nüfuz alanı haline getirilmesi demek olabilirdi.[1177] Çünkü

[1170] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 193
[1171] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 118
[1172] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 451
[1173] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 802
[1174] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" …, s.165
[1175] Melih Aktaş, "Savaş Sırasında Diplomatik Görüşmeler ve zirveler", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, ed. Haydar Çakmak, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, s. 350
[1176] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 802
[1177] Mahmut Goloğlu,a.g.e., s. 195

Türkiye, sürekli bir barış için, savaştan sonra SSCB'yi Almanya'nın dengeleyebileceğine inanıyor, Almanya'nın yok edilmesini istemiyordu.[1178]

5.7.3. Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943)

Kuzey Afrika cephesinin kapanması üzerine alınacak yeni tedbirlerin konuşulması için, Roosevelt ve Churchill, 12-26 Mayıs 1943 tarihinde Washington'da görüşmüştür. İtalya'nın işgal edilmesi, Batı Avrupa'dan ikinci bir cephe açılması, Türkiye'nin havaalanlarının kullanılması konuları görüşülmüştür.[1179] Bu Konferans'ta ikinci cephe açılması hususunda Churchill, Balkanlar'dan bir cephe açılmasını önermiş, Roosevelt ise Manş Denizinden açılacak cephe konusunda ısrarcı olmuştur.[1180]

Alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:

1) Almanya'nın Balkanlar'daki durumunu zayıflatmak, Rusya üzerindeki Alman baskısını azaltmak için Türkiye'nin savaşa girmesi gerekmektedir. Türkiye üzerindeki İtalyan tehdidinin ortadan kalkması ve Türkiye'nin savaşa girmesinin sağlanması için İtalya işgal edilecektir. Böyle bir durumda, Romanya petrollerinin bombardımanı için Türk hava alanlarının da kullanılması mümkün olacaktır.[1181]

2) Rusya üzerindeki Alman baskısının azaltılması ve zaferin hızlandırılması için 1944 ilkbaharına kadar Fransa'dan ikinci cephe açılacaktır.[1182]

Savaş sonrasında kurulacak düzen ve barışın korunması sorumluluğu, ABD, İngiltere, Rusya ve Çin'e verilmiştir.[1183] Churchill'in barış dönemi için ileri sürdüğü fikirler kabul edilmiştir. Buna göre, dört devletten oluşan "Dünya Konseyi" ne bağlı olmak üzere, Amerika, Avrupa ve Uzakdoğu'da bölge konseyleri kurulacaktır. Avrupa'da Tuna, Balkan ve İskandinav federasyonlarını içine alan bir federasyon kurulacak, Türkiye Balkan federasyonu içinde olacaktır. Fransa kuvvetlendirilecek, Rusya ve Çin ilişkileri iyileştirilecektir.[1184]

[1178] İlker Akdağ, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Politikasında Sovyet Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2013, s. 73, Mustafa Aydın, a.g.m., s. 451
[1179] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 803
[1180] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 454
[1181] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 476
[1182] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 476
[1183] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 803
[1184] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 477

5.7.4. Quebeck Konferansı (12-24 Ağustos 1943)

1943 yılı ortalarında savaşın Müttefikler lehine seyretmeye başlaması ve İtalya'da Mussolini'nin düşmesiyle ortaya çıkan yeni durumu görüşmek üzere Manş Denizi'nden çıkarma yapılmasının karara bağlanması için Roosevelt ve Churchill, 14-24 Ağustos 1943 de Quebeck'de bir araya gelmiştir.[1185]

İkinci cephenin açılması meselesinde Churchill, Balkanlar konusunda ısrarcı olmuş fakat bu fikir kabul edilmemiş, Fransa'nın Normandiya kıyılarından çıkarma yapılması ve sorumluluğun Amerika'ya verilmesi karara bağlanmıştır.[1186]

Türkiye'nin savaşa katılması için erken olduğu görüşü bu konferansta hâkim olmuştur. Fakat Türk havaalanlarının derhal Müttefiklerin kullanımına açılması için baskı yapılmasına karar verilmiştir. Sovyetler Birliği, Balkanlar'da bir cephe açılmasına karşı çıkmıştır. Sovyetler, kendi nüfuz alanı olarak gördükleri Balkanlar'da, Müttefikler'in yeni bir cephe açmasını engellemek için ısrarla Türkiye'nin savaşa girmesini istemişlerdir.[1187]

Konferans'ta Almanya'nın silahsızlandırılması ve kontrol altına alınması için bir plan kabul edilirken, Türkiye'nin Almanya'ya krom satışını durdurması ve Boğazları Alman gemilerine kapatması için baskı yapılmasına karar verilmiştir.[1188]

5.7.5. Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943)

19 Ekim'de Moskova'da Amerika, İngiltere ve Rusya Dışişleri Bakanları bir araya gelmiştir. Molotov hazırlık çalışmaları üzerinde anlaşılan gündemi bir kenara bırakarak, Türkiye'nin savaşa girmesini öngören yeni bir günden önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir. Türkiye'nin savaşa o anda girmesi konusunda İngiltere ve Amerika'nın görüşleri aynı doğrultudadır.[1189]

Amerika'nın savaşa girmesinden sonra, Amerika ve İngiltere ile Sovyet Rusya arasında, ortak düşmana karşı işbirliği yapılıyordu. Fakat, Rusların Almanya'ya karşı Avrupa'dan açılmasını istediği ikinci cephenin açılmasında Batılıların ağır davranması Sovyetler Birliği'nin Amerika ve İngiltere'ye karşı şüpheyle yaklaşmaya başlamasına

[1185] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 803
[1186] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 477
[1187] Mustafa Aydın, a.g.m., s. 455
[1188] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 803, Mustafa Aydın, a.g.m., s. 455
[1189] Baskın Oran, a.g.e., s. 456

neden olmuştur. Sovyetleri şüpheye sevk eden bir diğer konu da Amerikalıların savaş sırasında Rusların yardım talebini geri çevirmiş olmalarıdır. Bu iki meselede tatmin edilmemiş olmaları, Sovyetleri, Batılıların kendisini Almanya karşısında yıpratmak istedikleri fikrine götürmüştür.[1190]

Konferansta, Türkiye'nin savaşa girmesi de görüşülmüştür. İngilizler savaşın bir an önce sona ermesi için, Türkiye'nin mutlaka bir an önce savaşa katılması gerektiğini düşünmekle beraber kendi arzusuyla savaşa girmesini tercih ediyordu. Amerika ise, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı isteyeceği güvenceyi, veremeyeceklerini düşünüyor, Türkiye'nin savaş dışı durumunun devam etmesini daha realist buluyordu, bu nedenle Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda çekimserdi.[1191]

Moskova Konferansı kararları genel olarak şu şekildedir. Savaş süresinin kısaltılması için: Avrupa'da ikinci cephenin en geç 1944 ilkbaharında açılmasına ve Türkiye'nin savaşa girmesinin istenmesine karar verilmiştir. Savaş suçlularının cezalandırılacağı ilan edilmiştir. Bütün sömürgeler uluslararası vesayet sistemi altına konulacaktır. Dört devlet (ABD, İngiltere, SSCB, Çin), barışın korunması ve silahsızlanma için işbirliğine devam edecektir. Ayrıca dört devlet savaştan sonra nüfuz alanları politikası gütmeyecektir. Nüfuz alanları politikasının reddedilmesine karşılık SSCB, Avrupa'da federasyonlar kurulmasını kabul etmemiştir. [1192]

Moskova Konferansı'nda Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin savaşa girmemesi halinde silah yardımının kesilmesini istemesi, savaş sonrasında güneyde güçlü bir Türkiye istemediğinin işareti olmuştur.[1193]Roosevelt'te savaş sonrasında Sovyet nüfuz alanı içinde kalmasını önlemek için Türkiye'nin savaşa aktif olarak katılmasına savaş süresince isteksiz olmuştu.[1194] Fakat bu konferansın sonunda Türkiye'nin savaşa davet edilmesi ve yıl sonuna kadar savaşa girmesi için girişimlerde bulunulmasına karar verilmiştir.

[1190]Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 478
[1191]Cenk Şen, *a.g.t.,* s.152.
[1192]Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 477
[1193]Emre Cengiz, a.g.t., s. 80
[1194] Ramazan GÖZEN, "1939-1949 Dönemi ABD ile İlişkiler",*Türk Dış Politikası(1919- 2008)*…, s. 382

5.7.6. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)

Moskova Konferansı'nda, üç devlet arasında Ankara, Bağdat ya da Tahran'da bir zirve yapılmasına da karar verilmişti. Stalin'in ısrarı üzerine zirvenin Tahran'da yapılmasına karar verilmişti. Zirve yapılmadan önce Roosevelt ile Churchill aralarında Çin Devlet Başkanı Çan-Kay-Şek'in de katılacağı bir toplantı yapmaya karar verdiler. "Uzakdoğu Konferansı'nda" denilen toplantı 22-26 Kasım 1943'te Kahire'de yapılmıştır. Konferans'ta Uzakdoğu'daki savaşta nasıl hareket edileceği ve Japonya ile barış görüşmelerinde ele alınacak konular görüşülmüştür. Ayrıca Japonya'nın Pasifik, Çin, Mançurya ve Formosa'yı boşaltması için baskı yapılması kararı alınmıştır.[1195]

Roosevelt ile Churchill arasında yapılan görüşmelerde, Churchill yine ikinci cephenin Balkanlar'da açılması için ısrar etmiş, Uzakdoğu'daki savaşın daha öncelikli olduğunu düşünen Roosevelt kabul etmemiştir. Churchill ve Roosevelt'in Tahran Konferansı öncesinde fikir birliğinde olması için hazırlık olarak ta değerlendirilebilecek olan konferansta Uzakdoğu hakkında bir karar verilmemiş sadece fikir teatisi olmuştur.[1196]

5.7.7. Tahran Konferansı (28 Kasım- 1 Aralık 1943)

Tahran Konferansı, Churchill, Stalin ve Roosevelt arasında, 28 Kasım- 1 Aralık 1943'te yapılmıştır. Konferans'ın kod adı "*Eureka*" dır. Avrupa'da yeni bir cephe açılması ve Türkiye'nin savaşa girmesi başta olmak üzere çeşitli konular görüşülmüştür. Almanya'nın doğu cephesinde gerilemeye başlaması üzerine Stalin, Müttefikleri Batı Avrupa'da yeni bir cephe açılması için sıkıştırmaya başlamıştı. Tahran'da bu konu üzerinde durulmuş, Churchill cephenin Balkanlar'da açılmasını teklif etmiş, görüşmelerin sonunda Batı Avrupa'da açılmasına karar verilmiştir. Savaştan sonra Almanya'nın durumu ve Polonya sınırı da bu konferansta görüşülmüştür.[1197]

Konferans'ta Türkiye'nin savaşa girmesi görüşülmüş, Stalin Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda yapılacak silah ve askeri malzeme ikmalinin Batı

[1195] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 804
[1196] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 480
[1197] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 465

Avrupa'da cephe açılmasını geciktirme ihtimaline karşı çıkmıştır. İlke olarak savaşa katılmayı kabul eden Türkiye'nin fiilen savaşa girmeyi reddetmesi halinde Boğazlar rejiminin değiştirilebileceği konuşulmuştur.[1198]

Konferansta, Batı Avrupa'da bir cephe açılması için 1 Mayıs 1944 tarihi belirlenmiş, Türkiye'nin savaşa katılması için baskı yapılması kararı alınmış, Polonya sınırı konuşulmuş, savaş sonrası barış için milletlerarası bir örgütün kurulmasına karar verilmiştir.[1199]

Tahran Konferansı'nda Stalin, görünürde Batı Avrupa'da açılacak cephenin gecikmesine neden olacağı için Türkiye'nin savaşa katılmasını desteklememektedir. Fakat savaşın seyri belli olmuştur. Esasında Sovyetler, Türkiye'nin savaşa katılmasının Balkanlar'a yerleşmek planlarını bozacağından endişe etmiştir.[1200] Churchill'in de Türkiye'nin savaşa katılmasını ısrarla istemesinin nedeni Rusya'nın Balkanlar'da nüfuz alanı edinmesinin önüne geçmektir.[1201]

5.7.8. Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos- 7 Ekim 1944)

II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında, savaşın müttefikler lehine dönmesi ile birlikte Müttefikler savaş sonunda gelecek barışı, kurulacak uluslararası sistemi, siyasi ve askeri örgütlenmeleri planlamaya başladılar. Roosevelt ve Churchill 14 Ağustos 1941 tarihinde "Atlantik Bildirisi"ni yayınlamış, kısa süre sonra 1 Ocak 1942 tarihinde yirmi altı devletin katılımıyla "Birleşmiş Milletler Bildirisi"ni imzalamışlardı. 1943 yılının Kasım ayında da Moskova Konferansı'nda savaştan sonra daimî bir barış için uluslararası bir örgüt kurulması için anlaşmaya varılmıştı.

21 Ağustos-7 Ekim 1944 tarihlerinde Müttefikler, öngörülen uluslararası örgütün kurulmasını görüşmek üzere Dumbarton Oaks'ta toplandılar. Sovyetler Birliği ve Çin'in ayrı oturumlarda katıldığı konferansa Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile birlikte dört devlet katılmıştır. Kurulması planlanan örgütün yapısı konusunda uzun tartışmalar yaşanmış, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında örgütün niteliği görevleri ve büyük devletlerin yeri konularında anlaşmazlık çıkmıştır.[1202] Sonuçta hemen her konuda anlaşılmasına rağmen örgütün en önemli organı olarak

[1198] Melih Aktaş, "Savaş Sırasında Diplomatik Görüşmeler ve Zirveler" …, s. 353
[1199] Rifat Uçarol, a.g.e., ss. 804-805
[1200] Zehra Önder, a.g.e., s. 257
[1201] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 260
[1202] Rifat Uçarol, a.g.e., s.807

düşünülen "Güvenlik Konseyi"nin oylamaları konusunda anlaşılamamıştır. Diğer konularla anlaşmaya varılmış, Güvenlik Konseyi oylaması konusu Yalta Konferansı'nda görüşülmek üzere ertelenmiştir.[1203]

5.7.9. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

1945 Yılının şubat ayında, Türkiye'nin İngiltere ile yaşadığı soğukluk dönemi devam ediyordu. İngilizler, son dönemde Türkiye'ye savaşa girmediği takdirde savaş sonunda yalnız kalacağını söylemiş ve savaşa girmesi için baskı yapmışlardı. Bütün bu baskılar sonucunda, Türkiye, Yalta Konferansının hemen öncesinde Boğazların Ruslara askeri malzeme taşınması için açılmasını onaylamıştı. Fakat, 8 Şubat'ta Stalin Montrö Sözleşmesi'nin eskidiğini, revizyona tabi tutulması gerektiğini söylemişti.[1204]

Roosevelt, Stalin ve Churchill Kırım'ın Yalta şehrinde bir araya geldiğinde, Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği'nin isteklerini kabul edeceğine dair endişeler taşıyordu.[1205] İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Churchill'e, konferansa gitmeden önce Türkiye aleyhine bir girişimde bulunulmayacağına dair güvence vermeyi teklif etmiş, Churchill iki yıldır Türkiye'yi ikna etmeye çalıştığını söyleyerek reddetmişti. Fakat konferansta, Churchill, Türkiye'ye olan öfkesine rağmen, [1206]İngiltere'nin Akdeniz'deki uzun süreli menfaatleri doğrultusunda hareket etmiştir.

Yalta (Kırım) Konferansı, savaş içinde Müttefikler'in yaptığı son diplomatik konferanstır. Savaşın bitmek üzere olduğu bir zamana rastladığı için savaş döneminin sonundaki düzen konuşulmuştur.[1207] Konferansın başlıca konuları: Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya karşı savaşa girmesi, savaş bitince ittifakın nasıl devam edeceği, Birleşmiş Milletler'in kuruluşu, Almanya'nın kontrol altına alınması ve savaş tazminatı, Polonya-Yugoslavya gibi devletlerin geleceği, San Francisco Konferansı'na davet edilecek devletler ve Boğazlar'da Rusya'nın talepleridir.[1208]

[1203] *Oral Sander, Siyasi Tarih (1918-1994) …, s. 193*
[1204] Selim Deringil, a.g.e., s. 249
[1205] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 319
[1206] Cihat Göktepe, Süleyman Seydi, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 72, Kış 2015, s. 199*
[1207] *Oral Sander, Siyasi Tarih (1918-1994) …, s. 193*
[1208] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 259

Konferans'ta Türkiye'yi ilgilendiren iki önemli mesele vardır. Birincisi Boğazlar, ikincisi, San Francisco Konferansına çağırılacak devletlerin kimler olacağıdır.[1209]

San Francisco Konferansı'na, Roosevelt, 1 Mart'a kadar savaş ilan eden devletlerin davet edileceğini ifade etmiş, Stalin bu görüşe katılmıştır. Türkiye'nin tüm taraflarca onaylanmaması üzerin Churchill, Türkiye'nin zor zamanlarda İngiltere ile ittifak yaptığını fakat savaş sırasında ordusunun modernizasyonunun Almanya ile savaşmaya uygun olmadığını gördüğünü, bir yıl evvel davet edildiğinde savaşa girme şansını kullanamadığını fakat daima dostça davrandığını belirtmiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin Şubat sonundan önce savaş ilan etmesi durumunda davet edilmesi kararı alınmıştır.[1210]

Boğazlar konusunda, Cemil Hasanlı'ya göre İngiltere ve ABD, Türkiye'ye çok kızgın olmalarına rağmen tedbirli davranmak kararındaydı. Dışişleri, Savunma ve Deniz Kuvvetleri bakanlığının Roosevelt'e sunduğu memoranduma göre, Boğazlar rejiminde yapılacak herhangi bir değişiklik Türkiye'nin egemenliğini ihlal ederken, Ortadoğu'daki dengeleri de alt üst edecektir. Boğazlar'da Türkiye, savaş süresince Montrö Sözleşmesini çok iyi uygulamış, Boğazlara iyi bekçilik etmiştir. Bu nedenle Montrö Sözleşmesi'nde ufak değişiklikler yapılabilirdi ama sözleşmenin çerçevesi içinde kalmalıydı.[1211]

Stalin'e göre Sovyetlerle Batılıların ilişkilerinin dostane olmadığı bir zamanda yapılmış olan Montrö Sözleşmesi, yeniden revize edilmelidir. Özellikle Türkiye'nin sadece savaş zamanında değil, savaş tehlikesi durumunda da Boğazları kapatma hakkı vardır.[1212] Boğazlar rejimi *"Türkiye'nin elini Rusya'nın gırtlağına dayadığı"* bir durumdur, bu durumun kabul edilebilmesi mümkün görülmemektedir.[1213]

Roosevelt, Stalin'in Akdeniz'de bir limana sahip olmasını haklı görmüş,[1214] Churchill ise Montrö Sözleşmesi'nin revizyonuna taraftar olmakla[1215] birlikte tedbirli davranarak, [1216]Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı hususunda Stalin'in garanti vermesini[1217] ve Türkiye'nin hazırlıklı bulunması için haberdar edilmesini

[1209] Kamuran Gürün, "Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)", s. 271
[1210] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 260
[1211] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 126
[1212] Mustafa Aydın, a.g.m, ss. 472
[1213] Zehra Önder, a.g.e., s. 305
[1214] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 321
[1215] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 273
[1216] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 125
[1217] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 321

istemiştir.[1218] Dışişleri Bakanları toplantısına havale edilen konunun, daha sonra Londra'da bir araya gelecek üç ülke dışişleri bakanları tarafından görüşülmesi kararı alınmıştır.[1219]

Konferans'ta bulunan Amerikan Genel Kurmay Başkanı Amiral W. D. Leahy: Herkesin, Rusya'nın yüz elli yıldır elde etmeye çalıştığı Boğazların kontrolünü ele geçirmek istediğini bildiğini, Churchill'in endişeli olduğunu ama konunun ayrıntılı bir şekilde konuşulmadığını ifade etmiştir.[1220]

Konferans sonunda alınan kararlarda: Sovyetler Birliği, Japonya'ya karşı savaşa girmeyi kabul etmiştir. Almanya üç işgal bölgesine ayrılmış, 20 milyar dolar tamirat borcu ödemesine karar verilmiştir. ABD, Sovyetler Birliği, Çin, Fransa, İngiltere büyük devletler sayılmış, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde sürekli temsil yetkisi verilmiştir. Rosevelt ve Churchill, Sovyetler Birliği'nin 1941 yılındaki sınırlarını kabul etmiş, Polonya sınırı "Curzon Çizgisi" kabul edilmiştir. Boğazların statüsünün Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesine ve bu değişiklik çalışmalarından Türkiye'nin bilgilendirilmesine ve Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na davet edilebilmek için şubat ayı sona ermeden savaş ilan etmesine karar verilmiştir.[1221]

Yalta Konferansı, üç büyük devletin ittifakının sonu olmuş, işbirliği sona ermiş, savaştan sonra kurulacak düzen için rekabet başlamıştır. Churchill, Yalta'yı final olarak nitelendirmiş ve hatıralarının o bölümüne "Demir Perde" adını koymuştur.[1222]

Yalta Konferansı'ndan sonra, İngiltere Büyükelçisi 20 Şubat 1945'de Birleşmiş Milletlere ortak üye olabilmesi için Türkiye'nin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye, 6 Mart 1945'de San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir.[1223]

[1218] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 263
[1219] Mustafa Aydın, a.g.m., ss. 472
[1220] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 263
[1221] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 157
[1222] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* s. 480
[1223] Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", s.265.

5.7.10. San Francisco Konferansı (25 Nisan-26 Haziran 1945)

Yalta Konferansı'nda alınan karar gereği diğer adı Birleşmiş Milletler Konferansı olan San Francisco Konferansı, 25 Nisan- 26 Haziran 1945'te San Francisco'da toplanmıştır.[1224] Bu konferansta Birleşmiş Milletler Teşkilatı için bir Antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmayı TBMM 20 Ağustos 1945'te bir kanun ile onaylamıştır.[1225]

Konferans'ta, Rusya, Polonya'yı Lublin komünistlerinin temsil etmesini istemiş, bu konuda anlaşmazlık çıkmıştır. O sırada vefat etmiş olan Roosevelt'in yerine geçen Truman, bu isteği sert bir mesaj vererek reddetmiştir. Mesaja göre: Roosevelt'in Rusya'yı yatıştırma politikası artık sona ermiştir. Artık ABD için "ver-al" politikası geçerlidir. "Ver-fakat alma" sistemini bundan sonra ABD kabul etmeyecektir. Konferans'ta beş büyük devlete verilmesi istenen "veto yetkisi" de sorun olmuştur. "Veto yetkisi" tartışmaları, örgütün varlığını tehlikeye atacak kadar ileri gitmiş, büyük devletlerin bu hakkın hiçbir zaman küçük devletlerin aleyhine kötüye kullanılmayacağı teminatı vermesi üzerine kabul edilmiştir. [1226]

Konferans'ta Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanmış, Türkiye de 26 Haziran 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Antlaşması ile "Uluslararası Adalet Divanı" statüsünü imzalamıştır.[1227]

Antlaşmaya göre Birleşmiş Milletler Örgütü'nün organları şunlardır: Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Vesayet Meclisi, Uluslararası Adalet Divanı, Genel Sekreterlik. Birleşmiş Milletler Örgütü antlaşması, 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe girmiş, Milletler Cemiyeti'nin yetkileri de 19 Nisan 1946 tarihinde Birleşmiş Milletlere devredilmiştir.[1228]

San Francisco Konferansı sırasında Türkiye, ABD ve İngiltere'ye çok partili hayata geçileceğinin teminatını vermiştir.[1229]San Francisco'da BM Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen Ruslar Türkiye'den toprak ve Boğazlardan üs isteklerinden vazgeçmemişlerdir.[1230]

[1224] Emre Cengiz, a.g.t., s. 83
[1225] TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 9, Dönem VII, Toplantı 2,15.8.1945, s. 164
[1226] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar,* Cilt: I…, ss. 150-152
[1227] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 407
[1228] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 811
[1229] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 163
[1230] Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 407

5.7.11. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

Almanya'nın teslim olmasından sonra, 17 Temmuz 1945 tarihinde, savaş sonunda ortaya çıkan sorunları görüşmek için üç büyük devletin temsilcileri Berlin yakınlarındaki Potsdam'da bir konferans toplamıştır. Konferansta ABD'ni Roosevelt öldüğü için halefi Truman, İngiltere'yi ise konferansın ilk bölümünde Churchill, ikinci bölümünde ise Churchill seçimi kaybettiği için Clement Attlee temsil etmiştir.[1231] Konferansın ilk yarısında Churchill'in yanında Attlee'da bulunmuştur. Seçilme ihtimali yüzde doksan olmasına rağmen Churchill, yüzde onluk bir ihtimali önemsemiş, Attlee'ı yanında bulundurarak konferanstaki konulara vakıf olmasını sağlamıştır.[1232]

Potsdam Konferansı'nda, başlıca konular: Almanya'nın nasıl yönetileceği, Avusturya'nın işgali, Polonya'nın doğu sınırı, İtalya ile barış, Sovyet peykleriyle (Romanya, Bulgaristan, Macaristan) barış, İspanya'nın Birleşmiş Milletlere, Mihverle sıkı işbirliği yaptığı için alınmayacağı, İran'ın boşaltılması, Tuna Nehri'nde gidiş geliş serbestisi ve SSCB'nin Uzakdoğu savaşına katılmasıdır.[1233] Türkiye için önemli olan Boğazlar konusu bu sefer daha ayrıntılı olarak tartışılmıştır.[1234]

Rusya'nın Türkiye'den isteklerinin 22 Temmuz'da görüşülmesinden önce, Churchill'in anılarında anlattığı Stalin ve Churchill'in buluştuğu bir akşam yemeğinde Churchill, Rusya'nın okyanuslara açılmasını desteklediğini, fakat Türkiye'nin endişeli olduğunu söylemiş, Stalin de bunun üzerine Türkiye'nin bir ittifak antlaşması teklifi ile yanaştığını söylemişti.[1235] Daha sonra başka bir yemekte Boğazlar'da üs alamayacağını anlayan Stalin, Churchill'e Dedeağaç'ta üs alıp alamayacaklarını sormuştur.[1236]

22 Temmuz'da yapılan oturumda ilk olarak Churchill söz almış, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonu meselesini açmış, Yalta Konferansı'nda konuşulanlardan Türkiye'nin endişelerinden bahsetmiş, Molotov-Sarper görüşmelerine de değinerek Sovyetler Birliği'nin isteklerini sormuştur.[1237]

[1231] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 812
[1232] *Oral Sander, Siyasi Tarih (1918-1994) …, s. 213*
[1233] Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi…,* ss. 492-495
[1234] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 280.
[1235] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 291
[1236] Erel Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1" *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 503
[1237] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası…,* s. 482

Molotov, üç maddeden oluşan önerilerinin olduğu metni taraflara iletmiştir. Konuşmasında ise Türkiye'nin Sovyet Hükümeti'ne bir ittifak antlaşması önerisi olduğunu, Sovyet Hükümeti'nin Kars ve Ardahan'ın Gürcistan ve Ermenistan'a bırakılması ve Boğazlar'da üs taleplerinin kabul edilmesi şartını öne sürdüklerini, Kars ve Ardahan'ın daha önce Türk tarafında bildirildiğini, Kars- Ardahan ve Artvin'in Türkiye tarafından terki ve Rusya'ya Boğazlar'da üs verilmeden ittifak antlaşmasının olamayacağını anlatmıştır. Rusların 3 maddelik teklifi şöyledir: Montrö Sözleşmesi, günümüz şartlarına uygun olmadığı için feshedilmeli, Boğazlar rejiminin belirlenmesi yetkisi Türkiye ve SSCB'ne verilmeli, Boğazlar Bölgesi'nde Rusya'ya askeri üs verilmelidir. Molotov-Sarper arasındaki görüşmelerde Artvin söz konusu edilmemişken Potsdam Konferansı'nda Artvin de toprak taleplerine dahil edilmiştir.[1238]

Churchill, bu taleplerin, Moskova'da görüşülenlerin çok ilerisinde olduğunu tespit ederek[1239], Boğazlar konusunun sadece Türkiye ve Rusya arasında görüşülmesi gibi bir tutumun İngiltere tarafından kabul edilmeyeceğini[1240] ve İngiltere'nin Türkiye'ye bu değişiklik taleplerini kabul etmesi için baskı uygulamayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Stalin geçmişte böyle antlaşmalar yapıldığını söylemiş, 1805 ittifakı ve 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı hatırlatmış, Churchill ise bu antlaşmalara baktıracağını söylemiştir. Truman için 15 Temmuz'da hazırlanmış olan bir bilgi notunda, İngiltere'nin Rusya'nın Boğazlarda üs istemesini kabul etmediği, ısrar ederse dört büyükler arasında veya Birleşmiş Milletler'de konunun görüşülmesini istediği, aynı şekilde Türkiye'nin de Rusya üs konusunda ısrar ederse Birleşmiş Milletlere başvuracağını bildirdiğini yazıyordu.[1241]

23 Temmuz tarihli toplantıda, Boğazlarla ilgili sert tartışmalar yaşanmış, Churchill, Boğazlar'da Rus üssü kurulmasını kabul edemeyeceğini, Türkiye'nin de bunu kabul edeceğine ihtimal vermediğini söylemiştir.[1242]

Stalin ise özetle şunları söylemiştir. Churchill'in bir gün önce Türklerin korktuklarını söylediğine atıf yaparak, Türkleri korkutacak herhangi bir durum yoktur. Türklerin bölgede 23 tümenleri bulunmaktadır. Kars ve Ardahan meselesi, Türklerin

[1238] Cemil Hasanlı, a.g.e., ss. 172-174
[1239] A. Suat Bilge, a.g.e., s. 282
[1240] İsmail Köse, Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliğinin Türk Boğazlarında egemenlik paylaşım talepleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi,* Sayı 19,2015, s.264
[1241] A. Suat Bilge, a.g.e., ss. 282-283
[1242] İsmail Köse, a.g.m, s.265

ittifak yapmak istemesi sonucu ortaya çıkmıştır. Türklerle Sovyetler Birliği ittifak yapacaksa önceden Gürcistan'a ait olan Ardahan ve Ermenistan'a ait olan Kars geri verilmelidir. Bu yapılmayacaksa ittifaktan vazgeçilir. Stalin, Boğazların Rusya için önemini bir kez daha anlatmış ve eğer Rusya'ya Boğazlar'da üs verilemiyorsa, Rus donanmasının tamir ve bakımının yapılabileceği başka bir yerden üs verilmesini istemiştir.[1243] Ayrıca Montrö Antlaşması'nın tamamen Rusya'ya karşı olduğunu, Rusya'yı hedef aldığını, küçük bir devletin İngiltere'nin yardımı ile Rusya'nın gırtlağını sıktığını söylemiştir.[1244]

Truman, Montrö Sözleşmesi'nde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere verilen tüm hakların korunması yönünde bir tutum benimseyerek, sorunun ABD'yi ve tüm dünyayı ilgilendirdiğini söylemiş, Boğazlar için yeni rejim düzenlemesine ABD'nin de katılacağını ifade etmiştir.[1245]Truman ayrıca, Türkiye ve Rusya arasında toprak terki meselesinin iki taraf arasında halledilmesi gerektiğini söylemiştir.[1246]

Potsdam'da, Boğazlar konusunda sorunu aralarında çözecek olan, Amerika, İngiltere ve Sovyetler Birliğinin, soruna farklı açılardan yaklaşmaları ve artık savaş sonuna doğru ulusal çıkarların çakışmaya başlaması nedeniyle, herhangi bir çözüm bulunamamış ve konu askıda kalmıştır.[1247] Tartışmaların sonunda üç devlet görüşlerini, Türkiye'ye bildirme kararı almışlardır. İngilizce metin ile Rusça metin arasındaki anlam farkından dolayı, Rusya Boğazlar konusunu her üç devletin tek başına Türkiye ile müzakere edebileceğini iddia etmiş, bu konu SSCB ile ABD arasında anlaşmazlık çıkmasına neden olmuştur.[1248]

Potsdam Konferansı'nda Montrö Antlaşması'nın revizyonuna ABD ve İngiltere'nin karşı olmadıkları ortaya çıkarken, ABD'nin Boğazlar rejimiyle ilgili söz sahibi olmak istediği de ortaya çıkmıştır.[1249]

Potsdam'dan sonra Amerika ve İngiltere'nin Sovyet istekleri karşısında net bir tutum almamış olması Türkiye'de endişe kaynağı olmuştu. Türk Hükümeti, 20 Ağustos 1945 tarihinde, Amerika ve İngiltere'ye birer nota vermiş, Boğazlar için şu noktaları belirtmiştir: Boğazlar'da geçiş serbestisi ve güvenliğin korunmasında

[1243] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 295
[1244] Cemil Hasanlı, a.g.e., s. 176
[1245] Hüner Tuncer, a.g.e.,s. 166
[1246] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 294-295
[1247] Çağatay Benhür, "*Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)", Yayımlanmamış Doktora Tezi,* Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2008, s.455.
[1248] Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası" …, s. 196
[1249] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 167

Amerikan garantisinin de sağlanması, Boğazlar için getirilecek herhangi bir yeni düzenlemenin anlam ve uygulamasında Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine hiçbir zarar vermemesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde herhangi bir ihtilafa neden olmayacak yumuşama ve Sovyet taleplerinin sebep olduğu huzursuzluğun son bulması.[1250]

Amerika'nın bu endişe ve baskılar üzerine Boğazlar konusundaki fikirleri tespit edilmiştir. Truman yönetimi, Boğazların diğer uluslararası su yollarından farklı olması gerektiğini düşünmeye başlamış, Truman 27 Ekim 1945 tarihinde "Donanma Günü" münasebetiyle yaptığı konuşmada İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının statüsünü uluslararası su yollarından açıkça ayırmıştır.[1251]

Bunun üzerine 2 Kasım 1945 tarihinde, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya ABD Ankara Büyükelçisi Wilson tarafından, ABD'nin Boğazlar hakkında görüşlerini belirten bir nota verilmiştir. ABD notasında: Montrö Antlaşması'nın, dönemin şartlarına uydurulması için bir konferans toplanması önerilmekte ve çağırıldığı taktirde ABD'nin bu konferansa katılmaktan memnun olacağı belirtilmektedir. Sadece Boğazlar'dan gemilerin geçişi ile ilgili olan notada, Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin gemilerinin her zaman serbestçe Boğazlar'dan geçebilmesi diğer devletlerin gemilerinin ise Türkiye'nin taraf olduğu bir savaşta, savaşan taraflardan birisi olup olmadığına bakılarak geçirilmesi üzerinde durulmaktadır.[1252]

İngiltere'nin Türkiye'ye 21 Kasım 1945 tarihinde verdiği notada ise, Montrö sözleşmesinin revizyonuna taraftar olmakla birlikte, İngiliz Hükümeti'nin bunu acil bir konu olarak görmediği, fakat Türkiye ve Rusya revizyon için bir konferans toplanmasını talep ederse, İngiltere'nin bu konferansa katılacağı bildirilmiştir.[1253]

5.8. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi (23 Şubat 1945)

Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın teşebbüsü üzerine, 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile bütün diplomatik ve ekonomik ilişkilerini keserek Boğazları Müttefikler'in gemilerine açmıştı. 28 Aralık 1944 tarihinde de yine İngiltere ve

[1250] Fahir H. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri,* Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 141
[1251] Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası" …, s. 197
[1252] Fahir H. Aramaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri…,* ss. 141-142
[1253] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 301

ABD'nin teşebbüsü ile Japonya ile ilişkilerini kesmişti. [1254]Bu gelişmelerden sonra 1945 yılı şubat ayında Yalta Konferansı'nda, San Francisco Konferansı'na davet edilecek devletlerin Almanya'ya savaş ilan etmiş olması gerektiği yolunda karar alınmış, Türkiye'nin şubat sonuna kadar savaş ilan etmiş olması şartı getirilmişti.[1255]

20 Şubat 1945 tarihinde İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi, Sir Maurice Peterson, Hasan Saka'yı ziyaret etmiş, Yalta Konferansı'nda alınan karar gereği Türkiye'nin 1 Mart'tan önce savaş ilan etmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Büyükelçi'nin ziyaretinden 3 gün sonra Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya 401 milletvekilinin kabul oyu ile savaş ilan etmiştir.[1256]

Böylece 5 Mart'ta San Francisco Konferansı'na resmen davet edilmiş ve Birleşmiş Milletler kurucu üyeleri arasında yer almıştır.

5.9. İkinci Sovyet Notası ve İlişkilerin Kopma Noktasına Gelmesi (19 Mart 1945)

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımından etkilenmemiş ülkelerden birisidir. 1945 yılı şubat ayına kadar tarafsızlık politikası takip etmiş ya Almanya ya da Rusya tarafından topraklarının işgal edilmesi ihtimalini bertaraf etmiştir. Fakat Türkiye'nin önce Müttefiklerle olan ittifak antlaşması Rus-Alman savaşından sonra da Almanya'ya karşı savaş ilan etmemesi Sovyetler Birliği'nin politikalarına ters düşmüş Türk-Sovyet ilişkileri bozulmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı'nda artık sona yaklaşıldığında Sovyet askerlerinin başarıları, Sovyet liderlerine, Rusya'nın Türkiye üzerindeki emellerini hatırlatmış ve Türkiye'ye karşı Sovyet tutumunu değiştirmelerini kolaylaştırmıştır.[1257] Böylece Sovyet liderler Balkanlar ve Türkiye'yi Sovyet nüfuz alanı olarak görmeye başlamıştır. Değişen şartlara göre değişmiş olan Rus tutumu, Rusların Türk-Rus ilişkilerinin gözden geçirilmesi teklifi ile ortaya çıkmıştır.[1258]

[1254] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 266-267
[1255] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 158
[1256] TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VII, Cilt 15, Toplantı Yılı 2, 23.2.1945, s. 126
[1257] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s.246
[1258] Aleksandr Sotniçenko, "1945-1956 Yıllarında Türk- Sovyet diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları", Atatürk'ten *Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri* (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010), cev. yay. haz. İlyas Kamalov, İrina Sivistunova, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 327

19 Mart 1945 tarihinde, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper izinli olarak Türkiye'ye döneceği için Molotov'u ziyaret etmiştir. Molotov bu ziyarette, Sarper'e Türkiye-Rusya arasında dostluk ilişkilerinin temeli olan 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshedildiğini açıklamıştır.[1259] Molotov açıklamasında 1925 Antlaşması'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen derin değişiklikleri artık karşılayamadığını ve esaslı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu için feshedildiğini söylemiştir. Türk Hükümeti bu fesih üzerine, 7 Nisan 1945 tarihinde bir nota ile, feshedilen antlaşmanın yerine yeni bir dostluk antlaşması yapmak için Rusya'nın tekliflerinin Türk Hükümeti'nce dikkatle değerlendirileceğini bildirmiştir.[1260]

Bu tarihten sonra Sarper ve Vinogradov arasında yeni bir antlaşmanın yapılabilmesi için çeşitli görüşmeler yapılmış, fakat görüşmelerden ve Molotov'un isteklerinden anlaşıldığı üzere Türk Hükümeti'nin yeni bir antlaşma yapma çabası Sovyet Hükümeti'nden takdir görmemiştir.

7 Haziran'da Molotov, Selim Sarper'e Türkiye ile bir antlaşma yapılmasının , Sovyetlere Boğazlar'da deniz ve kara üsleri temin edilmesi, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için Türkiye ve Sovyetler Birliğinin anlaşması, 1921 Moskova Antlaşması ile belirlenen Doğu Anadolu sınırlarında Sovyetler Birliği lehinde değişiklik yapılması şartlarına bağlı olduğunu açıklamıştır.[1261] Molotov'a göre Türkiye, daha önceden Ermenilere ve Gürcülere ait olan Kars ve Ardahan'ı, Sovyet Ermenistan'ına ve Gürcistan'a verilmek üzere Sovyetler Birliği'ne terk etmelidir. Sovyetler Birliği'nin bu söylemi ABD, Ortadoğu ve Balkanlarda yaşayan Ermenilerin harekete geçmesine, Türkiye aleyhine çalışmaya başlayarak Sevr Antlaşması ile vaat edilen büyük Ermenistan'ı kurma hayallerine kapılmalarına neden olmuştur.[1262] Böylece, Sovyetlerin, Türkiye'ye karşı Stalingrad savaşından başlayarak savaş sonuna kadar artan baskısı, artık tehdide dönüşmüştür.[1263]

[1259] Feridun Cemal Erkin, "Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi" …, s.246
[1260] Kamuran Gürün, a.g.e., s. 277
[1261] Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası" …, s. 193
[1262] Süleyman Seydi, "Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi", http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=140, 27.06.2019
[1263] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 160

5.10. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın Kurulması ve Barış

Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın temellerini Roosevelt ve Churchill, 14 Ağustos 1941 tarihinde "Atlantik bildirisi" ile savaştan sonra kurulacak barışın ilkelerini belirleyerek atmıştı. İkinci önemli adım, 26 devletin 1 Ocak 1942 tarihinde "Birleşmiş Milletler Bildirisi'ni" imzalamasıdır. Birleşmiş Milletler Bildirisi, Hitlerizm'e karşı savaşacak ve yardımda bulanacak bütün ulusların katılımına açık olarak ilan edilmiştir.[1264]

Savaş devam ederken 1944 yılında Dumbarton Oaks Konferansı'nda Uluslararası bir örgütün kurulması fikri netleşmiş, 1945 Yalta Konferansı'nda örgütün kurulması için San Francisco'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Yalta Konferansı'nda alınan karar gereği, San Francisco'ya 4 devlet adına, 46 devlet davet edilmiş, San Francisco Konferansı'na 1200 temsilci katılmıştır. San Francisco Konferansı'nda Dumbarton Oaks Konferansı'nda görüşülen öneriler temel alınarak görüşmeler yapılmıştır. [1265]Türkiye de 5 Mart 1945 tarihinde, San Francisco Konferansı'na resmen davet edilmiş ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyelerinden olmuştur.[1266]

San Francisco'da toplantılar 2 ay sürmüştür. Dumbarton Oaks Konferansı önerileri üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, Birleşmiş Milletler Anayasası ve Uluslararası Adalet Divanı'nın statüsü çekince konulmadan oybirliğiyle kabul edilmiştir.[1267] Kabul edilmiş olan BM Anayasası'na göre örgüte katılabilmek için demokratik bir rejimle yönetilme şartının sağlanması için Türkiye, konferans sırasında İngiltere ve ABD'ne çok partili yaşama geçileceğinin güvencesini vermiştir.[1268]

Tevfik Rüştü Aras, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulünün, haftalarca hatta aylarca süren çetin tartışmalar sonucunda kabul edildiğini, bazı idealistlerin bunu küçük bir başarı saydıklarını fakat dünya barışı için hiç te küçümsenecek bir kazanç olduğunu söylemiştir.[1269] Birleşmiş Milletler Antlaşması, 24 Ekim 1945 tarihinde, 29.

[1264] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,* Cilt: II (1945-1990), Ankara: TTK Basımevi, 2000, ss. 3-4
[1265] Rifat Uçarol, a.g.e., s. 808
[1266] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 163
[1267] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,* Cilt: II (1945-1990), Ankara: TTK Basımevi, 2000, s. 5
[1268] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 163
[1269] Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim,* Cilt: II…, s.23

Ülke olarak Sovyetler Birliği'nin tasdik belgesini Amerika Birleşik Devletleri'ne vermesi ile yürürlüğe girmiştir.[1270]

5.11. Türkiye'nin Batı İttifakına Dahil Olması ve Türk-Sovyet Dostluğunun Son Bulması

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sovyetler Birliği birçok Avrupa ülkesinin aksine güçlenerek çıkmıştı. Yayılmacı politikalarını Doğu Avrupa kanıtlamış[1271] olan Sovyetler Birliği, Potsdam Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile ilgilenmediğini görünce Türkiye üzerinde baskılarını artırmaya başlamıştır.[1272] Bu baskıların artmasında savaştan güç kaybederek çıkan İngiltere'nin Sovyet talepleri karşısında denge unsuru olma özelliğini büyük oranda kaybetmiş olmasının da etkisi vardır.[1273]

Uluslararası alanda rahatlayan Ruslar, toprak taleplerini açıkça dile getirmeye başlamıştır. 1945 yılı sonlarında iki Gürcü profesörün, "Türkiye üzerinde meşru istekler" isimli makalesinde Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon Gürcistan'dan koparılmış, Doğu Lazistan toprakları olarak ifade edilmiştir. Bu makale Pravda ve İzvestia'da yayınlanmış, bunu Sovyetler Birliği'ndeki diğer akademik çalışmalardaki tezler takip etmiştir.[1274]

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den artan taleplerini Türk Hükümeti, İngiltere ve ABD ile paylaşmaya devam etmiş, Sovyet baskılarına karşı Türk ve İngiliz basınında karşı kampanya başlamıştır. Bu sırada Potsdam Konferansı kararlarına göre İran'ı boşaltması gereken Sovyetler Birliği'nin, 2 Mart 1946 tarihinde askerlerini İran'dan çekmesi gerekiyordu. [1275] Fakat süreç tam tersine işlemiş, İran'da Sovyetler Birliği'nin desteği ile Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulmuştu. Türkiye'den toprak talebinin artması ve İran'da yaşanan olaylar ABD'nin

[1270] BCA, 030.10.00.222.499.9
[1271] Duygu B. Sezer, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası" *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, ed. İsmail Soysal, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 444
[1272] Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası" …, s. 201
[1273] Duygu B. SEZER, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası" …, s. 442
[1274] Erel Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1" …, s. 503
[1275] Aleksandr Sotniçenko, a.g.m, s. 330

Ortadoğu politikasını tehdit etmeye başladı.[1276] Bunun üzerine ABD, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Boğazlar konusundaki tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra soğuk savaş politikaları yavaş yavaş işlenmeye başlamış, ABD ve İngiltere'nin açıklamaları sertleşmiştir.[1277]

1946 yılının Haziran ayında Vinogradov Sovyet taleplerini, Türk Hükümeti nezdinde bir kez daha dile getirmiş, 7 Ağustos 1946 tarihinde de Sovyet Hükümeti, Montrö Sözleşmesi'nin revizyonuna ilişkin bir nota vermiştir.[1278] ABD ve İngiltere'ye de verilen notaya göre: Boğazlar Türkiye ve SSCB tarafından savunulmalı, Boğazlar rejimi sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmeli, Boğazlar'dan geçiş ise Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlere her zaman açık olmalı Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ise özel durumlar hariç kapalı olmalıdır. Toprak talebinden bahsedilmeyen bu nota, Montrö Sözleşmesi'nin, yeniden tadili için sözleşmeye taraf olan devletlerden herhangi birinin ihbarda bulunabileceği son tarihten önce verilmiştir.[1279]

Sovyet notası, Türkiye'de büyük bir tepki ile karşılanmış, Başbakan Recep Peker, TBMM'ndeki konuşmasında, Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün her şeyin üzerinde olduğunu, Sovyetlerle 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın feshedilmesinden sonra yeni bir antlaşma yapılması için Türkiye'nin bütün iyi niyetli çabalarının boşa gittiğini, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinden Sovyetlere bir zarar gelmeyeceğini, Türk Milleti'nin özellikle komşu milletlerden bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri dışında bir isteğinin olmadığını söylemektedir.[1280]

Amerika Birleşik Devletleri, 19 Ağustos 1946'da Sovyet Hükümeti'ne verdiği bir nota ile Sovyet notasının 4 ve 5. maddelerini kabul edemeyeceğini bildirmiştir. İngiltere'de 21 Ağustos'ta verdiği notada, 4 ve 5. maddelerin kabul edilemeyeceğini, Türkiye'nin Boğazların denetimi ve savunmasında sorumlu olarak kalacağını bildirmiştir.[1281]

ABD ve İngiltere ile yapılan görüşmeler sonrasın da Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne 22 Ağustos 1946 tarihinde bir nota vermiş, notanın 4 ve 5. maddelerinin

[1276] Çağrı Erhan, "1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye I: ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 523
[1277] Cihat Göktepe, Süleyman Seydi, a.g.m., s. 202
[1278] Aleksandr Sotniçenko, a.g.m, s. 331
[1279] Çağrı Erhan, "1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye I: ABD ve NATO'yla İlişkiler" …, s. 525
[1280] TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VIII, c. 1, 3. Birleşim, 14.08.1946, s. 29-30.
[1281] Hüner Tuncer, a.g.e., s. 173

kabul edilemeyeceğini, ilk üç maddenin konuşulması için Türkiye'nin itirazı olmadığını, fakat Türk Devleti'nin Montrö Sözleşmesi'ni ihlal ettiği iddialarının doğru olmadığını bildirmiştir.[1282]

Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye bir nota daha vererek, Boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından belirlenmesini istemiştir. Türkiye bu notaya 18 Ekim 1946 tarihinde cevap vererek Sovyet isteklerini reddetmiş, ABD ve İngiltere'yi de notadan haberdar etmiştir.[1283]

İsmet İnönü Meclis açılış konuşmasında, Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün sağlanması ve saygı duyulması şartı ile Montrö Sözleşmesi'nin tüm tarafların meşru menfaatlerini göz önünde tutularak yeniden görüşülmesine itirazı olmadığını, Sovyetler Birliği ile bütün içten ve samimi duyguları ile Türk Hükümeti'nin dostluk ilişkileri tesis etmek istediğini söylemektedir.[1284]

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ortaya çıkan, Sovyet tehdidine İngiltere ve Amerika'nın desteği ile karşı koymuştur. Bu dönemde toprak bütünlüğüne yönelen tehdit Türk Milleti'ne Çarlar Dönemi'ni hatırlatmıştır. Bu nedenle bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma çabası içine düşen Türkiye Batılı devletlere daha da yakınlaşmıştır.[1285]

Sovyet notaları, Rusların Türkiye üzerinde emelleri olduğunu ortaya koymuştu, Yunanistan'da iç savaş devam ediyor ve Moskova'dan yönetilen Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya'daki komünist rejimler tarafından destekleniyordu. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da çıkarları olan İngiltere'nin savaş sonunda Türkiye ve Yunanistan'ı güçlendirmesi gerekiyordu. Fakat 6 yıllık savaş sonunda İngiliz ekonomisinin buna gücü kalmamıştı. İngiltere, 1947 yılı şubat ayında Amerika'ya bir memorandum vererek, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı hem ekonomik hem de askerî açıdan güçlendirilmesi gerektiğini bildirmiştir. Memorandumda, İngiltere'nin ekonomisinin bunu yapacak durumda olmadığı, hatta Yunanistan'daki askerlerini dahi çekeceği, bu nedenle sorumluluğun Amerika'ya düştüğü ifade edilmiştir. Bunun üzerine 12 Mart 1947 tarihinde Amerikan Senatosu, "Truman Doktrini" ni kabul etmiştir. Bu çerçevede Amerika Türkiye ve Yunanistan'a

[1282] Hikmet Özdemir, "Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi", Türkler, Cilt: XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 888.
[1283] Çağrı Erhan, "1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye I: ABD ve NATO'yla İlişkiler" …, s. 526
[1284] TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VIII, Cilt 2, Toplantı 1,1.11.1945, s. 3
[1285] Yusuf Sarınay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları", 1988, ss. 7-9

40 milyon dolar yardım yapılması için kanun çıkartmış, Türkiye'nin "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası"ndan doğan borçları silinmiştir. Truman Doktrinin güçlendirme politikasının daha ziyade askeri olması nedeniyle ekonomik açıdan da zayıf olan Avrupa ülkelerinin ekonomisinin güçlendirilmesi için 5 Haziran 1947 tarihinde Marshall Planı kabul edilmiştir.[1286]

Avrupa'da 1945 yılında savaş sona erdiği zaman, Sovyetler Birliği, Almanya'nın doğusu, Polonya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya'yı işgal etmiş ve komünist rejimi kabul ettirmişti. Yunanistan ve Türkiye ise tehdit altındaydı. Güvenlik Konseyi'nde Sovyetler Birliği'nin veto hakkını kötüye kullandığı, Birleşmiş Milletler Teşkilatı tehdit altındaki ülkelerin güvenliğini sağlayacak bir etkinlik kazanamamıştı. Sovyet tehdidine karşı bir savunma sistemi kurmak amacıyla İngiltere, Fransa, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda 17 Mart 1948 tarihinde Brüksel'de Batı Avrupa Birliği'ni kurmuştur.[1287] 17 Mart 1948 tarihinde Amerikan Başkanı Truman, Brüksel Paktının Avrupa'nın birliğine giden ilk adım olduğunu ve Amerika'nın tam desteğine layık olduğunu ilan etmiştir.[1288] Amerikan Senatosu aynı gün Vandenberg Kararı'nı almıştır. Bu kararla ABD Başkanına, BM Yasasının 51. Maddesine uygun şekilde ülkenin ulusal güvenliğine karşı bir tehdit olması halinde tek başına ya da başka devletlerle ittifak halinde yasal savunma hakkını kullanma isteğini açıkça belirtme yetkisi verilmiştir.[1289]

Amerika'nın siyasal ve askeri ittifaklara barış zamanında da katılacağının açıklandığı konuşma ve Vandenberg kararından sonra, ABD, Kanada, İtalya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İzlanda dahil olmak üzere toplam 12 devlet 4 Nisan 1949 tarihinde, NATO (North Atlantic Treaty Organization)[1290] Savunma Paktı'nı imzalamıştır.[1291]

Henüz 1945 yılındaki Sovyet isteklerinin etkisini üzerinden atamamış olan Türkiye'de, Brüksel Antlaşması'nın imzalanması büyük bir memnuniyet yaratmış fakat daha sonra Türkiye'nin davet edilmemesi tepkiyle karşılanmıştır. Böyle bir oluşumun dışında kalmak istemeyen Türkiye kurulacak örgüte girmek istediğini dile getirmeye başlamıştır. NATO'nun kuruluşu çalışmaları devam ederken Dışişleri

[1286] Fahir H. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri…,* ss. 152-165
[1287] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,* Cilt: II (1945-1990) …, s. 391
[1288] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar…,* Cilt: II, Kısım I, Ankara: TTK Basımevi, 1992, s. 73
[1289] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,* Cilt: II (1945-1990) …, s. 391
[1290] BCA, 490.01.37.156.1.
[1291] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,* Cilt: II (1945-1990) …, ss. 391-392

bakanı Necmettin Sadak, Avrupa Ekonomik İş birliği toplantısında, Türkiye'nin kurulacak paktın dışında bırakılması durumunda Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'yi içine alan bir Akdeniz Paktı kurulabileceğini söylemiştir. Türkiye 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya üye olmak için başvuru yapmıştır. 22 Ekim 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan resmi olarak davet edilmiş, Türkiye 18 Şubat 1952 tarihinde Yunanistan ile birlik de NATO'ya üye olmuştur.[1292]

Türkiye'nin NATO 'ya üyelik talepleri Sovyetler tarafından şiddetle eleştirilmiş, arka arkaya verilen notalarla açıkça tehdit edilmiştir. NATO'nun" Ortadoğu Komutanlığı" için Türkiye'de bazı NATO üsleri kurulması planladığı sırada Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota vermiştir. 3 Kasım 1951 tarihli notaya göre, Türk topraklarında Amerikan üslerinin tesis edilmesi Sovyetler Birliği'ne yöneltilmiş tecavüzkar bir harekettir ve Türkiye, topraklarının bu şekilde kullanılmasına izin vermenin sorumluluğunu kabul etmelidir. 24 Kasım'da Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti'ne yeni bir nota vererek, Türkiye'nin emperyalist ülkelerin saldırı planlarına alet olduğunu Sovyetler Birliği'nin buna kayıtsız kalmayacağını bildirmiştir. Türkiye, 19 Aralık tarihli karşı notası ile Sovyetler Birliği'nin suçlamalarını reddetmiş iddiaların asılsız olduğunu bildirmiştir.[1293]

Sovyetler Birliği'nin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye karşı olan tehditkâr tutumu ve toprak talepleri, Kurtuluş Savaşı yıllarında temelleri atılmış olan Türk-Rus dostluğunun sonu olmuş, Türkiye'de Ruslara karşı büyük bir güvensizlik başlamıştır. Bu güvensizlik Türkiye'yi Batılı devletlerle işbirliğine itmiş, Türkiye bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün garantisi olarak NATO'yu görmüştür.[1294]

5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümü ile, Sovyetler Birliği'nin yeni lideri Nikita Kruşçev "barış içinde bir arada yaşama" sloganı ile Sovyet dış politikasını değiştirmiştir.[1295] Bu değişiklikle birlikte Rusların Türkiye'ye karşı tutumunda da bir yumuşama meydana gelmiştir. 30 Mayıs 1953 tarihinde Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine, Rusya'nın Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasının

[1292] Çağrı Erhan, "1945-1960 Batı Bloku Ekseninde Türkiye I: ABD ve NATO'yla İlişkiler" …, ss.545-548
[1293] Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi*…, ss. 135-136
[1294] BCA, 490.01.37.156.1
[1295] Kamel, Ayhan, "II. Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk- Rus İlişkileri", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, ed. İsmail Soysal, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 410

olmadığını bildirmiştir. Bu tarihten sonra toprak iddiaları gündeme gelmemiş fakat[1296] Türkiye, Türk-Rus dostluğuna güvenmektense NATO içinde kalmayı tercih etmiştir.

[1296] Kamuran Gürün, a.g.e., ss. 309-311

SONUÇ

Türkiye, Asya ve Avrupa kıtalarının birleşme noktasında, jeopolitik konumu itibariyle uluslararası çıkar mücadeleleri ve savaş ihtimallerinin odağında yer alan bir ülkedir. Kuzey doğusunda Rusya ile komşudur. Sözü edilen yıllarda Kuzey Batısında nüfuz bölgesi nedeniyle İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya ile Güney'inde ise çıkar alanları nedeniyle İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Amerika ile çevrelenmiştir. Türk Dış Politikası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bu çevrelemenin etkisinde gelişmiş, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün idamesi, temel milli strateji olmuştur.

Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan Türk coğrafyası, Kuzey Asya ve Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmını bünyesine alan Rusya'nın yayılmacı politikalarının yöneldiği bölgedir. Rusya'nın I. Petro ile başlayan "Sıcak denizlere (güneye) inme" politikasında, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları değişmeyen stratejik hedeftir. Bu nedenle Rusların tarih boyunca "Çargrad" (Çar'ın şehri) dediği İstanbul, Rusya'nın kızıl elması, milli ülküsü olmuştur.

Türkiye'nin doğu sınırları, Ermeni ve Kürt azınlıklar, Orta Asya Türk toplulukları ise bu politikanın bağımlı değişkenleridir. Rusya, Boğazlara yönelik hedeflerine ulaşabilmek için zaman zaman, Türkiye'nin içişlerine karışmış, zaman zaman sınırlarının güvenliğini tehdit etmiş, zaman zaman da Orta Asya Türk topluluklarını, Türkiye ile ilişkilerinde kullanmıştır.

Çarlık Rusya'sının İstanbul ve Boğazlara hâkim olma politikası, dostluk döneminde dile getirilmese de Sovyet Rusya'sında terkedilmemiştir. Türkiye ise bu politikayı daima göz önünde bulundurmuştur. Milli stratejilerini geliştirirken ve diğer uluslarla diplomatik ilişkilerinin tesisinde, nüfuz alanı bölgelerinde Rusya ile çıkar çatışmasına girmemeye özen göstermiştir.

Türkiye ve Rusya'nın, yakın coğrafyaları, çıkar alanlarının da örtüşmesine neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin ülkesel bütünlüğünün yanı sıra, ülke dışındaki nüfuz alanları da çatışma bölgeleri haline gelmiştir. Türkiye'nin ülkesi dışında, Orta Asya, akraba topluluklar özelinde nüfuz alanıdır. Azerbaycan ve Kafkasya hem petrol özelinde ekonomik çıkar alanı hem de nüfuz alanıdır. Ortadoğu ise petrol ve din temelinde çıkar alanı sayılabilir. Rusya'nın çıkar alanları ise nüfuz alanı olarak gördüğü Orta Asya, petrol bölgesi olan ve Rusya için sıcak denizlere inmenin diğer bir yolu olan Ortadoğu ve Boğazlardır.

Türk- Rus ilişkileri, Rusya'nın güneye inmesinde Osmanlı'yı engel olarak gören II. Katerina'dan itibaren büyük savaşlar tarihidir. Zaman zaman ittifak yapılmışsa da bu ittifaklar daha çok, Osmanlı'nın askeri ve ekonomik alanda güç kaybetmesi üzerine Rusya'dan yardım talepleri karşılığında Rusya lehine düzenlemeler içermiştir. 20. Yüzyılda ise, büyük devletlerin sömürge rekabeti dünyayı genel bir savaşa sürüklemiş, "hasta adam" olarak nitelendirilen Osmanlı'nın parçalanması, Rusya'nın da taraf olduğu gizli diplomasinin başlıca konusu olmuş ve Osmanlı Devleti bu savaşın dışında kalamamıştır.

Savaş, bütün dünyada güç dengelerini değiştirdiği gibi, artık ulus devletler çağında ayakta kalma şansı kalmayan, Osmanlı ve Rus İmparatorluklarının da sonu olmuştur. Çarlık Rusya'sının yerini Sovyetler Birliği alırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini de Türkiye Cumhuriyeti Devleti almıştır. İlk yıllarda, uluslararası şartlar iki ülke arasında yardımlaşmayı gerekli kılmıştır. Bu çerçevede başlayan temaslar sonunda, 1921 yılında Moskova Antlaşması, 1925 yılında Paris Antlaşması ile dostluk ve işbirliği döneminin temellerini atılmıştır. Bu dönemde Lozan Konferansı, Milletler Cemiyeti toplantıları, Silahsızlanma Konferansı gibi birçok uluslararası toplantıda işbirliği yapılmıştır. Türk- Rus dostluğunun yara aldığı ilk uluslararası toplantı Montrö Konferansı olmuştur. Montrö'de Ruslar görünürde, Batılı devletlere karşı Türk tezini desteklemiş, fakat ikili ilişkilerde Türkiye'den, Boğazlara yönelik milli politikaları doğrultusunda taleplerde bulunmuş, ayrıcalık istemiştir. Montrö'de İngiltere ile diplomatik ilişkilerini geliştirmiş olan Türkiye, Rus talepleri karşısında İngiltere'nin Boğazlar konusunda dengeleyici konumunu yeniden gündemine almıştır. 1936-1939 yılları arasında Türk- Rus ilişkileri, nispeten soğuk devam etmiştir. 1939 yılında yardımlaşma antlaşması yapmak için devam eden Saraçoğlu-Molotov görüşmelerinin, Rus-Alman paktının imzalanması ile kesilmesi, Türk- Rus dostluğunda sonun başlangıcı olmuştur. Akdeniz'de İtalya'dan, Avrupa'da Almanya'dan, Karadeniz'de Rusya'dan tehdit algılayan Türkiye ise, Molotov-Saraçoğlu görüşmelerinin sonuçsuz kalmasının ardından İngiltere ile karşılıklı yardım antlaşması yapmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda, 1945 yılına kadar savaş ilan etmemiş olmasına rağmen, Balkan Antantı gibi, tarafı olduğu ittifakları kullanarak müttefiklerine savaş süresince destek olmuştur. 23 Şubat 1945 tarihinde, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın Kurucu Üyeleri arasında yerini almak için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin "güç dengesi" çerçevesinde politika

izlemekten başka seçeneği yoktu. Türkiye'yi çevreleyen bütün büyük devletlerin taraf olduğu bir savaşta, Boğazların savaşın süresini kısaltacak ve savaşın sonucunu değiştirecek stratejik öneme sahip olması, Türkiye'nin savaşan taraflardan birisi içinde yer alması durumunda topraklarının işgali ihtimalini güçlendiriyordu. Türkiye, savaşın doğrudan bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit etme ihtimalleri üzerine, İngiltere ve Rusya arasındaki nüfuz alanı mücadelesinden faydalanarak "denge" politikası takip etmiştir. Türkiye'nin Rus nüfuz alanı haline gelmesi, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit edeceği için, İngiltere, Türkiye'nin denge politikasının esasını teşkil etmiştir.

İlişkilerin tarihinde görüldüğü ve çalışmanın bütününde ele alındığı gibi, İngiltere, Rusya'nın Türkiye üzerindeki stratejik hedeflerinin uzağında değildir. Türkiye, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle sadece Rusya'nın değil, İngiltere başta olmak üzere diğer güçlü devletlerin de menfaat alanlarının merkezinde yer almaktadır. İngiltere, Akdeniz ve Ortadoğu'daki çıkarları için bir Rus tehdidi istememekte bu nedenle Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul odaklı Türkiye'ye doğru genişleme politikasının karşısında durmaktadır. Bu durum tarih boyunca Boğazlar üzerinde İngiliz- Rus düellosuna neden olmuştur. Almanya, Ortadoğu'ya giden yol üzerinde, doğu sınırlarından tehdit algıladığı Rusya'nın hâkim olmasını istememekte Türkiye'yi tercih etmektedir. Amerika, nüfuz alanı olarak gördüğü Ortadoğu ve Türkiye'nin Rus nüfuz alanı haline getirilmesinin karşısında yer almaktadır.

Türkiye'nin Dış Politikasında diğer devletlerle ilişkilerinin merkezinde Rusya ilişkileri önemli bir yer tutar. Büyük dev komşu Rusya, karşılıklı çıkarlar elverdiği zaman dost, çıkarlar çatıştığı zaman oyuna İngiltere başta olmak üzere, Batılı devletlerin dahil edildiği tarihsel düşmanlıkların unutulmadığı her zaman tehdit oluşturabilecek bir devlettir. İngiltere, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yönelik tarihi politikalarının engellenmesi için Türkiye'nin dış politikasının "denge" devletidir. Bu nedenle, Türkiye'nin Rusya ile çatışma dönemlerinde İngiltere ile ittifak ilişkileri kurduğu, Rusya ile dostluk dönemlerinde ise bir dış politika izlediği görülmektedir.

Türkiye ve Rusya yakın coğrafyalarda yaşadıkları sürece, İngiltere ile ilişkilerinin ve "denge" siyasetinin devamı, Türkiye'nin milli güvenlik politikalarının temelini teşkil eder. Bu açıdan Rusya ile ittifak yapacak olan bir Türkiye, Batılı devletlerle ilişkilerini dostluk temelinde devam ettirmek zorundadır. Aksi halde, dostluk ve ittifak dönemlerinde de Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'a yönelik stratejik planları, uygulama sahası bulacaktır.

Rusya, Türkiye'nin kendi siyasi rejimine bağlı bu olamıyorsa en azından Rus politikalarını uygulayan, uluslararası alanda Rusya istekleri doğrultusunda hareket eden bir devlet olmasını istemiştir. Rusya'nın Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren tarihi politikaları ve hedefleri bunu gerektirmektedir. Rusların bu istekleri, 1925 Paris Antlaşması ile uygulamada gerçekleşmiştir. Fakat günümüzde devletlerarası ilişkiler; eşit, egemen, özgür ve müdahalesiz politika yapma zeminine oturmuştur. Türkiye ve Rusya da bu zeminde 1925 Antlaşması'ndan daha kalıcı ve sağlam ilişkiler geliştirmiştir. Fakat, uluslararası politikanın en geçerli ögeleri olan "güç dengesi" ve "çıkar çatışmaları", Türk-Rus ilişkilerinin olmazsa olmazlarıdır ve Türkiye'nin Rusya'ya karşı daima dengeleyici bir güç ile işbirliği halinde olması gereklidir.

Devletler arası ilişkilerde "dostluk" yoktur, bazı zamanlarda "menfaatlerin aynı noktada birleşmesi" vardır. Türk-Rus ilişkilerinde olduğu gibi.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, **Cilt**: I, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası,1945

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Cilt: IV, Ankara: ATAM Yayınları, 2006

ATATÜRK, Mustafa Kemal, ***Nutuk-Söylev,*** Cilt: I (1919-1920), Ankara: TTK Basımevi,1989

AÇIKALIN, Cevat, ***Cevat Açıkalın'ın Anıları:2. Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941),*** Ankara: TTK Basımevi, 1992

AKAD, Mehmet Tanju, ***20. YY Savaşları: ve 21. YY'ın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış,*** İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2011

AKŞİN, Abdülahat**, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,** Ankara: TTK Basımevi, 1991

AKŞİN, Sina, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye Tarihi,** İstanbul: Cem Yayınevi, 2008

AKYOL, Taha, ***Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye,*** Cilt: I, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1976

AL, Arzu, ***Türk Dış Politikası (1918-1980),*** İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014

ARAS, Tevfik Rüştü, ***Görüşlerim,*** Cilt: II, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968

_____; ***Görüşlerim***, Cilt: I, (Kitap yıpranmış basım yeri ve yayın yılı belirlenememiştir.) Semih Lütfi Kitabevi

ARMAOĞLU, Fahir H., ***Türk Siyasi Tarihi,*** İstanbul: Kronik Kitap,2018

_____; ***Türk Dış Politikası Tarihi,*** İstanbul: Kronik Kitap ,2018

_____; ***Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri***, Ankara: TTK Basımevi,1991

_____; ***20. YY Siyasi Tarihi***, 17. Basım, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010

ARALOV, Semyon İ.***, Bir Sovyet Diplomatı'nın Anıları,*** Ankara: Birey ve Toplum Yayınları,1985

ASLAN, Yavuz, ***Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi,*** Ankara: TTK Yayınevi, 1997

ATAY, Falih Rıfkı, ***Çankaya***, Cilt I-V, Yeni Gün Yayıncılık, Ekim 1999

_____; ***Zeytindağı,*** Pozitif Yayınları, Aralık, 1998

AYDEMİR, Şevket Süreyya, ***Makedonya'dan Orta Asya'ya: Enver Paşa,*** Cilt: III (1914-1922), İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010

_____; ***İkinci Adam,*** Cilt: II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975

AYVERDİ, Samiha, ***Türk Rus Münasebetleri ve Muharebeleri,*** İstanbul: Turan Neşriyat, 1970

BALCI, Ali, ***Türkiye Dış Politikası,*** İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013

BARUT, Mustafa, Türk ***Devrimi ve Atatürk İlkeleri,*** Der Yayınları, İstanbul, Kasım 2008

BAYKARA, Tuncer, ***Millî Mücadele (1918-1923),*** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985

BAYUR, Yusuf Hikmet, ***Türk Devletinin Dış Siyasası,*** Ankara, TTK Basımevi, 2. Basım, 1995

BEST, Antony vd, ***20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi***, 2. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015

BİLGE, A. Suat, ***Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,*** Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992

BLAİNEY, Geoffrey, ***20. Yüzyılın Kısa Tarihi***, Çev: Onur Şen, Tufan Tığlı, İstanbul: 1001 Kitap Yayınları, 2007

BUDAK, Mustafa, ***Misak-ı Millîden Lozan'a***, İstanbul: Küre Yayınları, 2014

BURÇAK, Rıfkı Salim, ***Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri,*** Ankara: Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınevi, 1983

CAŞIN, Mesut Hakkı, Giray Saynur DERMAN, ***Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar,*** Ankara: Srt Yayınları, 2016

CEBESOY, Ali Fuat, ***Moskova Hatıraları,*** Ankara: KTB Yayınları, 1982

_____; ***Millî Mücadele Hatıraları,*** İstanbul: Temel Yayınları,2010

ÇAKMAK, Haydar, ***Türk Dış Politikası 1919-2008,*** Ankara: Platin Yayınları, 2008

DERİNGİL, Selim, ***Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası,*** İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008

ERGİN, Feridun, ***Atatürk,*** İstanbul: Duran Ofset Yayınları, 1978

ERKİN, Feridun Cemal, ***Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar***, Cilt: I, Ankara: TTK Basımevi, 1987

_____; ***Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar,*** Cilt: II, Kısım I, Ankara: TTK Basımevi, 1992

_____; ***Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,*** Ankara: Başnur Matbaası, 1968

ERTÜRK, Hüsamettin, ***İki Devrin Perde Arkası,*** Haz: Samih Nafiz TANSU, İstanbul: Sebil Yayınları,1996

GİRGİN, Kemal***, Ruslarla Kavgadan Derin Ortaklığa Son Yüz Senemiz (1914-2014)***, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014

GÖKAY, Bülent, ***Emperyalizm ve Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)***, Çev: Sermet Yalçın, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006

GÖNLÜBOL, Mehmet vd., ***Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),*** Ankara: Siyasal Kitabevi,2014

GÜRSEL, Haluk F., ***Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri***, İstanbul: Baha Matbaası, 1968

GÜRÜN, Kamuran, ***Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953),*** Ankara: TTK Basımevi,1991

GÜNGÖR, Erol, ***Tarihte Türkler,*** İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992

GOLOĞLU, Mahmut, ***Milli Şef Dönemi (1939-1945),*** Ankara: Turhan Kitapevi, (Kitapta Yayın Tarihi bulunmuyor.)

GROMİKO, A.A vd, ***Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi),*** Cilt: V, Çev: Ali Rıza DIRIK, 1. Basım, İstanbul: Evrensel Yayınevi, 2013, (erişim) https://kutuphane.aksaray.edu.tr/ 20.07.2019

HASANLI, Cemil, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk Sovyet İlişkileri (1939-1953),** Çev. Ali Asker, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011

İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri (Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası (1941-1943), İstanbul: May Yayınları, 1968

İNÖNÜ, İsmet, ***Hatıralar,*** Cilt: II, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987

KARAKÖSE, Nejdet, ***Afrika Grupları Komutanı Kafkas İslam Ordusu Komutanı Sütlüce Fabrikasının Sahibi: Nuri Paşa (Killigil), (Enver Paşa'nın Kardeşi),*** İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2019

KARABEKİR, Kazım, ***İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı,*** Haz: Erhan ÇİFÇİ, İstanbul: Kronik Kitap, 2019

_____; ***İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı,*** Tekin Yayınevi, Ankara,1990

_____; ***İstiklâl Harbimiz,*** İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969

_____; ***Paşaların Kavgası: Atatürk-Karabekir,*** İstanbul: Emre Yayınları, 1991

_____; **Ankara'da Savaş Rüzgarları: II. Dünya Savaşı**, Yay. Haz. Faruk ÖZERENGİN, İstanbul: Emre Yayınları,

KARAL, Enver Ziya, ***Osmanlı Tarihi,*** Cilt: VIII, Ankara: TTK Basımevi, 1995

_____; ***Osmanlı Tarihi,*** Cilt: IX, Ankara: TTK Basımevi, 1996

KESER, İlhan, ***Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik,*** Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1993

KILIÇ, Altemur, ***Türkiye ve Dünya,*** Ankara: Akasya Kitap, 2010

KİSSİNGER, Henry, ***Diplomasi,*** Çev: İbrahim H. KURT, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006

KOÇAK, Cemil, ***Türk Alman İlişkileri (1923-1939),*** Ankara: TTK Basımevi, 1991

_____; ***Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),*** Cilt: II, İstanbul: İletişim Yayınları,1996

KORKMAZCAN, Nezihe Selcen, ***İkinci Dünya Savaşında: Türk Diplomasisi,*** Ankara: TTK Yayınları, 2018

KUTAY, Cemal, ***Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları,*** Cilt: III, İstanbul: Kültür Matbaası,1983

KURAT, Akdes Nimet, ***Türkiye ve Rusya,*** Ankara: Sevinç Matbaası, 1990

LEWİS, Bernard, ***Modern Türkiye'nin Doğuşu,*** TTK Yayınevi, Ankara,1984

MELEK, Abdurrahman, ***Hatay Nasıl Kurtuldu,*** İstanbul: Yeni Gün Yayınları, 1999

MUSTAFA, Nuri Paşa, ***Netayic-ül Vukuat,*** Cilt: III-IV, Sad. Neşet Çağatay, Ankara: TTK Basımevi, 1992

NUR, Rıza, ***Moskova Sakarya Hatıraları,*** İstanbul: Boğaziçi Yayınları,1991

ORTAYLI, İlber, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk,*** İstanbul: Kronik Kitap, 2018

ORAN, Baskın, ***Türk Dış Politikası***, Cilt.I, 15. Basım, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2015

ÖNDER, Zehra, ***II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası***, Çev: Leyla USLU, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010

ÖZ, Baki, ***Bıçağın Sırtında Siyaset,*** Can Yayınları, İstanbul, 1996

ÖZALP, Kazım, ***Millî Mücadele 1919-1922,*** Ankara: TTK Basımevi,1998

PERİNÇEK, Mehmet, ***Türk-Rus Diplomasisinden Gizli Sayfalar,*** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011

_____; ***Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri,*** İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005

POLATKAN, Salih, ***Doküman ve Fotoğraflarla I. ve II. Dünya Savaşları Özeti,*** 2. Baskı, İstanbul: Gül Matbaası,1986

RASONYI, Laszlo, ***Tarihte Türklük,*** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,1988

SANDER, Oral, ***Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e),*** Ankara: İmge Kitabevi, 1989

_____; ***Siyasi Tarih (1918-1994),*** İstanbul: İmge Yayınevi, 2013

_____; ***Siyasi Tarih II,*** 16. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2007

SARAY, Mehmet, ***Sovyet Tehdidi Karşısında: Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler,*** Ankara: ATAM Yayınları, 2019

_____; ***Atatürk'ün Sovyet Politikası,*** İstanbul: Damla Neşriyat, 1990

SONYEL, Salâhi R., ***Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,*** Cilt: I Ankara: TTK Basımevi,1995

_____; ***Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,*** Cilt: II, Ankara: TTK Basımevi, 2003

_____; ***Kıskaç Altında: Dış Güçlerin Türkiye'yi Bölme ve Yıpratma Çabaları (1923-2000),*** Remzi Kitabevi, İstanbul: 2010

SOYSAL, İsmail, ***Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,*** Cilt: I (1920-1945), Ankara: TTK Basımevi, 2000

_____; ***Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,*** Cilt: II (1945-1990), Ankara: TTK Basımevi, 2000

SÖNMEZOĞLU, Faruk, ***Türk Dış Politikasının Analizi,*** İstanbul: Der Yayınları,1998

_____; ***İki Savaş Sırası ve Arasında: Türk Dış Politikası,*** İstanbul: Der Yayınları,2011

_____; ***Uluslararası İlişkiler Sözlüğü***, İstanbul: Der Yayınları, 2000

SSCB Dışişleri Bakanlığı, ***Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye,*** Çev: Levent KONYAR, İstanbul: Havass Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1981

SSCB Dışişleri Bakanlığı, ***Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası (1941-1943),*** Çev: Levent KONYAR, İstanbul: Havass Yayınları, 1977

ŞİMŞİR, Bilal N., **Lozan Telgrafları, (1922-1923)**, Cilt: I, Ankara: TTK Basımevi, 1990

TACİBAYEV, Raşit, ***Kızıl Meydan'dan Taksime: Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri,*** İstanbul: Truva Yayınları, 2004

T.C Dışişleri Bakanlığı, ***Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)***, (Yayın yeri ve yılı tespit edilemedi)

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, ***Vatan Hizmetinde,*** Ankara: KB Yayınları, 1981

TEVETOĞLU, Fethi, ***Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar***, Ankara: TTK Basımevi, 1991

TUNCER, Hüner, ***İsmet İnönü'nün Dış Politikası: (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye***, Kaynak Yayınları,2. Basım, İstanbul,2012

TURAN, Şerafettin, ***Türk Devrim Tarihi II,*** İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2017

UÇAROL, Rifat, ***Siyasi Tarih (1789- 2010),***8. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2010

UYAR, Hakkı, ***Tek Parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi,*** İstanbul: Boyut Yayınevi, 2012

VANDOV, Dimitır, ***Atatürk Dönemi Türk Sovyet İlişkileri,*** İstanbul: Kaynak Yayınları,2004

WEİSBAND, Edward, ***İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,*** Cilt: I, İstanbul: Yeni Gün Yayınları, 2000

YERASİMOS, Stefanos, ***Ekim Devriminden Millî Mücadele'ye,*** İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1979

YILMAZ, Mustafa, Atatürk ***Dönemi Dış Politikası,*** Cilt.16, Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002

ZENKOVSKY, Serge A., ***Rusya'da Türkçülük ve İslam***, Çev: Ali Nejat ONGUN, Ankara: Günce Yayıncılık, 2000

ZÜRCHER, Eric Jan, ***Millî Mücadelede İttihatçılık***, Çev.Nüzhet SALİHOĞLU, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, (Erişim) 23.05.2019 https://hattusa.org/kitaplar/erik-jan-zurcher-milli-mucadelede-ittihatcilik

MAKALELER

AKTAŞ, Melih, "Savaş Sırasında Diplomatik Görüşmeler ve zirveler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 349- 356

ALACAKAPTAN, Aydın Güngör, "Türk Sovyet İlişkileri (1921-1945)", ***Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç***, ed. İsmail SOYSAL, Ankara: TTK Yayınları, 1999, ss. 281-289

ALBAYRAK, Mustafa, "Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm: Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi", ***AÜ. TİTE Atatürk Yolu Dergisi***, Cilt: V, Sayı:18, Ankara, 1996, ss. 89-121

_____ "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının Hazırladığı İlk Raporun (1951), Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri", ***ATAM Dergisi,*** Cilt: XX, Sayı: 58, Mart 2004, ss. 129-167

ARBAÇ, İmren, "Millî Mücadele Dönemi Türk-Rus İlişkilerinde Yeşil Ordu-Çerkes Ethem-Mustafa Suphi ve Arkadaşları Üçgeni", ***Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi,*** Cilt: I, Sayı: 2, Haziran 2017, ss. 38-54

ASLAN, Yavuz, "Millî Mücadele'de Türk Sovyet İlişkileri Üzerine**"**, ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I". Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010)***, Çev. Yay. hazırlayan Dr. İlyas KAMALOV-Dr.İrina SVİSTUNOVA, Ankara: ATAM, 2011, ss. 257-320

_____ "Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molakanlar Sorunu", ***Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi***, Sayı: 18, Erzurum, 2001, ss. 275-307

ASLAN, Betül, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma" ***Atatürk Dergisi***, Cilt: IV, Sayı: 1,2004, ss.29- 63

ATABEY, Figen, "Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", ***Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi,*** Cilt II,Sayı 4, Ocak 2014, ss. 1-11

AVCI, Cemal, Millî Mücadele Döneminde Türk Ermeni ve Gürcü İlişkileri, ***AÜ TİTE Atatürk Yolu Dergisi***, Cilt: IV, Sayı: 13, 1994, ss. 1- 10

AYDIN, Mustafa, "1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye, Göreli Özerklik II, İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945)", ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar***, Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009 ss. 399-476

AYDOĞAN, Erdal Aydoğan, "Kliment Yefromoviç Voroşilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye Rusya İlişkilerine Katkısı", ***AÜ. TİTE Atatürk Yolu Dergisi***, Sayı 39, Mayıs 2007, ss. 337-357

BENHÜR, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk Sovyet İlişkileri", ***Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi***, Sayı: 15, 2004, ss. 325-336

_____ "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri Kronolojik Bir Çalışma", ***Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,*** Sayı: 24, 2008, ss.277-309

BERBER, Engin, "1923- 1938 Döneminin Dış Politika Değerlendirmesi", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 236- 246

BÜYÜKAKINCI, Erhan, "Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi (1919- 1938) Sovyetler Birliği ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 120-127

ÇAĞLAR, Günay, "Türkiye-Sovyet Rusya Arasında Türkiye'nin Bugünkü Doğu Sınırının Belirlenmesi Süreci ve Kars Antlaşması", ***Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,*** Sayı: 17, Erzurum,2001, ss.275-304

ÇAĞIRAN, Emin, "Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması", ***Türk Dış Politikası (1919-2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 140- 141

ÇAKMAK, Haydar, "1939- 1949 Döneminin Dış Politika Sorunları", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 257-258

ÇALIŞKAN, Ülkü, Türk Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları, ***Karadeniz Araştırmaları Dergisi***, Sayı: 9, 2006, ss. 35-54

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", ***Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,*** Kafkasya Özel Sayısı, ss.115-132

ÇELİKPALA, Mitat, "1923- 1938 Dönemi Türk Dış Politikası Sovyetler Birliği ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 207- 212

DAĞISTAN, Adil, "Millî Mücadelede Mustafa Suphi Olayı", ***ATAM Dergisi,*** Cilt: XII, Sayı 34, Mart, 1996, ss. 171-193

DEMİRAĞ, Yelda, "Savaş Sırasında Türkiye Üzerine Pazarlıklar", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 370- 378

DERİNGİL, Selim, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Köprü Olarak Lozan", ***70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993,*** İstanbul: İnönü Vakfı, ss.135-143

DOCKRİL, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere", ***70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993,*** İstanbul: İnönü Vakfı, ss. 109-126

ERHAN, Çağrı, "1923-1939: Göreli Özerklik Sovyetlerle İlişkiler" …, ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,*** Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 522-575

ESMER, Ahmet Şükrü, Oral SANDER, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", ***Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),*** Mehmet GÖNLÜBOL vd.,10. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, ss. 137-190

ERTAN, Temuçin Faik, "İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi", ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010),*** ATAM, cev.yay. haz. İlyas KAMALOV,İrina SİVİSTUNOVA, Ankara,2011, ss. 211-222

ERTEM, Barış, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk Sovyet İlişkileri 1939-1947" ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,*** Cilt III., Sayı 11,2010, ss. 252-273

GÖKÇEN, Salim, "Ankara Moskova İlişkilerinin Gelişmesi ve 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"***, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi,*** Sayı: 3, Güz 2007, ss. 117-140

GÖKTEPE, Cihat, Süleyman SEYDİ, "Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası", ***Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,*** Sayı: 72, Kış 2015, ss.197-222

GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem SAR, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", ***Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),*** Mehmet GÖNLÜBOL vd.,10. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, ss. 3-137

GÖNLÜBOL, Mehmet, A. Haluk ÜLMAN, A. Suat BİLGE, Duygu SEZER, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası", ***Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),*** Mehmet GÖNLÜBOL vd.,10. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, ss. 191-430

GÖNLÜBOL, Mehmet, Ömer KÜRKÇÜOĞLU, Atatürk dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış, ***ATAM Dergisi,*** Cilt: I, Sayı: 2, Mart 1985, ss. 451-473

GÖZEN, Ramazan, "1939- 1949 Dönemi ABD ile İlişkiler", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 379- 386

KAMALOV, İlyas, "1920-30'lu Yıllarda Gelişen Türk-Rus Ekonomik Münasebetler", ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*** (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010), çev. yay. haz. İlyas KAMALOV, İrina SİVİSTUNOVA, ATAM, Ankara,2011, ss. 223-232

KAMEL, Ayhan, "II. Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk- Rus İlişkileri", ***Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç,*** *15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, ed. İsmail SOYSAL, Ankara: AKDTYK TTK Basımevi, 1999, ss. 409- 419

KARABULUT, Umut, "Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940)", ***Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi***, Cilt: XIV, Sayı: 28, Bahar 2014, ss. 199-223

KORHAN, Tuğba, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine", ***Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, Cilt: I, Sayı 24, 2012, ss. 91-104

KILIÇ, Selda "İstiklâl Harbi'nde Sovyetler Birliği'nden Gelen Yardımlar", ***Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi,*** Cilt 56, Sayı: 1, 2016, ss. 124-143

KÖSE, İsmail, "Yalta ve Potsdam Konferansları Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Paylaşım Talepleri**",** ***Karadeniz İncelemeleri Dergisi,*** Sayı: 19,2015, ss.241-276

KUNİHOLM, Bruce R., "Savaş Sonrası Dünyalar: Lozan Konferansı ve Soğuk Savaş Sonrası", ***70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri*** *1993,* İstanbul: İnönü Vakfı, ss.183-193

MİLMAN, Brock, "1934-1942 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası ve Stratejisi", ***Tarihin İçinden,*** der: AKİF ERDOĞRU, İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, ss. 407-445

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları***, AÜ. TİTE Atatürk Yolu Dergisi,*** Cilt: 4, Sayı: 13, 1994, ss. 27-53

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti", ***Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,*** Cilt: XX, Sayı: 2, Eylül 2018, ss. 249-262

ORAN, Baskın, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sevres Barış Antlaşması", ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,*** Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.139-155

_____ "1919-1923 Kurtuluş Yılları Lausanne Barış Antlaşması", ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,*** Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 215-239

OVALI, Şevket, "İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri", ***Türk Dış Politikası (1919-2008)***, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 259-267

ÖNCÜ, Ali Servet, Oğuzhan EKİNCİ, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı" ***Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi***, Yıl 18, Sayı 2, Ağustos 2014, ss.241-263

SANDER, Oral, "Lozan'ın Uluslararası Tarih Açısından Yorumu", ***70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993,*** İstanbul: İnönü Vakfı, ss.11-14

SARAY, Mehmet, "Atatürk'ün Sovyet Politikası", ***I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu: Açılış Konuşması Bildiriler,*** (21-23 Eylül 1987 Ankara), ATAM Yayınları, 1994, ss.1011

_____ "II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Sovyet İlişkileri" ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14- 15 Mayıs 2010),*** cev. yay.haz. İlyas KAMALOV,İrina SİVİSTUNOVA, ATAM Yayınları,Ankara,2011,ss. 245-256

SARINAY, Yusuf, "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", ***ATAM Dergisi***, Cilt: XVI, Sayı: 48, 2000, ss. 857-886

_______ "Millî Mücadele'de Türk Sovyet Münasebetleri", ***Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,*** Cilt: 1, 1986, ss. 200-218

SEZER, Duygu B., "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası" ***Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç, 15- 17 Ekim Sempozyuma Sunulan Tebliğler***, ed. İsmail SOYSAL, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss. 441- 463

_____ "Lozan'dan Bu Yana Uluslararası Sistemdeki Değişiklikler ve Günümüzde Türkiye Üzerinde Etkileri", ***70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri 1993,*** İstanbul: İnönü Vakfı, ss. 157-181

SÖNMEZOĞLU, Faruk, "1923- 1938 Dönemi Türk Dış Politikası Uluslararası Durum", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008)***, ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss.147-154

SOTNİÇENKO, Aleksandr, "1945-1956 Yıllarında Türk- Sovyet diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları", ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010),*** cev. yay.haz. İlyas KAMALOV, İrina SİVİSTUNOVA, ATAM, Ankara,2011, ss. 321-338

TAŞKIRAN, Cemalettin, "1919- 1922 Döneminin Dış Politika Değerlendirmesi", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 142- 146

_____ "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yıkılışı", ***Türk Dış Politikası (1919- 2008),*** ed. Haydar ÇAKMAK, Ankara: Barış Platin Yayıncılık, 2008, ss. 44- 54

TELLAL, Erel, "1919-1923 Kurtuluş Yılları Sovyetlerle İlişkiler" ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,*** Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 314-325

_____ "1923-1939: Göreli Özerklik Sovyetlerle İlişkiler", ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,*** Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.155-178

_____ "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1" ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,*** Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 477-503

TOKAY, Gül, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri (1908-1914)", ***Türk Dış Politikasının Analizi***, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları, 1998, ss. 33-55

TOPAL, Coşkun, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması", ***Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,*** Cilt 4, Sayı 6, ss. 313-330

TOPRAK, Serap, "1919-1945 Türk-Rus İlişkileri", ***Toplum Bilimleri Dergisi,*** Cilt 5, Sayı 9, Ocak-Haziran 2011, ss. 161-170

TOPSAKAL, İlyas, "Tarihi süreçte Rusya- Türkiye İlişkileri", ***Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,*** Cilt III, Sayı 2, Sonbahar, 2016, ss. 33-53

UYANIK, Necmi, "Atatürk'ün TBMM Açılış Konuşmaları Işığında Türk-Sovyet Siyasi İlişkilerinin Değerlendirilmesi", ***Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,*** Sayı 20, 2009, ss. 133-147

UZGEL, İlhan, "1923-1939 Göreli Özerklik I: Batı Avrupa'yla İlişkiler", Kurtuluş Yılları Lausanne Barış Antlaşması", ***Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,*** Cilt: I (1919-1980), 15. Baskı, ed. Baskın ORAN, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss. 258-313

VURAL, Mithat Kadri, "En Büyük Tehlike Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması", ***Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,*** Cilt: VIII, Sayı: 18-19, 2009, ss. 39-53

YALÇIN, Osman, "İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", ***AÜ. TİTE Atatürk Yolu Dergisi,*** Sayı: 47, Bahar 2011, ss.701-731

YAVUZ, Resul, "Millî Mücadele Yıllarında Sovyet Rusya ve İngiltere ile Diplomatik Temaslar", ***Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası,*** Cilt: II, ed. İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2018, ss. 43-99

YAVUZ, Ünsal "Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", ***I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (21-23.09.1987),*** ATAM Yayınları, Ankara, 1994, ss.195-222

YILMAZ, Mustafa, Atatürk Dönemi Dış Politikası, ***Genel Türk Tarihi***, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 603-641

YÜCEER Saime**, "**Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", ***Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri (I. Çalıştay Bildirileri Ankara 14-15 Mayıs 2010),*** cev. yay.haz. İlyas KAMALOV,İrina SİVİSTUNOVA, Ankara: ATAM, 2011, ss.61-106

ARŞİV BELGELERİ

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html ,02.06.2019

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

BCA, 030.10.0.0.22.499.9

BCA, 030.18.01.01.2.38.18

BCA, 030.10.0.0.219.476.10

BCA, 030.18.1.2.95.54.1

BCA, 030.01.00.00.1.5.32

BCA, 490.01.37.156.1.10

BCA, 490.01.37.156.1.69

BCA, 490.37.156.1.70

BCA, 490.01.37.156.1.71

BCA, 030.18.01.01.029.37.3

BCA., 030.0.18.01.2.4.8.64

BCA,030.18.01.02.77.65.6

ZABIT CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IV, Cilt VI, İçtima I, 1.11.1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VI, Cilt VI, İçtima I, 8.11.1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VII, Cilt IX, Toplantı 2,15.08.1945

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VII, Cilt XV, Toplantı Yılı 2, 23.2.1945

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VIII, Cilt: I, Birleşim 2, 14.08. 1946

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem VIII, Cilt II, Toplantı 1,1.11.1945

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem V, Cilt: XII, İçtima 1, 31.07.1936

TEZLER

BENHÜR, Çağatay, ***Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)***, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya: 2008

KALAYCI, İsa, ***Atatürk Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri,*** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, SBE, Kars:2007

ŞEN, Cenk, ***Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953),*** (Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: 2006

UNSUR, Özge Unsur**, *Şefik Hüsnü Değmer Türkiye Sol Hareketi İçindeki Yeri ve Görüşleri,*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara: 2003

İNTERNET KAYNAKLARI

AKIN, Ahmet Ziya, "Mütareke Dönemi'nden Soğuk Savaşa Türk-Sovyet İlişkileri", (Erişim)https://www.academia.edu/36671406/M%C3%9CTAREKE_D%C3%96LNEM%C4%B0NDEN_SO%C4%9EUK_SAVA%C5%9EA_T%C3%9CRKĞSOVYET_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0, 11.04.2019

AKANDERE Osman , Hasan Ali Polat, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçine Çekme Gayretleri", (erişim) https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/6741284/Alman_Sempozyumu_Makalesi.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1555451701&Signature=GpYI2%2B%2BstUHTyxgb%2BGtFCOsWU%2Bc%3D&response-content- 17.05.2019

ALBAYRAK, Mustafa , "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankasının Hazırladığı İlk Raporun (1951), Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikalarına Etkileri", **(**Erişim) http://www.atam.gov.tr/wpcontent/uploads/MustafaALBAYRAK-Uluslararas%C4%B1%C4%B0marveKalk%C4%B1nmaBankas%C4%B1n%C4%B1nHaz%C4%B1rlad%C4%B1%C4%9F%C4%B1-%C4%B0lk-Raporun-1951-Demokrat-Parti-H%C3%BCk%C3%BBmetlerinin-Politikalar.pdf , 22.05.2019

EŞİYOK, Ali , "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", **(**Erişim) http://www.msydergi.com/uploads/dergi/108.pdf 23.06.2019

JAESCHKE, Gothard , Çev. Hüseyin ZAMANTILI, 1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme, (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında), (Erişim) https://dergipark.org.tr/download/article-file/101198 , 01.04.2019

SEYDİ, Süleyman, "Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi", (Erişim) http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=140, 27.06.2019

TOPRAK, Zafer, "Erken Dönem Türk- Sovyet İlişkileri", (Erişim) https://www.academia.edu/22786909/Erken_D%C3%B6nem_T%C3%BCrkSovyet_%C4%B0li%C5%9Fkileri_ve_Semyon_%C4%B0vanovi%C3%A7_Aralov 01.06.2019

EKLER

EK:1 03. 10.1922 tarihli Sovyet Büyükelçisi S. İ. Aralov tarafından verilen Sovyet Notası:

"Sovyetler Birliği Hükümeti, Türk Hükümeti komutanlığı temsilcileriyle İtilaf devletleri temsilcileri arasında bir konferans toplanacağını, Türk Hükümetinin, Trakya'nın İtilaf kuvvetlerince işgaline razı olduğunu, Bordeaux radyosundan öğrenmiş bulunuyor. Dost Sovyetler Birliği temsilcisine önceden bu konuda bilgi verilmemiştir.

Sovyetler Birliği Hükümeti, yakın doğu meseleleri dış politikasında, özellikle Boğazlar meselesi genel kararlarında, önceden karşılıklı görüşüp uyuşma yükümlülüğünden söz eden Moskova Dostluk Antlaşmasına olduğu kadar, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in 04.08.1921 tarihli, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın 17.09.1921 tarihli , ayrıca Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in 10.10.1921 tarihli notasına ve bundan sonraki bu sıra notalara dayanarak, şu anda kendi dış politikasını, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile uyuşarak yürütme çabası içindedir.

Hükümetim, Türkiye Hükümeti'nin Sovyet notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansı'na katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ve Boğazlarla İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalade şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilaf Devletleri, özellikle de İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor.

İtilaf Devletleri bu yoldan yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadır. Özellikle bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmış bulunmaktayız. Hükümetim, Türk Ordusu'nun kazandığı büyük zaferin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır.

Hükümetim aramızdaki Boğazlar anlaşması gereğince, Sovyetler Birliği'nin, İtilaf Devletlerinin, Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımı önceden açıklamak, Türkiye'nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu, ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklediğimizi ve birimiz olmadan ötekinin Boğazlar konferansına katılmayacağını bildiren karşılıklı birer nota vermemizin gerekliliğini bildirir.

Kaynak: Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953),** Ankara: TTK Basımevi,1991.

EK: 2 Sovyetler Birliği'nin Montreux Sözleşmesi'nde değişiklik talepleri.

(1 Ekim 1939, Stalin-Molotov-Saraçoğlu görüşmeleri)

1) Üçüncü devletlere ait harp gemilerinin ister sulh ister harp zamanında olsun Boğazlara ve Karadeniz'e geçişi konusu ortaya çıktığı her defa, Türkiye'nin muharip veya tarafsız olmasına bakılmaksızın, Türk ve Sovyet hükümetleri önceden aralarında istişare edecekler ve mesele hakkında müştereken karar alacaklardır.

2) Türkiye Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin, [Montreux' nün] 18. Maddesinde mezkûr toplam tonaj haddinin beşte birini aşan harp gemilerinin Boğazlardan ve Karadeniz'e geçişine müsaade etmeyecektir.

3) Türkiye Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin insani gayelerle gönderecekleri harp gemilerini Boğazlara ve Karadeniz'e Sovyetlerin muvafakati olmadan sokmayacaktır.

4) Sözleşmenin 19. ve 25. maddeleri icabı harp halindeki devletlerin harp gemilerinin Boğazlardan geçişi ancak Sovyetlerin muvafakatlerini MC'ye bildirmeleri halinde mümkün olabilecektir.

5) Sözleşmenin 4. maddesi icabı Boğazlardan geçen üçüncü devletlerin ticaret gemileri, harp malzemesi ve askeri birlik taşıma/ an veya silahla mücehhez o/malan halinde deniz kuvvetlerine ait yardımcı gemi telakki edilecekler ve böylelikle sözleşmenin 10- 18. maddeleri delaletiyle bu gemilere sözleşmenin 20. ve 21. maddelerinin hükümleri uygulanacaktır.

6) Sovyet deniz altılarının Karadeniz'e giriş ve çıkışların sadece sözleşmenin 12. maddesinde derpiş edilen durumlarda değil, fakat Türkiye ve SSCB'nin menfaatlerinin müdafaasının icap ettirdiği her durumda ve Türk-Sovyet Karşılıklı Yardımlaşma Paktının taahhütlerinin yerine getirilmesi hallerinde de tatbik olunacaktır.

7) Türk-Sovyet Paktı'ndaki taahhütlerin daha kolay ve müessir bir şekilde yerine getirile- bilmesi için Sovyet harp gemilerinin Boğazlardan geçerken sözleşmenin 13. Maddesine göre Türk Hükümetine verilen 8 günlük ihbar müddeti icabında 2 güne indirilecektir.

8) Uçuşlar için Sözleşmenin 23. Maddesi icabı verilmesi gereken 3 günlük ihbar müddeti icabında 1 güne indirilecektir.

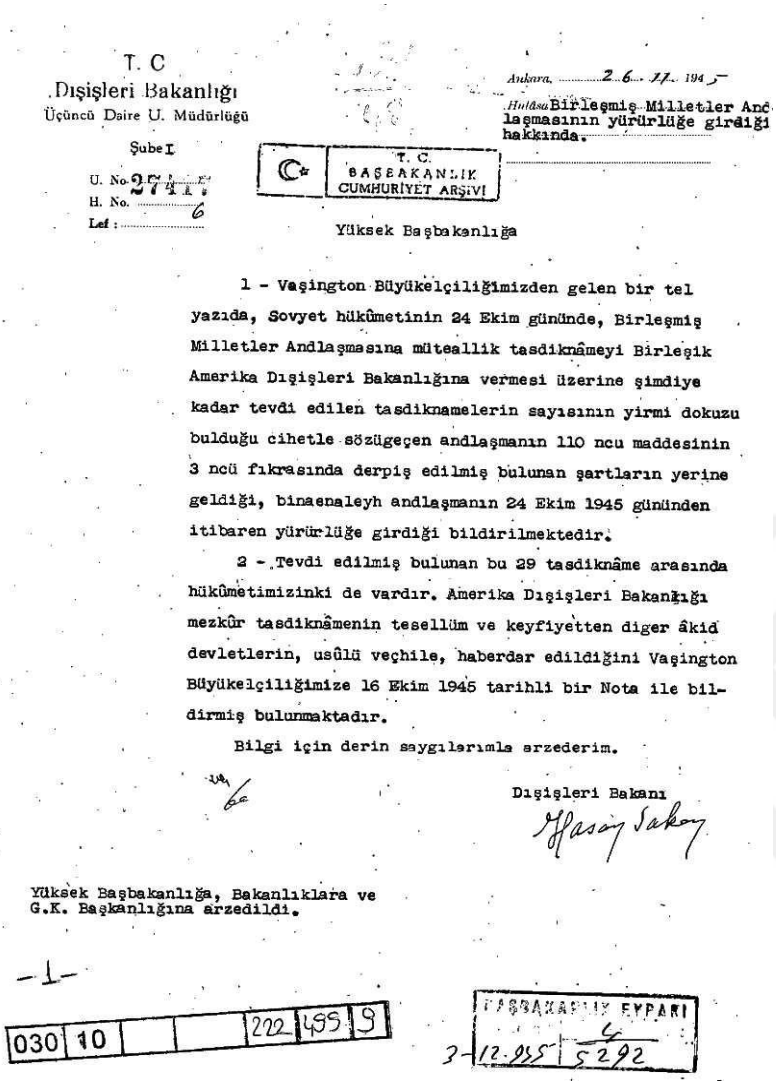
9) Türk-Sovyet Paktı'nın ruhuna uygun olarak, taraflar her sene 1 Ocak ve 1 Temmuz'da Boğazlar ve Karadeniz'de mevcut deniz kuvvetlerinin toplam tonajını yekdiğerine bildireceklerdir.

10) Türkiye ve SSCB, Boğazlardan geçiş rejimini tek taraflı olarak değiştirmemeyi, üçüncü devletlerle bahse konu rejime müteallik herhangi bir müzakereye girişmemeyi ve önceden birbirleriyle istişare etmeden ve diğer tarafın mutabakatını almadan bu meseleyle ilgili hiçbir anlaşma yapmamayı taahhüt ederler."

11) Bu gizli protokol Türkiye-Sovyetler Birliği Karşılıklı Yardım Paktı'nı tamamlar ve ayrılmaz bir parçasını oluşturur.

Kaynak: Mustafa Aydın, Türk Dış Politikası, Cilt: I, Ed. Baskın Oran, 15.Basım, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2015.

EK: 3

T. C
Dışişleri Bakanlığı
Üçüncü Daire U. Müdürlüğü

Şube I

U. No. 2711
H. No. 6
Lef :

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara, 26 XI 1945

Hülâsa: Birleşmiş Milletler Andlaşmasının yürürlüğe girdiği hakkında.

Yüksek Başbakanlığa

1 - Vaşington Büyükelçiliğimizden gelen bir tel yazıda, Sovyet hükûmetinin 24 Ekim gününde, Birleşmiş Milletler Andlaşmasına müteallik tasdiknâmeyi Birleşik Amerika Dışişleri Bakanlığına vermesi üzerine şimdiye kadar tevdi edilen tasdiknamelerin sayısının yirmi dokuzu bulduğu cihetle sözügeçen andlaşmanın 110 ncu maddesinin 3 ncü fıkrasında derpiş edilmiş bulunan şartların yerine geldiği, binaenaleyh andlaşmanın 24 Ekim 1945 gününden itibaren yürürlüğe girdiği bildirilmektedir.

2 - Tevdi edilmiş bulunan bu 29 tasdiknâme arasında hükûmetimizinki de vardır. Amerika Dışişleri Bakanlığı mezkûr tasdiknâmenin teseliüm ve keyfiyetten diger âkid devletlerin, usûlü veçhile, haberdar edildiğini Vaşington Büyükelçiliğimize 16 Ekim 1945 tarihli bir Nota ile bildirmiş bulunmaktadır.

Bilgi için derin saygılarımla arzederim.

Dışişleri Bakanı
Hasan Saka

Yüksek Başbakanlığa, Bakanlıklara ve G.K. Başkanlığına arzedildi.

-1-

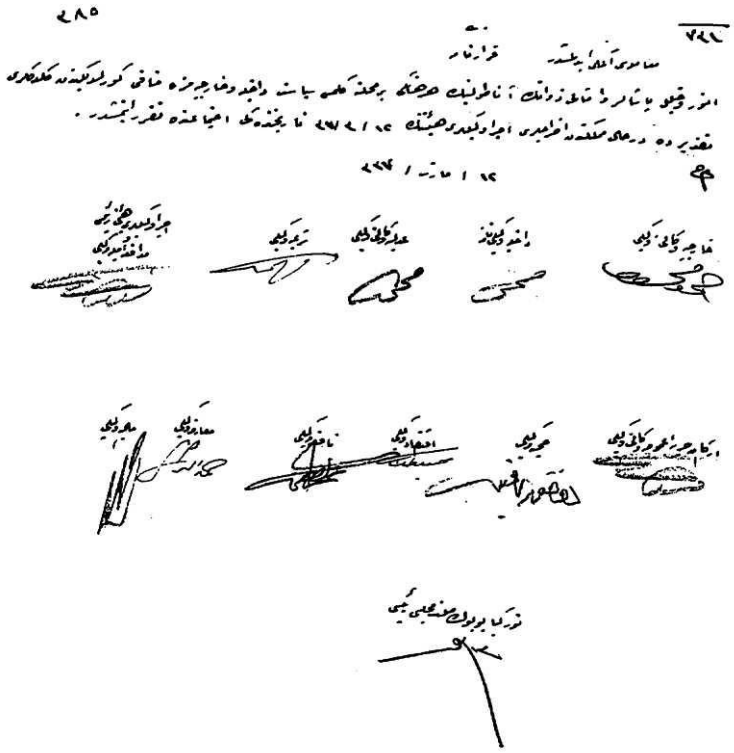
030 10 222 499 9

BAŞBAKANLIK EVRAKI
3-12-945 5292

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi hakkında.

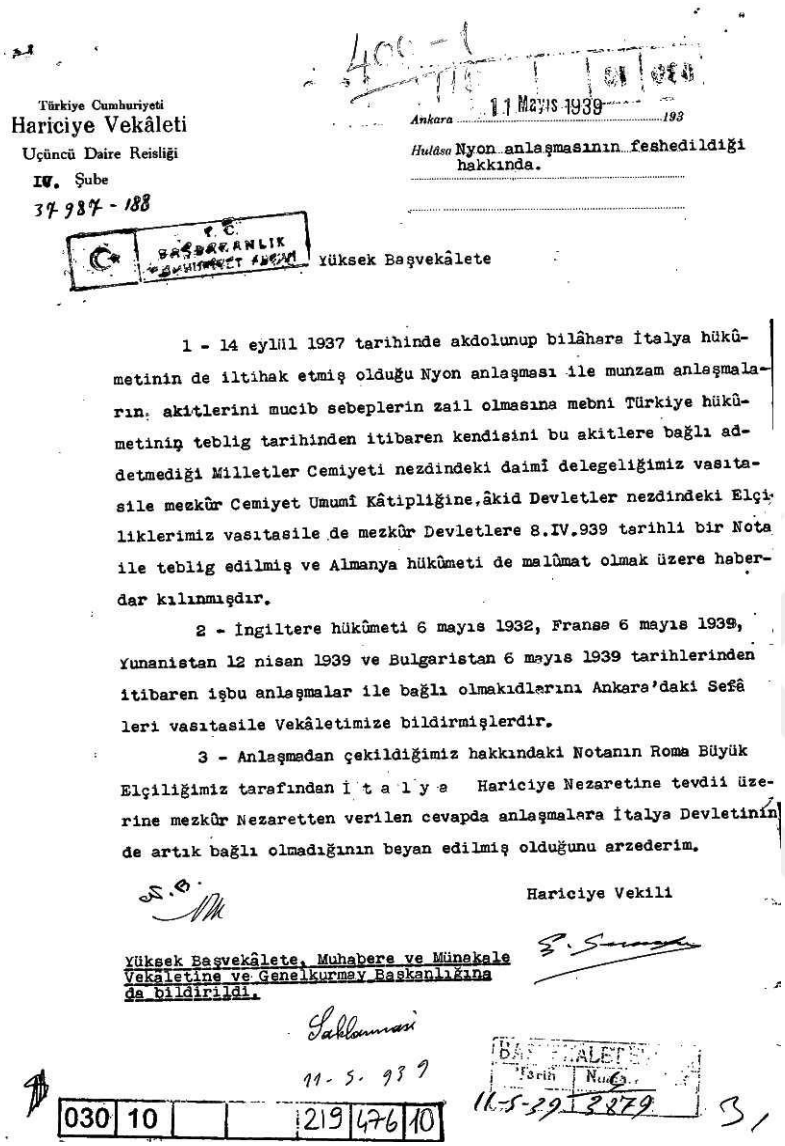
Kaynak: BCA, 30.10.0.0.22.499.9

EK: 4

Enver Paşa, Halil Paşa ve benzeri kişilerin Anavatandan girmelerinin engellenmesi hususunda.
Kaynak: BCA, 030.18.01.01.2.38.18

EK: 5

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Üçüncü Daire Reisliği
IV. Şube
37 987 - 188

Ankara 11 Mayıs 1939 193

Hulâsa Nyon anlaşmasının feshedildiği hakkında.

Yüksek Başvekâlete

1 - 14 eylül 1937 tarihinde akdolunup bilâhara İtalya hükûmetinin de iltihak etmiş olduğu Nyon anlaşması ile munzam anlaşmaların akitlerini mucib sebeplerin zail olmasına mebni Türkiye hükûmetinin teblig tarihinden itibaren kendisini bu akitlere bağlı addetmediği Milletler Cemiyeti nezdindeki daimî delegeliğimiz vasıtasile mezkûr Cemiyet Umumî Kâtipliğine, âkid Devletler nezdindeki Elçiliklerimiz vasıtasile de mezkûr Devletlere 8.IV.939 tarihli bir Nota ile teblig edilmiş ve Almanya hükûmeti de malûmat olmak üzere haberdar kılınmışdır.

2 - İngiltere hükûmeti 6 mayıs 1932, Fransa 6 mayıs 1939, Yunanistan 12 nisan 1939 ve Bulgaristan 6 mayıs 1939 tarihlerinden itibaren işbu anlaşmalar ile bağlı olmakıdlarını Ankara'daki Sefâleri vasıtasile Vekâletimize bildirmişlerdir.

3 - Anlaşmadan çekildiğimiz hakkındaki Notanın Roma Büyük Elçiliğimiz tarafından İ t a l y a Hariciye Nezaretine tevdii üzerine mezkûr Nezaretten verilen cevapda anlaşmalara İtalya Devletinin de artık bağlı olmadığının beyan edilmiş olduğunu arzederim.

Hariciye Vekili

Yüksek Başvekâlete, Muhabere ve Münakale Vekâletine ve Genelkurmay Başkanlığına da bildirildi.

Saklanması

11-5-939

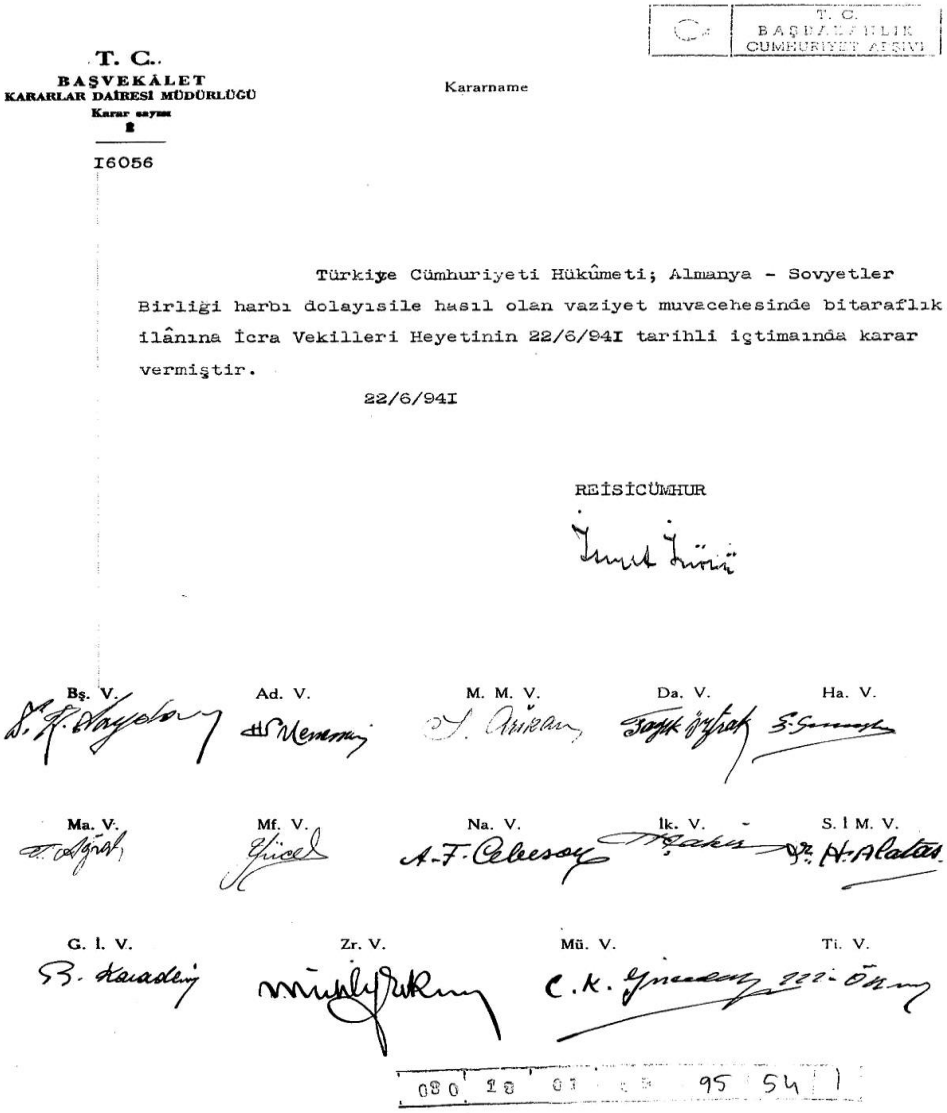
030 10 219 476 10

Tarih 16-5-39 Nu. 3879

3/

Türkiye'nin Nyon Antlaşması'ndan çekildiğinin ilgili taraflara bildirilmesi hakkında.
Kaynak: BCA, 030.10.0.0.219.476.10

EK: 6

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

I6056

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cümhuriyeti Hükûmeti; Almanya - Sovyetler Birliği harbı dolayısile hasıl olan vaziyet muvacehesinde bitaraflık ilânına İcra Vekilleri Heyetinin 22/6/94I tarihli içtimaında karar vermiştir.

22/6/94I

REİSİCÜMHUR

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.

Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ M. V.

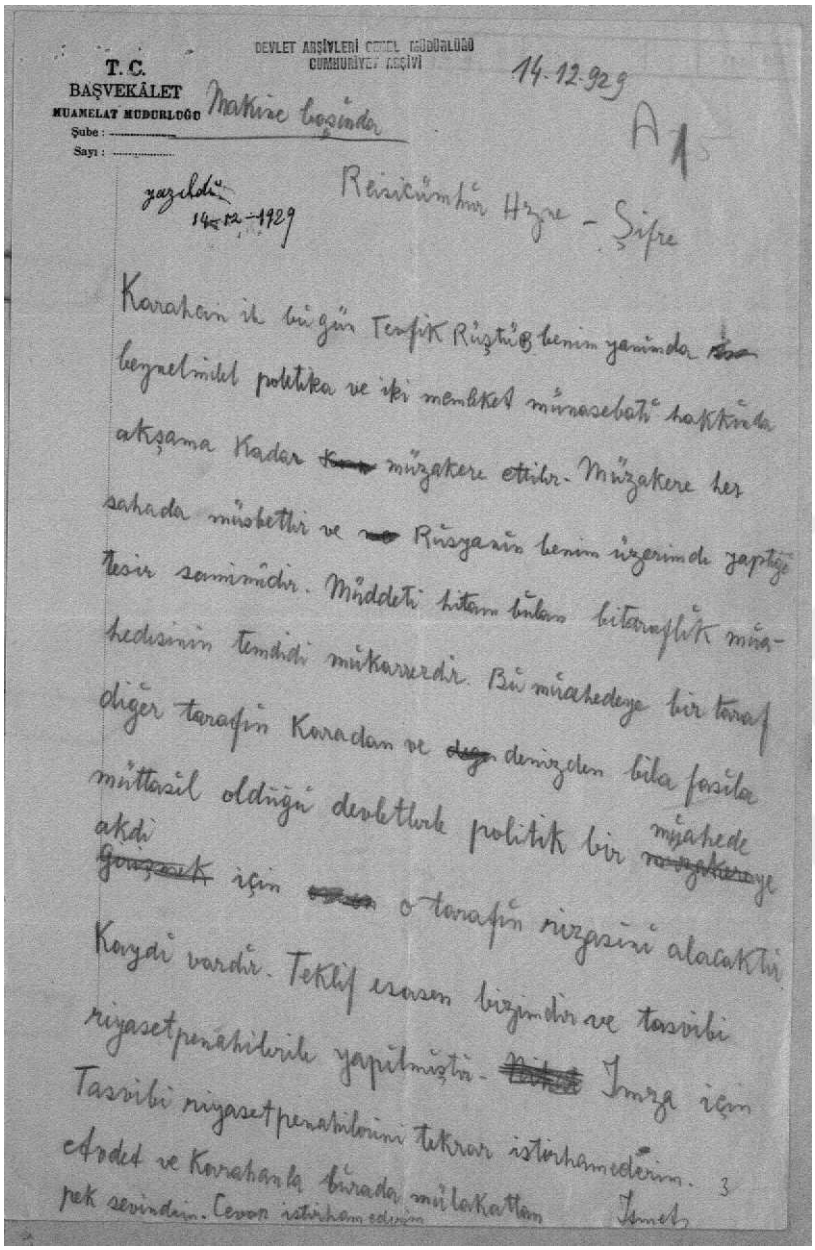
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.

080 18 01 95 54 1

Sovyet -Alman Savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye'nin tarafsızlık ilanı.

Kaynak: BCA, 030.18.1.2.95.54.1

EK: 7

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube :
Sayı :

14-12-929

Matbuat başında

A 1

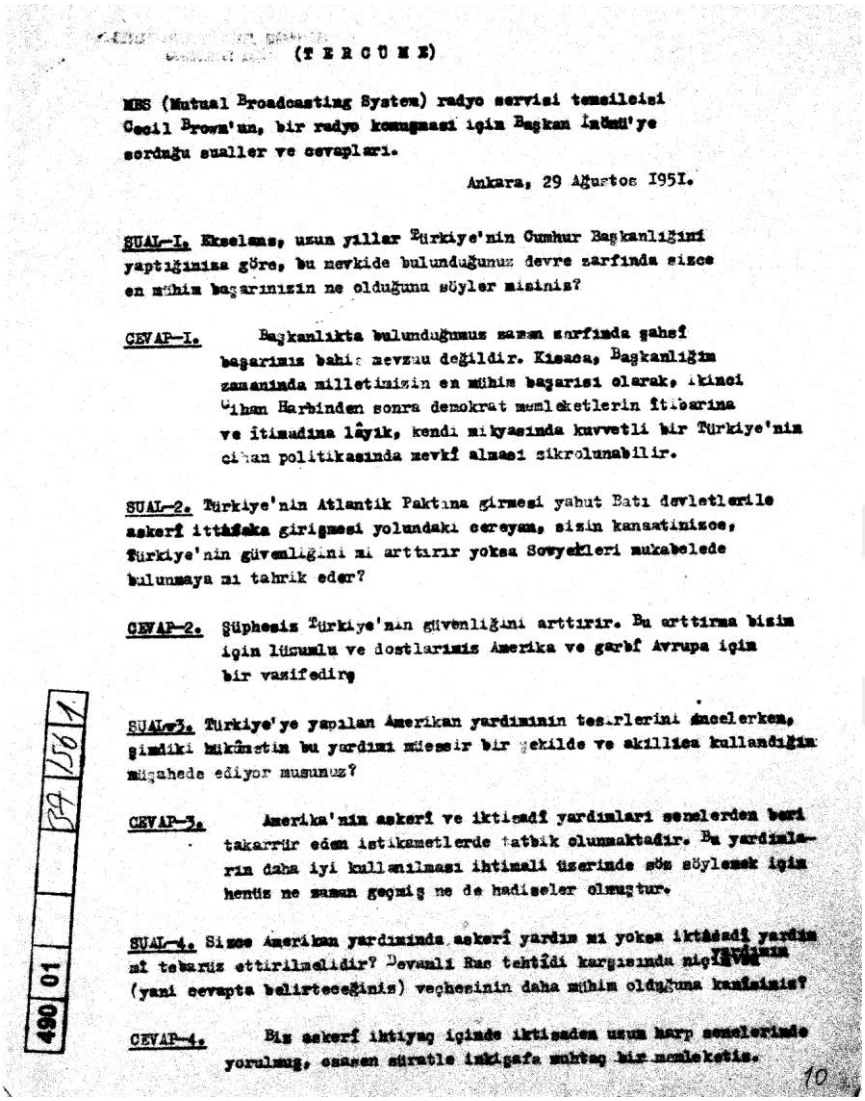
yazıldı
14-12-1929

Reisicümhur Hzre - Şifre

Karahan ile bugün Tevfik Rüştü Bey'in yanında ~~Ba~~ beynelmilel politika ve iki memleket münasebatı hakkında akşama kadar ~~k~~ müzakere etti. Müzakere her sahada müsbettir ve ~~m~~ Rüşdüye benim üzerimde yaptığı tesir samimidir. Müddeti hitam bulan bitaraflık mu-
hedesinin temdidi mukarrerdir. Bu mukaveleye bir taraf diğer tarafın Karadan ve ~~deg~~ denizden bila fasıla muttasıl olduğu devletlerle politik bir müzakere akdi
~~Gönüşek~~ için ~~ona~~ o tarafın rızasını alacaktır
Kaydi vardır. Teklif esasen bizimdir ve tasvibi riyasetpenahiyle yapılmıştır. ~~Bitti~~ İmza için Tasvibi riyasetpenahilerini tekrar istirhamederim. 3
efendi ve Karahanla burada mülakattan İsmet
pek sevindim. Cevap istirham edilir

Tevfik Rüştü Aras'ın Karahan'la görüşmeleri hakkında, İsmet İnönü'nün notları.
Kaynak: BCA, 030.01.00.00.1.5.32

EK: 8

(T E R C Ü M E)

MBS (Mutual Broadcasting System) radyo servisi temsilcisi Cecil Brown'un, bir radyo konuşması için Başkan İnönü'ye sorduğu suallar ve cevapları.

Ankara, 29 Ağustos 1951.

SUAL-1. Ekselans, uzun yıllar Türkiye'nin Cumhur Başkanlığını yaptığınıza göre, bu mevkide bulunduğunuz devre zarfında sizce en mühim başarınızın ne olduğunu söyler misiniz?

CEVAP-1. Başkanlıkta bulunduğumuz zaman zarfında şahsî başarımız bahis mevzuu değildir. Kısaca, Başkanlığım zamanında milletimizin en mühim başarısı olarak, ikinci Cihan Harbinden sonra demokrat memleketlerin itibarına ve itimadına lâyık, kendi mikyasında kuvvetli bir Türkiye'nin cihan politikasında mevkî almasi zikrolunabilir.

SUAL-2. Türkiye'nin Atlantik Paktına girmesi yahut Batı devletleriyle askerî ittifaka girişmesi yolundaki cereyan, sizin kanaatinizce, Türkiye'nin güvenliğini mi arttırır yoksa Sovyetleri mukabelede bulunmaya mı tahrik eder?

CEVAP-2. Şüphesiz Türkiye'nin güvenliğini arttırır. Bu arttırma bizim için lüzumlu ve dostlarımız Amerika ve garbî Avrupa için bir vazifedir.

SUAL-3. Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımının tesirlerini incelerken, şimdiki hükûmetin bu yardımı müessir bir şekilde ve akıllıca kullandığını müşahede ediyor musunuz?

CEVAP-3. Amerika'nın askerî ve iktisadî yardımları senelerden beri takarrür eden istikametlerde tatbik olunmaktadır. Bu yardımların daha iyi kullanılması ihtimali üzerinde söz söylemek için henüz ne zaman geçmiş ne de hadiseler olmuştur.

SUAL-4. Sizce Amerikan yardımında askerî yardım mı yoksa iktisadî yardım mı tebarüz ettirilmelidir? Devamlı Rus tehdîdi karşısında maksadımızın (yani cevapta belirteceğiniz) veçhesinin daha mühim olduğuna kanaatiniz?

CEVAP-4. Biz askerî ihtiyaç içinde iktisaden uzun harp senelerinde yorulmuş, esasen süratle inkişafa muhtaç bir memleketiz.

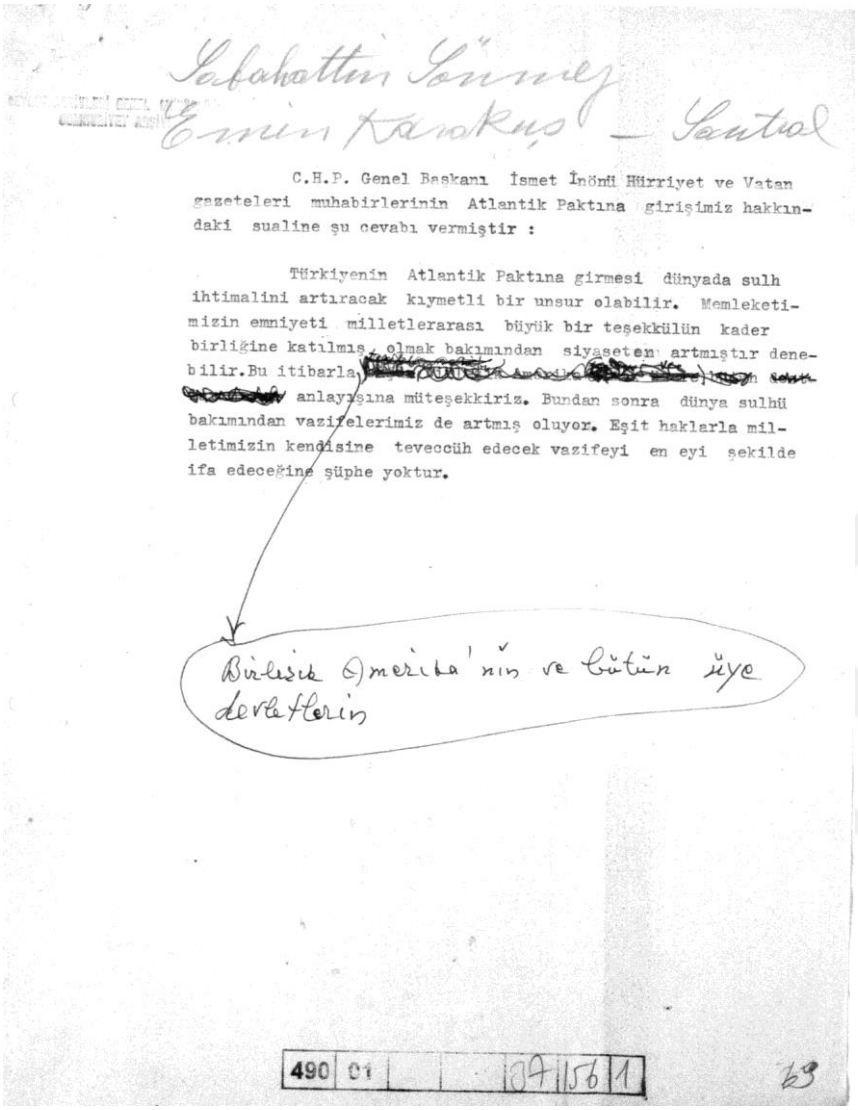
10

490 01 87 156 1

Atlantik Paktı hakkında İsmet İnönü ile söyleşi

Kaynak: BCA, 490.01.37.156.1.10

EK: 9

Sabahattin Sönmez
Emin Karakuş — Sautal

C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü Hürriyet ve Vatan gazeteleri muhabirlerinin Atlantik Paktına girişimiz hakkındaki sualine şu cevabı vermiştir :

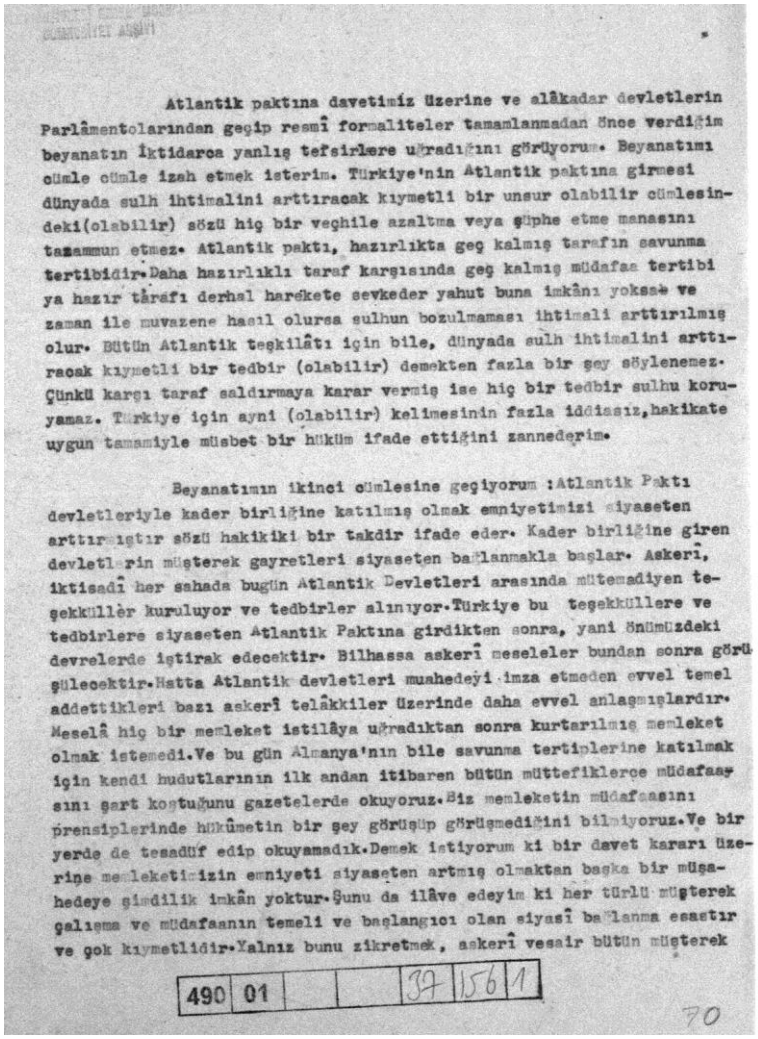
Türkiyenin Atlantik Paktına girmesi dünyada sulh ihtimalini artıracak kıymetli bir unsur olabilir. Memleketimizin emniyeti milletlerarası büyük bir teşekkülün kader birliğine katılmış olmak bakımından siyaseten artmıştır denebilir. Bu itibarla, [redacted] anlayışına müteşekkiriz. Bundan sonra dünya sulhü bakımından vazifelerimiz de artmış oluyor. Eşit haklarla milletimizin kendisine tevecüh edecek vazifeyi en eyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur.

Birleşik Amerika'nın ve bütün üye devletlerin

490 01 | | 37 | 156 | 1 69

İsmet İnönü'nün Atlantik Paktına dair bir soruya cevabı,
Kaynak: BCA, 490.01.37.156.1.69

EK: 10

Atlantik paktına davetimiz üzerine ve alâkadar devletlerin Parlâmentolarından geçip resmî formaliteler tamamlanmadan önce verdiğim beyanatın iktidarca yanlış tefsirlere uğradığını görüyorum. Beyanatımı cümle cümle izah etmek isterim. Türkiye'nin Atlantik paktına girmesi dünyada sulh ihtimalini arttıracak kıymetli bir unsur olabilir cümlesindeki(olabilir) sözü hiç bir veçhile azaltma veya şüphe etme manasını tazammun etmez. Atlantik paktı, hazırlıkta geç kalmış tarafın savunma tertibidir.Daha hazırlıklı taraf karşısında geç kalmış müdafaa tertibi ya hazır tarafı derhal harekete sevkeder yahut buna imkânı yoksa ve zaman ile muvazene hasıl olursa sulhun bozulmaması ihtimali arttırılmış olur. Bütün Atlantik teşkilâtı için bile, dünyada sulh ihtimalini arttıracak kıymetli bir tedbir (olabilir) demekten fazla bir şey söylenemez. Çünkü karşı taraf saldırmaya karar vermiş ise hiç bir tedbir sulhu koruyamaz. Türkiye için ayni (olabilir) kelimesinin fazla iddiasız,hakikate uygun tamamiyle müsbet bir hüküm ifade ettiğini zannederim.

Beyanatımın ikinci cümlesine geçiyorum :Atlantik Paktı devletleriyle kader birliğine katılmış olmak emniyetimizi siyaseten arttırmıştır sözü hakikiki bir takdir ifade eder. Kader birliğine giren devletlerin müşterek gayretleri siyaseten bağlanmakla başlar. Askerî, iktisadî her sahada bugün Atlantik Devletleri arasında mütemadiyen teşekküller kuruluyor ve tedbirler alınıyor.Türkiye bu teşekküllere ve tedbirlere siyaseten Atlantik Paktına girdikten sonra, yani önümüzdeki devrelerde iştirak edecektir. Bilhassa askerî meseleler bundan sonra görüşülecektir.Hatta Atlantik devletleri muahedeyi imza etmeden evvel temel addettikleri bazı askerî telâkkiler üzerinde daha evvel anlaşmışlardır. Meselâ hiç bir memleket istilâya uğradıktan sonra kurtarılmış memleket olmak istemedi.Ve bu gün Almanya'nın bile savunma tertiplerine katılmak için kendi hudutlarının ilk andan itibaren bütün müttefiklerce müdafaasını şart koştuğunu gazetelerde okuyoruz.Biz memleketin müdafaasını prensiplerinde hükûmetin bir şey görüşüp görüşmediğini bilmiyoruz.Ve bir yerde de tesadüf edip okuyamadık.Demek istiyorum ki bir davet kararı üzerine memleketimizin emniyeti siyaseten artmış olmaktan başka bir müşahedeye şimdilik imkân yoktur.Şunu da ilâve edeyim ki her türlü müşterek çalışma ve müdafaanın temeli ve başlangıcı olan siyasî bağlanma esastır ve çok kıymetlidir.Yalnız bunu zikretmek, askerî vesair bütün müşterek

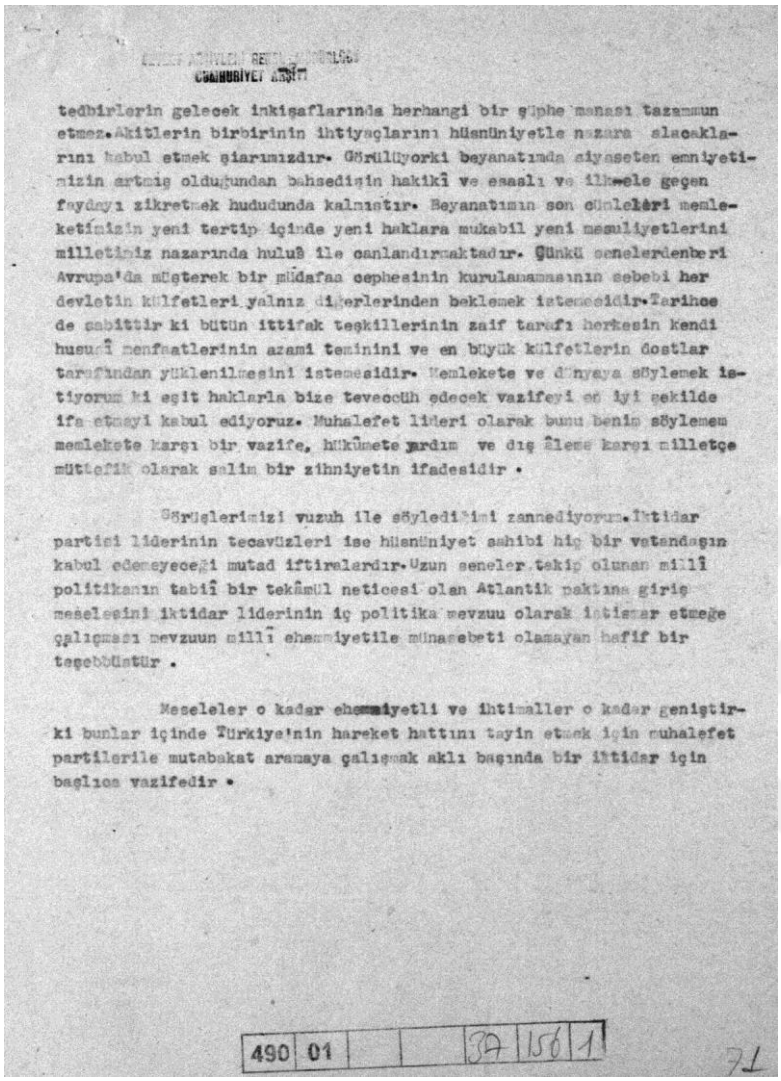
490 01 37 156 1

70

İsmet Paşa'nın Atlantik Paktı Hakkında yorumları.

Kaynak: BCA, 490.37.156.1.70

EK: 11

tedbirlerin gelecek inkişaflarında herhangi bir şüphe manası tazammun etmez. Akitlerin birbirinin ihtiyaçlarını hüsnüniyetle nazara alacaklarını kabul etmek şiarımızdır. Görülüyorki beyanatımda siyaseten emniyetimizin artmış olduğundan bahsedişim hakikî ve esaslı ve ilkeele geçen faydayı zikretmek hududunda kalmıştır. Beyanatımın son cümleleri memleketimizin yeni tertip içinde yeni haklara mukabil yeni mesuliyetlerini milletiniz nazarında huluû ile canlandırmaktadır. Çünkü senelerdenberi Avrupa'da müşterek bir müdafaa cephesinin kurulamamasının sebebi her devletin külfetleri yalnız diğerlerinden beklemek istemesidir. Tarihce de sabittir ki bütün ittifak teşkillerinin zaif tarafı herkesin kendi hususî menfaatlerinin azami teminini ve en büyük külfetlerin dostlar tarafından yüklenilmesini istemesidir. Memlekete ve dünyaya söylemek istiyorum ki eşit haklarla bize tevecüh edecek vazifeyi en iyi şekilde ifa etmeyi kabul ediyoruz. Muhalefet lideri olarak bunu benim söylemem memlekete karşı bir vazife, hükûmete yardım ve dış âleme karşı milletçe müttefik olarak salim bir zihniyetin ifadesidir.

Görüşlerimizi vuzuh ile söylediğimi zannediyorum. İktidar partisi liderinin tecavüzleri ise hüsnüniyet sahibi hiç bir vatandaşın kabul edemeyeceği mutad iftiralardır. Uzun seneler takip olunan millî politikanın tabiî bir tekâmül neticesi olan Atlantik paktına giriş meselesini iktidar liderinin iç politika mevzuu olarak istismar etmeğe çalışması mevzuun millî ehemmiyetile münasebeti olamayan hafif bir teşebbüstür.

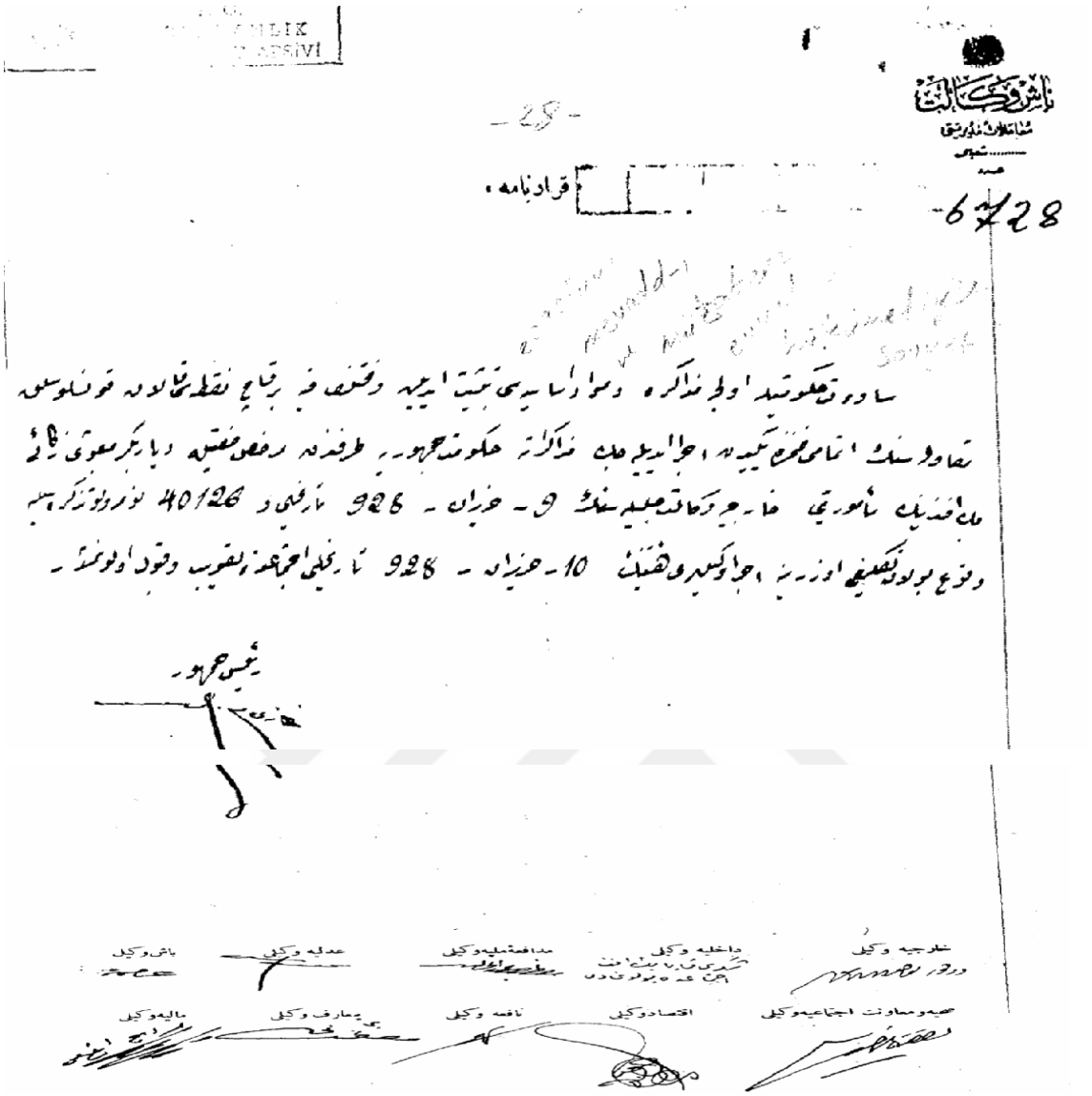
Meseleler o kadar ehemmiyetli ve ihtimaller o kadar geniştirki bunlar içinde Türkiye'nin hareket hattını tayin etmek için muhalefet partilerile mutabakat aramaya çalışmak aklı başında bir iktidar için başlıca vazifedir.

490 01 37 156 1 71

İsmet Paşa'nın Atlantik Paktı Hakkında yorumları.

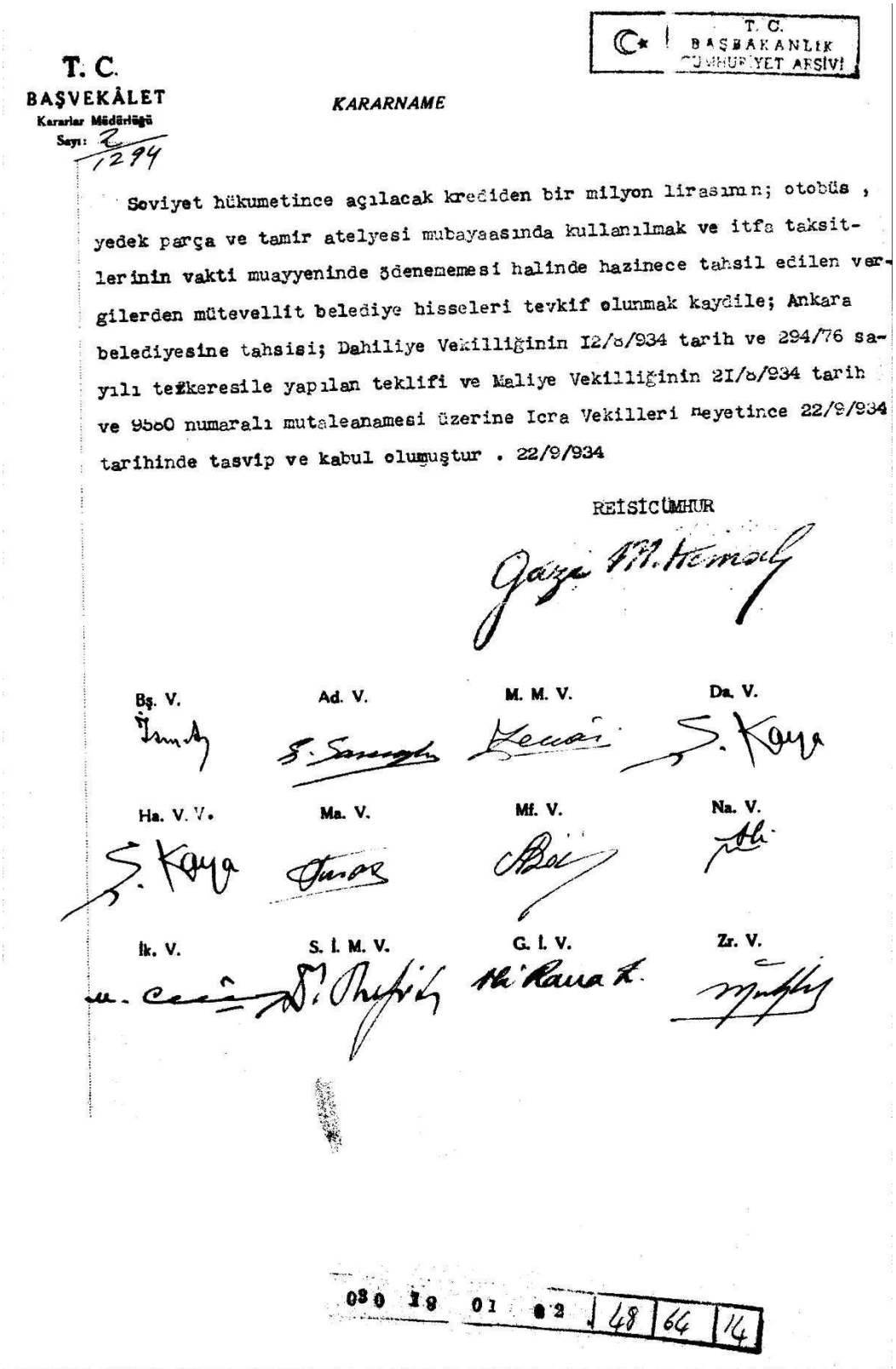
Kaynak: BCA, 490.01.37.156.1.71

EK: 12

Türk-Sovyet Konsolosluk Antlaşması için Diyarbakır Milletvekili Zekai Bey'in görevlendirilmesi.
Kaynak: BCA, 030.18.01.01.029.37.3

EK: 13

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2/1294

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Soviyet hükumetince açılacak krediden bir milyon lirasının; otobüs , yedek parça ve tamir atelyesi mubayaasında kullanılmak ve itfa taksitlerinin vakti muayyeninde ödenememesi halinde hazinece tahsil edilen vergilerden mütevellit belediye hisseleri tevkif olunmak kaydile; Ankara belediyesine tahsisi; Dahiliye Vekilliğinin 12/8/934 tarih ve 294/76 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 21/8/934 tarih ve 9500 numaralı mutaleanamesi üzerine Icra Vekilleri Heyetince 22/9/934 tarihinde tasvip ve kabul olunuştur . 22/9/934

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

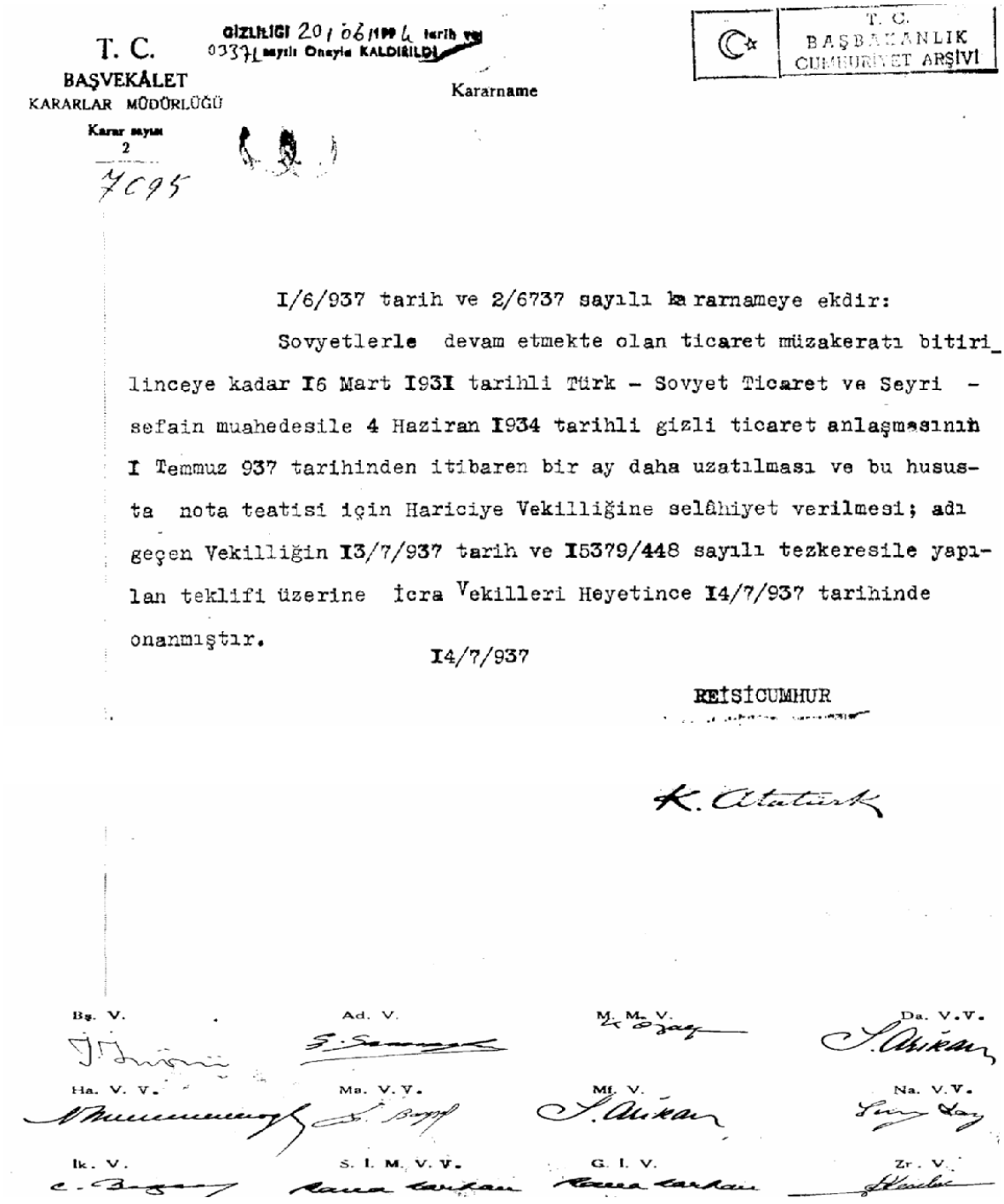
Bş. V. İsmet
Ad. V. S. Sarıoğlu
M. M. V. Kemal
Da. V. S. Kaya
Ha. V. V. S. Kaya
Ma. V. Fevzi
Mf. V. Bekir
Na. V. Ali
İk. V. M. Cevdet
S. İ. M. V. Şükrü Kaya
G. İ. V. Ali Rana T.
Zr. V. Mustafa

030 18 01 02 48 64 14

Sovyet Hükümeti'nce açılacak kredinin tahsisi hakkında

Kaynak: BCA., 030.0.18.01.2.4.8.64

EK: 14

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

GİZLİLİĞİ 20/06/1994 tarih ve 03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararname

Karar sayısı
2
7095

I/6/937 tarih ve 2/6737 sayılı kararnameye ekdir:

Sovyetlerle devam etmekte olan ticaret müzakeratı bitirilinceye kadar I6 Mart I93I tarihli Türk - Sovyet Ticaret ve Seyri - sefain muahedesile 4 Haziran I934 tarihli gizli ticaret anlaşmasının I Temmuz 937 tarihinden itibaren bir ay daha uzatılması ve bu hususta nota teatisi için Hariciye Vekilliğine selâhiyet verilmesi; adı geçen Vekilliğin I3/7/937 tarih ve I5379/448 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince I4/7/937 tarihinde onanmıştır.

I4/7/937

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V. V.
Ha. V. V. | Ma. V. V. | Mf. V. | Na. V. V.
Ik. V. | S. İ. M. V. V. | G. İ. V. | Zr. V.

Sovyetlerle ticaret antlaşmasının uzatılmasına dair.

Kaynak: BCA,030.18.01.02.77.65.6

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf: 1

Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın İmza töreni. Yusuf Kemal Tengirşek, Ali Fuat Cebesoy, Çiçerin ve Karahan'la birlikte.

Fotoğraf: 2

Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın İmza töreninden sonra. (16.03.1921)

Fotoğraf: 3

Bakü Kurultayı Açılış Töreninden

Fotoğraf: 4

Sovyetlerin gönderdiği yardımı, Kars istasyonunda teslim alan Türk Heyeti ve yardımı getiren Rus görevliler.

Fotoğraf: 5

Büyük Taarrruz'dan önce Konya civarında bir teftiş gezisi. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü, Rusya Büyükelçisi S. İ Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi Abilov ile birlikte. (23.03.1922)

Fotoğraf: 6

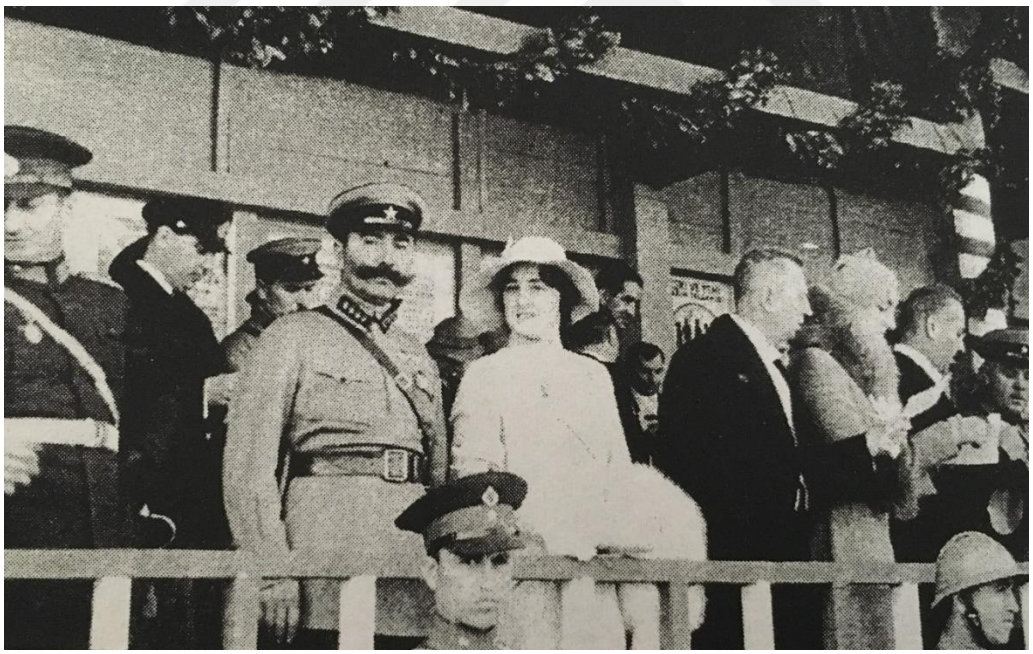
İsmet Paşa'nın Moskova gezisinde, Stalin, İsmet Paşa'yı havaalanında karşılarken

Fotoğraf: 7

Kızıl Meydan'daki 1 Mayıs kutlamalalarında İsmet Paşa, M. Litvinov ile birlikte. (01.05.1932)

Fotoğraf: 8

Mareşal Mihailoviç Budienni ve eşi Cumhuriyet'in 10. Yıl kutlamalarında. (29.10.1933)

Fotoğraf: 9

Almanya ve SSCB Saldırmazlık Paktı imzalanırken, Stalin, Molotov ve Ribbentrop'la birlikte. (23.08.1939)

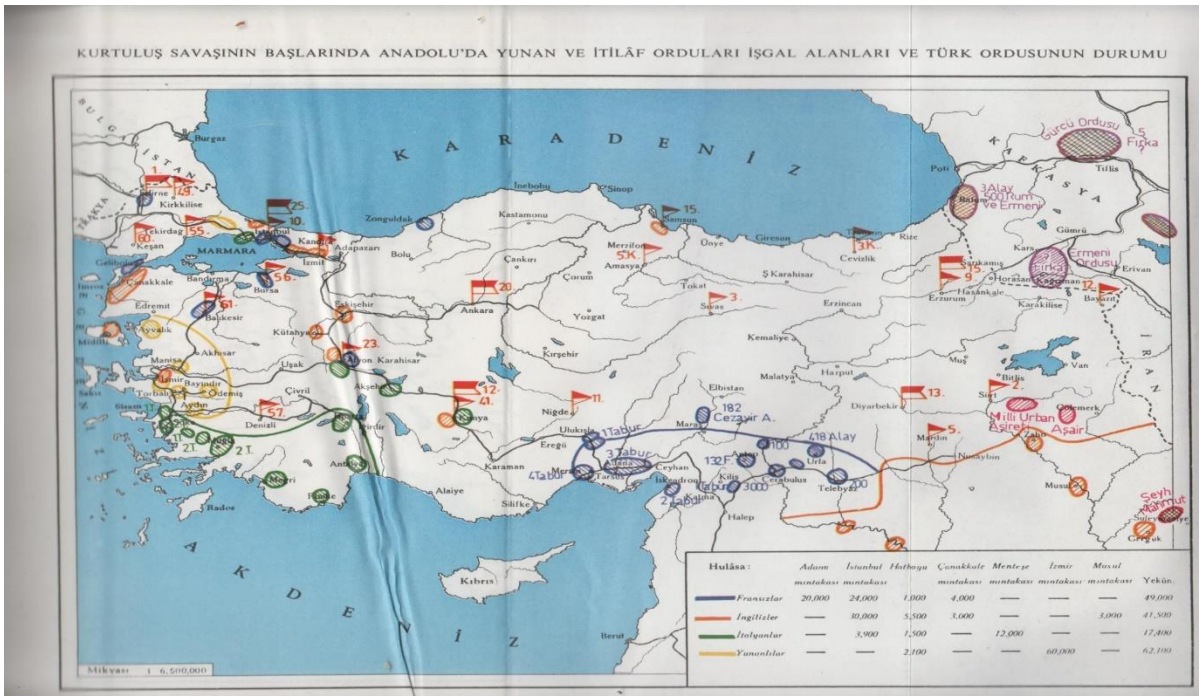
HARİTALAR

Harita 1: Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Parçalanması

Kaynak: 1 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (söylev), Cilt: 1

Harita 2: Kurtuluş Savaşı'nın Başlarında İşgal Alanları ve Türk Ordusu'nun Durumu

Kaynak: 2 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (söylev), Cilt: I.

Harita 3: 23 Nisan 1920 Tarihinde Türk Ordusu ile Yunan ve Fransız Orduları'nın Durumu.(İzmir ve Adana Yörelerinde)

Kaynak: 3 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk (söylev), Cilt: 1.

- **Harita 4:** 1935-1939 Yılları Arasında Alman Yayılmacılığı

Kaynak: 4 Antony Best vd., 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi

Harita 5: 1939-40 Yılında Avrupa'da Alman Yayılmacılığı

Kaynak: 5 Antony Best vd, 20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi